



ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА УКРАЇНИ 2013

СТРАТЕГІЧНІ ОЦІНКИ, ПРОГНОЗИ ТА ПРІОРИТЕТИ
щорічник

За редакцією
професора Г. М. Перепелиці

Київ
Видавничий дім «Стилос»
2014

ББК 66.4(4УКР)

З-78

Оцінки, викладені в матеріалах, належать їхнім авторам і віддзеркалюють виключно авторські погляди на події міжнародного життя й зовнішньої політики України. Щорічник Інституту зовнішньої політики не представляє офіційної позиції Міністерства закордонних справ України

З-78 **Зовнішня політика України – 2013: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети /** За ред. Г. М. Перепелиці. – К.: ВД «Стилос», 2014. – 352 с.

ISBN 978-966-193-094-9

Мета щорічника – дати комплексний аналіз зовнішньої політики України, її ключових тенденцій упродовж 2013 р. та викласти прогнози сценарії їхнього розвитку, а також окреслити пріоритетні напрями реалізації зовнішньополітичного курсу країни. Книжка покликана стимулювати політикум і науковий загал України до дискусії та наукового пошуку шляхів розв’язання зовнішньополітичних проблем і вдосконалення зовнішньополітичної діяльності держави.

Щорічник розрахований на широке коло вітчизняних і зарубіжних фахівців, науковців, представників вітчизняного дипломатичного корпусу, посольств України за кордоном та іноземних представництв в Україні, а також читачів, які цікавляться зовнішньою політикою та міжнародними відносинами.

ББК 66.4(4УКР)

ISBN 978-966-193-094-9

Зміст

Передмова	5
<i>Г. М. Перепелиця</i>	
Розділ I. Внутрішній та міжнародний контексти зовнішньої політики України	9
§ 1. Україна в сучасному міжнародному середовищі	11
<i>С. В. Андрущенко</i>	
§ 2. Тенденції зовнішньої політики України у 2013 р.	29
<i>О. В. Потехін, І. Я. Тодоров</i>	
§ 3. Україна в міжнародному економічному співробітництві	57
<i>В. М. Мовчан</i>	
Розділ II. Безпековий вимір зовнішньої політики України	87
§ 1. НАТО й Україна перед викликами безпеки	89
<i>М. М. Хилько</i>	
§ 2. Україна в міжнародних безпекових організаціях	111
<i>О. Г. Титарчук</i>	
§ 3. Головування України в ОБСЄ результати та перспективи на майбутнє	129
<i>О. Г. Титарчук</i>	
§ 4. Україна в міжнародних режимах контролю над озброєннями	140
<i>Г. М. Перепелиця</i>	

Розділ III. Стратегічні напрями реалізації зовнішньої політики України	149
§ 1. Геополітична битва за Україну: причини поразки ЄС та здобутки Росії	151
<i>О. Л. Хилько</i>	
§ 2. Великі сподівання та розчарування в українсько-польських відносинах	176
<i>П. Байор</i>	
§ 3. Від європейської асоціації до російської окупації	202
<i>Г. М. Перепелиця</i>	
Розділ IV. Україна у двосторонніх міжнародних відносинах	267
§ 1. Україна в системі двосторонніх відносин з провідними європейськими країнами	269
<i>О. П. Столяр</i>	
§ 2. Відносини України зі США та країнами Центральної і Латинської Америки	295
<i>О. П. Столяр</i>	
§ 3. Відносини України з країнами Азії та Африки	310
<i>Г. М. Перепелиця</i>	
§ 4. Відносини України з країнами Азійсько-Тихоокеанського регіону	321
<i>Г. М. Перепелиця</i>	
Післямова	324
Додаток. Міжнародні документи, підписані Україною у 2013 р.	331
Додаток. Перелік двосторонніх та багатосторонніх міжнародних договорів України, укладених у 2013 р.....	332
Про авторів	349)

Передмова

Інститут зовнішньої політики представляє нині на розсуд читачів восьме видання щорічника «Зовнішня політика України: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети», розраховане як на вітчизняних фахівців, дипломатів, політиків, тих хто цікавиться сьогоденням і перспективою розвитку зовнішньої політики України, так і на широку міжнародну спільноту. Традиційно у виданні публікується неупереджений аналіз міжнародних подій, зовнішньополітичних рішень, успіхів і проблем у реалізації зовнішньополітичного курсу країни за минулий рік.

Щорічник дає можливість оцінити ефективність реалізації зовнішньополітичних інтересів України на міжнародній арені, провести їх ідентифікацію в різних регіонах світу. На відміну від попереднього видання, цьогорічне вирізняється тим, що містить комплексний аналіз складних та суперечливих внутрішніх процесів у країні та їх віддзеркалення в зовнішній політиці України, зокрема аналізуються причини краху політики балансування України між Заходом і Росією, що призвело до відмови від курсу на європейську інтеграцію та спричинило реальні загрози державному суверенітету й територіальній цілісності країни.

Зовнішня політика України у 2013 р. була позначена подіями історичного масштабу. Серед них – зрив підписання угоди про асоціацію та зону вільної торгівлі України з Європейським Союзом. Активні дії режиму В. Путіна, покликані заблокувати євроінтеграцію України, не знайшли адекватної відсічі з боку Брюсселя. Відносини України з ключовими зовнішніми західними партнерами – ЄС та США – упродовж 2013 р. характеризувалися також стагнацією, процесом утрати державою міжнародної суб'єктності, подальшою фактичною маргіналізацією. Проте на тлі загального негативного тренду були й окремі здобутки.

За своїм змістом книга віддзеркалює основні напрями зовнішньої політики держави. У першому розділі аналізується вплив внутрішніх та міжнародних чинників на формування й реалізацію зовнішньої політики України. Висвітлюються роль та місце нашої держави у глобальних світових процесах, а також тенденції, які були притаманні зовнішній політиці України у 2013 р. У другому розділі щорічника досліджується безпековий вимір зовнішньої політики країни. Велику увагу приділено голозуванню України в ОБСЄ, діяльності в міжнародних організаціях. Визначені безпекові пріоритети НАТО й України, а також показані основні напрями двостороннього співробітництва в умовах позаблокового статусу держави. Участь України у зміцненні міжнародної безпеки була й залишається одним з найважливіших аспектів її зовнішньої політики. Вагомим внеском у цей процес є участь України в міжнародному режимі контролю над озброєннями.

Третій розділ присвячений реалізації стратегічних напрямів зовнішньої політики нашої держави. У ньому наведена оцінка провалу євроінтеграційного курсу України, висвітлюються причини поразки ЄС та здобутки Росії на Вільнюському саміті «Східного партнерства» в геополітичній битві за Україну, а також внутрішні й міжнародні наслідки цієї історичної події. Одним з таких наслідків стала кардинальна зміна політики Польщі у відносинах з Україною. Чи збереже Польща традиційну роль промоутера України у європейських справах і як далі розвиватимуться відносини двох країн? Відповідь на ці запитання читач може знайти, ознайомившись із польською точкою зору, викладеною у третьому розділі видання. Особлива увага в ньому приділена аналізу складного комплексу проблем, котрі склалися в українсько-російських відносинах, зокрема швидкому повороту зовнішньої політики України в бік Росії та стрімкому зближенню офіційного Києва з Кремлем, що призвело до різкого загострення внутрішньополітичної ситуації та подальших драматичних подій в Україні.

У четвертому, заключному розділі читач знайде важливу інформацію та системний аналіз двосторонніх відносин України з провідними європейськими країнами, США, Канадою, країнами Близького Сходу, Азії, Африки, Латинської Америки та Азійсько-Тихоокеанського регіону. У додатку міститься перелік міжнародних багатосторонніх і двосторонніх документів, підписаних Україною у 2013 р.

Таким чином, щорічник являє собою своєрідний довідник визначальних зовнішньополітичних подій, що відбулися протягом року, в якому викладений комплексний аналіз ключових аспектів зовнішньої політики України. Проблеми, котрі стоять перед українським зовнішньополітичним відомством у доволі складних внутрішньополітичних умовах сьогодення, потребують відкритої дискусії, критичного переосмислення та виважених оцінок зовнішньої політики України. Щорічник «Зовнішня політика України – 2013: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети» саме й покликаний утілювати означену функцію. Це дає підстави сподіватися, що пропоноване видання буде цікавим для дипломатів, фахівців з міжнародних відносин, а також для широкого вітчизняного і міжнародного загалу.

З повагою,



доктор політичних наук, професор
Г. М. Перепелиця

РОЗДІЛ I

ВНУТРІШНІЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ КОНТЕКСТИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

§ 1. Україна в сучасному міжнародному середовищі

Сучасна система міжнародних відносин зазнає помітних трансформацій, і 2013 р. став етапним на цьому шляху. Триває процес переходу від постбіполярної системи до нового стану міжнародної взаємодії як на глобальному, так і на регіональному рівнях. Ці трансформації суттєво впливають на позиціонування України в новому міжнародному середовищі, ставлять перед нею завдання формування оновленої зовнішньополітичної стратегії.

Постбіполярна система міжнародних відносин базувалася на уні-багатополярній геополітичній структурі, у якій Сполучені Штати Америки виступали домінуючою політичною, економічною та військовою силою. Перебуваючи в такому статусі, вони спрямовували свої зусилля на геополітичний переустрій світу у власних інтересах. Водночас Китай та об'єднана Європа, ставши великими потугами, також істотно впливали на формулювання глобального геополітичного порядку денного, зосередившись переважно на економічній складовій міжнародних відносин.

2013 рік став етапним у формуванні нової багатополярної ери міжнародної взаємодії, котра характеризується низкою тенденцій. По-перше, Сполучені Штати Америки, залишаючись світовою домінуючою державою, переорієнтовують основні зусилля на Азію, Близький Схід та розв'язання внутрішньополітичних проблем. По-друге, внаслідок кризових явищ експортно-орієнтованої економіки, базованої на низькій оплаті праці, якою є економіка Китаю, ця країна вступає в період реформування політичної та економічної систем; суттєві зміни відбуваються й у військовій та морській стратегії Китаю. По-третє, внаслідок фінансово-економічної кризи 2008–2010 рр. Європа вступила в еру економічної стагнації та політичної фрагментації, що призвело до інституційної та соціально-економічної кризи ЄС. По-четверте, відбувалося

посилення Росії як впливового актора на глобальному та європейському рівнях, яке проявилось в її прагненні не лише контролювати пострадянський геополітичний простір, а й посилити вплив у суміжних просторах Східної та Центральної Європи.

12 лютого 2013 р. президент США Б. Обама виступив у Конгресі США з посланням «Про ситуацію в країні», у якому виклав *пріоритети американської політики* на другий термін свого перебування при владі. На світовій арені він має намір поставити США на чолі двох великих економічних блоків – Трансатлантичного партнерства (ТАП) і Транстихоокеанського партнерства (ТТП)¹. Адміністрація Обама відмовилася від «глобальної війни проти тероризму» і сконцентрувалася на необхідності проведення глибоких внутрішніх реформ для забезпечення конкурентоспроможності США в багатополлярному світі. Метою адміністрації було проголошено збереження американського лідерства з одночасним зменшенням тягаря відповідальності за світові події. Відбувається усвідомлення необхідності відновлення американської економіки, численні механізми якої втратили свою ефективність. На цьому тлі адміністрація Б. Обама зосередила увагу на економічному зростанні та створенні нових робочих місць за рахунок збільшення експорту продукції американської обробної промисловості. Значною мірою ці підходи відобразилися на міжнародній політиці США.

Численні американські експерти заговорили про формування нової «доктрини Обама»², яка характеризується, по-перше, спробою розв'язання проблеми визнання Китаю як «другої наддержави» чи повернення до стратегії стримування Китаю; по-друге, виходом на перший план дипломатичних та економічних методів захисту американських національних інтересів на світовій арені, хоча при цьому й не декларується відмова від використання військової сили; по-третє, усвідомленням перенапруження від двох військових операцій на Близькому Сході в Іраку та в Афганістані й необхідності встановлення певного балансу без військової присутності США в регіоні; по-четверте, усвідомленням зростаючого потенціалу Азійсько-Тихоокеанського регіону

¹ State of the Union, 2013. President Obama's Address to Congress. February 12, 2013. – <http://www.whitehouse.gov/blog/2013/02/13/president-obamas-2013-state-union>.

² Рогов С. Доктрина Обама: властелин двух колец. – http://russian-council.ru/inner/?id_4=1783#top.

для інвестицій, торгівлі й доступу до передових технологій, а також зростаючого споживчого ринку Азії.

Практичними механізмами реалізації оновленої стратегії США стало передусім зміцнення союзів з Японією, Південною Кореєю, Австралією, Таїландом та Філіппінами, а також розвиток партнерства з такими державами, як Індія та Індонезія³.

Центральне місце в економічному балансуванні посідає Тихоокеанське партнерство як основа потужної регіональної економічної інтеграції під егідою США. На Сполучені Штати припадатиме три чверті загального ВВП країн-складових, що забезпечуватиме американське домінування в новому економічному альянсі. Безперечно, ТТП складає альтернативу схемі «АСЕАН+3» (регіональній економічній коаліції Китаю, Японії, Південної Кореї та країн АСЕАН), яка після приєднання до цієї групи Індії, Австралії та Нової Зеландії була розширена до «АСЕАН+6», що просувається за лідерства Китаю. Зазначену ініціативу можна оцінювати як певний механізм стримування Китаю в економічній площині.

Особливе місце в забезпеченні просування економічних інтересів США в Азійсько-Тихоокеанському регіоні посідають військово-стратегічні механізми, котрі актуалізують проблематику розстановки сил у Західному Тихоокеанському просторі та у Східній Азії. Так, радник президента США з національної безпеки Т. Донілон наголошує на наслідках модернізації збройних сил США з урахуванням нарощування потужностей Китаю в космосі та кіберпросторі⁴. Із цією метою в США запроваджена концепція «активної кібероборони» як набір активних дій, які впливають на супротивника до або під час кібератаки⁵. Крім того, в Тихому океані перебуває потужне угруповання збройних сил США, загальна чисельність якого включно із цивільним персоналом становить близько 330 тис. осіб. Тихоокеанське командування налічує 180 кораблів, у тому числі п'ять ударних авіаносних

³ A Progress Report on Washington's Re-engagement with Asia. – <http://www.stratfor.com/analysis/us-progress-report-washingtons-re-engagement-asia>.

⁴ Remarks By Tom Donilon, National Security Advisor to the President: «The United States and the Asia-Pacific in 2013 – The Asia Society». – March 11, 2013 // <http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2013/03/11/remarks-tom-donilon-national-security-advisory-president-united-states-a>.

⁵ *Рогов С.* Доктрина Обамы: Властелин двух колец. – http://russian-council.ru/inner/?id_4=1783#top.

груп, дві тисячі літаків, п'ять армійських бригад і дві дивізії морської піхоти.

Адміністрація Б. Обама оголосила про перенесення уваги військової стратегії США до Азійсько-Тихоокеанського регіону, у результаті чого тут базуватиметься 60% американського флоту. Разом з тим, у США уважно спостерігають за модернізацією ядерних сил КНР і розгортають свої засоби протиракетної оборони.

Нова стратегія США не обмежується Азійсько-Тихоокеанським регіоном. Вона має глобальний характер, однак у ній менша увага приділятиметься Європейському та Близькосхідному регіонам. Водночас пріоритетом залишається і Трансатлантичне партнерство з акцентом на торговельну й інвестиційну складові. Поєднання двох форматів партнерства – Транстихоокеанського та Трансатлантичного – дає США підстави говорити про формування двох потужних економічних коаліцій, на частку яких припадає 20% населення світу, близько 63% глобального ВВП, майже 70% світового експорту, близько 80% вивозу капіталу, 90% ринкової капіталізації (за умови приєднання до ТТП Японії та Південної Кореї, переговори про яке розпочалися восени 2013 р.). Однією з найбільших проблем у реалізації ідеї ТАП є громіздкість європейської інституційної системи щодо затвердження механізмів функціонування ініціативи, а також уніфікація механізмів державного регулювання економіки, що суттєво різняться у США та країнах-партнерах у Європі⁶.

Підходи адміністрації Б. Обама до регіону Близького Сходу впродовж 2013 р. зазнали істотних трансформацій. Замість традиційного використання військової сили пріоритет у розв'язанні близькосхідних проблем перейшов до дипломатичних заходів. Так, спроби вирішити сирійське питання військовим шляхом були більше схожі на маневрування з огляду на неготовність США до започаткування нових військових операцій. Запровадження переговорного процесу стосовно врегулювання сирійського питання у вересні 2013 р. відкрило можливості для ініціювання американсько-іранського зближення та підписання угоди з Іраном 25 листопада щодо ядерної програми та скасування санкцій з Ірану.

⁶ *Lester S. The Challenges of Negotiating a Transatlantic Trade and Investment Partnership // Free Trade Bulletin. – February 26, 2013. – <http://www.cato.org/publications/free-trade-bulletin/challenges-negotiating-transatlantic-trade-investment-partnership>.*

Очевидно, що ці процеси мали наслідком суттєві трансформації геополітичної структури Близькосхідного регіону в контексті зміни регіональних стратегій Ірану, Саудівської Аравії, Ізраїлю й Туреччини з проектуванням впливу цих стратегій на суміжні простори Південної Азії, Центральної Азії та Кавказу. Стратегія США стосовно Близькосхідного регіону охоплювала продовження першої фази переговорного процесу щодо іранської ядерної програми, посередництво між режимом сирійського президента Башара аль Асада та різними фракціями сирійської опозиції та розробку рамкових підходів для продовження мирних переговорів між Ізраїлем та Палестинською Автономією.

Отже, результатом змін у зовнішньополітичній доктрині другої адміністрації Б. Обама стало послаблення уваги до Європейського континенту, що, у свою чергу, викликало занепокоєння європейських партнерів і особливо країн Центральної Європи. З огляду на це змінилася й динаміка російсько-американського діалогу. Ураховуючи ці глобальні тенденції, адміністрація В. Януковича зосередилася на розвитку енергетичної галузі, про що свідчить укладена угода на розвідування й розроблення покладів сланцевого газу з американською компанією «Chevron» (спільно з «Royal Dutch Shell»). Офіційний Київ у цій новій геополітичній ситуації також значно перебільшив геополітичну важливість України, намагаючись переконувати Вашингтон надавати підтримку незалежно від політики, яку він провадить. Крім того, Київ, вочевидь, виходив з того, що можна знехтувати риторикою Сполучених Штатів стосовно демократизації, бо це, нібито, лише офіційна позиція, а не реальне особисте переконання їхніх лідерів⁷.

2013 рік став етапним і для Китаю, який увійшов у фазу економічної кризи. За різними оцінками, темпи економічного зростання Китаю уповільнилися за 2013 р. до 5–7,5% порівняно з 9% за попередній рік⁸. Наслідками такої економічної ситуації Китаю стало зосередження нового президента КНР Сі Дзіньпіна на внутрішніх реформах у політичній, військовій та соціальній сферах, спрямованих на розв'язання таких проблем, як гальмування економічного зростання, реструктуризація, демографічні

⁷ *Бленк С.* Між Сходом і Заходом. Києву потрібно позбутися ілюзій щодо можливості гри на два боки. <http://tyzhden.ua/Politics/70571>.

⁸ *Friedman G.* The PC16: Identifying China's Successors // <http://www.stratfor.com/weekly/pc16-identifying-chinas-successors>.

зміни, а також енергетична безпека та військово-стратегічна ситуація в західній частині Тихого океану. З огляду на такі тенденції, дослідницька інституція «Стратфор» прогнозує, що провідні позиції Китаю у світовій політиці посяде група країн Південно-Східної Азії, Африки та Латинської Америки («пост-китайська шістнадцятка»)⁹.

Важливі зміни відбувалися й у *європейському геополітичному просторі*. Сучасна Європа характеризується численними процесами геополітичної фрагментації: «Європи концентричних кіл», центру – периферії, сфер впливу, економічної та безпекової регіоналізації тощо. Під впливом світової економічної кризи Європа стає дедалі більше економічно й політично розділеною. У результаті вона повертається до системи конкурентних відносин між державами-націями, зі спробами Німеччини отримати домінуючі позиції у збереженні європейського інтеграційного поля.

Фінансово-економічна криза 2008–2010 рр. призвела до інтенсифікації процесів фрагментації «ядра» ЄС і розширення периферії європейського геополітичного простору. Традиційно до країн «ядра» відносили Німеччину, Францію, Велику Британію, а також Італію та Іспанію, котрі здатні впливати на європейську політику. На сучасному етапі нові лінії розподілу всередині «ядра» мають два взаємопов'язані аспекти: фінансовий та політичний. У фінансовому аспекті Німеччина підтримується Нідерландами, Фінляндією та Австрією як кредиторами антикризових заходів у ЄС, тоді як більшість країн Південної Європи (Греція, Португалія, Кіпр), а також Іспанія та Італія разом із Ірландією є боржниками й отримувачами допомоги.

Відрізняються й підходи у формуванні економічної політики ЄС. Якщо Німеччина дотримується політики стриманості й заощаджень, то Франція віддає перевагу стимулюванню зростання заради стабільності. На політичному рівні розгорнулися дебати навколо механізмів управління й урегулювання проблемних аспектів функціонування євروزони. Переважаючою аргументацією країн ядра є необхідність підтримання сталого монетарного й економічного союзу існуючими інструментами управління ЄС. Ідеться про єдиний ринок та спільну валюту із центральним банком, а також банківський союз і, нарешті, політичний союз.

⁹ *Friedman G. The PC16: Identifying China's Successors.*

У такій ситуації французько-німецька взаємодія залишається центральним елементом європейського інтеграційного поля, однак очевидною є диференціація підходів до політичних аспектів європейської інтеграції. Особливої важливості для тенденції звуження «ядра» набувають відмінності підходів Німеччини та Франції до політики виходу з кризи. Так, наприклад, Німеччина виступає за продовження функцій Європейського центрального банку щодо контролю над інфляцією, тоді як Франція з 10,6% рівня безробіття на кінець 2013 р. (для Німеччини – близько 6%) виступає за стимулювання Центробанком економіки з метою зменшення рівня безробіття¹⁰.

Різняться й підходи Франції та Німеччини до майбутнього політичного союзу. Франція традиційно розглядає себе європейським лідером, а президент Франсуа Олланд виступає за інтеграційну солідарність, аргументуючи це тим, що для євронизи та ЄС виходом із кризи є поступова політична, економічна та соціальна інтеграція, які потребують узгодження передусім нових форм наднаціональної солідарності, а вже потім запровадження інституційних реформ¹¹. На противагу такому підходу канцлер Німеччини Ангела Меркель наполягає на інституційних змінах перед упровадженням нових форм наднаціональної солідарності.

Підходи Німеччини до кризової ситуації в Європі є подвійними. Вона наполягає переважно на збереженні європейської інтеграції за свого лідерства. Німеччина є «центром гравітації» в Європі, експорт товарів і послуг становить 51% від ВВП ФРН. Більше половини німецьких товарів експортується до європейських країн, тому зона вільної торгівлі ЄС є життєво важливою для німецької економіки. Без вільного доступу до ринків європейських країн темпи економічного зростання падають, і різко зростає рівень безробіття. Євро для Німеччини виступає інструментом збереження й регулювання торговельних відносин із країнами ЄС. Економічний потенціал країни обумовлює важливість

¹⁰ *Klau T., Guérot U.* How France and Germany can make Europe work – European Council on Foreign Relations (ECFR), 16 May 12. – http://www.ecfr.eu/publications/summary/how_france_and_germany_can_make_europe_work.

¹¹ *Zielonka J., Walton N.* The new political geography of Europe. – European Council on Foreign Relations (ECFR), January 2013 // http://www.ecfr.eu/publications/summary/the_new_political_geography_of_europe.

європейського геополітичного простору для посилення її позицій на світовій арені на противагу США та Китаю.

Фінансово-економічна криза значно послабила позиції Італії та Іспанії. Обидві держави незадоволені наполяганнями Німеччини на політиці заощаджень, але не мають потенціалу протистояти їй. Як наслідок, політика всередині єврозони зайшла у безвихідь, коли країни «ядра» очікують на вирішення кризи ринковими механізмами. У цій ситуації ослаблені кризою держави намагаються повернути собі частку делегованого ними Брюсселю національного суверенітету. До такої стратегії вдається Угорщина, яка, ігноруючи зауваження ЄС, прагне до посилення суверенітету через зміцнення авторитаризму й націоналізму.

Фрагментація на сфері впливу є важливою тенденцією сучасного європейського геополітичного простору. Можливо, саме регіональні організації у формі вузьких функціональних чи географічно близьких блоків є шляхом подальшого розвитку Європи. Такий сценарій є імовірним особливо в ситуації, якщо Німеччина сконцентрується на своїх відносинах із ключовими країнами єврозони та країнами Центральної Європи, а не на відносинах із країнами периферії.

Безпекова фрагментація Європи є суттєвим ризиком для майбутнього єврозони. Німеччина та Франція запровадили особливі відносини з Росією, що стало розчаруванням для Балтійських країн та країн Центральної Європи. Разом із політикою певного відсторонення США від європейського простору, ці країни відчувають вакуум безпеки. У результаті центральноєвропейські країни вдалися до організації альтернативних форматів безпекової взаємодії. Чотири центральноєвропейські країни, котрі утворюють «Вишеградську групу», – Польща, Чехія, Словаччина та Угорщина – використали форум як основу для створення Центральноєвропейської бойової бригади. Балтійські країни, відчуваючи небезпеку від посилення політики Росії у світі та в регіоні, спрямували свої зусилля на розширення військової та безпекової співпраці з країнами Північної Європи. Так, Литва має приєднатися до Північноєвропейської бойової групи до 2014 р., а Естонія та Латвія вже перебувають у її складі. Франція та Велика Британія підтримали діяльність бойової групи у 2010 р., а у 2011 р. Лондон висловив зацікавленість у розвитку балтійсько-північноєвропейської військової співпраці.

Отже, вузькі регіональні угруповання є очевидною тенденцією фрагментації європейського геополітичного простору.

Більше того, центральноевропейський та балтійсько-північно-європейський простори складають на сучасному етапі окремі геополітичні складові Європи. Так, північноєвропейський регіональний блок (Швеція, Норвегія, Данія, Фінляндія, Ісландія, Естонія, Литва, Латвія) формує північноєвропейську сферу впливу переважно за геополітичного лідерства Швеції. Для формування цього простору важливим є сприйняття політики Росії в негативному контексті.

Німеччина є важливим торговельним партнером, але часом її діяльність оцінюється як конкурентна стосовно лідерських амбіцій інших акторів. Швеція відіграє провідну роль у Балтійському регіоні. Особливе місце в геополітичній стратегії цієї держави відводиться простору Східної Європи, а програма «Східне партнерство» виступає ключовим інструментом цієї політики. Свідченням прагнення Швеції очолити процеси інтеграції східноєвропейського простору до європейського геополітичного поля є розробка урядом країни семирічної стратегічної програми розвитку співпраці в рамках «Східного партнерства» й надання 500 млн євро на ці потреби¹². В інтересах збільшення потенціалу «Східного партнерства» Швеція призначила до нього спеціального посла. Саме Швеція виступає з проектом формування зони вільної торгівлі «Східного партнерства» і пропонує запровадити формулювання «більше за більше», коли партнери зі Східної Європи матимуть змогу долучатися до поглиблення інтеграційних процесів у рамках ЄС з метою досягнення суттєвого прогресу в базових критеріях Союзу.

Центральноевропейська сфера впливу у форматі «Вишеград плюс» (Польща, Чехія, Словаччина, Румунія, Угорщина та Болгарія) є окремим геополітичним елементом європейського простору. У формуванні цього простору важливу роль відіграють фактор оборони, який складає основу безпекової фрагментації та регіоналізації в рамках субрегіону, а також енергетична самодостатність. Серед країн регіону сьогодні вирізняються кілька держав, котрі мають власні регіональні амбіції та розглядають регіон як механізм укріплення власного потенціалу – Польща, Угорщина, Румунія.

Іншою тенденцією, яка характеризує європейський політичний простір останнього року, є *втрата правлячими політичними силами Європи своїх позицій на користь нових лідерів*

¹² *Bildt C. Toward a Reunited Europe // Eastern Europe. – 2013. – No. 10. – P. 7–11.*

у рамках керівних політичних партій або на користь популістських рухів, котрі дедалі сильніше проявляють себе в контексті критики антикризових стратегій сучасних урядів європейських країн. Європа переживає політичну кризу. Високий рівень безробіття, особливо в Середземноморській Європі, спричиняє соціальний неспокій. Одним з проявів соціального невдоволення є посилення позицій антиурядових партій. Усі вони суворо критикують стратегії реагування на кризу традиційних еліт. Основними напрямками критики є антиімміграційні заходи й наслідки запровадження євро. У Франції, Великій Британії та Австрії правлячі партії втрачають електорат. Сучасна криза стала фоном для посилення політичної активності націоналістичних і неонацистських рухів, таких як партія «Золотий світанок» у Греції та «Партія п'яти зірок» в Італії. Ці тенденції особливо гостро сприймаються на тлі наближення виборів до Європарламенту у 2014 р.

2013 рік посилив тенденцію до *фрагментації всередині самих європейських країн*. Європейська криза посилила фінансову вразливість регіонів і муніципалітетів на периферії Європи, що, у свою чергу, характеризує економічну нестабільність цих країн. Зазначена тенденція навіть небезпечніша, ніж наслідки економічної кризи, оскільки загрози зазнає єдність країн. Відсутність ефективної системи розподілу коштів між країнами є основною слабкістю Європейського Союзу. У випадку, якщо країни перенесуть указаний недолік на внутрішньодержавний рівень, це може серйозно загрожувати політичній стабільності держав – членів єврозони. Прикладами ускладнення геополітичного ландшафту в цьому розрізі виступає оголошення у вересні 2013 р. прагнення Шотландії провести референдум про незалежність від Великої Британії у вересні 2014 р., а також проголошення про проведення референдуму щодо незалежності Каталонії від Іспанії у вересні – листопаді 2014 р.

У той час, коли Європа має зосередитися на пошуку шляхів розв'язання внутрішніх проблем, а Китай здійснює реформування з метою подолання економічних кризових явищ, ***Російська Федерація посилює позиції впливового регіонального гравця в Європі через механізми комерційного експансіонізму***. Російський фактор виступає визначальним для розв'язання економічних, особливо енергетичних, проблем країн Європи, переважно Центральної. За таких умов купівля Росією об'єктів енергетичної інфраструктури Угорщини, Польщі, Словаччини, словацької

залізниці, а також активна експансія російського «Сбербанку» у 2013 р. у країни Центральної та Східної Європи стають підґрунтям для запровадження більш амбітної стратегії розширення російської сфери впливу в Європі. Ця стратегія полягає в тому, щоб шляхом торговельного й комерційного тиску на внутрішню та зовнішню політику країн Європи змусити їх рухатися в руслі російських геополітичних інтересів, особливо за умов певного відсторонення Сполучених Штатів від Європейського континенту.

Така стратегія створює нову динаміку відносин Росії зі США, яка проявилась у 2013 р. За часів Радянського Союзу й за президентства В. Путіна російська стратегія стосовно США полягала в генеруванні проблем у різних сферах або регіонах заради розпорошення американського потенціалу. Нині таким інструментом для Росії виступає саме Близький Схід. Можна погодитися з тезами про те, що війни США в Афганістані та Іраку сприяли Росії в побудові потужної авторитарної політичної системи, у відновленні потенціалу впливу через енергетичні ресурси як на європейському напрямі, так і на східноазійському – щодо Китаю та Японії (угоди червня – липня 2013 р. про побудову терміналу скрапленого газу у Владивостоці та будівництво нового тихоокеанського газопроводу). Таким чином, можна припустити, що припинення військових операцій США в Іраку та Афганістані не відповідає інтересам Росії. Саме з огляду на зацікавленість Росії в затигуванні Сполучених Штатів у «переструктурування і збалансування Близького Сходу» варто розглядати роль Росії в сирійському та іранському питаннях, які відволікають ресурси від тиску на Росію, особливо стосовно внутрішньополітичної ситуації та прав людини у країні.

Очевидно, *Росія націлена на відновлення статусу великої світової держави*, і це визначає зміну російської політики щодо США. Росія поновила й розширює мережу відносин з режимами Латинської Америки на засадах антиамериканізму з лівим ухилом. Така її стратегія сприяла посиленню напруженості між Венесуелою, Еквадором і Болівією та Сполученими Штатами і створила певні переваги для Росії. «Справа Сноудена» має такий самий контекст. Наслідками надання притулку американцю з доступом до надконфіденційних даних є, по-перше, криза всередині США та у відносинах з їхніми союзниками, по-друге, Росія досягла моральної рівності зі США щодо проблеми прав людини, що стало вагомим інструментом у відносинах двох держав.

Очевидно, що загроза військової конфронтації між Росією та США є мінімальною, однак Росія використовує кризу в Європі та напруженість у відносинах Сполучених Штатів та європейських країн, не задоволених відстороненням США від європейського континенту, в інтересах проектування власної сили, комерційної зокрема. Очевидно, що Росія прагне і створює нову реальність на своїй периферії, особливо в Європі, а Сполучені Штати не мають послідовної стратегії обмеження просування Росією своєї стратегії.

Цей контекст особливо важливий для України, оскільки основним об'єктом протистояння Росії та США виступає Європа, а вплив на Україну є центральним елементом у просуванні російської стратегії. В цьому напрямі показовим став взаємозв'язок між ситуацією на Близькому Сході та подіями у Східній Європі в другій половині 2013 р. Ідеться про наслідки сирійської кризи та ірансько-американського зближення стосовно ядерної програми Ірану.

Так, загострення ситуації навколо Сирії наприкінці літа – на початку осені 2013 р. щодо можливості проведення військової операції США в Сирії у відповідь на використання останньою хімічної зброї продемонструвало кілька важливих тенденцій. По-перше, Росія готова йти на втягування США у близькосхідні справи, про що свідчила, зокрема, заява В. Путіна про постачання Сирії складових ракетної системи «земля-повітря» С-300 і можливість постачання таких комплексів іншим країнам регіону. По-друге, внаслідок двох військових операцій в Іраку та Афганістані США усвідомили мінімальний ефект від військових дій в ісламському світі, що призвело й до загострення внутрішньополітичної та внутрішньоекономічної ситуації в країні. Отже, нові підходи США до близькосхідного регіону мають базуватися на пошуку внутрішньо-регіонального балансу, уникаючи безпосереднього відкритого втручання Сполучених Штатів. По-третє, Росія проявила себе як рівний зі Сполученими Штатами партнер у вирішенні сирійського питання. По-четверте, інтенсифікація переговорного процесу між США та Іраном про врегулювання проблематики іранської ядерної програми створила умови для посилення російського тиску на країни «Східного партнерства» перед самітом у Вільнюсі в листопаді 2013 р. з тим, щоб мінімізувати можливість підписання Угоди про асоціацію з Україною та парафування таких угод із Грузією та Молдовою.

Протистояння між США та Росією за вплив у Центральній Європі постало і як наслідок підписання довгоочікуваної угоди

з Іраном 25 листопада 2013 р. у Женеві в рамках формату «П-5+1» (постійні члени РБ ООН та Німеччина). Російський міністр закордонних справ Сергій Лавров заявив, що тепер угода змінює потребу в планах НАТО (на чолі зі США) щодо розгортання оборонних ракетних систем у Центральній Європі, оскільки основним аргументом на користь такої європейської фази адаптивного підходу була ракетна загроза з боку Ірану. Як відомо, згаданий підхід передбачав розміщення баз для винищувачів-перехоплювачів, здатних знищувати балістичні ракети різних видів дальності, у Румунії та Польщі у 2015 та 2018 рр. відповідно.

Яким чином угода стосовно ядерної програми Ірану вплине на Європейську фазу адаптивного підходу, покаже час. Існує відмінність між умовним пом'якшенням санкцій щодо Ірану та офіційним визнанням відсутності військової загрози з боку Ірану для США чи їхніх союзників. Більше того, Вашингтон запевняє центральноєвропейські країни у збереженні гарантій безпеки для них з боку США в умовах зближення з Іраном та переговорів із Росією. Так, під час візиту держсекретаря США Джона Керрі на початку листопада 2013 р. до Польщі було озвучено, що розміщення складових системи протиракетної оборони в Центральній Європі не пов'язане з іранським питанням. Таким чином, Сполучені Штати наголошують на готовності вступити в діалог з Росією із цього питання, водночас не демонструючи ознак прагнення припинити просування розгортання системи в Центральній Європі як можливий компроміс із Росією. З боку останньої можна очікувати на демонстрацію готовності йти на співробітництво щодо Близького Сходу в обмін на деяке припинення військової допомоги центральноєвропейським країнам.

Очевидно, що 2013 р. став одним з найнапруженіших у **боротьбі за вплив на країни Центральної та Східної Європи**. У рамках цієї боротьби важливо виокремити дві тенденції: перша – це посилення тиску Російської Федерації на країни – партнери «Східного партнерства», що за результатами саміту у Вільнюсі 28–29 листопада 2013 р. мали поглибити формат відносин із ЄС (зокрема це стосується підписання Угоди про асоціацію з ЄС Україною та парафування таких угод Молдовою, Грузією та Вірменією); друга – інтенсифікація взаємодії в рамках трикутника Німеччина – Польща – Росія з метою збалансувати зростаючі амбіції Росії стосовно впливу на Центральну та Східну Європу та прагнення Німеччини укріпити єдність кризового ЄС.

Напередодні саміту у Вільнюсі спостерігалось безпрецедентне посилення тиску на *Україну*, Молдову, Грузію та Вірменію з боку Росії щодо енергетичної та економічної залежності цих країн від останньої. Так, протягом липня – серпня 2013 р. Росія оголосила низку обмежень у торгівлі з 50 компаніями України. Від цих обмежень Україна втратила близько 500 млн дол. США¹³. Крім того, не зрушувалися з місця українсько-російські переговори про ціну на природний газ для України. Дефіцит платіжного балансу України становив близько 17 млрд дол. США, переважна частка якого спричинена виплатою близько 11 млрд дол. США за природний газ російській стороні. За тиждень до саміту Україна поставила на порядок денний переговорів з ЄС можливість фінансових компенсацій за потенційні втрати України від підписання Угоди про асоціацію та подальшого посилення торговельного й енергетичного тиску з боку Росії.

Негативна відповідь Брюсселя та побоювання тиску з боку Росії мали наслідком відмову України підписувати Угоду про асоціацію з ЄС на саміті у Вільнюсі, що спричинило значний соціальний вибух і масові політичні протести в Україні. 17 грудня 2013 р. було підписано угоду між Україною та Росією щодо ціни на природний газ для України, яка зменшувалася на 33% з 1 січня 2014 р. й мала становити 268,5 дол. США за 1 тис. м³. Москва, крім іншого, погоджувалася викупити 15 млрд дол. США українського боргу через Російський національний фонд добробуту.

Найголовнішими геополітичними наслідками цих подій можна вважати такі: по-перше, як Європейський Союз, так і Росія з Митним союзом зацікавлені в залученні України до свого складу, однак лише Росія виявилася готовою платити за таке членство, оскільки ЄС не має ані такого рівня зацікавленості, ані ресурсів, подібних до російських, особливо в часи боротьби з власною економічною та соціальною кризою. По-друге, досвід не підписання Угоди про асоціацію з ЄС Україною продемонстрував, що переваги від торговельних відносин на основі Угоди про асоціацію мають бути не довготерміновою перспективою, як очікувалося, а запроваджуватися напередодні й бути поступовим процесом, оскільки втрати від тиску Росії в енергетичній, економічній

¹³ Russia's Response to the EU's Eastern Partnership Efforts. September 4, 2013 // Stratfor Analysis. – <http://www.stratfor.com/analysis/russias-response-eus-eastern-partnership-efforts>.

та політичній сферах для країн-партнерів виявилися вже реальними. По-третє, Росія відіграє й відіграватиме надалі критичну роль для балансування України між Сходом і Заходом, із чим має рахуватися будь-який керівник Української держави. По-четверте, за оцінками аналітиків та експертів, «безпрецедентна поступливість» Росії, яку та продемонструвала на тлі, по суті, торговельної війни проти України, може означати: 1) передачу під безпосередній контроль Росії українських підприємств ВПК; 2) передачу під стратегічне управління Росії в тому чи іншому вигляді десятків стратегічних підприємств «Енергоатому», авіаційно-ракетного машинобудування та суднобудування; 3) початку здачі газотранспортної системи України на користь Росії.

Обіцянки тіснішого економічного співробітництва та інвестицій, а також дестабілізація економіки через блокування торгівлі з боку Росії виявилися ефективною тактикою й у випадку з Вірменією, яка 3 вересня 2013 р. оголосила про намір приєднатися до Митного союзу на чолі з Росією. Росія є найбільшим торговельним партнером цієї країни, а також найбільшим інвестором і власником стратегічних ресурсів і підприємств Вірменії. Отже, російський фактор є критично важливим для стабільності цієї держави. Після такого рішення Вірменії В. Путін оголосив про готовність корпорації «Російські залізниці» інвестувати в залізничну систему Вірменії, а також поглибити участь «Роснафти» й «Росатому» в модернізації підприємств хімічної та ядерної сфери. Очевидно, що враховуючи і географічну віддаленість, і відсутність подібного до російського потенціалу в цих галузях в умовах економічної кризи, ЄС не може перетворитися на сталого економічного та інвестиційного партнера для Вірменії, як і для інших країн регіону.

Торговельні обмеження як засіб тиску на Молдову та Грузію були застосовані й щодо Молдови у блокуванні імпорту вина через санітарні стандарти (частка РФ в експорті молдавських вин становить близько 35%). Росія також попередила про відмову в дозволах на роботу для молдавських трудових мігрантів, яких налічується близько 200 тис. осіб, у випадку поглиблення її євроінтеграційних намірів. Подібні застереження одержала і Грузія. Зазначимо, що після подібних заяв Росії під час візиту держсекретаря США Дж. Керрі до Молдови було озвучене запевнення у сприянні з боку Сполучених Штатів стосовно просування молдавських вин на ринках США та Європи (частка ЄС в експорті

молдавських вин складає близько 15%). ЄС погодився розглянути питання пошуку можливостей для розширення імпортування цього продукту з Молдови.

Іншим критично важливим питанням як для Молдови, так і для Грузії є енергетична залежність. Спроби Молдови диверсифікувати майже повну енергетичну залежність від Росії реалізуються доволі мляво в контексті побудови газопроводу з Румунії за часткового фінансування ЄС. Цей газопровід, який мав би розпочати функціонування до кінця 2013 р. із пропускнуною спроможністю у 1,5 млрд м³, має задовольнити третину споживання Молдовою газу. Крім того, ще одним небезпечним засобом тиску як на Молдову, так і на Грузію можуть виступити території відповідно Придністров'я, Абхазії та Південної Осетії. Росія може використати ці території для ескалації напруженості в обох країнах.

Варто мати на увазі можливе посилення конкуренції ЄС та Росії стосовно Балтійських країн. Енергетика є слабкою стороною у відносинах Балтійських країн із Росією. Литва оголосила про наміри розбудови терміналу зрідженого природного газу у 2014 р., а Єврокомісія заявила про готовність сприяти у фінансуванні цього проекту як для Литви обсягом 450 млн євро, так і для інших країн регіону. У сфері безпеки показовими у 2013 р. стали військові навчання Росії поблизу балтійського регіону «Захід» та навчання НАТО «Стредфордський джаз» у відповідь на російську відверту демонстрацію сили.

Українське питання виступатиме центральним у геополітичному трикутнику Німеччина – Польща – Росія, тенденція до інтенсифікації взаємодії в рамках якого закладена коаліційною угодою німецького уряду з метою збалансувати власні відносини з Росією з інтересами союзників у Центральній та Східній Європі, особливо Польщі. Основними питаннями роботи формату стануть енергетичні суперечки ЄС із Росією, система протиракетної оборони та майбутнє України. Очевидно, що вирішення цих питань неможливе в короткостроковій перспективі, оскільки через подібний формат взаємодії Німеччина прагне нівелювати невдоволення центрально- та східноєвропейських країн поглибленням її енергетичних та економічних зв'язків з Росією.

Висновки

Для зовнішньої політики України 2013 р. виявився вирішальним у контексті спроможності реалізації стратегічного курсу держави на просування до членства в Європейському Союзі. Важливо, що саме на цьому етапі реалізації євроінтеграційного курсу Україна мала шанс таки переламати тенденцію до об'єктності в існуючому геополітичному середовищі і стати суб'єктом європейської політики. Більше того, можна констатувати певні здобутки у виробленні стратегій реагування на посилення тиску з боку Російської Федерації стосовно боротьби за вплив на країни Східної Європи, оскільки напередодні етапного саміту у Вільнюсі в листопаді 2013 р. Україні вдалося виграти інформаційну війну в Росії, започатковану після інтенсифікації торговельних обмежень Росії щодо України.

Однак відмова України від підписання Угоди про асоціацію з ЄС під тиском Росії продемонструвала неспроможність української влади бути далекоглядною та послідовною, що мало наслідком глибоку політичну кризу в самій державі та навколо неї. Наслідками такого провального зовнішньополітичного курсу України за кінцевими результатами 2013 р. стали:

- очевидність наступального характеру Росії стосовно країн Східної Європи з Україною як центральною складовою та відсутності стратегії мінімізації такої поведінки з боку європейських країн та США, зумовленої зосередженістю на вирішенні кризових процесів усередині європейського геополітичного простору;

- позитивні результати від реалізації Угоди про асоціацію з ЄС очевидні в довготривалій перспективі, тоді як втрати від торговельних обмежень Росії стають уже реальними, а отже, доцільно було б диверсифікувати й переорієнтувати експортні потоки на європейські країни заздалегідь, а питання фінансових відшкодувань можливих втрат від акцій Росії обговорювати значно раніше;

- як Європейський Союз, так і Росія з Митним союзом зацікавлені в залученні України до свого складу, однак лише Росія виявилася готовою платити за таке членство, оскільки ЄС не має ані такого рівня зацікавленості, ані ресурсів, подібних до російських, особливо в часи боротьби з власною економічною та соціальною кризою;

- у ситуації «безпрецедентної поступливості» Росії, яку та продемонструвала на тлі торговельної війни проти України, підписавши угоди про ціну на газ та кредитування, варто очікувати на передачу під безпосередній контроль та стратегічне управління Росії українських підприємств ВПК та інших підприємств енергетичної, атомної сфери, авіаційно-ракетного машинобудування та суднобудування, можливість перебирання Росією контролю над українською ГТС;

- українське питання й пошук шляхів виходу України з внутрішньо- та зовнішньополітичної кризи знову виступають предметом відносин зовнішніх акторів (як, наприклад, у форматі Німеччина – Польща – Росія), а не прагненням і намаганнями самого українського політичного середовища, адже Україна посталала перед необхідністю вироблення оновленої концепції внутрішньополітичного розвитку з акцентом на формування нової державної ідеї на основі модернізації та просування до інноваційного розвитку.

§ 2. Тенденції зовнішньої політики України у 2013 р.*

2013 рік був для зовнішньої політики України надзвичайно суперечливим. Ця суперечливість зумовлена наближенням упритул до підписання Угоди про асоціацію з ЄС та неочікуваною, на перший погляд, відмовою від її підписання 21 листопада 2013 р. Цей поворот відбувся через обрання найвищим керівництвом саме такого шляху досягнення абсолютного пріоритету країни з метою збереження своєї влади й після наступних президентських виборів, нехтуючи інтересами, потребами та перспективами суспільно-політичного й економічного розвитку держави. У 2013 р. верхівка владної президентської вертикалі в особі В. Януковича, його адміністрації та вузького неформального кола осіб довкола нього, які, у свою чергу, виражали інтереси фінансово-промислових груп (утім, не всіх рівною мірою), зберігали монополію на формування зовнішньої політики України. При цьому роль професіоналів з Міністерства закордонних справ України, котрі й раніше слабо впливали на зовнішньополітичний курс, на думку експертів, упала до нуля (уперше за всі роки проведення опитувань). До такого розвитку подій причетне,

* Аналіз базується на результатах опитування експертів, проведеного за традиційною методикою серед чотирьох груп осіб, причетних до аналізу, планування, експертизи зовнішньої та безпекової політики України і прийняття політичних рішень (працівників органів державної влади й державних аналітичних структур, військової еліти, фахівців неурядових організацій, журналістів). На початку грудня 2013 р. (після призупинення укладання Угоди про асоціацію з ЄС і до укладання угод з Росією щодо кредитів та «здешевлення» ціни на газ) в опитуванні взяли участь 40 осіб, які представляли основні регіони України – Центр (в основному Київ), Схід, Захід, Південь. У залученому для порівняння опитуванні грудня 2012 р. брали участь 48 осіб. Автор дослідження – О. Потехін, збирання та опрацювання інформації – Н. Пархоменко (експерт Центру миру, конверсії та зовнішньої політики України).

вочевидь, і керівництво дипломатичної служби, яке відзначалося «зразковою сервільністю» й, не надто переймаючись віднайденням вишуканих виправдань карколомних змін курсу офіційного Києва, навіть не намагалося звузити зростаючу прірву між деклараціями, обіцянками та непередбачуваними діями влади.

Таблиця 1.1

**Відповіді експертів на запитання:
«Які інститути і групи еліт усередині України мають сьогодні
найбільший вплив на зовнішню політику держави?», %
(сума відсотків більша 100, оскільки експерти могли
обирати до трьох варіантів відповіді)**

	Грудень 2012 р.	Грудень 2013 р.
Президент України та його адміністрація	93,6	82,5
Вузьке неформальне коло осіб навколо Президента	72,3	82,5
Фінансово-промислові групи	74,5	82,5
Керівництво Кабінету Міністрів	12,7	7,5
Міністерство закордонних справ	14,9	0
Рада національної безпеки та оборони	0	0
Верховна Рада України	4,2	2,5
Незалежні аналітики, експерти, журналісти	0	0
Регіональні лідери	2,1	0
Ніхто з перелічених	0	0

Таблиця 1.2

**Відповіді експертів на запитання:
«Якою, на Ваш погляд, є ефективність роботи
Верховної Ради України стосовно питань зовнішньої політики,
оборони та національної безпеки?», %**

	Грудень 2012 р.	Грудень 2013 р.
Висока	0	0
Середня	0	0
Низька	74,5	50,0
Нульова	21,3	47,5
Важко сказати	4,2	2,5

Вплив законодавчого органу – Верховної Ради, де регіонально-комуністична більшість виконувала функцію вірного виконавця волі президентської владної вертикалі, залишалася мізерною, а його ефективність у питаннях зовнішньої політики, оборони та безпеки стрімко наближалася до нульової позначки (табл. 1.1 і 1.2). Вплив такого легітимного органу, як РНБОУ, також залишався нікчемним. Практично цілковито були виключені впливи з боку регіональних лідерів, представників громадянського суспільства та експертного середовища (табл. 1.1).

Експерти загалом здебільшого позитивно (78%) оцінили вплив на міжнародне становище України акцій громадянської непокори (Євромайдан), старт яким був даний відмовою керівників держави від підписання Угоди про асоціацію з ЄС у Вільнюсі в листопаді (табл. 1.3). Ці акції підкреслили невідповідність курсу офіційного Києва зовнішньополітичним прагненням більшості населення країни.

Таблиця 1.3

**Відповіді експертів на запитання:
«Яким чином на міжнародне становище України вплинули
акції громадянської непокори в листопаді – грудні 2013 р. –
Євромайдан?»**

Позитивно	42,5
Скоріше позитивно, ніж негативно	35,0
Скоріше негативно, ніж позитивно	12,5
Негативно	2,5
Ніяк не вплинули	7,5

Призупинення 21 листопада 2013 р. укладання Угоди про асоціацію викликало масовий протест, неочікуваний навіть в експертному середовищі. Директор фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва соціолог І. Бекешкіна в ексклюзивному коментарі УНН повідомила, що, згідно з результатами загальнонаціонального опитування 20–25 грудня 2013 р., проведеного по всій Україні, цілковито солідарні з Майданом 33% осіб. 19% українців переважно підтримували Майдан, категорично проти Майдану – 24%, переважно проти ще 17%. Тобто у грудні 2013 р. 52% українців загалом підтримували Майдан, а 41% населення виступали проти нього.

Відносини з ключовими партнерами: порівняльні оцінки

Якісний стан відносин України з ключовими зовнішніми західними партнерами – ЄС та США – впродовж 2013 р. характеризувався експертами передусім як «стагнація»: такої точки зору дотримувалися близько половини опитаних (*табл. 1.4*). При цьому відмічалася навіть значна «напруженість» у відносинах офіційного Києва з Брюсселем (38%) та Вашингтоном (20%). Наближення до підписання Угоди про асоціацію з ЄС (яке врешті-решт не відбулося) супроводжувалося в Україні схваленням низки так званих «еврозаконів», а також згодом запевнення ЄС, що пропозиція про асоціацію й надалі залишається на порядку денному, дало 23% відсоткам експертів підстави вважати, що зближення України з ЄС тривало впродовж року. Деяко більше експертів (28%) констатували «зближення» України з Російською Федерацією, хоча, радше, мало б ітися про зближення моделей політичного устрою двох держав, ніж про позитивні зсуви у двосторонніх відносинах. 55% експертів охарактеризували двосторонні відносини, як «нерівноправне, асиметричне партнерство» (цікаво, що вдвічі меншим є подібний показник щодо українсько-американських стосунків). Про характер російсько-українського «зближення» найяскравіше свідчить той факт, що 45% експертів заявили про сателітну залежність Києва від Москви (трикратне зростання показника порівняно з 2012 р.). На цьому тлі не випадковим виглядає зміна курсу шляхом «відтермінування до кращих часів», а по суті – відмови від асоціації з ЄС.

Польща зберегла позицію єдиного партнера, характер відносин з яким можна з деякою мірою умовності вважати «рівноправним» (порівняно з іншими основними партнерами). Половина експертів, як і у 2012 р., вважають, що зберігається «стабільність, статус-кво», 28% експертів заявили про рівноправне партнерство, стільки ж уважають, що «зближення» двох країн тривало, кожен шостий вказав на «взаємозалежність» двох країн.

Відбувалася подальша стагнація американсько-українських відносин, на що вказали 43% експертів; дистанціювання України від Сполучених Штатів Америки засвідчив кожен четвертий експерт. Протягом року Київ перебував для Вашингтона в «зоні байдужості» за відсутності перспектив вибратися з неї навіть після укладення масштабних угод зі спільного видобутку енергоносіїв

в Україні. Про це свідчить надана 28% експертів оцінка – «нерівноправне, асиметричне партнерство», а 25% назвали відносини «клієнт-патрональними». Цікаво, що у 2012 р. (до підписання контрактів з американськими ТНК) тільки один експерт знайшов ознаки таких відносин між Києвом і Вашингтоном.

Отже, загалом 2013 р. став ще одним роком утрачених можливостей для ствердження міжнародного становища України, тривав процес утрати державою міжнародної суб'єктності, подальшої фактичної маргіналізації.

Таблиця 1.4

**Відповіді експертів на запитання:
«Характеристика якісного стану нинішніх відносин України
з її ключовими зовнішніми партнерами», %**

	Європейський Союз		Російська Федерація		Сполучені Штати Америки		Польща	
	Грудень 2012 р.	Грудень 2013 р.	Грудень 2012 р.	Грудень 2013 р.	Грудень 2012 р.	Грудень 2013 р.	Грудень 2012 р.	Грудень 2013 р.
Зближення	0	22,5	8,5	25	0	5	2,1	27,5
Дистанціювання	53,2	35	12,7	2,5	57,4	25	14,9	2,5
Стабільність, збереження статус-кво	8,5	5	6,4	0	6	20	51	52,5
Інтеграція	4,2	15	0	2,5	0	2,5	2,1	10
Стагнація відносин	55,3	52,5	14,9	10,0	38,3	42,5	21,3	5
Сателітна залежність України	2,1	2,5	14,9	45	0	2,5	0	0
Рівноправне партнерство	0	2,5	0	0	0	0	38,3	27,5
Нерівноправне, асиметричне партнерство	10,6	7,5	46,8	55	29,8	27,5	0	2,5
Конкуренція, суперництво	0	0	19,1	12,5	6,4	2,5	0	5
Напруженість	46,8	37,5	42,5	37,5	38,8	20	0	10
Ворожнеча	0	0	2,1	10	0	0	0	0
Взаємозалежність	0	12,5	0	10	2,1	0	23,4	15
Клієнт-патрональні відносини	6,4	2,5	23,4	12,5	2,1	25	2,1	0

Відносини з Європейським Союзом

25 лютого 2013 р. у Брюсселі відбувся XVI саміт ЄС – Україна, перенесений з 2012 р. Визнаючи європейські прагнення України та вітаючи її європейський вибір, учасники саміту знову підтвердили відданість ідеї політичної асоціації та економічної інтеграції України з Європейським Союзом на основі поваги до спільних цінностей та їхнього ефективного просування. Була підтверджена налаштованість підписати вже парафовану Угоду про асоціацію, включно із частиною про глибоку та всеосяжну зону вільної торгівлі. Україна проголосила намір досягти відповідності положенням щодо сфер та елементів, про які йшлося у Висновках Ради із закордонних справ Європейського Союзу від 10 грудня 2012 р. Була взята до відома фінальна оцінка парламентських виборів, що відбулися 28 жовтня 2012 р., з боку Організації з безпеки та співробітництва у Європі / Бюро демократичних інститутів і прав людини (ОБСЄ/БДПІЛ), визнана потреба повністю виконати її рекомендації. Зокрема, про якнайшвидші кроки до ухвалення виборчого законодавства, що заслуговує на довіру, через розгляд виборчого кодексу та запровадження чітких правил для збалансованого доступу медіа до учасників виборів, у тісних консультаціях з ОБСЄ/БДПІЛ та Радою Європи / Венеціанською комісією. Була висловлена підтримка моніторингової місії Європейського Парламенту, яку очолювали П. Кокс та А. Квасневський. Україна також висловила свою рішучість щодо якнайскорішого виконання рішень Європейського суду з прав людини, а також рекомендацій Ради Європи, дотичних до умов утримання та медичної допомоги в'язням. Верховенство права й незалежна судова влада були вкрай важливими елементами, котрі лежали в основі Угоди про асоціацію, як про це йшлося у спільній заяві за результатами саміту, який відбувся в грудні 2011 р. Було взято до відома третій спільний звіт про виконання Порядку денного асоціації Україна – ЄС. З метою забезпечення подальшого розвитку стратегічного партнерства України з Європейським Союзом і його державами-членами на засадах політичної асоціації та економічної інтеграції, завершення у 2013 р. процесу укладання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом та її подальшої імплементації, а також реалізації домовленостей, досягнутих під час XVI саміту Україна – Європейський Союз, 12 березня 2013 р. Рада національної безпеки

і оборони України вжила невідкладних заходів щодо європейської інтеграції.

Було цілком зрозуміло: успіх України на шляху до ЄС залежатиме вже не від уміння українських можновладців і дипломатів переконати європейців у серйозності взятих зобов'язань провести ґрунтовні реформи, виконати так звані *acquis communautaire* ЄС, а від реальних кроків, які Брюссель очікував від Києва. Позиція ЄС на переговорах значною мірою враховувала не лише економічні вигоди від підписання угоди про вільну торгівлю, а й ціннісну підвалину Євросоюзу – повагу до дотримання прав людини. Яким би кризовим і напруженим зовні не виглядав період «надій на Вільнюс», він вважатиметься найкращими від 2010 р. часами. В Україні вперше за ці роки було досягнуто хоч і ситуативного, але логічного консенсусу навколо зовнішньополітичних пріоритетів і стратегічних цілей країни. Текст Угоди про асоціацію був, принаймні формально, сприйнятий усіма ключовими суб'єктами як спільний шлях, дороговказ реформ, програма дій у внутрішній та зовнішній політиці на найближчі десять років. Уперше виявом «європейських амбіцій» стало не продукування декларацій, а ухвалення законодавства, яке, хоч і не було досконалим, але свідчило про загальний рух у напрямі цінностей демократії, прозорості й підзвітності влади. Пригальмувалося сповзання до авторитаризму, яке було дуже помітним у 2010–2012 рр. У громадській думці вперше в історії незалежної України сформувалася суттєва перевага прибічників європейського вектора розвитку над пострадянською ностальгією. Були закладені підвалини глибшого, ніж раніше, загальнонаціонального консенсусу навколо європейської перспективи країни. Європейський вибір, хоч і у специфічному виконанні, через позицію правлячої партії, поступово набував легітимності в очах виборців Сходу і Півдня. Тим самим закладались основи для подолання історичного розколу ідентичностей і формування цілісної самосвідомості української нації.

Безпосередньо перед Вільнюським самітом 27 листопада експрем'єр-міністр Ю. Тимошенко з в'язниці закликала лідерів об'єднаної Європи підписати Угоду про асоціацію з Україною, не висуваючи будь-яких умов, якщо президент В. Янукович ухвалить таке рішення.

Проте протягом місяця перед самітом відбулися три зустрічі В. Януковича з президентом РФ В. Путіним, усі поза територію

України. Показово, що українські дипломати не були присутні на переговорах Януковича і Путіна 9 листопада й лише констатували, що під час зустрічі президентів обговорювалися питання торговельно-економічних відносин між двома країнами в контексті Вільнюського саміту. Не була прийнята і пропозиція про тристоронні консультації ЄС – Україна – Росія. У результаті В. Янукович, попри просто-таки демонстративну готовність ЄС до підписання парафованої та узгодженої на переговорах з його ж урядом угоди, відмовився її підписати.

Отже, вирішальним чинником, який вплинув на це рішення та подальший розвиток ситуації в Україні, був тиск з боку Росії. Зауважимо, що, згідно з новою концепцією зовнішньої політики РФ, прийнятою 12 лютого 2013 р., Україна є основним партнером СНД для Росії. Згідно із цією самою концепцією, Росія намагатиметься всіляко сприяти інтеграційним процесам на пострадянському просторі із залученням України. Прем'єр-міністр України М. Азаров неодноразово повторював, що європейський напрям зовнішньої політики залишається незмінним. Проте очевидно, що політична еліта провладної Партії регіонів України постійно заgravала і з Брюсселем, і з Москвою. Її представники В. Мунтіян і В. Колесніченко в заявах і коментарях намагалися переконати громадян у доцільності зближення з Митним союзом, а міністр закордонних справ України Л. Кожара взагалі заявив про те, що Митний союз і ЄС треба об'єднати. Проте принципи функціонування спільного ринку ЄС і Митного союзу фундаментально відмінні й поєднати їх неможливо.

Основною причиною відмови від підписання Угоди про асоціацію між ЄС та Україною були оголошені потенційні втрати української економіки внаслідок тиску з боку Росії. Розміри втрат, початково озвучені найвищими українськими посадовцями, могли становити 165–500 млрд євро. Ця цифра не має жодного обґрунтування. Натомість, відповідно до оцінок російських експертів, подібні втрати могли становити 37 млрд євро. Згодом, після обговорень поміж представниками Брюсселя та Києва, українські посадовці здійснили переоцінку потенційних втрат української економіки.

Нарешті стало ясно, що Росія вступила в боротьбу за визначальний вплив у країнах Східної, Центральної та більшої частини Південно-Східної Європи. Однак ніхто не наслідювався визнати це публічно, багато хто й досі боїться зізнатися в цьому навіть

самому собі, а решта через силу намагається зрозуміти мотиви Кремля. Для Брюсселя асоціація – це альтернатива членству в ЄС, тоді як для Москви це – розширення ЄС альтернативними методами. З погляду голови Єврокомісії Ж.-М. Баррозу, асоціація України з ЄС не матиме для Росії негативних наслідків, а в довгостроковій перспективі навіть принесе тій чимало користі. З погляду В. Путіна, у цьому випадку ЄС вторгається в регіон, який сам Путін називає «зоною особливих інтересів Росії» і частиною так званого «русского мира». Спроби ЄС «взаємодіяти» із цих питань не мають жодного сенсу.

Абсолютна більшість опитаних експертів упевнена в тому, що невідписання Угоди про асоціацію негативно позначилося на міжнародному становищі України (табл. 1.5).

Таблиця 1.5

**Відповіді експертів на запитання:
«Яким чином на міжнародне становище України вплинув
зрив підписання Угоди про асоціацію з ЄС у Вільносі?», %**

Позитивно	2,5
Скоріше позитивно, ніж негативно	5,0
Скоріше негативно, ніж позитивно	5,0
Негативно	77,5
Ніяк не вплинув	10,0

Проблема полягала не в нерозумінні сутності євроінтеграції з боку українських політиків і чиновників, а у відсутності у влади справжньої політичної волі модернізувати країну за європейськими стандартами. До євроінтеграції ставилися, як до засобу, який дає змогу більш-менш активно маневрувати в політичному полі. Беззаперечним фактом для експертного середовища є теза, що Угода мала бути підписана. Текст угоди зараз ніхто змінювати не буде, бо вона була парафрована ще 20 липня 2012 р. Зміна хоч одного положення в парафованій угоді – це повернення до вихідної точки переговорного процесу, узгодження всіх позицій з усіма його учасниками – членами ЄС. Тоді, у кращому разі, її можна буде підписати у 2015 р. Єдиний можливий варіант – підписання парафованої угоди про асоціацію та зону вільної торгівлі з Європейським Союзом.

Традиційно абсолютна більшість опитаних експертів підтримують актуальність вступу України до Європейського Союзу (табл. 1.6). Як бачимо, зрив у листопаді 2013 р. підписання Угоди

про асоціацію з ЄС та подальший розвиток подій в Україні значно ствердили позиції прихильників євроінтеграції, збільшивши на третину кількість експертів, котрі беззастережно дотримуються саме такого вибору.

Таблиця 1.6.

**Відповіді експертів на запитання:
«Чи відповідає національним інтересам України курс
на вступ до Європейського Союзу?», %**

	Грудень 2012 р.	Грудень 2013 р.
Так	63,8	90
Скоріше так, ніж ні	25,5	2,5
Скоріше ні, ніж так	2,1	5,0
Ні	0	0
Важко сказати	8,5	2,5

Серед причин, які експерти визначили як перешкоди на шляху європейської інтеграції України (табл. 1.7), абсолютна першість належить дії російського чинника – 78% (зростання на третину порівняно з 2012 р.), друге місце – у фактора «нездатність лідерів держави визначати і втілювати на практиці стратегічні пріоритети» (кожен другий експерт), далі розташувалися «небажання цього на практиці правлячої еліти» (45%), «корупція та організована злочинність» (43%) і «спадщина радянської системи мислення та суспільної організації» (40%). Показово, що жоден з опитаних не покладає провину за гальмування процесу наближення нашої країни до Європи на байдужість до України керівних структур ЄС.

Що стосується динаміки факторів, які зумовлювали реалізацію неодноразово задекларованого курсу Києва на європейську інтеграцію, то вона була помірковано позитивною, за винятком фактора «якість виконання ухвалених рішень». Найбільший прогрес спостерігався за двома показниками: «забезпечення громадської підтримки курсу на євроінтеграцію» (зростання високої оцінки в сім разів порівняно з 2012 р.) та «забезпечення міжнародної підтримки» цьому курсу (зростання відповідно у 20 разів). Отже, громадське невдоволення зривом Угоди про асоціацію з ЄС було ретельно підготовлено діями влади.

В оцінці шансів на ратифікацію Угоди про асоціацію з ЄС у 2014 р. експерти виявилися поміркованими песимістами,

Таблиця 1.7

Відповіді експертів на запитання:
«Що в Україні сьогодні головним чином перешкоджає її
інтеграції до Європи?», %
(сума відсотків більше 100, оскільки експерти могли
обирати до трьох варіантів відповіді)

	Грудень 2012 р.	Грудень 2013 р.
Спадщина радянської системи мислення та суспільної організації	34	40
Нездатність лідерів держави визначати і втілювати на практиці стратегічні пріоритети	44,7	50
Корупція та організована злочинність	36,2	42,5
Вплив лівих політичних сил	0	0
Професійна неспроможність дипломатичної служби	0	0
Вплив «російського чинника»	48,9	77,5
Повільні економічні реформи	12,7	17,5
Слабкість інститутів громадянського суспільства	10,6	15
Порушення прав людини	25,5	2,5
Небажання на практиці правлячої еліти інтегруватися	65,9	45
Байдужість до України керівних структур ЄС, які гальмують цей процес	8,5	0
Ніщо не перешкоджає	0	0

оскільки не надто сподівалися на зміни режиму в Києві протягом року, а з урядом, який перебував при владі на кінець 2013 р. Брюссель вже не пішов би на підписання Угоди, тим більше, що вона не мала шансів бути ратифікованою. Більше оптимізму було висловлено щодо можливості введення санкцій проти українських посадовців (табл. 1.10).

Українська «європеїзація» могла виконати функцію моделі для інших пострадянських держав, тож Україна має значення для ЄС не тільки як окрема держава. У категоріях світової політики Україна може виконати роль першої ластівки в покроковій демократизації всієї величезної, колись радянської, території Євразії.

Таблиця 1.8

**Відповіді експертів на запитання:
«Оцініть, будь ласка, ефективність забезпечення
реалізації курсу України на європейську інтеграцію
за такими параметрами?», %**

	Висока		Посе- редня		Низька		Нульова		Важко відповісти	
	Грудень 2012 р.	Грудень 2013 р.	Грудень 2012 р.	Грудень 2013 р.	Грудень 2012 р.	Грудень 2013 р.	Грудень 2012 р.	Грудень 2013 р.	Грудень 2012 р.	Грудень 2013 р.
Дії органів виконавчої влади	0	5,0	19,1	12,5	78,7	42,5	0	10,0	2,2	5,0
Законодавче забезпечення	0	2,5	61,7	47,5	31,9	20,0	4,2	25,0	2,1	5,0
Кадрове забезпечення	2,1	5,0	38,3	27,5	57,4	55,0	0	0	2,1	12,5
Фінансове забезпечення	0	0	12,7	10,0	83,0	55,0	0	25,0	4,3	10,0
Якість виконання ухвалених рішень	0	0	23,4	12,5	61,7	50,0	12,7	32,5	2,1	5,0
Забезпечення громадської підтримки	6,4	45,0	23,4	25,0	42,5	17,5	17,0	5,0	10,6	7,5
Забезпечення міжнародної підтримки	2,1	42,5	27,6	32,5	55,3	17,5	10,6	2,5	4,2	5,0

Таблиця 1.9

**Відповіді експертів на запитання:
«Якими, на Ваш погляд, є шанси України на ратифікацію
Угоди про асоціацію з ЄС у 2014 р.?», %**

	Грудень 2012 р.	Грудень 2013 р.
Високими	0	5,0
Середніми	27,6	30,0
Низькими	63,8	40,0
Нульовими	4,3	10,0
Важко сказати	4,3	15,0

Таблиця 1.10

**Відповіді експертів на запитання:
«Якими є шанси на введення щодо українських посадовців
санкцій (на кшталт “списку Магнітського”)», %**

	Грудень 2012 р.	Грудень 2013 р.
Високими	10,6	25,0
Середніми	57,4	27,5
Низькими	21,3	27,5
Нульовими	0	5,0
Важко сказати	10,7	15,0

Відносини з НАТО

Протягом 2013 р. співпраця України з Організацією Північноатлантичного договору тривала відповідно до Закону «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики України» та «Стратегії національної безпеки України».

Річні національні програми (РНП) співробітництва з Альянсом залишалися основним механізмом взаємодії. Проте нова РНП протягом першої половини року так і не була оприлюднена, не допоміг навіть спеціальний указ Президента про її затвердження від 5 липня. РНП на 2013 р., як і попередні РНП, була спрямована на виконання рішень, прийнятих під час попередніх засідань Комісії Україна – НАТО, зокрема 3 грудня 2008 р. у Брюсселі. Але в тих рішеннях ішлося про можливість приєднання України до Альянсу. Тож певною мірою можна казати, що з 2010 р. Україна намагалася втілювати свою «особливу позаблоковість» – євроатлантичну.

Якщо аналізувати зміст РНП на 2013 р., є підстави вважати, що на словах стратегічне партнерство України з НАТО не тільки зберігалось та продовжувалося, а й розширювалося. Тобто Київ хотів довести, що продовжує виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань і є прогнозованою країною та надійним партнером. Проте текст відповідного указу не містив доручення Кабінету Міністрів України розробити й затвердити План заходів щодо втілення РНП у життя (наслідуючи негативний досвід попереднього року, коли відповідний план так і не з'явився).

Окремі позитивні приклади співробітництва України та Альянсу протягом 2013 р. не можуть переважити існуючі проблеми системного характеру.

На тлі невиконання одного з принципових пунктів РНП на 2013 р. щодо підписання Угоди про асоціацію з ЄС в експертному середовищі дещо змінилися оцінки співпраці з Альянсом. Так, скоротилася кількість прибічників створення передумов для вступу України до НАТО в перспективі, підготовки кадрів, прямої допомоги у здійсненні військової реформи (табл. 1.11). Визначаючи пріоритети України в її співробітництві з НАТО, експерти вважають за потрібне насамперед «надання додаткових

Таблиця 1.11

**Відповіді експертів на запитання:
«Які напрями співробітництва з НАТО
є пріоритетними для України сьогодні?», %
(сума відсотків більше 100, оскільки експерти могли
обирати до трьох варіантів відповіді)**

	Грудень 2012 р.	Грудень 2013 р.
Таких немає, співробітництво з НАТО взагалі не потрібне	0	2,5
Створення передумов для вступу України до НАТО в перспективі	42,5	32,5
Створення передумов для вступу України до НАТО найближчим часом	12,7	25,0
Спільна розробка концептуальних засад військової політики	10,6	10,0
Пряма допомога у здійсненні військової реформи	42,5	35,0
Допомога у створенні системи демократичного цивільного контролю за силовими структурами	25,5	25,0
Надання додаткових гарантій безпеки Україні	40,4	52,5
Узгодження військово-технічної політики, підтримка військово-промислового комплексу	4,2	10,0
Торгівля зброєю, спецтехнікою, послугами військово-технічного призначення	10,6	7,5
Підготовка кадрів	48,9	25,0
Спільні навчання	38,3	32,5
Участь у миротворчих операціях	21,3	27,5

гарантій безпеки Україні» (кожен другий експерт заявив про це – на 12% більше, ніж попереднього року). Далі розмістилися «пряма допомога у здійсненні військової реформи», «створення передумов для вступу України до НАТО в перспективі» та «спільні навчання» (кожен третій експерт), «участь у миротворчих операціях» (28%). Цікаво відзначити, що рейтинг варіанта «створення умов для вступу України до НАТО найближчим часом», визначений чвертю експертів, зріс удвічі порівняно з 2012 р.

Зважаючи на процеси, які тривали в Збройних силах у 2013 р., зокрема стан їх модернізації та реформування, не випадковими є надані експертами низькі оцінки діяльності держави за різними напрямками забезпечення співробітництва України з НАТО.

Таблиця 1.12

**Відповіді експертів на запитання:
«Оцініть, будь ласка, ефективність забезпечення
реалізації курсу України на партнерство і співробітництво
з НАТО за такими параметрами», %**

	Висока		Посередня		Низька		Нульова		Важко відповісти	
	Грудень 2012 р.	Грудень 2013 р.	Грудень 2012 р.	Грудень 2013 р.	Грудень 2012 р.	Грудень 2013 р.	Грудень 2012 р.	Грудень 2013 р.	Грудень 2012 р.	Грудень 2013 р.
Дії органів виконавчої влади	2,1	0	17,0	20,0	63,8	50,0	14,9	22,5	2,2	7,5
Законодавче забезпечення	6,4	2,5	29,8	40,0	40,4	22,5	21,3	27,5	2,1	7,5
Кадрове забезпечення	4,2	2,5	31,9	22,5	31,9	45,0	25,5	15,0	6,5	15,0
Фінансове забезпечення	2,1	0	10,6	12,5	61,7	50,0	19,1	25,0	6,5	12,5
Якість виконання ухвалених рішень	4,2	5,0	12,7	10,0	29,8	47,5	25,5	25,0	6,4	17,5
Забезпечення громадської підтримки	0	2,5	14,9	32,5	40,4	35,0	40,4	25,0	2,1	5,0
Забезпечення міжнародної підтримки	2,1	10,0	31,9	37,5	36,2	27,5	25,5	17,5	4,2	7,5

Проблеми, пов'язані з верховенством права, розвитком громадянського суспільства, у 2013 р. не розв'язувалися належним чином, тож нереально було б очікувати просування до ефективної системи цивільного контролю над діяльністю Збройних Сил. Тривала деградація ВПК України.

Опитані експерти довели, що 2013 р. не додав оптимізму в оцінках можливостей подолання стагнації військово-промислового комплексу. Абсолютна більшість експертів (майже 80%) вважає такі перспективи низькими або нульовими, хоча незначна кількість опитаних (понад 17%) гадає, що певні шанси зберігаються (табл. 1.14). На наш погляд, надії на «відродження» українського ВПК завдяки відновленню кооперації з «братерським» російським ВПК є безперспективними. Надалі спостерігається агресивне прагнення РФ витіснити Україну зі світових ринків озброєнь.

Таблиця 1.14

**Відповіді експертів на запитання:
«Оцініть, будь ласка, передумови подолання
сучасної стагнації ВПК України?», %**

	Грудень 2012 р.	Грудень 2013 р.
Добрі	0	0
Посередні	40,4	17,5
Низькі	42,5	72,5
Нульові	10,6	5,0
Важко сказати	6,5	5,0

Варто звернути увагу на те, що Альянс, на відміну від ЄС, тривалий час майже повністю утримувався від публічної критики антидемократичних дій української влади. Проте на початку грудня міністри закордонних справ країн – членів НАТО виступили із заявою про ситуацію в Україні, у якій вони засудили застосування надзвичайної сили проти мирних демонстрантів. Крім того, союзники закликали Україну як голову в офісі ОБСЄ повністю виконувати її міжнародні зобов'язання щодо свободи висловлювань і зібрань. Андерс Фог Расмуссен заявив, що Україна залишається важливим партнером НАТО. Голова МЗС РФ С. Лавров різко критикував цю заяву як втручання у внутрішні справи України. У свою чергу, Громадська ліга «Україна – НАТО», звернувшись до генерального секретаря НАТО і Північноатлантичної

ради, висловила свою щирю вдячність за цілковиту та беззастережну підтримку українського народу в його прагненнях бути вільною, демократичною державою, повноправним членом європейського та євроатлантичного співтовариств. У цьому зверненні Ліга «Україна – НАТО» також закликала Альянс до послідовної та наполегливої відданості принципам Вашингтонського договору, Хартії про особливе партнерство між Україною та НАТО, відповідним положенням Стратегічної концепції НАТО щодо України й рішучої протидії будь-яким спробам впливу інших держав, передусім Росії, на основі національного суверенітету Української держави. У 2008 р. Росія прагнула недопущення приєднання України до Плану дій щодо членства в НАТО й домоглася свого. Очевидно, що у випадку з просуванням України шляхом євроінтеграції був використаний подібний механізм.

Динаміка зовнішніх впливів на політичні процеси в Україні

На *рисунку 1.1* наведені експертні оцінки, отримані у грудні 2013 р. та у грудні 2012 р., щодо впливів зарубіжних партнерів на прийняття рішень в Україні. Російська Федерація досягла аномального абсолютного стовідсоткового рівня впливу, який характеризується ще й напруженістю (38%) і сателітною залежністю Києва від Москви (45%), котра, як бачимо, зростала протягом 2013 р. Такі оцінки були надані, підкреслимо, ще до грудневих російсько-українських домовленостей 2013 р. (зниження ціни на газ та ін.).

Отже, логічно постає питання про перебіг процесу так званої «сателітизації» України (*табл. 1.15*). Сумарно кількість «м'яких» і «твердих» оптимістів стосовно української незалежності наприкінці 2013 р. становила три чверті експертів, тобто протягом року відбулося зростання їхньої кількості на чверть. Безперечно, підстави для такого оптимізму надали протестні виступи українського народу, тобто Майдан. Ці дані кореспондуються з певним скороченням числа прихильників погляду, згідно з яким досить вірогідним є приєднання України до якогось варіанта путінського інтеграційного проекту на теренах колишнього СРСР за збереження високої частки тих, хто не визначився – кожен п'ятий експерт (*табл. 1.16*).

Таблиця 1.15

**Відповіді експертів на запитання:
«Чи набув процес перетворення України
на сателіта Росії незворотного характеру?», %**

	Грудень 2012 р.	Грудень 2013 р.
Так	12,1	0
Скоріше так, ніж ні	19,1	17,5
Скоріше ні, ніж так	31,9	60,9
Ні	21,3	15,1
Важко сказати	15,6	6,5

Таблиця 1.16

**Відповіді експертів на запитання:
«Якими, на Ваш погляд, є перспективи участі України
в путінському проекті Євразійського союзу?», %**

	Грудень 2012 р.	Грудень 2013 р.
Високі	0	12,5
Середні	46,8	30,0
Низькі	29,8	32,5
Нульові	2,1	5,0
Важко сказати	21,3	20,0

Таблиця 1.17

**Відповіді експертів на запитання:
«Назвіть три-чотири учасники міжнародних відносин
(країни, союзи держав, міжнародні організації тощо),
успішний розвиток відносин з якими є пріоритетним
для України сьогодні», %**

1. ЄС – 90 (у грудні 2012 р. – 89,3)	7. МВФ – 5 (у грудні 2012 р. – 10,6)
2. США – 67,5 (у грудні 2012 р. – 65,9)	8. Туреччина – 7,5% (у грудні 2012 р. – 6,4), Велика Британія – 5
3. Російська Федерація – 70 (у грудні 2012 р. – 59,5)	Франція, Азербайджан, СНД, ООН, країни Близького Сходу і держави-сусіди – по 2,5 (Азербайджан, ОБСЄ, ОДЕР – ГУАМ, ЄБРР, СНД, країни АТР, Велика Британія у грудні 2012 р. – 4,2)
4. НАТО – 0 (у грудні 2012 р. – 38,3)	
5. Польща – 17,5 (у грудні 2012 р. – 21,3), Німеччина – 25 (у грудні 2012 р. – 12,7)	РЄ – 5 (у грудні 2012 р. – 4,8), Світовий банк – 0 (у грудні 2012 р. – 4,8)
6. Китай – 28 (у грудні 2012 р. – 10,6)	

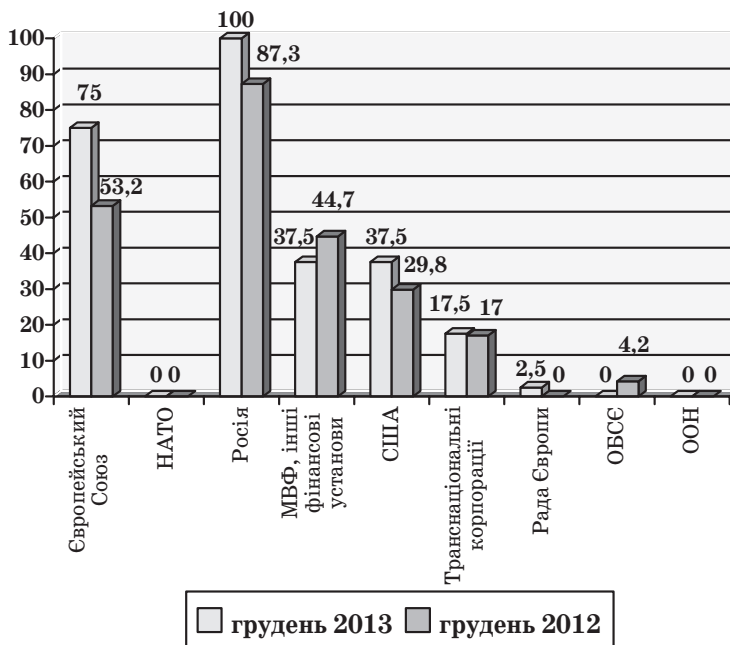


Рис. 1.1. Вплив зарубіжних партнерів на прийняття рішень в Україні

Зростає також рівень впливу ЄС: за рік він зріс майже на чверть і сягнув 75%. Європа врешті-решт справді «помітила» Україну, але в жодному разі не вступила в якісь змагання з Російською Федерацією за «переділ сфер впливу».

Погляди експертів на те, які зовнішньополітичні партнери України є пріоритетними для неї, залишаються незмінними (табл. 1.17). Але у 2013 р. слід вести мову про трійку лідерів, котрі, як і рік тому, зберігають свої позиції, – ЄС, США та Російську Федерацію, а не четвірку, яку визначали експерти 2011 р.: упали до нуля показники НАТО в такій ролі (38% у 2012р., 55% – у 2011 р.).

Наступні дані (табл. 1.18) показують прірву між бажаним (потрібним) Україні та реальним станом розвитку відносин. Польща втрачає лідерські позиції, РФ майже зникає з переліку добрих партнерів. Натомість спостерігається прогрес Китаю в ролі партнера (усе ж, на наш погляд, це, радше, аванс, надії, але досі не конкретні справи). До того ж, треба зважати на специфіку зовнішньої експансії КНР – про якісь елементи рівноправ'я тут годі й мріяти.

Загалом близько чверті експертів вважають, що взагалі немає жодної країни чи міжнародної організації, відносини з якими розвивалися у 2013 р. успішно, тобто відбувалася подальша маргіналізація України в системі міжнародних відносин.

При цьому, попри кризу європейської перспективи, зберігалася абсолютна перевага опонентів участі України в так званому Єдиному економічному просторі (ЄврАзЕС) або Митному союзі (табл. 1.19).

Приблизно половина експертів вважає за потрібне Україні кардинальним чином переглянути на свою користь умови членства у Світовій організації торгівлі, що не є надто реалістичним підходом до відносин із цією організацією.

Таблиця 1.18

**Відповіді експертів на запитання:
«Назвіть три-чотири учасники міжнародних відносин
(країни, союзи держав, міжнародні організації тощо),
з якими відносини України останнім часом розвивалися
найбільш успішно», %**

1. ЄС – 50 (у грудні 2012 р. – 8,5). 2–3. Польща – 35 (у грудні 2012 р. – 36,2), Китай – 35% (у грудні 2012 р. – 36,2)	8–10. Росія – 5 (у грудні 2012 р. – 2,1%, у грудні 2011 р. – 28,6) (опитування проводилося до підписання російсько-українських угод від 17 грудня; можливо, з їх урахуванням частка тих, хто оцінив відносини Києва та Москви як найуспішніші, зростає б).
4. ОБСЄ – 25 (у грудні 2012 р. – 2,1). 5. ООН – 15 (у грудні 2012 р. – 4,2). 6. НАТО – 12,5 (у грудні 2012 р. – 4,2). 7. США – 7,5 (у грудні 2012 р. – 0)	РЄ – 5 (у грудні 2012 р. – 2,1); Туреччина – 5 (у грудні 2012 р. – 29,8). 11–15. Білорусь, ФРН, Грузія, Литва, ЮНЕСКО – по 2,5. Важко сказати, таких немає – 22,5 (у грудні 2012 р. – 17,0)

В умовах загострення суперечок світових гравців щодо України, яке впевнено переростає у протистояння, показовим виглядає те, що майже дві третини експертів вважають за потрібне перегляд Харківських домовленостей стосовно перебування Чорноморського флоту Росії на території України до 2042 р. (табл. 1.21).

Таблиця 1.19

**Відповіді експертів на запитання:
«Чи відповідає національним інтересам України
вступ до Єдиного економічного простору разом з РФ,
Казахстаном та Білоруссю?», %**

	Грудень 2012 р.	Грудень 2013 р.
Так	0	0
Скоріше так, ніж ні	2,1	7,5
Скоріше ні, ніж так	8,5	7,5
Ні	87,2	82,5
Важко відповісти	2,1	2,5

Таблиця 1.20

**Відповіді експертів на запитання:
«Чи потрібно Україні кардинальним чином
переглянути на свою користь умови членства
у Світовій організації торгівлі?», %**

Так	2,5
Скоріше так, ніж ні	45,0
Скоріше ні, ніж так	32,5
Ні	7,5
Важко сказати	12,5

Таблиця 1.21

**Відповіді експертів на запитання:
«Чи відповідає національним інтересам України
негайна денонсація Харківських угод
щодо пролонгації перебування на території України
Чорноморського флоту РФ?», %**

Так	47,5
Скоріше так, ніж ні	17,5
Скоріше ні, ніж так	15,0
Ні	10,0
Важко сказати	10,0

Загрози

У грудні 2013 р. оцінки експертами актуальних для України загроз дещо трансформувалися, як і порядок їх рейтингів (табл. 1.22). Як існуючі на цей момент загрози експерти називають насамперед узурпацію влади певними політичними силами, погіршення іміджу України, зростання рівня бідності населення та конфліктогенність майнового розшарування в суспільстві, економічний занепад, руйнування системи суспільних цінностей, а також надзвичайно низький рівень ефективності силових структур, їх нездатність протидіяти існуючим та потенційним загрозам.

У півтора рази збільшилася кількість тих, хто вважає реальною загрозу порушення територіальної цілісності держави під впливом внутрішніх чинників, і більш як утричі – втягування України в конфронтацію міжнародних суб'єктів. Загалом на кінець 2013 р. суттєво зросла вразливість України, що мало б турбувати її очільників і стимулювати пошук стратегічних рішень та негайних засобів її убезпечення. Проте цього не відбувалося. Навпаки, саме дії керівників держави сприяли зростанню рівня різноманітних загроз. Не випадково, як зазначалося вище, вплив на зовнішню політику спеціалізованого державного органу – РНБОУ, покликаного запобігати загрозам або реагувати на них, за оцінкою експертів, дорівнював нулю.

Таблиця 1.22

**Відповіді експертів на запитання:
«Чи існують для України наведені загрози?», %**

	Існує		Не існує і є всі передумови запобігти її виникненню		Не існує, але може виникнути		Важко відповісти	
	Грудень 2012 р.	Грудень 2013 р.	Грудень 2012 р.	Грудень 2013 р.	Грудень 2012 р.	Грудень 2013 р.	Грудень 2012 р.	Грудень 2013 р.
Порушення територіальної цілісності держави під впливом внутрішніх чинників	40,4	62,5	8,5	12,5	48,9	22,5	2,2	2,5
Анексія частини її території іншою державою	38,3	30,0	8,5	15,0	48,9	55,0	4,3	0

Продовження таблиці 1.22

	Існує		Не існує і є всі передумови запобігти її виникненню		Не існує, але може виникнути		Важко відповісти	
	Грудень 2012 р.	Грудень 2013 р.	Грудень 2012 р.	Грудень 2013 р.	Грудень 2012 р.	Грудень 2013 р.	Грудень 2012 р.	Грудень 2013 р.
Втрата або обмеження державного суверенітету	63,8	67,5	17,0	0	14,9	32,5	4,3	0
Втягування України в конфронтацію міжнародних суб'єктів	14,9	47,5	25,5	17,5	46,8	30,0	12,8	5,0
Втягування України у збройні конфлікти на території сусідніх країн	6,4	2,5	42,5	67,5	46,8	22,5	4,3	7,5
Поширення міжнародних конфліктів на територію України	21,3	7,5	29,8	30,0	46,8	50,0	2,1	12,5
Погіршення міжнародного іміджу України	100	97,5	0	2,5	0	0	0	0
Узурпація влади певними політичними силами	95,7	92,5	0	2,5	4,3	5,0	0	0
Економічний занепад	87,2	97,5	0	2,5	12,8	0	0	0
Позбавлення (або значне ускладнення) доступу України до ресурсів (насамперед енергоресурсів)	70,2	75,0	2,1	7,5	23,4	17,5	4,3	0
Позбавлення (значне ускладнення) доступу України до іноземних ринків збуту вітчизняної продукції	68,0	90,0	2,1	7,5	23,4	2,5	6,5	0
Критична залежність стратегічних підприємств, галузей економіки від іноземного капіталу	51,0	75,0	6,4	5,0	29,8	17,5	12,8	2,5
Переростання внутрішніх протиріч на відкриті конфлікти із застосуванням сили	25,5	72,5	12,7	12,5	57,4	12,5	4,4	2,5
Перетворення України на буферну зону	63,8	47,5	8,5	30,0	27,7	17,5	0	5,0

Продовження таблиці 1.22

	Існує		Не існує і є всі передумови запобігти її виникненню		Не існує, але може виникнути		Важко відповісти	
	Грудень 2012 р.	Грудень 2013 р.	Грудень 2012 р.	Грудень 2013 р.	Грудень 2012 р.	Грудень 2013 р.	Грудень 2012 р.	Грудень 2013 р.
Поширення на територію України міжнародного тероризму	21,3	7,5	19,1	45,0	55,3	42,5	4,3	5,0
Зниження ефективності силових структур до рівня, який не забезпечує надійного захисту від існуючих та потенційних загроз	74,5	87,5	8,5	2,5	17,0	10,0	0	0
Високий рівень бідності населення, конфліктогенний рівень майнового розшарування населення України	74,5	90,0	4,2	0	12,7	7,5	8,6	2,5
Руйнування системи суспільних цінностей	83,0	72,5	0	10,0	17,0	12,5	0	5,0

Песимістичним виглядає експертне бачення стану відмінностей між регіонами у ставленні до зовнішньополітичного курсу України (табл. 1.23).

Таблиця 1.23

**Відповіді експертів на запитання:
«Як відомо, існують відмінності між регіонами
у ставленні до зовнішньополітичного курсу України.
Як Ви вважаєте, сьогодні вони...», %**

	Грудень 2012 р.	Грудень 2013 р.
Поглиблюються	31,9	52,5
Нівелюються	12,7	17,5
Залишаються без змін	48,9	27,5
Важко сказати	6,5	2,5

Основні цілі зовнішньої політики України

При визначенні пріоритетів зовнішньої політики України експертам було запропоновано низку варіантів, при цьому оцінка визначених цілей проводилася за трибальною системою, де 1 бал означав «найбільшу» значущість указанного пріоритету для зовнішньої політики України, а 3 бали – «другорядність». Відповідно, найменший показник за результатами опитування вказує на максимальну пріоритетність.

У 2013 р. такі цілі, як «укладення поглибленої угоди з ЄС із перспективою членства», «приєднання до Спільної енергетичної політики ЄС», «створення зони вільної торгівлі з ЄС» та «сприяння надходженню масштабних інвестицій з боку країн Заходу» залишалися провідними.

Жорстка політика Росії у 2013 р. не спонукала Київ до відповідних кроків, хоча повною мірою виявила безгрунтовність сподівань на налагодження рівноправних, взаємовигідних відносин України з Росією. Проте експерти визнають об'єктивну потребу в поглибленому розвитку взаємовигідних стосунків з Росією (табл. 1.24).

Таблиця 1.24

**Відповіді експертів на запитання:
«Якими, на Ваш погляд, мають бути сьогодні
основні цілі зовнішньої політики України?
Позначте важливість кожної із зазначених цілей»**

	Грудень 2012 р.	Грудень 2013 р.
Збереження та розвиток транзитного потенціалу	1,53	1,60
Укладення поглибленої угоди з ЄС із перспективою членства	1,36	1,25
Поглиблений розвиток взаємовигідних стосунків з Росією	2,02	1,21
Сприяння надходженню масштабних інвестицій з боку країн Заходу	1,37	2,07
Створення зони вільної торгівлі з ЄС	1,30	1,30
Співробітництво в рамках Спільної енергетичної політики ЄС	1,17	1,25
Участь у здійсненні Спільної зовнішньої та безпекової/оборонної політики ЄС	1,45	1,60
Розвиток співробітництва з країнами Центрально-Східної Європи	1,76	1,67

	Грудень 2012 р.	Грудень 2013 р.
Пріоритетний розвиток відносин зі США	1,60	1,54
Розвиток відносин з Китаєм, Індією, іншими азійськими лідерами	1,93	2,05
Висунення нових мирних ініціатив, підтримка політики роззброєння та контролю над озброєннями	2,34	2,58
Активне співробітництво з ПАРЄ, іншими європейськими структурами	1,89	1,74
Поглиблення інтеграції в рамках Єдиного економічного простору	63,8% – це не відповідає національним інтересам	62,5% – це не відповідає національним інтересам
Просування України до набуття в перспективі членства в НАТО	1,60	1,68
Створення стратегічного союзу з Республікою Білорусь	61,7% – це не відповідає національним інтересам	60% – це не відповідає національним інтересам
Розвиток співробітництва в рамках ГУАМ	2,34	2,44

Таким чином, на погляд експертів, зовнішній політиці України в поєднанні з політикою внутрішньою протягом 2013 р. був властивий надзвичайно суперечливий та непослідовний характер. Угода про асоціацію з ЄС надавала шанс Києву проминути «точку неповернення» до статусу сателіта Москви. У 2008 р. Росія прагнула недопущення приєднання України до Плану дій щодо членства в НАТО й домоглася свого. Очевидно, що у випадку з просуванням України шляхом євроінтеграції був використаний подібний механізм. Міжнародний авторитет держави продовжував падати, а основними причинами цього експерти бачили передусім діяльність Президента, Уряду й Парламенту (табл. 1.25). Ступінь залежності від окремої держави – Російської Федерації – ставав гіпертрофованим і жодним чином не збалансованим. Тривало зниження конкурентоспроможності української економіки. Примусове втягування України в Митний союз (ЄврАзЕС) набуло вигляду реальної загрози. Гарантії незалежності й суверенітету

України, її територіальної цілісності та непорушності кордонів ставали дедалі примарнішими, що викликало серйозну занепокоєність в експертному середовищі.

Таблиця 1.25

**Відповіді експертів на запитання:
«Яким чином позначається на міжнародному становищі
України... (дайте лише одну відповідь)?»**

	Діяльність Президента		Діяльність Прем'єр-міністра		Дії Верховної Ради	
	Грудень 2012 р.	Грудень 2013 р.	Грудень 2012 р.	Грудень 2013 р.	Грудень 2012 р.	Грудень 2013 р.
Умови реалізації інтересів України поліпшуються, однак поки що без відчутного прогресу	0	2,5	0	0	0	0
Досягнуто реального прогресу в реалізації інтересів України на міжнародній арені	0	0	0	0	0	0
Міжнародне становище України залишається незмінним	4,2	2,5	10,6	2,5	12,7	5,0
Зберігається тенденція до погіршення, однак вона не пов'язана з діяльністю...	0	0	19,2	0	10,6	15,0
Відбувається погіршення міжнародного становища, в тому числі й через...	93,6	87,5	70,2	85,0	74,5	72,5
Важко сказати	2,2	7,5	0	12,5	2,1	7,5

Висновки

Зовнішня політика України у 2013 р. була позначена подіями всєвропейського, якщо не всесвітньо-історичного масштабу. Зрив підписання угоди про асоціацію та зону вільної торгівлі України з Європейським Союзом у листопаді відбувся насамперед через неприродний характер руху до європейської інтеграції для авторитарного клептократичного режиму Януковича – Азарова, тобто «сім'ї», абсолютним пріоритетом якого постало несумісне з європейським вибором прагнення навечно зберегти себе при

владі, «зцементувати» в Україні російсько-білоруську політичну та соціально-економічну моделі. Активні дії режиму Путіна, який регулярно розв'язував торговельні війни проти України, як і інші кроки Москви, покликані заблокувати євроінтеграцію України, не знайшли адекватної відсічі з боку Брюсселя, котрий не спромігся на дієву активізацію своєї східної політики, обмежившись ритуальними «висловлюваннями занепокоєння». Отже, зовнішньополітичний поворот офіційного Києва в бік руйнації Української держави та сателітизації України постав би катастрофою незалежності та трагедією українського народу, якби саме цей народ не виявив здатності до самоорганізації, перетворення на провідну силу, яка визначає зовнішньополітичні орієнтації, збереження демократії та розвиток держави, неможливі без усунення від влади В. Януковича та його угруповання, кардинальне перезавантаження політичної системи загалом. Підсумки 2013 р. залишили без відповіді принципові запитання зовнішньої політики України, нерозривно пов'язаної з внутрішньополітичним розвитком, але відкритою залишилася перспектива просування до набуття Україною перспективи євроінтеграції – аж до вступу до ЄС та, не виключено, – до членства в НАТО.

§ 3. Україна в міжнародному економічному співробітництві

2013 рік став для України роком нереалізованих можливостей і поглиблення кризових явищ в економіці держави. Відмова від підписання Угоди про асоціацію з ЄС напередодні саміту країн-учасниць «Східного партнерства» у Вільнюсі в листопаді спричинила серйозну політичну кризу, яка до кінця року продовжувала загострюватися.

Водночас протягом року в українській економіці накопичувалися проблеми. За попередніми оцінками Державної служби статистики України, темпи приросту реального ВВП у 2013 р. дорівнювали нулю, причому перші три квартали спостерігалось падіння, яке лише в четвертому кварталі змінилося помірним зростанням на тлі високих темпів розвитку сільського господарства й низької статистичної бази минулого року. Індекс промислового виробництва за рік скоротився на 5,0%, індекс капітальних інвестицій упав на 11,1%.

Економічна ситуація у країнах-партнерах також була не дуже сприятливою. За оцінками МВФ, темпи приросту загальносвітового випуску у 2013 р. залишилися повільними й дорівнювали 3,0% порівняно з 3,1% попереднього року¹⁴. Зокрема, спостерігалось сповільнення економічної активності в Росії та США. Зона євро залишалась у рецесії, а економічний розвиток Китаю вже другий рік поспіль був повільнішим, ніж типові показники зростання цієї країни ще кілька років тому.

На тлі несприятливої ринкової кон'юнктури посилювалося використання нетарифних обмежень торгівлі як Україною, так і країнами-партнерами. Найяскравішим прикладом цього стало запровадження з квітня 2013 р. спеціального мита на ввіз

¹⁴ World Economic Outlook Update. Is the Tide Rising? – <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2014/update/01/index.htm>.

легкових автомобілів в Україну, що викликало негативну реакцію країн-партнерів через питання про відповідність такого рішення положенням Угоди СОТ про захисні заходи. Посилення торговельних конфліктів з Росією змусило Україну висловити занепокоєння в рамках засідань комітетів СОТ.

Платіжний баланс

За попередніми оцінками НБУ, представленими в таблиці 1.26, у 2013 р. зведене сальдо платіжного балансу України було додатним на рівні 2,0 млрд дол. США¹⁵, тоді як кілька попередніх років спостерігався дефіцит. Профіцит був досягнутий завдяки припливу коштів за рахунок фінансових операцій, передусім надходжень за статтею «інший капітал», тоді як ключові показники платіжного балансу продовжували погіршуватися.

Зокрема, протягом 2013 р. поглибився дефіцит рахунку поточних операцій. За інформацією НБУ, від'ємне сальдо поточного рахунку склало 16,1 млрд дол. США (8,9% від ВВП), що на 1,8 млрд дол. США, або на 0,8% від ВВП, більше, ніж попереднього року.

У 2013 р. погіршилися показники всіх трьох складових рахунку поточних операцій, хоча, як і раніше, основну роль у поглибленні дефіциту відіграло розширення від'ємного сальдо торгівлі товарами й послугами (*рис. 1.2*) завдяки випереджаючим темпам падіння експорту порівняно з імпортом.

Від'ємне сальдо доходів у 2013 р. становило 3,1 млрд дол. США порівняно з 3,0 млрд дол. США попереднього року. Таким чином, чистий відплив коштів за статтею «доходи» був лише дещо вищим порівняно з минулим роком. Однак структура рахунку змінилася. Чистий відплив коштів за статтею «доходи від інвестицій» зріс до 9,9 млрд дол. США порівняно з 8,5 млрд дол. США у 2012 р. унаслідок збільшення виплат за портфельними інвестиціями. Цей відплив був компенсований більшим надходженням коштів з-за кордону за категорією «оплата праці».

Збереглася тенденція скорочення сальдо надходжень поточних трансфертів з-за кордону. У 2013 р. чистий приплив поточних трансфертів у країну зменшився до 2,2 млрд дол. США, що на

¹⁵ Оцінка стану платіжного балансу у 2013 році (за попередніми даними). – http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=44464.

Таблиця 1.26

Платіжний баланс України у 2012–2013 рр.,
млрд дол. США

	2012 р.					2013 р.				
	І кв.	II кв.	III кв.	IV кв.	Рік	І кв.	II кв.	III кв.	IV кв.	Рік
Рахунок поточних операцій	-1,9	-3,7	-3,9	-4,8	-14,3	-3,1	-2,3	-5,9	-4,8	-16,1
Баланс товарів і послуг	-2,4	-4,1	-3,1	-4,6	-14,3	-3,2	-2,3	-5,2	-4,5	-15,2
Доходи	-0,2	-0,4	-1,6	-0,8	-3,0	-0,4	-0,7	-1,2	-0,8	-3,1
Поточні трансферти (сальдо)	0,7	0,8	0,8	0,7	3,0	0,5	0,6	0,5	0,6	2,2
Рахунок операцій з капіталом та фінансових операцій	1,4	3,1	4,3	1,4	10,1	5,0	2,7	5,3	5,2	18,2
Рахунок операцій з капіталом	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	-0,1	-0,1
Фінансовий рахунок	1,3	3,1	4,3	1,4	10,1	4,9	2,7	5,3	5,3	18,2
Прямі інвестиції (сальдо)	1,7	1,1	2,0	1,9	6,6	0,8	0,5	1,2	0,8	3,3
Портфельні інвестиції (акціонерний капітал)	0,0	0,1	0,1	0,3	0,5	0,7	0,6	0,7	-0,8	1,2
Кредити та облігації (сальдо)	0,6	-0,9	4,0	2,3	6,0	2,0	-0,4	1,2	5,2	8,0
Інший капітал	-0,9	2,8	-1,8	-3,1	-3,1	1,4	2,1	2,2	0,1	5,8
Зведений баланс	-0,6	-0,6	0,3	-3,4	-4,2	1,8	0,4	-0,6	0,5	2,0

Джерело: НБУ, попередні оцінки стану платіжного балансу у 2013 р.

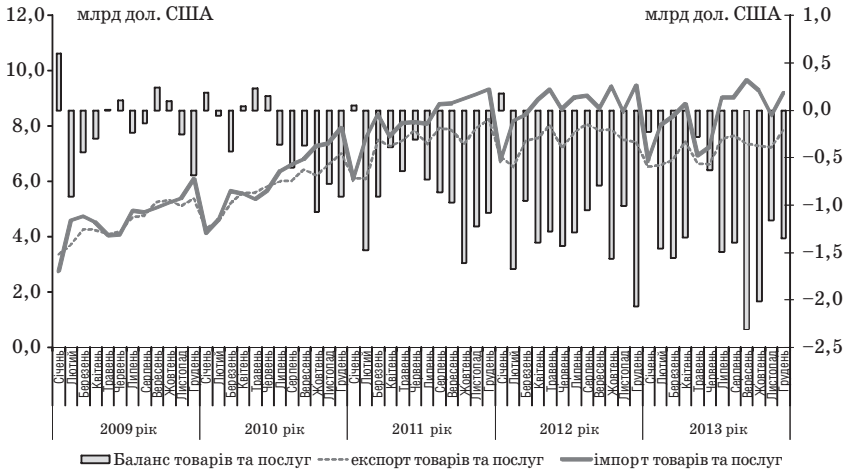


Рис. 1.2. Зовнішня торгівля товарами та послугами у 2009–2013 рр.

Джерело: НБУ.

0,7 млрд дол. США менше, ніж рік тому. Водночас, за інформацією НБУ, приплив приватних трансфертів зріс до 8,5 млрд дол. США за рахунок приватних переказів від громадян, які працюють за кордоном менше року. Погіршення стану рахунку поточних операцій супроводжувалося стрімким зростанням сальдо рахунку операцій з капіталом та фінансових операцій за рахунок надходжень позичкового та іншого капіталу, тоді як чистий приплив прямих іноземних інвестицій сповільнився. Така динаміка є ознакою накопичення економічних дисбалансів.

У 2013 р. профіцит рахунку операцій з капіталом та фінансових операцій, за попередньою інформацією НБУ, склав 18,2 млрд дол. США, що на 8,1 млрд дол. США вище, ніж рік тому. Збільшення профіциту зумовлене як продовженням політики залучення зовнішнього позичкового капіталу, так і новим чинником – додатним сальдо надходжень за статтею «інший капітал» на рівні 5,8 млрд дол. США.

За даними НБУ, у 2013 р. сальдо надходжень за статтею «кредити та облігації» становило 8,0 млрд дол. США, що на 2,0 млрд дол. США перевищує показник минулого року. Зростання зовнішніх позичок відбулося за рахунок сектора державного управління, який збільшив обсяг середньо- і довгострокових запозичень, у тому числі за рахунок продажу єврооблігацій, а також банківського сектора, який залучив короткострокові кредитні ресурси.

Важливим сигналом погіршення бізнес-клімату в країні стала ситуація із залученнями зовнішніх позичкових коштів приватним нефінансовим сектором. У 2012 р. за статтею «середньо- і довгострокові кредити, облігації» цей сектор залучив майже 17,7 млрд дол. США й виплатив 10,8 млрд дол. США за попередніми зобов'язаннями, а отже, додатне сальдо за рахунком дорівнювало 6,9 млрд дол. США. У 2013 р. відбулося помітне скорочення зовнішніх приватних запозичень – до 14,2 млрд дол. США, тоді як виплати зросли до 12,9 млрд дол. США. Таким чином, приплив позичкового капіталу в приватні компанії нефінансового сектора знизився до 1,4 млрд дол. США, що свідчить про зростання ризикованості та зменшення привабливості України для зовнішніх інвесторів.

Іншим свідченням суттєвого скорочення інвестиційної привабливості України стало подвійне зниження чистого припливу прямих іноземних інвестицій. У 2013 р., за оцінкою НБУ, сальдо прямих іноземних інвестицій дорівнювало 3,3 млрд дол. США, тоді як минулорічний показник – 6,6 млрд дол. США. Протягом року Україні так і не вдалося відновити співпрацю з Міжнародним валютним фондом (МВФ). Попередня угода *stand-by* діяла протягом 2010–2012 рр., але Україна змогла отримати лише 2,25 з 10 млрд СПЗ, причому гроші надійшли на початку чинності угоди у 2010 р. Решта коштів залишилась заблокованою внаслідок неготовності уряду країни реалізовувати програму реформ, передбачену угодою. Перемовини з МВФ протягом 2013 р. щодо можливостей нової угоди також не зрушили з місця, оскільки уряд України й надалі відмовлявся проводити реформи у сфері енергетики, зокрема підвищувати ціни на газ для населення та вживати інші заходи, покликані збільшити фінансову стійкість НАК «Нафтогаз». Протягом року Україна повернула фонду 3,7 млрд СПЗ основної суми позики та виплатила 0,1 млрд СПЗ відсотків за отриманим кредитом, що в сумі дорівнювало 5,6 млрд дол. США.

У 2013 р. тривало падіння обсягів міжнародних резервів України, попри посилення заходів валютного контролю. За оперативною інформацією НБУ, станом на 1 січня 2014 р. міжнародні валютні резерви України становили 20,4 млрд дол. США, що на 3,6 млрд дол. США менше, ніж попереднього року, і забезпечувало лише 2,4 місяця імпорту.

Таким чином, у країні зберігалася ситуація, коли рівень забезпечення міжнародними резервами не відповідав вимогам

адекватності й ситуація поступово погіршувалася. Нагадаємо, що загальноприйнята межа адекватності міжнародних резервів за критерієм покриття імпорту становить три місяці майбутнього імпорту, тоді як на початок 2013 р. цей рівень становив, за оцінками НБУ, 2,8 місяця і скоротився до 2,4 станом на кінець року.

Цього обсягу резервів було також недостатньо для протистояння шокам фінансового рахунку¹⁶. За даними НБУ, на початок 2013 р. короткостроковий зовнішній борг за залишковим терміном погашення¹⁷ складав 63,1 млрд дол. США, з яких 6,7 млрд дол. США мала виплатити держава, а саме уряд та НБУ. Станом на жовтень 2013 р. короткостроковий зовнішній борг за залишковим терміном погашення збільшився до 65,8 млрд дол. США за рахунок вищих обсягів виплат приватного сектора. Вочевидь, обсяг короткострокового зовнішнього боргу за залишковим терміном погашення протягом 2013 р. значно перевищував рівень міжнародних резервів країни, що зумовлювало накопичення фінансових ризиків.

Таким чином, стан платіжного балансу країни протягом 2013 р. засвідчив поглиблення існуючих економічних дисбалансів. Подальше розширення дефіциту рахунку поточних операцій відбувалося за рахунок випереджаючих темпів падіння експорту на тлі утримання гривні від девальвації, що знижувало цінову конкурентоспроможність експортерів і підтримувало імпортерів. Спостерігався приплив позичкового капіталу в сектор державного управління та банки на фоні падіння інвестиційної привабливості країни, на що вказує скорочення обсягів прямих іноземних інвестицій та середньо- і довгострокових кредитів приватним нефінансовим корпораціям. Продовжилося падіння обсягів міжнародних резервів на тлі зростання зовнішніх боргових зобов'язань.

¹⁶ Ідеться, зокрема, про виконання критерію Гвідотті-Грінспена, згідно з яким офіційні резерви вважаються достатніми, якщо вони дають змогу повністю покрити короткостроковий зовнішній борг за залишковим терміном погашення. Детальніше див.: *Мовчан В., Кірхнер Р., Джуччі Р.* Адекватність офіційних резервів в Україні: аналіз та рекомендації. Консультаційна робота ІЕД РР/08/2009. – http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/German_advisory_group/2009/PP_08_2009_ukr.pdf.

¹⁷ Короткостроковий зовнішній борг України за залишковим терміном погашення: Методичний коментар НБУ. – <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=63732>.

Тривало подальше погіршення показників адекватності міжнародних резервів, рівень яких є абсолютно недостатнім для протистояння зовнішнім шокам.

Торгівля товарами

У 2013 р. дефіцит у торгівлі товарами залишився на рівні попереднього року. За інформацією НБУ, від'ємне сальдо товарної торгівлі склало 19,6 млрд дол. США у 2013 р., що на 0,1 млрд дол. США вище за минулорічний показник. Таким чином, уже другий рік поспіль зберігаються пікові значення дефіциту торгівлі товарами, які перевищують показники кризового 2008 р., коли дефіцит становив 16,1 млрд дол. США.

Збереження від'ємного сальдо відбулося на тлі скорочення сукупних обсягів торгівлі завдяки швидшим темпам падіння експорту, що пов'язано зі зниженням світових цін на низку товарів українського експорту, зменшенням попиту в країнах-партнерах та зростанням внутрішнього попиту, посиленням торговельних обмежень, а також переоцінкою валюти, що стало чинником стримування експорту та підтримки імпорту. У 2013 р. номінальний обсяг експорту товарів скоротився на 7,6% у вимірі рік до року і склав 64,9 млрд дол. США (рис. 1.3). Річний обсяг імпорту впав на 5,8% і становив 84,5 млрд дол. США.

Найбільшу роль у падіння експорту відіграли кілька товарних груп, а саме продукція машинобудування, металургії та хімічної промисловості, а також сільського господарства. За оцінками НБУ, у 2013 р. обсяги експорту машин та обладнання скоротилися на 20,1% порівняно з минулорічним показником (табл. 1.27) значною мірою внаслідок скорочення поставок залізничного обладнання в Росію, інвестиційний попит якої скорочувався на тлі перенасичення ринку. Падіння експорту металів та металопродукції на 7,0% у вимірі рік до року та продовольчих товарів і сировини на 4,8% пов'язане зі зниженням світових цін на ці товари, тоді як 13,8% падіння експорту товарів хімічної промисловості зумовлене значною мірою переорієнтацією поставок добрив на внутрішній ринок унаслідок зростання сільськогосподарського виробництва в країні.

Ще одним чинником падіння експорту, хоча й менш значущим у номінальному вираженні, стало посилення торговельних конфліктів з Росією, яка активізувала використання нетарифних

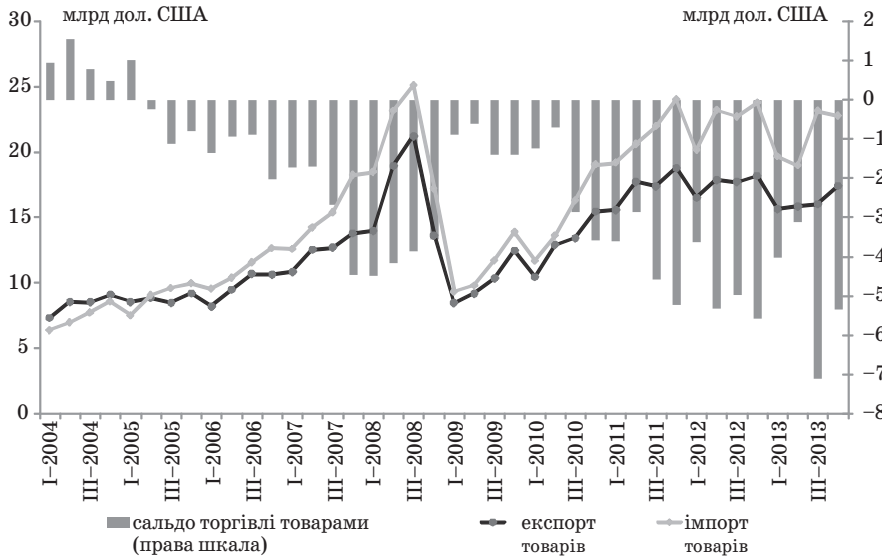


Рис. 1.3. Динаміка зовнішньої торгівлі товарами України у 2004–2013 рр.

Джерело: НБУ.

обмежень торгівлі. Найвідомішим став випадок у серпні 2013 р., коли протягом кількох тижнів були заблоковані поставки багатьох українських товарів на російський ринок.

Падіння обсягів імпорту пояснюється зміною динаміки поставок у двох ключових товарних групах – мінеральних продуктах та продукції машинобудування. На тлі збереження високої ціни на енергоносії, поступового впровадження програм енергозбереження та зниження внутрішнього промислового виробництва Україна продовжувала скорочення закупівель мінеральних продуктів, їх імпорт упав на 18,8% у вимірі рік до року (табл. 1.27). Падіння внутрішнього інвестиційного попиту зумовило падіння імпорту машин та обладнання на 13,4% за рік.

У 2013 р. відбувся злам тенденції в географічній структурі торгівлі товарами. Уперше за кілька років помітно зросла частка торгівлі з Європою на тлі скорочення торгівлі з країнами СНД та збереження на попередньому рівні частки торгівлі з країнами Азії. Як і раніше, основними партнерами України в торгівлі товарами залишалися Європа та країни СНД. Разом частки цих двох груп країн склали 68,2% товарообігу України. Частка торгівлі

Таблиця 1.27

**Зовнішня торгівля України за категоріями товарів
у 2012–2013 рр.**

	Експорт				Імпорт			
	темпи приросту/падіння, %		% до загального обсягу		темпи приросту/падіння, %		% до загального обсягу	
	2012 р.	2013 р.	2012 р.	2013 р.	2012 р.	2013 р.	2012 р.	2013 р.
Усього	3,3	-7,6	100,0	100,0	7,3	-5,8	100,0	100,0
Продовольчі товари та сировина для їх виробництва	39,6	-4,8	27,7	26,2	18,5	8,8	8,7	9,7
Мінеральні продукти	-9,3	-2,3	9,8	10,5	-0,9	-18,8	30,5	26,0
Продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості	-0,2	-13,8	9,4	9,0	5,2	-0,8	15,2	15,9
Деревина та вироби з неї	0,0	9,1	2,9	3,7	-1,1	6,2	2,4	2,7
Промислові вироби	4,3	3,3	1,3	2,5	34,9	-2,1	4,6	5,2
Чорні й кольорові метали та вироби з них	-15,4	-7,0	28,7	27,1	-8,2	-4,5	5,9	5,9
Машини, устаткування, транспортні засоби та прилади	4,3	-20,1	17,4	16,4	9,4	-13,4	24,4	23,0
Різне	36,5	12,0	2,8	4,6	36,2	34,2	8,3	11,6

Джерело: НБУ, попередня оцінка за 2013 р.

з Європою зросла до 32,5% у 2013 р. порівняно з 29,3% у 2012 р. завдяки зростанню імпорту та відносно меншим темпам падіння експорту, тоді як відповідна частка торгівлі з країнами СНД скоротилася до 35,6% з 38,9% рік тому. Значною мірою зменшення ролі країн СНД у товарообігу України пов'язане з падінням обсягів торгівлі з Росією на тлі скорочення імпорту енергоносіїв, сповільнення економічного розвитку Росії та зростання нетарифних обмежень на український експорт з боку Росії.

Як і раніше, у розрізі окремих країн світу найбільшим торговельним партнером України була Росія, у торгівлі з якою збереглося від'ємне сальдо. Серед країн Європи найбільшими

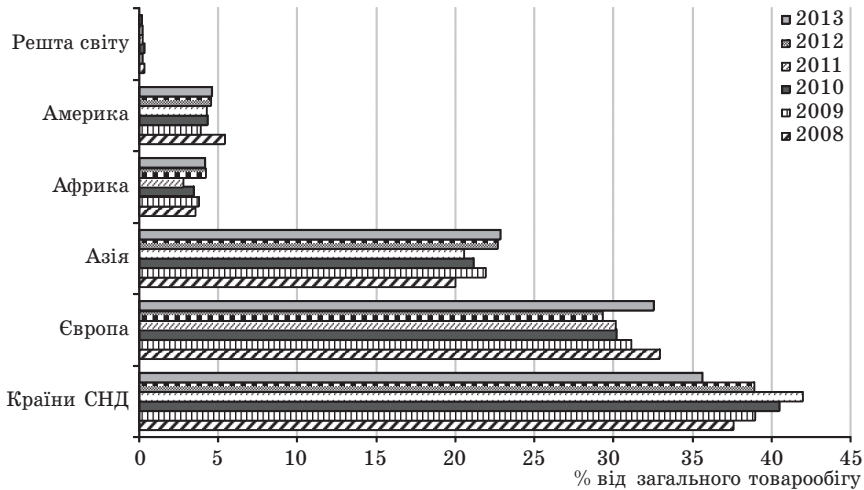


Рис. 1.4. Географічна структура торгівлі товарами України у 2008–2013 рр.

Джерело: Державна служба статистики України.

торговельними партнерами України також традиційно були Німеччина, Польща та Італія (табл. 1.28).

У 2013 р. Китай залишився другим за значущістю після Росії торговельним партнером України. У 2013 р. темпи приросту українського експорту в Китай сягнули 53,4% у вимірі рік до року, тоді як обсяги імпорту не змінилися, що дало змогу знизити дефіцит у торгівлі товарами із цією країною.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що у 2013 р. ситуація в зовнішній торгівлі товарами залишалася складною. Темпи падіння експорту випереджали темпи скорочення імпорту, в результаті чого дефіцит торгівлі товарами залишився незмінним на рівні понад 19 млрд дол. США, що є піковим значенням для України.

Торговельна політика: вибрані питання

2013 рік виявився дуже напруженим для зовнішньоекономічної політики країни. Посилення протекціоністських настроїв усередині країни зумовило запровадження спеціального мита на імпорт легкових автомобілів, яке викликало негативну реакцію країн-партнерів, оскільки воно суперечить кільком положенням відповідної Угоди СОТ. Водночас торговельні конфлікти з Росією

Таблиця 1.28

Географічна структура торгівлі товарами України у 2013 р.

	Експорт	Імпорт	Загальний товарообіг	Сальдо	Експорт	Імпорт
	% від загального			млн дол. США	темпи приросту/ падіння, %*	
Усього	100,0	100,0	100,0	-13652	-8,0	-9,1
<i>у тому числі:</i>						
Країни СНД	34,8	36,3	35,6	-5868	-12,8	-18,9
Європа	27,0	37,1	32,5	-11494	-2,1	3,6
Азія	26,6	19,8	22,8	1580	-4,9	-11,1
Африка	8,1	1,0	4,2	4350	-9,6	-11,9
Америка	3,4	5,6	4,6	-2176	-17,0	-2,6
У розрізі окремих країн:						
Російська Федерація	23,8	30,2	27,3	-8169	-14,6	-15,3
Китай	4,3	10,3	7,6	-5174	53,4	0,0
Німеччина	2,5	8,8	6,0	-5167	-2,5	-0,5
Польща	4,0	5,3	4,7	-1521	-1,1	14,1
Туреччина	6,0	2,4	4,0	1953	3,3	-5,1
Білорусь	3,1	4,7	4,0	-1622	-11,9	-28,9
Італія	3,7	2,7	3,2	271	-4,9	-6,6
США	1,4	3,6	2,6	-1871	-12,5	-5,0
Угорщина	2,5	1,8	2,1	156	3,1	20,8
Єгипет	4,3	0,2	2,0	2584	-6,1	-4,3
Індія	3,1	1,1	2,0	1136	-13,8	-17,9
Казахстан	3,3	0,9	2,0	1437	-13,8	-54,3
Франція	1,1	2,2	1,7	-1039	25,7	3,9
Нідерланди	1,6	1,4	1,5	-20	25,5	-5,4
Іспанія	1,6	1,1	1,3	124	-35,8	15,6
Чехія	1,3	1,3	1,3	-176	16,5	-19,8
Велика Британія	0,9	1,5	1,2	-585	-0,8	-1,5
Австрія	0,9	1,3	1,1	-414	6,5	32,1
Румунія	0,9	1,2	1,0	-339	1,2	-3,5
Японія	0,7	1,3	1,0	-527	43,0	-17,8

Джерело: Державна служба статистики України.

* Унаслідок методологічних відмінностей оцінки обсягів і темпів приросту експорту та імпорту, зроблені НБУ та Державною службою статистики, відрізняються.

змусили Україну висловити занепокоєння в рамках засідань комітетів СОТ, зробивши, таким чином, крок до використання механізму вирішення спорів у рамках СОТ.

Однак ключовим питанням у 2013 р. було питання регіональної інтеграції. Протягом року Україна активно готувалася до підписання Угоди про асоціацію з ЄС, ключовим компонентом якої є поглиблена та всеосяжна зона вільної торгівлі (ПВЗВТ). Очікувалося, що Угода буде підписана в листопаді 2013 р., що дасть змогу почати так зване тимчасове впровадження, яке стосується передусім ПВЗВТ, уже в першій половині 2014 р.

Підготовка до підписання супроводжувалася посиленням негативної риторики Росії, яка стверджувала, що створення ПВЗВТ із ЄС може зашкодити її економічним інтересам, і погрожувала санкціями. Водночас торговельні відносини з Росією почали погіршуватися внаслідок запровадження нею різноманітних нетарифних обмежень. Замість створення ПВЗВТ із ЄС, Росія активно пропонувала Україні приєднатися до Митного союзу, створеного Росією, Білоруссю та Казахстаном. Ситуація досягла апогею наприкінці листопада, коли за кілька днів до саміту «Східного партнерства» у Вільнюсі уряд України призупинив підготовку до підписання Угоди і Президент її так і не підписав. Натомість на початку грудня було досягнуто кількох домовленостей з Росією, які передбачали надання знижки на імпортований газ, посилення промислової співпраці країн, а також виділення Росією 15 млрд дол. США кредиту протягом кількох років.

Угода про асоціацію між Україною та ЄС¹⁸

Текст Угоди про асоціацію між Україною та ЄС був парафований у 2012 р. Два розділи Угоди стосуються економічних питань: розділ IV присвячений деталям створення поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі, розділ V – питанням секторального співробітництва. Домовленості в рамках ПВЗВТ охоплюють взаємне скасування близько 95% ввізних мит, а також істотне зниження решти, у тому числі за рахунок запровадження тарифних квот з нульовою ставкою в рамках квоти. Тарифні квоти мали

¹⁸ Розділ підготовлений на основі результатів проекту «Економічна складова Угоди про асоціацію між Україною та ЄС», реалізованого Інститутом економічних досліджень і політичних консультацій за фінансової підтримки Міжнародного фонду «Відродження» у 2013 р.

застосовуватися як ЄС, так і Україною для регулювання ввезення деяких сільськогосподарських товарів, відкриття ринків яких є найбільш чутливим для виробників.

У результаті реалізації Угоди середня ставка ввізного мита ЄС мала знизитися на українські товари, експортовані в ЄС, з 4,8% до нуля, тоді як відповідна ставка для товарів з ЄС при ввезенні в Україну – із 4,5% до 0,2% (рис. 1.5). Сторони домовилися про асиметричне зниження ввізних мит. ЄС мав відкрити свій ринок одразу після набрання Угодою чинності, а точніше – з початку дії так званого тимчасового застосування Угоди на період її ратифікації, тоді як Україна мала відкривати свій ринок поступово протягом десяти років, а у випадку застосування тимчасових захисних заходів – п'ятнадцяти років.

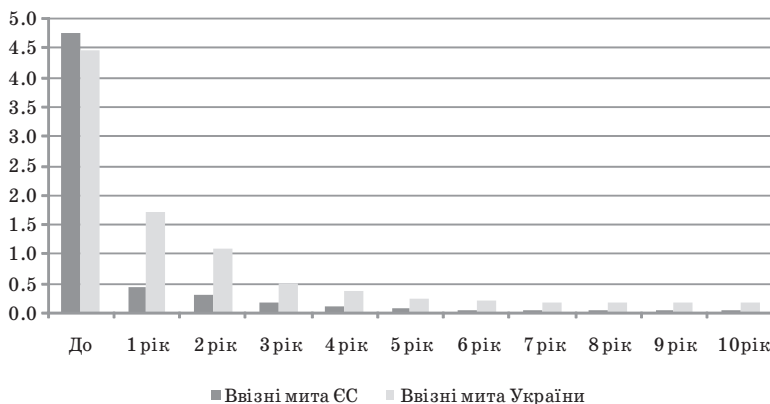


Рис. 1.5. Оцінка зміни адвалорних еквівалентів ввізних мит України та ЄС, % середнє арифметичне

Джерело: Розрахунки Інституту економічних досліджень і політичних консультацій на основі тексту Угоди про асоціацію. – http://www.ier.com.ua/ukraine_eu_project/.

Окрім зниження ввізних мит, у рамках створення ПВЗВТ Україна мала поступово відмовитися від застосування експортних мит у торгівлі з ЄС. На сьогодні такі мита діють на експорт насіння олійних культур, шкіри тварин та лом чорних і кольорових металів. Водночас для деяких товарів скасування експортних мит мало супроводжуватися введенням тимчасових захисних заходів, які дають змогу суттєво (до п'ятнадцяти років) відстроювати вплив лібералізації торговельного режиму.

Одночасно зі зниженням тарифних бар'єрів ПВЗВТ мала призвести до істотного зниження нетарифних бар'єрів і поліпшення внутрішнього регуляторного клімату в Україні, що зробить країну привабливою як для внутрішніх, так і для зовнішніх інвесторів. Очікування поліпшення інвестиційного клімату пов'язують передусім з гармонізацією українського законодавства з європейським. У тексті Угоди передбачена гармонізація норм українського законодавства з більш як 350 директивами й резолюціями ЄС. Пік гармонізації мав припасти на другий – четвертий роки реалізації Угоди (рис. 1.6).

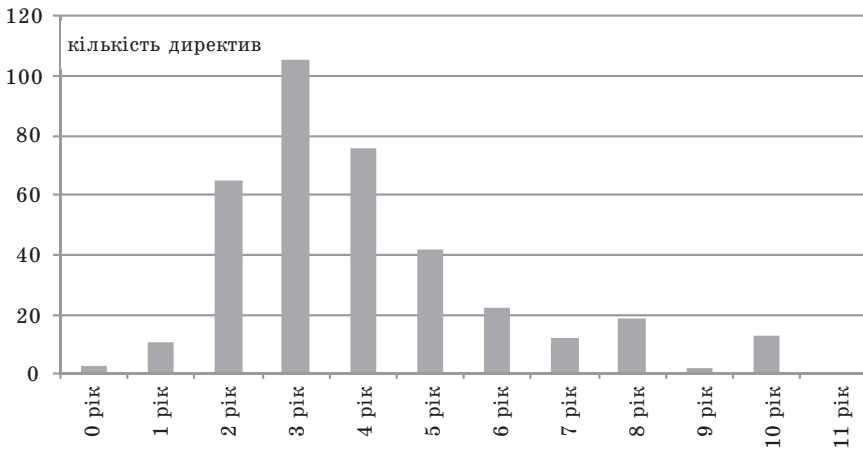


Рис. 1.6. Графік гармонізації українського законодавства з відповідними директивами й резолюціями ЄС

Джерело: Розрахунки Інституту економічних досліджень і політичних консультацій на основі тексту Угоди про асоціацію. – http://www.ier.com.ua/ua/Ukraine_EU_project/.

Гармонізація законодавства мала стосуватися широкого спектра питань, як-от: питання захисту довкілля (у цій сфері очікується гармонізація з найбільшою кількістю нормативних актів ЄС – з 80), регулювання фінансових і транспортних послуг, технічного регулювання, санітарних і фіто-санітарних норм, митної політики, оподаткування, відкриття підприємств, захисту прав акціонерів, державних закупівель, політики у сфері зайнятості тощо (рис. 1.7).

Для бізнесу впровадження Угоди про асоціацію означало б поліпшення доступу на ринок ЄС, а також посилення внутрішньої

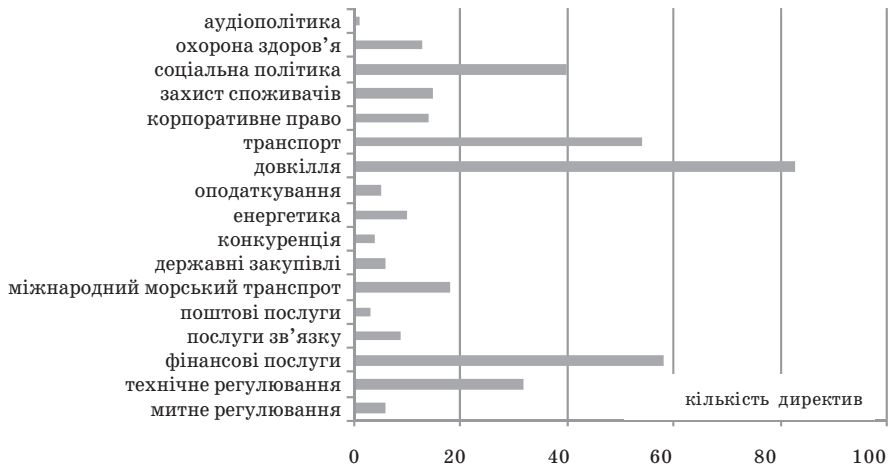


Рис. 1.7. Секторальна структура гармонізації українського законодавства з європейськими нормами

Джерело: Розрахунки Інституту економічних досліджень і політичних консультацій на основі тексту Угоди про асоціацію. – http://www.ier.com.ua/ua/Ukraine_EU_project/.

конкуренції. Розрахунки Інституту економічних досліджень та політичних консультацій показують, що найбільший вигравш від скасування ввізних мит, а також зниження нетарифних обмежень повинні були отримати такі галузі, як сільське господарство, харчова промисловість, легка промисловість, будівництво, а також сектор послуг.

Скасування ввізних мит для продукції машинобудування, зокрема на інвестиційні товари, а також зближення фінансових ринків мало позитивно вплинути на розвиток і модернізацію економіки. Угода передбачає поступову гармонізацію законодавства України та ЄС у сфері фінансових послуг, що мало усунути бар'єри на шляху руху капіталу. Це стимулювало б розвиток українського ринку фінансових послуг, а також відкривало доступ до дешевших ресурсів. Для багатьох галузей визначальним мав стати не вплив зниження ввізних мит, а гармонізація регулювання, зокрема технічних регламентів і стандартів. Наприклад, для повної реалізації потенціалу відкриття ринку для продукції сільського господарства і харчової промисловості було необхідно завершити приведення у відповідність до європейської системи санітарного й фіто-санітарного контролю. Додатковим вигравшем українських виробників від гармонізації технічних регламентів

з європейськими нормами могло стати поліпшення умов доступу на ринки третіх країн, зокрема на ринки країн, які підписали або в майбутньому підпишуть із ЄС угоди про підтвердження відповідності та прийнятності промислової продукції.

Ще один важливий аспект Угоди – це захист прав інтелектуальної власності, що повинно було мати позитивний вплив на інновації, а значить – на модернізацію економіки. З іншого боку, поліпшення захисту прав інтелектуальної власності призвело б до зростання вартості товарів із суттєвою інтелектуальною компонентою. Для виробників товарів, які в ЄС захищені географічними позначеннями (наприклад, шампанське, коньяк, портвейн, фета тощо), створення зони вільної торгівлі означало б обов'язкову зміну назви (ребрендінг) протягом десяти років після початку дії Угоди. Передбачалося, що ЄС допоможе компаніям, товари яких зазнали ребрендінгу, вийти на європейський ринок, тим самим частково компенсувавши витрати, пов'язані зі зміною назв.

Вплив упровадження Угоди на населення необхідно розглядати з кількох точок зору. З погляду споживачів, перевагами Угоди мало стати розширення асортименту й, можливо, деяке зниження цін або, радше, нижчі темпи інфляції. Споживачі могли виграти також від кращого контролю за безпекою товарів, підвищення достовірності та детальності інформації про товар, що дає споживачам змогу робити вибір усвідомлено. Угодою були передбачені також ширші можливості захисту прав споживачів.

Наймані працівники повинні були виграти від зростання економічної активності, а отже, від збільшення доходів, а також від посилення захисту прав найманих виробників унаслідок гармонізації відповідного законодавства з європейським. Водночас імплементація ПВЗВТ, як очікувалося, стимулювала б тимчасове безробіття, оскільки при адаптації економіки до нового регуляторного середовища й нового рівня конкуренції повинне відбутися перетікання людей між компаніями.

Для держави реалізація Угоди про асоціацію означала б, з одного боку, збільшення витрат, пов'язаних з проведенням реформ, а з другого – поступове збільшення фіскальних доходів за рахунок прискорення економічного зростання, а також підвищення ефективності фіскальних витрат, зокрема державної допомоги та державних закупівель. Важливим джерелом фінансування реформ, як планувалося, мала стати технічна та бюджетна допомога ЄС.

Таким чином, підписання Угоди про асоціацію створювало можливість отримання значних економічних вигод для України за умови швидких та успішних внутрішніх реформ, які становлять основу Угоди. За розрахунками Інституту економічних досліджень і політичних консультацій¹⁹, у випадку створення ПВЗВТ із ЄС сукупний добробут України зросте на 4,3% у середньостроковій і на 11,8% – у довгостроковій перспективі *ceteris paribus*. Аналогічні розрахунки для випадку приєднання України до Митного союзу Росії, Білорусі та Казахстану вказують на втрату 0,5% сукупного добробуту в середньостроковій перспективі і 3,7% – у довгостроковій.

Заходи торговельного захисту

Невід’ємною частиною торговельної політики України у 2013 р. було проведення антидемпінгових та спеціальних розслідувань і застосування відповідних заходів, а також захист інтересів українських виробників за кордоном, які були відповідачами в аналогічних розслідуваннях в інших країнах. За інформацією Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, протягом 2013 р. проти української продукції були розпочаті три нові антидемпінгові розслідування: Індією щодо нітрату натрію, США – щодо сталевих труб та Митним союзом Росії, Білорусі та Казахстану – щодо арматури. До кінця року тривало також антидемпінгове розслідування Бразилії щодо українських шин, розпочате в липні 2012 р. Спеціальні розслідування, які стосувалися української продукції, у 2013 р. тривали в Індонезії щодо пшеничного борошна та в Єгипті – щодо сталевих арматур. В обох випадках країни запровадили попередні заходи.

Активізація торговельних розслідувань щодо української продукції у 2013 р. не супроводжувалася введенням нових антидемпінгових заходів. Станом на грудень 2013 р. проти українських товарів діяли 24 антидемпінгові заходи, з яких п’ять перебували на етапі перегляду, що на один захід менше, ніж рік тому. У 2013 р. у Митному союзі Росії, Білорусі та Казахстану було введено в дію спеціальне захисне мито на посуд столовий та кухонний із фарфору. Продовжили дію також три інші спеціальні

¹⁹ Вибір торговельної політики України: плюси та мінуси різних опцій регіональної інтеграції. – http://www.ier.com.ua/ua/projects/archive_2011/?pid=3208.

заходи щодо карамельної продукції, машинобудівного кріплення та нержавіючих труб. Щодо кондитерських виробів продовжили діяти спеціальні захисні мита в Казахстані. Таким чином, за інформацією Міністерства економічного розвитку і торгівлі, станом на кінець 2013 р. проти українських товарів діяли 29 заходів (24 антидемпінгових і 5 спеціальних заходів).

В Україні впродовж 2013 р. були розпочаті два антидемпінгові розслідування, які стосуються продукції з Росії (стрічки конвеєрні гумовотканинні) та Китаю (труби безшовні нержавіючі). Результати розслідувань очікуються у 2014 р. Було розпочате також спеціальне розслідування щодо посуду та приборів столових або кухонних з фарфору. У 2013 р. запровадженням заходів завершилися антидемпінгові розслідування щодо склотари медичного призначення місткістю до 0,15 л походженням з Росії та щодо лимонної кислоти походженням з Китаю. Загалом станом на грудень 2013 р. у країні діяли 15 антидемпінгових заходів проти десяти країн світу і два спеціальні заходи, дія яких не залежить від країни походження.

Найбільш резонансним стало запровадження спеціальних захисних мит на імпорт легкових автомобілів. Згідно з рішенням Міжвідомчої комісії з міжнародної торгівлі, спеціальні заходи вживаються до нових легкових автомобілів з двигунами внутрішнього згорання з іскровим запаленням та об'ємом циліндрів від 1000 см³ до 2200 см³. Заходи діятимуть у формі спеціального мита, яке додаватиметься до чинної ставки ввізного мита й залежатиме від об'єму двигуна.

Рішення викликало негативну реакцію серед країн – партнерів України, які експортують легкові автомобілі на український ринок, оскільки запроваджені заходи не повною мірою відповідають положенням Угоди СОТ про захисні заходи. Претензій кілька. По-перше, можливості щодо проведення консультацій, запропонованих Україною, не були оцінені країнами-партнерами як належні. По-друге, оскільки запровадження заходів стосувалося ситуації відносного, а не абсолютного зростання імпорту, Україна, як країна, котра застосовує захисні заходи, мала підтримати в основному рівноцінний рівень поступок та інших зобов'язань стосовно країн-експортерів, які є членами СОТ і які зазнали впливу (Японії, Німеччини, Росії, Кореї, Туреччини, Великої Британії, Іспанії та ін.), шляхом надання адекватної торговельної компенсації. У випадку ненадання адекватної торговельної

компенсації, наприклад зниження ввізних мит на інші товари країн, які зазнали впливу, ці країни отримували право односторонньо погіршити доступ до своїх ринків для українських товарів.

Станом на кінець року питання запровадження Україною спеціального захисного мита розглядається в рамках механізму вирішення торговельних суперечок між членами СОТ за позовом Японії. За інформацією СОТ, консультації сторін були розпочаті в жовтні 2013 р.²⁰ У листопаді до консультацій долучилися ЄС та Росія.

Отже, протягом 2013 р. тривало активне використання інструментів торговельного захисту як Україною, так і країнами-партнерами. На жаль, Україна не завжди дотримувалася правил СОТ у цій ситуації. Рішення про введення захисних заходів на легкові автомобілі викликало негативну реакцію країн – членів СОТ і призвело до розгляду торговельної суперечки в рамках механізму вирішення торговельних суперечок між членами СОТ. Позивачем виступила Японія, до якої приєдналися ЄС та Росія.

Торгівля послугами

Протягом 2013 р. основною тенденцією стало скорочення обсягів торгівлі товарами, тоді як обсяги торгівлі послугами, навпаки, продовжували зростати, причому навіть швидше, ніж у 2012 р. За оперативною інформацією НБУ, у 2013 р. експорт послуг зріс на 3,7% і склав 20,5 млрд дол. США, тоді як обсяги імпорту збільшилися на 10,4% до 16,1 млрд дол. США.

За рахунок значного перевищення обсягів експорту послуг сальдо торгівлі послугами залишилося додатним, попри стрімке зростання обсягів імпорту, і становило 4,3 млрд дол. США, що на 0,8 млрд дол. США менше, ніж рік тому. Як завжди, найбільші обсяги та профіцит торгівлі послугами спостерігались у третьому кварталі року, що пов'язано із сезонними факторами (*рис. 1.8*), тоді як в інші квартали торгівля послугами була суттєво нижча, ніж у відповідні періоди 2011–2012 рр.

Структура торгівлі послугами зазнала певних змін, оскільки падіння промислового виробництва зумовило зменшення ролі транспортних послуг протягом року та, відповідно, відбулося збільшення частки комунікаційних, ділових, фінансових та

²⁰ http://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds468_e.htm.

інших послуг. В експорті послуг збереглося домінування транспортних послуг, хоча їхня роль і зменшилась порівняно з минулим роком. За даними Державної служби статистики України, частка транспортних послуг скоротилася із 63,6% у 2012 р. до 56,1% у 2013 р. від загального обсягу експорту. На тлі падіння промислового виробництва в Україні та, відповідно, скорочення попиту на експорт послуг залізничного, повітряного й морського транспорту у 2013 р. обсяг транспортних послуг упав на 4,5% у вимірі рік до року (*табл. 1.29*) унаслідок падіння обсягів. Це падіння не зміг компенсувати річний приріст обсягів експорту трубопровідного транспорту у 2,9%.

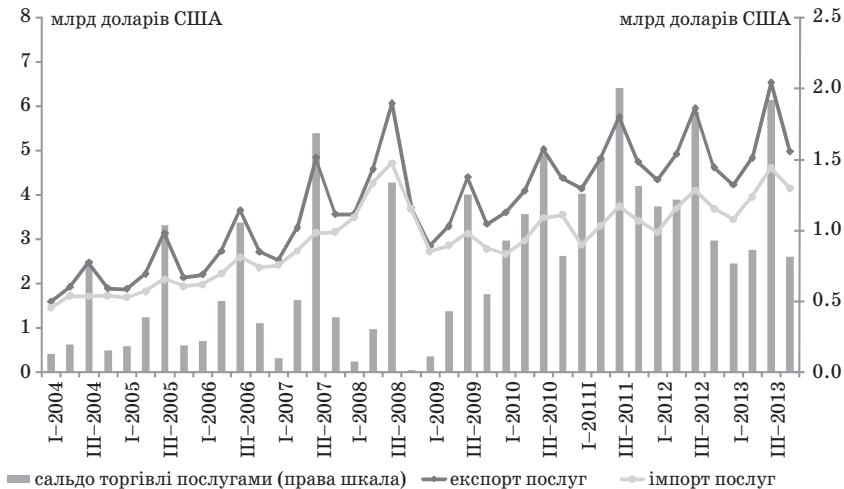


Рис. 1.8. Динаміка зовнішньої торгівлі послугами України у 2004–2013 рр.

Джерело: НБУ.

Очікуваного зростання експорту послуг, пов'язаних з подорожами, у період після завершення чемпіонату з футболу Євро-2012 не відбулося. У 2013 р. обсяг експорту послуг, пов'язаних з подорожами, упав на 3,2% у вимірі рік до року, а сальдо торгівлі цими послугами було від'ємним. Отже, сподівання, що інвестиції в інфраструктуру сектора гостинності, зроблені під час підготовки до чемпіонату, будуть компенсовані, поки не реалізувалися.

Найбільший внесок у збереження зростання експорту послуг зробив сектор послуг у сфері телекомунікації, комп'ютерні та

інформаційні послуги, експорт яких зріс на 47,8% за рік. Другим за значущістю був внесок фінансових послуг, які зросли на 41,3%, попри скорочення присутності в країні іноземних банків.

Стрімке зростання імпорту послуг було зумовлене передусім збільшенням обсягів імпорту категорії «роялті та інші послуги, пов'язані з використанням інтелектуальної власності». За інформацією Державної служби статистики України, імпорт таких послуг зріс на 89,7%. Стрімко зростали також послуги у сфері комунікації, інформаційні та комп'ютерні послуги, ділові послуги. Водночас спостерігалось падіння обсягів імпорту транспортних послуг на тлі менших обсягів імпорту товарів.

Таблиця 1.29

Торгівля послугами України у 2013 р.²¹

	Номінальні обсяги торгівлі, млн дол. США				Темп приросту/ падіння, %	
	Експорт	Імпорт	Сальдо	Загальний обсяг торгівлі послугами	Експорт	Імпорт
Усього	14509,2	7649,3	6859,9	21369,1	6,7	13,6
Транспортні послуги, з них:	8145,8	1654,1	6491,7	14637,5	-4,5	-4,2
Послуги морського транспорту	1106,4	189,4	917,0	2023,4	-10,9	-6,6
Послуги повітряного транспорту	1341,6	620,5	721,1	2062,7	-11,2	-3,2
Послуги залізнич- ного транспорту	1478,7	600,5	878,2	2356,9	-6,8	-6,6
Послуги автомобіль- ного транспорту	464,4	190,9	273,5	737,9	2,7	-1,9
Послуги трубопро- відного транспорту	3343,9	3,8	3340,1	6684,0	2,9	329,7
Послуги поштової та кур'єрської служби	44,3	15,1	29,2	73,5	48,7	347,1

²¹ Статистичні оцінки торгівлі послугами, зроблені НБУ та Державною службою статистики України, відрізняються, що зумовлено методологічними відмінностями. Детальніші методологічні коментарі див.: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=44459&cat_id=44464.

Продовження таблиці 1.29

	Номінальні обсяги торгівлі, млн дол. США				Темп приросту/ падіння, %	
	Експорт	Імпорт	Сальдо	Загальний обсяг торгівлі послугами	Експорт	Імпорт
Послуги, пов'язані з подорожами	537,5	751,4	-213,9	323,6	-3,2	31,3
Послуги з будівництва	227,1	246,3	-19,2	207,9	2,8	-5,3
Послуги зі страхування	85,9	166,0	-80,1	5,8	-24,7	4,5
Послуги, пов'язані з фінансовою діяльністю	350,9	1004,8	-653,9	-303,0	41,3	5,6
Роялті та інші послуги, пов'язані з використанням інтелектуальної власності	89,4	796,4	-707,0	-617,6	58,4	89,7
Послуги у сфері телекомунікації, комп'ютерні та інформаційні послуги	1447,0	674,9	772,1	2219,1	28,0	47,8
Ділові послуги	1491,5	1396,5	95,0	1586,5	2,4	21,0
Послуги приватним особам, культурні та рекреаційні послуги	37,5	36,5	1,0	38,5	-40,9	-83,7
Державні та урядові послуги	17,4	780,9	-763,5	-746,1	227,0	29,6
Послуги з переробки матеріальних ресурсів	1710,1	11,6	1698,5	3408,6
Послуги з ремонту й технічного обслуговування, не віднесені до інших категорій	369,0	129,8	239,2	608,2	-40,0	170,3

Джерело: Державна статистична служба України.

Географічна структура торгівлі послугами також дещо змінилася, хоча основна торгівля послугами й надалі відбувалась із сусідніми країнами, а саме країнами СНД та ЄС. Частка країн СНД зменшилася в експорті послуг до 41,3% і зросла в імпорті до 19,7%. Симетрично, роль ЄС як партнера України дещо зросла в експорті послуг і склала 29,0% і зменшилася в імпорті до 54,5%.

Таким чином, у 2013 р. спостерігалось кілька важливих тенденцій у торгівлі послугами. По-перше, збереглася ситуація випереджаючих темпів зростання імпорту, що зумовлює поступове зниження додатного сальдо торгівлі послугами та підвищує ризики для платіжного балансу, пов'язані з розширенням дефіциту в торгівлі товарами. По-друге, падіння внутрішнього виробництва зумовило скорочення обсягів транспортних послуг, окрім послуг трубопровідного транспорту. Унаслідок цього дещо змінилася структура торгівлі послугами, зросла роль комунікаційних, ділових послуг, а також послуг, пов'язаних з використанням прав інтелектуальної власності.

Потоки прямих іноземних інвестицій

У 2013 р. чистий приплив іноземного капіталу знизився до рівня, якого не спостерігалось, починаючи з 2005 р. (рис. 1.9). За попередніми оцінками НБУ, чистий приплив прямих іноземних інвестицій (ПІІ) становив 3,3 млрд дол. США, що рівно удвічі менше, ніж попереднього року. Серед імовірних причин зниження інвестиційної привабливості України – погана макроекономічна ситуація, зростання корупції, а також високий рівень невизначеності щодо вибору напрямку та глибини регіональної інтеграції України.

Зміна інтенсивності інвестування майже не позначилася на географічній структурі інвестицій. За даними Державної служби статистики України, станом на кінець 2013 р. на шість країн світу припадало 70,8% усіх надходжень ПІІ в Україну. Країнами-лідерами залишилися Кіпр, Німеччина, Нідерланди, Російська Федерація, Австрія та Велика Британія, причому позиції Кіпру продовжували зміцнюватися (рис. 1.10).

У 2013 р. збереглися зміни у структурі ПІІ, зафіксовані у 2012 р. Лідером за загальним обсягом залучених інвестицій залишилася промисловість, частка якої в сукупному обсязі ПІІ склала 31,0% (табл. 1.30).

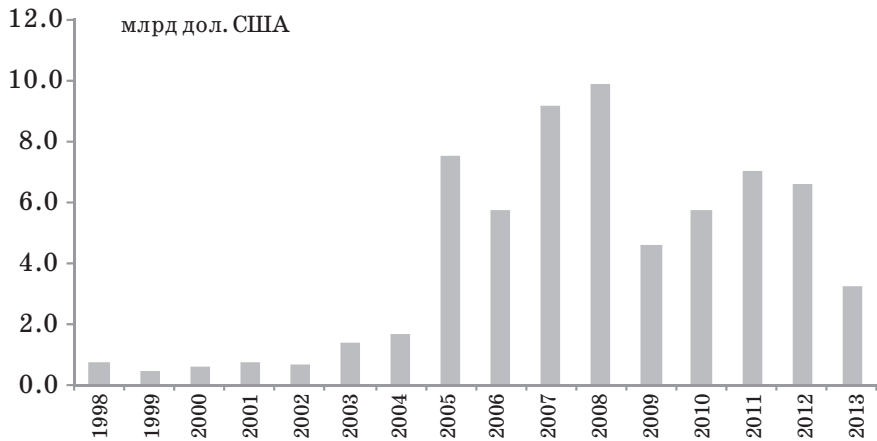


Рис. 1.9. Чистий приплив прямих іноземних інвестицій в Україну у 1998–2013 рр.

Джерело: НБУ.

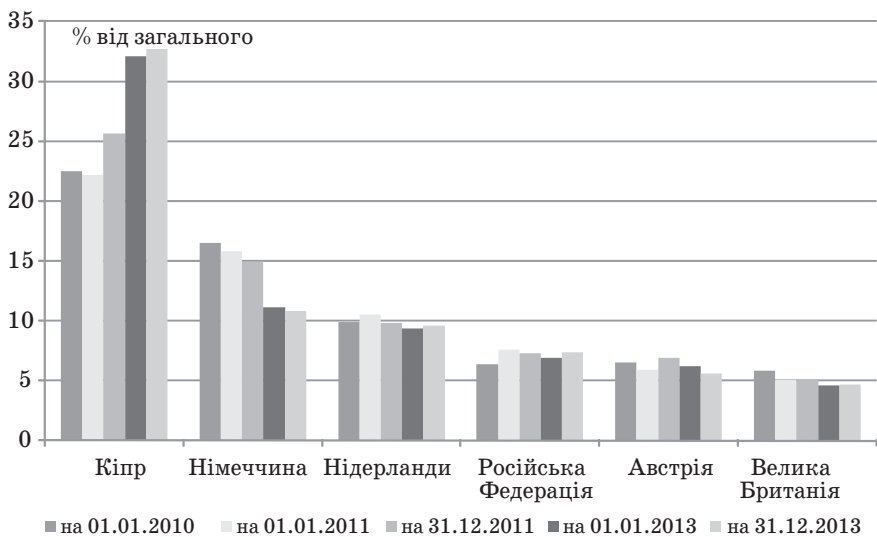


Рис. 1.10. Загальний обсяг ПІІ в Україну в розрізі ключових країн-партнерів

Джерело: Державна служба статистики України.

Таблиця 1.30

**Прямі інвестиції в Україну за видами економічної діяльності
у 2013 р.**

	Станом на 1 січня 2013 р.		Станом на 31 грудня 2013 р.	
	<i>млн дол. США</i>	<i>% до загального підсумку</i>	<i>млн дол. США</i>	<i>% до загального підсумку</i>
Усього	55296,8	100,0	58156,9	100,0
Промисловість	17174,8	31,1	18012,5	31,0
Фінансова та страхова діяльність	16430,1	29,7	15348,8	26,4
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	6140,0	11,1	7559,6	13,0
Операції з нерухомим майном	3997,8	7,2	4370,9	7,5
Професійна, наукова і технічна діяльність	2883,1	5,2	3448,4	5,9
Інформація й телекомунікації	2003,0	3,6	2093,6	3,6
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	1809,7	3,3	1964,3	3,4
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	1506,3	2,7	1610,6	2,8
Будівництво	1459,2	2,6	1649,6	2,8
Тимчасове розміщування та організація харчування	822,1	1,5	887,3	1,5
Сільське, лісове та рибне господарство	728,8	1,3	839,3	1,4
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	175,4	0,3	185,8	0,3
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	130,0	0,2	144,7	0,2
Надання інших видів послуг	26,3	0,0	27,1	0,0
Освіта	10,1	0,0	14,4	0,0
Державне управління та оборона; обов'язкове соціальне страхування	0,1	0,0	0,1	0,0

У 2013 р. знизився сукупний обсяг ПП в сектор фінансових і страхових послуг, тобто відбулося виведення іноземного капіталу із цього сектора. За рік Україна втратила майже 1 млрд дол. США: сукупний обсяг ПП у фінансову і страхову діяльність дорівнював 16,4 млрд дол. США станом на 1 січня 2013 р. і 15,4 млрд дол. США – станом на 31 грудня 2013 р. За інформацією НБУ, за 2013 р. частка іноземного капіталу в банківській системі України скоротилася з 39,5% до 34,0%, кількість банків з іноземним капіталом зменшилася з 53 до 49, а кількість банків зі стовідсотковим іноземним капіталом – з 22 до 19.

Отже, 2013 р. став катастрофічним з погляду залучення прямих іноземних інвестицій, відкинувши Україну за цим показником майже на десятиліття назад.

Рух населення

Порівняно з імміграцією попереднього року у 2013 р. інтенсивність прибуття населення в Україну знизилася, натомість посилилася еміграція, наблизившись до рівня, який спостерігався до кризи 2008–2009 рр., на тлі поступового відновлення економічної активності в Європі та погіршення економічної ситуації в Україні.

За інформацією Державної статистичної служби України, кількість прибулих в Україну у 2013 р. скоротилася до 54,1 тис. осіб, що на 22,2 тис. менше, ніж рік тому. Водночас за рік з України виїхали 22,2 тис. осіб, що на 7,7 тисяч більше за минулорічний показник і відповідає показникові 2008 р. Отже, загальна кількість учасників міждержавної міграції становила 76,3 тис. осіб, що на 16,1% нижче, ніж рік тому (рис. 1.11). Додатне сальдо міждержавної міграції знизилося до 31,9 тис. осіб.

Протягом 2013 р. Україна не уклала нових міжнародних угод, які стосувалися б візового режиму. Отже, кількість країн, які дозволяють безвізовий в'їзд українських громадян за певної тривалості поїздок, залишилася незмінною й дорівнювала 38 станом на кінець 2013 р.²²

Виконання Плану дій з лібералізації візового режиму з ЄС²³, який країна отримала в листопаді 2010 р., також затримувалося.

²² <http://mfa.gov.ua/ua/consular-affairs/travel-advice/entering-foreign-countries>.

²³ Action Plan on Visa Liberalization, EU-Ukraine Visa Dialog. – www.novisa.org.ua.

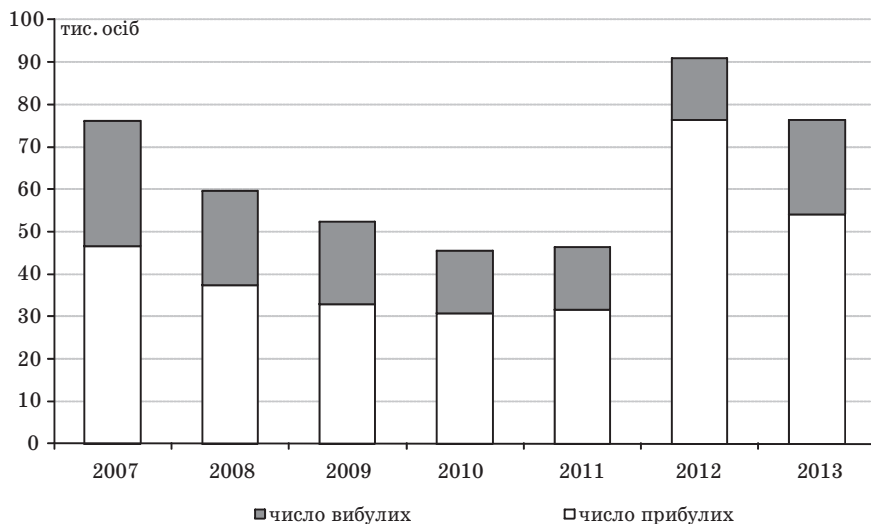


Рис. 1.11. Міждержавна міграція в Україні у 2007–2013 рр.

Джерело: Державна служба статистики України.

План передбачає проведення реформ у таких сферах, як безпека документів, міграційний контроль та управління кордонами, громадський порядок і безпека, що дасть українським громадянам змогу користуватися безвізовим режимом поїздок у країни Євросоюзу. У 2013 р. Україна надалі займалася реалізацією першої фази Плану, але, на жаль, значного прогресу досягнуто не було. Для завершення першої фази Плану Україні необхідно прийняти закон про заборону дискримінації, у тому числі за статевою ознакою, а також посилити заходи боротьби з корупцією. Індекс лібералізації візового режиму для країн «Східного партнерства», оприлюднений у січні 2014 р.²⁴, указує на незавершеність реформ у цій сфері. Рівень виконання Україною чотирьох блоків критеріїв, які дозволяють візову лібералізацію, становить близько 65–73% від необхідного. Так, рівень виконання критерію «Блок 1: захищеність документів, у тому числі біометрія» становить 6,5 із 10 (лідер – Молдова з 10 балами з 10), критерію «Блок 2: Нелегальна імміграція, у тому числі реадмісія» – 7,3 (лідер – Молдова

²⁴ EU-EaP Visa Liberalisation Summary of Recent Developments (November 2013 – January 2014). – <http://visa-free-europe.eu/2014/03/eu-eap-visa-liberalisation-summary-of-recent-developments-november-2013-january-2014/>.

з 9,2 з 10), критерію «Блок 3: Громадський порядок і безпека» – 7,3 (лідер – Молдова з 8,3 з 10) та критерію «Блок 4: Зовнішні зв'язки та основні права» – 7,0 (лідер – Молдова з 8,5 із 10). Відзначимо, що прогрес, досягнутий Молдовою у сфері виконання вимог Плану з візової лібералізації, котрий Молдова та ЄС підписали пізніше, ніж Україна та ЄС, дав ЄС під час саміту «Східного партнерства» у Вільнюсі змогу оголосити про можливість скасування віз для громадян Молдови вже в першій половині 2014 р.

Таким чином, у 2013 р. відбулося сповільнення імміграційного руху та посилення еміграції з України на тлі несприятливих економічних показників та погіршення бізнес-клімату в країні. Протягом року Україна не досягла прогресу в полегшенні в'їзду українських громадян в інші країни. Не було підписано жодної нової угоди, а виконання Плану дій з лібералізації візового режиму з ЄС фактично призупинилося, Україна так і не змогла завершити законодавчу фазу Плану й перейти до другої фази – упровадження законодавства.

Висновки

2013 рік був складним для України з погляду міжнародного співробітництва. Продовжувалося посилення протекціоністських настроїв як в Україні, так і в країнах-партнерах. Активно використовувались інструменти торговельного захисту, а також механізми врегулювання торговельних суперечок у рамках СОТ. Попри падіння обсягів торгівлі, дефіцит рахунку поточних операцій зріс. Високий рівень припливу іноземного капіталу забезпечувався позиками та надходженням за статтею «інший капітал», тоді як приплив прямих іноземних інвестицій упав удвічі, що засвідчило суттєве погіршення інвестиційної привабливості країни.

Однак найважливішими були події, пов'язані з регіональною інтеграцією. Протягом одинадцяти місяців року країна активно готувалася до підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, яка передбачала створення поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі. Однак напередодні саміту «Східного партнерства» у Вільнюсі підписання Угоди було зірване українською стороною. У разі підписання Україна опинялася в унікальній ситуації між двома великими митними територіями – ЄС та країнами СНД, зокрема Митним союзом Росії, Білорусі та Казахстану, з якими вона мала б угоди про вільну торгівлю. За умови

дотримання правил походження, українські виробники та зовнішні інвестори, що здійснюють виробництво в Україні, отримали б можливість безмитної торгівлі на обох ринках. Окрім змін, пов'язаних зі скасуванням ввізних мит у торгівлі між Україною та ЄС, упровадження Угоди передбачало гармонізацію частини українського законодавства з європейським, що дало би змогу поліпшити бізнес-клімат у країні та полегшити торгівлю не лише з ЄС, а й із третіми країнами. Станом на кінець 2013 р. шанси на підписання Угоди в майбутньому ставали дедалі примарнішими.

Упродовж 2013 р. офіційно заявлені наміри України підписати Угоди з ЄС наштовхувалися на активний спротив Росії, котра використовувала цілу низку заходів, покликаних зупинити підписання. З одного боку, від офіційних осіб Російської Федерації лунали пояснення щодо невігідності підписання Угоди, погрози запровадження економічних санкцій у разі її підписання, а також вимоги приєднатися до Митного союзу Росії, Білорусі та Казахстану, з другого – посилювалися нетарифні обмеження, з якими українські експортери стикалися на кордоні з Росією. Найвідомішим став випадок зупинки частини експортного потоку з України у серпні 2013 р. Проблеми з доступом на ринок Росії навіть були озвучені представниками України як торговельне занепокоєння під час засідань комітетів СОТ наприкінці 2013 р.

Після відмови України від підписання Угоди про асоціацію з ЄС між Україною та Росією було досягнуто кількох домовленостей, які передбачали надання знижки на імпортований газ, посилення промислової співпраці країн, а також надання Росією 15 млрд дол. США кредиту протягом кількох років. Станом на кінець 2013 р. Україна отримала 3 млрд дол. США позики від Росії, яка викупила українські єврооблігації. На перший квартал 2014 р. була також запропонована знижка на газ. Однак подальша доля цих домовленостей станом на кінець 2013 р. була невизначена, зважаючи на посилення антиурядових протестів у державі.

Україну очікує дуже непростий 2014 р. У сфері міжнародних економічних відносин серед ключових завдань, які мають бути вирішені, є відновлення співпраці з МВФ, поліпшення стану платіжного балансу, зокрема за рахунок підвищення гнучкості валютного курсу, а також відновлення роботи, спрямованої на підписання Угоди про асоціацію з ЄС. Водночас важливим питанням є вироблення нової стратегії співпраці з Росією, яка враховувала би зміни, зумовлені підписанням Угоди про асоціацію.

РОЗДІЛ II

БЕЗПЕКОВИЙ ВИМІР ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

§ 1. НАТО й Україна перед викликами безпеки

Розвиток відносини Україна – НАТО позначався у 2013 р. прагматичним підходом обох сторін за умов відсутності стратегічного бачення довгострокових перспектив такого співробітництва. Курс НАТО на ощадливіше використання власних ресурсів при посиленні співпраці з позаблоковими партнерами надавав широкі можливості для залучення України до спільних проектів, навчань, місій з підтримання миру та безпеки. Співпраця з Альянсом давала Києву можливість заручитися підтримкою США в проведенні євроінтеграційного курсу, знизити градус критики щодо внутрішньополітичних проблем, отримати допомогу в реформуванні збройних сил і заробити на використанні українських транспортних літаків в операціях Альянсу.

Безпекові пріоритети НАТО й України у 2013 р.

Пріоритети НАТО на 2013 р. формувалися під впливом змін, які відбуваються у світі та в самому Північноатлантичному альянсі. Затяжна економічна криза поставила керівництво держав – членів НАТО перед необхідністю бути ощадливішими, зберігаючи при цьому високий рівень безпеки. Потреба переорієнтуватися на захист від нових викликів, таких як тероризм, розповсюдження зброї масового знищення, кібератаки, енергетичні загрози, більшість із яких походять з-поза меж Євроатлантики, підштовхує Альянс до розширення співпраці з державами-партнерами в інших регіонах світу.

Аналіз резолюцій Парламентської асамблеї НАТО¹, програмних документів і виступів Генерального секретаря Андерса Фог

¹ Policy Recommendations adopted by the NATO Parliamentary Assembly in 2013. – <http://www.nato-pa.int/Default.asp?CAT2=3203&CAT1=32&CAT0=3&SHORTCUT=3250>.

Расмуссена² та його заступника Александра Вершбоу³, а головне – практичних кроків Альянсу дає змогу констатувати, що серед ключових пріоритетів НАТО у 2013 р. були:

1) успішне продовження місій з підтримання миру та безпеки в Афганістані, Косово, Середземному морі, Аденській затоці;

2) посилення безпеки Туреччини в контексті можливих нападів із застосуванням балістичних ракет з території Сирії;

3) посилення захисту членів НАТО від зброї масового знищення, головним чином через розвиток європейської системи ПРО;

4) пошук ефективних методів протидії новим загрозам; особлива увага при цьому приділяється безпеці морської торгівлі, енергетичній незалежності, захисту від кібератак;

5) продовження інституційної трансформації Альянсу з урахуванням необхідності ефективнішого та ощадливішого використання ресурсів, зокрема через реалізацію проектів «Розумної оборони» («Smart Defence») та «Ініціативи взаємопов'язаних сил» («Connected Forces Initiative»);

6) зростання оборонної та безпекової самодостатності європейських членів НАТО;

7) посилення співпраці з державами – партнерами по всьому світу, особливо в Європі, Середземномор'ї, на Близькому Сході, в Азійсько-Тихоокеанському регіоні;

8) подальше розширення Альянсу (наразі на членство в НАТО претендують Грузія і три колишні югославські республіки – Боснія і Герцеговина, Македонія, Чорногорія);

9) уникнення ескалації напруженості у відносинах з Російською Федерацією.

Крім того, варто окремо згадати про проблеми мирного врегулювання в Сирії та ядерної програми Ірану, які офіційно не належать до компетенції НАТО, проте в розв'язанні яких Сполучені Штати розраховують принаймні на політичну підтримку своїх партнерів по Альянсу. У 2013 р. міністри оборони країн НАТО погодилися також надати допомогу Лівії в розбудові національних структур безпеки та оборони, а Франція, як член Альянсу, виконувала миротворчу операцію в Малі.

² Secretary General's Annual Report 2013. – http://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/stock_publications/20140123_SG_AnnualReport_2013_en.pdf.

³ Challenges facing NATO and the Transatlantic Community post-2014. – http://www.nato.int/cps/en/SID-6D3A32F7-4085C430/natolive/opinions_101606.htm.

У такому насиченому порядку денному Альянсу знайшлося чимало можливостей для співпраці з Україною, попри те, що з офіційним проголошенням позаблоковості вона вже не претендує на щось більше, ніж прагматичне партнерство.

Пріоритети співпраці з Альянсом у 2013 р. визначалися такими об'єктивними потребами і прагматичними міркуваннями Києва:

1) отримання допомоги НАТО для реформування Збройних Сил України та галузі військової освіти;

2) участь у спільних навчаннях та операціях НАТО з підтримання миру і безпеки дають змогу підвищувати рівень боєздатності Збройних Сил України та їхньої оперативної сумісності з найсучаснішими збройними силами світу;

3) участь в операціях під проводом НАТО робить Україну достатньо важливим партнером, щоб вона могла розраховувати на підтримку керівництвом Альянсу та США її євроінтеграційного курсу, а також на менш прискіпливу увагу до встановлення В. Януковичем авторитарного режиму в країні;

4) партнерство з Альянсом відкриває можливості як отримати безкоштовну допомогу (наприклад, для ліквідації надлишків боеприпасів), так і заробити кошти на використанні українських транспортних літаків в операціях НАТО, а в перспективі – претендувати на участь у тендерах з відбудови Афганістану.

Під час засідання Комісії Україна – НАТО на рівні міністрів оборони, яке пройшло 22 лютого 2013 р. у Брюсселі під головуванням Генерального секретаря НАТО Андерса Фог Расмуссена, міністр оборони України Павло Лебедев визначив такі пріоритетні напрями співробітництва України з НАТО в оборонній сфері на середньострокову перспективу:

- підтримання воєнно-політичного діалогу;
- сприяння здійсненню реформування та розвитку Збройних Сил України;
- внесок у підтримання міжнародної безпеки;
- оборонно-технічне співробітництво⁴.

Формат та конкретний зміст співробітництва України та Північноатлантичного альянсу у 2013 р. визначалися поточними безпековими пріоритетами сторін, а також наявними механізмами взаємодії.

⁴ НАТО буде поглиблювати партнерство з Україною. – <http://www.mil.gov.ua/index.php?lang=ua&part=news&sub=read&id=27785>.

Річна національна програма співробітництва Україна – НАТО на 2013 р.

2013 рік позначився якісними змінами в підходах Києва до планування й виконання Річної національної програми співробітництва Україна – НАТО (РНП). Упродовж кількох попередніх років ефективність виконання РНП, за оцінками експертів, була сумнівною: план заходів затверджувався із суттєвим запізненням, далеко не завжди відповідав задекларованим середньостроковим цілям і був зорієнтований радше на формальні, кількісні показники⁵. Причини такого формального ставлення української сторони до РНП полягали в тому, що мета таких програм, а саме – підготовка до членства в НАТО, вже не відповідала новій, законодавчо закріпленій політиці позаблоковості. З іншого боку, взагалі відмовлятися від РНП як ефективного механізму співпраці з найпотужнішим військово-політичним Альянсом у світі також було не доцільно, особливо зважаючи на важливість тієї допомоги, яку Україна отримувала від НАТО для реформування своїх збройних сил.

У 2013 р. українська сторона знайшла компромісне рішення: 12 червня Президент В. Янукович підписав Указ № 328/2013 «Про річні національні програми співробітництва Україна – НАТО», який замінив Указ Президента від 12 травня 2009 р. № 298 «Про річну національну програму з підготовки України до набуття членства в Організації Північноатлантичного договору»⁵. Термінологію Указу було приведено у відповідність із політикою позаблоковості, при цьому, було вдосконалено механізми підготовки й виконання програми, включно з термінами її затвердження. Президент зобов'язав Кабінет Міністрів щороку до 15 грудня подавати проект РНП на наступний рік, передбачаючи в ньому середньострокові цілі на два-три роки, пріоритетні завдання й основні заходи на плановий рік, та узгоджувати цей проект з Альянсом. Перелік питань взаємного інтересу України та НАТО надзвичайно широкий: суспільно-політичні, зовнішньополітичні,

⁵ Громадський моніторинг виконання річних національних програм співробітництва Україна – НАТО. 2011–2012 роки. – http://euroatlantica.info/attachments/article/505/ANP%20ukr_fin.pdf.

⁶ Указ Президента України № 328/2013 Про річні національні програми співробітництва Україна – НАТО. – <http://www.prezident.gov.ua/documents/15801.html>.

економічні, правові, військові, питання безпеки та оборони, ресурсного забезпечення.

Перелік заходів, викладених у першому розділі РНП-2013 «Політичні та економічні питання» (проведення демократичних реформ, забезпечення верховенства права, реформи державного управління, здійснення економічних реформ і т. п.), мав демонструвати націленість на демократичні перетворення та євроінтеграційний курс. Пункт 1.3.2 цього розділу мав амбітний підзаголовок «Інтеграція в Європейський Союз» і містив такі середньострокові цілі, як укладення та імплементація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС; оптимізація співробітництва з ЄС у сфері зовнішньої та безпекової політики, зокрема в рамках Спільної політики безпеки та оборони. Серед пріоритетних завдань на 2013 р. значилося: «...продовжити роботу з можливого розширення формату воєнно-політичного діалогу між Україною та ЄС, зокрема участі міністра оборони України в неформальних засіданнях на рівні міністрів оборони держав – членів ЄС».

Ураховуючи той факт, що більшість ключових європейських членів НАТО одночасно входить до Європейського Союзу, прагнення української сторони скористатися інструментами співпраці з Альянсом для посилення євроінтеграційного курсу було цілком закономірним. Інша річ, що значна частина запланованого так і залишилася на папері, а після провалу Вільнюського саміту в листопаді 2013 р. робота на євроінтеграційному напрямі призупинилася.

У першому розділі РНП-2013 також ставилися цілі забезпечити участь представників Міністерства оборони та Збройних Сил України в основних заходах Альянсу та його робочих органах; підтримувати на високому рівні політичний діалог та взаємовигідне практичне галузеве співробітництво України з НАТО; забезпечити продовження участі національного контингенту й національного персоналу України в міжнародних операціях НАТО з підтримання миру та безпеки.

У другому розділі РНП-2013 «Оборонні та військові питання» чітко заявлялося: «В Україні триває процес реформування військових формувань та сил безпеки з метою приведення їх у відповідність зі стандартами держав – членів НАТО та ЄС». При цьому була передбачена низка заходів з реформування не лише Збройних Сил України, а й Служби безпеки України, внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ, Державної прикордонної

служби, Державної служби з надзвичайних ситуацій. Відзначалося, що «...досягнення необхідного рівня оперативної сумісності із силами і засобами держав – членів НАТО залишається пріоритетним завданням підготовки підрозділів Збройних Сил України, визначених для участі у Процесі планування та оцінки сил».

Загалом передбачений у РНП-2013 комплекс заходів, включно зі середньостроковими цілями, давав змогу де-факто наближувати її до набуття критеріїв членства. Проте виконання політичних цілей РНП-2013, як і в попередні роки, залишилося декларативним.

Допомога НАТО в реформуванні Збройних Сил України

Відсутність фінансових можливостей утримувати численні збройні сили змушують Україну рухатися в бік створення невеликої за чисельністю, але професійної та мобільної армії. 2 вересня 2013 р. Президент В. Янукович своїм указом затвердив **Державну комплексну програму реформування та розвитку Збройних Сил України на період до 2017 р.** Основні завдання Програми передбачали: оптимізацію чисельності, перехід на контрактну основу, реорганізацію системи управління, підвищення грошового утримання військовослужбовців та поліпшення їхніх житлових умов, модернізацію техніки та оснащення Збройних Сил новими зразками⁷.

Слід визнати, що параметри Збройних Сил, які мають постати внаслідок реалізації Програми їх реформування, можуть вважатися достатніми для гарантування безпеки такої держави, як Україна, лише в тому разі, якщо вона планує із часом приєднатися до котроїсь із систем колективної оборони. Так, чисельність Збройних Сил планується скоротити до 120 тис. осіб (з яких 70 тис. – бойовий склад і 50 тис. – підрозділи тилового забезпечення)⁸. Що стосується модернізації ЗСУ, то, за словами П. Лебедева, уже прийнято на озброєння модернізовані літаки МіГ-29МУ, Л-39М1, радіолокаційну станцію «Малахіт», модернізований вертоліт Мі-24ПУ1, бронетранспортери БТР-4Е, БТР-70Ді, автоматичну гармату ЗТМ1, високоточний артилерійський снаряд

⁷ Андрій Ключев: Розпочато реалізацію Програми реформування Збройних сил України. – <http://www.rnbo.gov.ua/news/1504.html>.

⁸ До 2017 року на реформування української армії заплановано виділити 131 млрд гривень. – http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=246636540&cat_id=244277212.

«Квітник». Планується забезпечити готовність авіаційних ескадрилій літаків Су-27, МіГ-29 та Су-25 Повітряних сил, пар і ланок авіації Сухопутних військ⁹. Проте кількість такої модернізованої техніка визначалась одиницями.

РНП-2013 передбачала низку заходів з реформування вітчизняних Збройних Сил «з урахуванням відповідного досвіду держав – членів Альянсу» та «з урахуванням стандартів держав – членів НАТО та ЄС». Відповідне співробітництво з Альянсом значною мірою здійснювалося через механізми **Спільної робочої групи Україна – НАТО з питань воєнної реформи**, яка протягом 2013 р. провела кілька плідних засідань. На двох із них – 31 січня та 25 квітня – були визначені цілі та пріоритетні напрями співробітництва на середньострокову й короткострокову перспективу.

31 січня 2013 р. делегація України на чолі з директором Департаменту воєнної політики та стратегічного планування Міністерства оборони Олександром Затинайко взяла участь у засіданні Спільної робочої групи Україна – НАТО з питань воєнної реформи у форматі ключової групи, яке відбулося у штаб-квартирі НАТО у Брюсселі під головуванням заступника Генсека НАТО Дірка Бренгельманна. Сторони узгодили цілі та пріоритетні напрями співробітництва на підтримання процесу оборонних реформ в Україні на середньострокову перспективу: підтримка воєнополітичного діалогу, сприяння у проведенні оборонної реформи, забезпечення внеску в міжнародну безпеку; продовження оборонно-технічного співробітництва¹⁰.

25 квітня 2013 р. під головуванням першого заступника РНБОУ Олександра Медведька та заступника Генсека НАТО Дірка Бренгельманна відбулося десяте засідання Спільної робочої групи Україна – НАТО з питань воєнної реформи високого рівня. Сторони узгодили завдання співробітництва України з НАТО у сфері безпеки та оборони в рамках діяльності Спільної робочої групи Верховної Ради з питань воєнної реформи на короткострокову перспективу, які можуть бути реалізовані за допомогою НАТО.

⁹ Павло Лебедєв: «Нова українська армія – мета реальна і економічно вигідна». – <http://www.mil.gov.ua/index.php?lang=ua&part=news&sub=read&id=30610>.

¹⁰ Делегація України взяла участь у засіданні Спільної робочої групи Україна – НАТО з питань воєнної реформи в форматі ключової групи. – <http://www.mil.gov.ua/index.php?lang=ua&part=news&sub=read&id=27258>.

16 вересня 2013 р. у Києві під головуванням О. Медведька пройшла **Координаційна нарада щодо реалізації в Україні Програми НАТО з професійного розвитку цивільного персоналу сектора безпеки та оборони України**, під час якої була схвалена Дорожня карта взаємодії Україна – НАТО з питань реалізації Програми в Україні, а також прийняте рішення створити Спільну координаційну групу Україна – НАТО з метою підвищення ефективності реалізації Програми. Слід зазначити, що в рамках цієї Програми вже понад 3,5 тис. українських фахівців пройшли підготовку на навчальних курсах і стажуваннях.

Окрім Спільної робочої групи з питань воєнної реформи, у 2013 р. питання реформування вітчизняних Збройних Сил обговорювалося також на засіданнях спільних робочих груп Україна – НАТО з оборонно-технічного співробітництва, питань науки та охорони довкілля, засіданнях Комісії Україна – НАТО на рівні Комітету з питань політики та партнерства у форматі Процесу планування та оцінки сил.

У процесі реформування своїх Збройних Сил Україна цілком логічно орієнтується на запровадження стандартів НАТО, яких дотримується більшість провідних країн світу. У березні 2013 р. у штаб-квартирі НАТО у Брюсселі була підписана **Дорожня карта щодо напрямів співробітництва Збройних Сил України з Агенцією НАТО з питань стандартизації (NSA)**. Документ визначає конкретні напрями співпраці, зокрема вивчення досвіду діяльності робочих груп НАТО в галузі стандартизації, стажування українських офіцерів у NSA, отримання доступу до бази даних Агенції, участь у спільних проектах з підготовки угод зі стандартизації та публікацій НАТО тощо¹¹. Досягнення взаємосумісності Збройних Сил України та країн – членів НАТО є особливо важливим, ураховуючи їхню спільну участь у низці операцій з підтримання миру та безпеки.

Проте така співпраця з Альянсом стосовно реформування ЗСУ мала переважно декларативний, формальний характер і виявилася малопродуктивною.

¹¹ Дорожню карту співробітництва Збройних сил України з Агенцією НАТО з питань стандартизації підписано у Брюсселі. – <http://nato.mfa.gov.ua/ua/press-center/news/10812-dorozhnyu-kartu-spivrobotnictva-zbrojnih-sil-ukrajini-z-agencijeju-nato-z-pitany-standartizaciji-pidpisano-u-bryusseli>.

Спільні військові навчання

Про усвідомлення офіційним Києвом важливості відпрацювання практичної співпраці зі збройними силами держав – членів Північноатлантичного альянсу свідчить той факт, що масштаб військових навчань за їхньої участі на території України у 2013 р. значно перевищував масштаб відповідних навчань з військовими колегами з країн СНД. Відповідно до Указу Президента України № 200/2013 від 8 квітня 2013 р. «Про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України у 2013 р. для участі у багатонаціональних військових навчаннях»¹², схваленого Верховною Радою 18 квітня 2013 р. Законом України № 198-VII¹³, Україна провела на своїй території у 2013 р. шість міжнародних військових навчань: три – за участі країн – членів НАТО і три – за участі Російської Федерації та Республіки Білорусь. При цьому лише українсько-російські навчання «Фарватер миру – 2013», які пройшли наприкінці червня 2013 р., планувалися як масштабні. Для їх проведення на територію України передбачалося допустити до 1000 військовослужбовців з озброєнням і військовою технікою, до 9 кораблів, до 3 літаків, до 3 вертольотів, 1 підводний човен, до 30 одиниць колісної техніки строком до 7 діб (реальний масштаб навчань виявився значно скромнішим¹⁴). У двох інших українсько-російських та українсько-білоруських навчаннях планувалася участь лише до 100 військовослужбовців з Росії та Білорусі відповідно.

Натомість в українсько-американських навчаннях «**Sea Breaze – 2013**», які пройшли 8–21 липня 2013 р. в Одеській та Миколаївській областях, взяли участь близько 1700 військових

¹² Указ Президента України «Про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України у 2013 році для участі у багатонаціональних військових навчаннях». – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/200/2013/paran2#n2>.

¹³ Закон України «Про схвалення рішення Президента України про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України у 2013 році для участі у багатонаціональних військових навчаннях». – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/198-18>.

¹⁴ Навчання «Фарватер миру – 2013» відбулися за повного взаєморозуміння сторін. – <http://www.mil.gov.ua/index.php?lang=ua&part=news&sub=read&id=29779>; В Севастополі підведені ітоги російсько-українського учения «Фарватер мира-2013». – <http://sevastopol.su/news.php?id=49995>.

із 14 країн – членів НАТО й учасниць Програми «Партнерство заради миру», 15 кораблів різного класу, 10 літаків, 35 одиниць бронетанкової техніки. Були відпрацьовані сценарії протидії міжнародному піратству, надання гуманітарної допомоги, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та евакуації мирного населення. Українські військові провели навчальну повітрянодесантну операцію з німецького літака С-160. Українські, турецькі, румунські кораблі відпрацьовали взаємодію з повітряними суднами України, Німеччини, США.

Майже одночасно із «Sea Breeze – 2013» на Львівщині пройшли українсько-американські навчання «**Rapid Trident – 2013**», у яких взяли участь понад 1300 військовослужбовців із України, США, Канади, Великої Британії, Німеччини, Польщі, Норвегії, Швеції, Данії, Румунії, Болгарії, Грузії, Азербайджану, Молдови, Сербії, Вірменії. Було залучено понад 800 одиниць озброєння, майже 170 військових автомобілів і бойових машин. Для відпрацювання аеромобільної операції та евакуації «поранених» були задіяні 4 вертольоти Мі-8, військово-транспортний літак АН-26, німецький транспортний літак С-160. Слід зазначити, що сценарій навчання передбачав конфлікт, причиною якого були територіальні претензії умовної держави Фогленд до іншої умовної держави Візірленд, одну з провінцій якої перші оголосили своєю історичною та культурною частиною. Відпрацювання навичок урегулювання подібних конфліктів є надзвичайно важливим для України, територіальні претензії до якої регулярно озвучують політики деяких сусідніх держав.

8–20 вересня 2013 р. на Львівщині відбулися багатонаціональні тактичні навчання «**Кленова арка – 2013**», до яких було залучено понад 500 військовослужбовців України, Канади, Польщі та Литви, а також близько 50 одиниць військової техніки. Підрозділи багатонаціонального батальйону відпрацьовали блокування району дії незаконних збройних формувань і знешкодження останніх. Це були вже десятки навчання міжнародного **українсько-польсько-литовського батальйону**, сформованого з підрозділів 80-го окремого аеромобільного полку високомобільних десантних військ Збройних Сил України, механізованого батальйону збройних сил Литви та 21-ї стрілецької бригади збройних сил Польщі. Відзначимо, що під час візиту до штаб-квартири НАТО у Брюсселі 23 жовтня 2013 р. міністр оборони П. Лебедев, серед іншого, обговорив зі своїми польським та литовським колегами

перспективи створення спільної литовсько-польсько-української бригади ЛІТПОЛУКРВРИГ¹⁵. Існування на постійній основі спільної бойової одиниці з Польщею та Литвою могло би стати першим вагогим кроком до залучення України до формування нової, власне європейської системи безпеки та оборони.

Практичне відпрацювання українськими військовими спільних дій з колегами з країн НАТО не обмежувалося навчаннями та зустрічами на території України. Так, у червні 2013 р. військові льотчики транспортної авіації Повітряних Сил ЗСУ впродовж трьох тижнів на військово-транспортному літаку Іл-76МД виконували завдання спільної українсько-данської операції з перевезення пального на острові Гренландія «**Північний сокіл – 2013**». Українські льотчики отримали можливість потренуватися в екстремальних умовах (температура -50°C) і налітати погод 100 годин у полярному небі, здійснивши 45 рейсів з авіабази ВПС США «Туле» на данську полярну станцію «Норд» на острові Гренландія.

У період з 28 жовтня по 9 листопада 2013 р. рота морської піхоти Феодосійського окремого батальйону ВМС Збройних Сил України взяла участь у масштабних навчаннях Сил реагування НАТО «**Steadfast Jazz – 2013**» на території Польщі. Українські морські піхотинці виконували навчально-бойові завдання з використанням штатної бойової техніки та озброєння.

Співпраця в галузі військової освіти

Окрім практичних навчань, Україна й НАТО у 2013 р. приділяли багато уваги питанням військової освіти. Зокрема, 20–24 травня 2013 р. у Національному університеті оборони України ім. Івана Черняхівського (НУОУ), за сприяння Оборонного коледжу НАТО (Рим) і Школи НАТО (м. Обераммергау), було проведено **Міжнародний тиждень «Організація Північно-атлантичного договору після Чиказького саміту 2012 р.»**. Об'єднану групу фахівців Оборонного коледжу НАТО очолили декан доктор Річард Д. Гукер, директор з навчальної роботи бригадний генерал Патрік Дежарден, начальник Школи НАТО полковник

¹⁵ Міністр оборони Павло Лебедев: «Україна й надалі залишатиметься надійним партнером НАТО у справі підтримання миру та стабільності у світі». – <http://www.mil.gov.ua/index.php?lang=ua&part=news&sub=read&id=31148>.

Марк Д. Бейнс. Програма курсу була зосереджена на практичних питаннях, які становлять безпосередній інтерес для вітчизняних військових.

Зокрема, ішлося про реформування НАТО в напрямі меншої за чисельністю, але ефективнішої структури. Схожі завдання стоять нині й перед українськими Збройними Силами. Зацікавити українських слухачів мали і програми з посилення здатності НАТО взаємодіяти з партнерами, зокрема в контексті «Розумної оборони», а також упровадження так званого «комплексного підходу» до цивільно-військового врегулювання криз, що передбачає збільшення цивільної складової співпраці і, відповідно, відкриває більше можливостей для залучення таких позаблокових партнерів, як Україна. Українські офіцери мали можливість ознайомитися з актуальними питаннями функціонування сил реагування Альянсу та проведення миротворчих операцій.

28 травня 2013 р. в НУОУ за підтримки Офісу зв'язку НАТО в Україні відбулася **Міжнародна конференція «Сучасні тенденції трансформації збройних сил та досвіду впровадження країнами Центрально-Східної Європи євроатлантичних стандартів»**. У роботі конференції взяли участь представники Міністерства оборони і Генштабу України, країн ЄС, Об'єднаного командування Збройних Сил НАТО «Брюссел» та «Неаполь». У другій половині травня 2013 р. на базі НУОУ пройшов також двотижневий **«Курс політики безпеки та оборони ЄС»**, під час якого офіцери Міноборони, Генштабу та Командувань видів Збройних Сил України вивчали питання спільної політики безпеки та оборони ЄС, особливості проведення ним операцій, розвиток відносин ЄС із Україною у військовій сфері. Заняття з ключових тем провели представник Делегації ЄС в Україні, перший радник Леон Лора Хосе Роман, координатор проектів ОБСЄ в Україні, посол Мадіна Джарбусинова, офіцер з політичних питань Делегації ЄС в Україні Іреніуш Фідос, голова Офісу Ради Європи в Україні, посол Владімір Рістовскі.

У липні 2013 р. група офіцерів Академії Сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного завершила п'ятимісячне **навчання на поглибленому оперативно-стратегічному курсі в Національній Академії оборони Республіки Польщі**. Вітчизняні військові разом зі своїми колегами з Польщі, Німеччини, Естонії, Грузії, Азербайджану, Сербії, Білорусі та Бразилії вивчали особливості застосування різних родів військ під час операцій кризового реагування, процеси оперативного планування за стандартами НАТО.

14 жовтня 2013 р. делегація Альянсу на чолі з помічником начальника штабу з планування Стратегічного командування НАТО з трансформації генерал-майором Джоном Лілландом провела «Дні НАТО» в Академії Сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного у Львові. Науково-педагогічний склад і слухачі Академії ознайомилися з інформацією про сучасну структуру та завдання НАТО, військове співробітництво України з Альянсом, політикою партнерства, концепцією Сил реагування НАТО.

29–31 жовтня 2013 р. у рамках програми НАТО «Удосконалення військової освіти» (DEEP) в НУОУ пройшов семінар для керівництва військових навчальних закладів Збройних Сил України щодо впровадження передових методів інноваційної освіти та підготовки. Керівники вищих військових навчальних закладів держав – членів НАТО ознайомили учасників семінару з актуальними питаннями модернізації військової освіти. «Дні НАТО», конференції та семінари проводилися також і в інших вищих військових навчальних закладах України.

Увага, яка приділяється країнами НАТО ознайомленню офіцерів Збройних Сил України з основними напрямками та стандартами своєї діяльності, свідчить про те, що Альянс, попри тимчасове замороження політичного співробітництва, розраховує на тісну співпрацю з нашою державою в майбутньому.

Участь України в операціях НАТО з підтримання миру та безпеки

Приєднавшись у 2013 р. до антипіратської операції «Океанський щит» («Ocean Shield»), Україна стала єдиною державою – партнером НАТО, яка бере участь у всіх операціях з підтримання миру та безпеки, які проводяться під егідою Альянсу. 8 жовтня 2013 р. Верховна Рада ухвалила Закон України № 617-VII «Про схвалення рішення Президента України про направлення національного контингенту для участі України в операції “Океанський щит” та в операції Європейського Союзу “EU NAVFOR ATALANTA”»¹⁶. У жовтні – грудні 2013 р. фрегат ВМС

¹⁶ Закон України «Про схвалення рішення Президента України про направлення національного контингенту для участі України в операції “Океанський щит” та в операції Європейського Союзу “EU NAVFOR ATALANTA”». – <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/617-18>.

Збройних Сил України «Гетьман Сагайдачний», вертоліт Ка-27 ПС та підрозділ спеціального призначення здійснювали патрулювання в Аденській затоці у складі багатонаціонального корабельного з'єднання. Успішно завершивши місію, на початку січня 2014 р. український національний контингент долучився до **антипіратської операції Європейського Союзу «Аталанта»**, у рамках якої здійснюватиме патрулювання в Аденській затоці до березня 2014 р.

Таким чином, Україна є однією з тих держав, яким світ завдячує різким зменшенням кількості піратських нападів в Аденській затоці, причому 2013 р. став першим за останній час роком, коли піратам не вдалося захопити жодного судна. У 2010 р. Україну було офіційно визнано контрибутором операції ЄС із боротьби з піратством «EU NAVFOR ATALANTA», а в 2013 р. рішенням Північноатлантичної ради Україну першою з держав – партнерів НАТО було офіційно визнано контрибутором антипіратської операції «Ocean Shield». Варто особливо зазначити, що Україна взяла на себе витрати, пов'язані з її участю в цих антипіратських операціях.

У 2013 р. Україна також брала участь в **операції НАТО в Середземному морі «Активні зусилля» («Active Endeavour»)**, мета якої – запобігання незаконному переміщенню зброї та наркотиків, терористичним актам, торгівлі людьми, здійснення контролю судноплавства. Під час свого патрулювання в жовтні – листопаді 2013 р. протичовновий корвет ВМС ЗС України «Тернопіль» здійснював моніторинг цивільного судноплавства, опитав 75 суден, відвідав бази Суда (о. Крит, Греція) та Акзас-Карагач (Туреччина).

Участь у морських операціях «Океанський щит», «Аталанта», «Активні зусилля» дає Україні низку переваг, зокрема:

- посилюється захист у тому числі й українських суден та екіпажів, які в попередні роки часто зазнавали нападів піратів в Аденській затоці;

- роблячи реальний внесок у підтримання безпеки судноплавства, Україна водночас суттєво підвищує власний міжнародний престиж, адже далеко не кожна країна, навіть із числа членів НАТО, може відрядити кораблі такого класу для участі в подібних операціях;

- військово-морські сили України отримують цінний досвід участі в реальних заходах з гарантування міжнародної безпеки на морі, закріплюють на практиці досягнутий рівень оперативної сумісності із ВМС країн – членів НАТО та ЄС.

Участь української сторони в найбільш масштабній поточній місії НАТО – Міжнародних силах сприяння безпеці в Афганістані (ISAF) – у 2013 р. мала радше символічне значення. З майже 105 тис. особового складу ISAF на початку 2013 р. (75 тис. – наприкінці року) чисельність українського контингенту становила 28 військовослужбовців, серед яких – спеціалісти з питань розмінування, тилового забезпечення, військові лікарі, радники з питань підготовки бортових інженерів, застосування авіаційного електронного обладнання та груп аеродромно-технічного забезпечення. Не применшуючи важливості їхнього внеску, зазначимо для порівняння, що значно менша за Україну Грузія надіслала до Афганістану 1,5 тис. своїх військовослужбовців.

Участь українського контингенту в місії ISAF також дає представникам вітчизняного Міністерства оборони змогу брати участь у засіданнях Військового комітету НАТО, на яких обговорюються важливі питання, пов'язані з розвитком ситуації в Афганістані. Зокрема, 22 лютого 2013 р. делегація України на чолі з міністром оборони П. Лебедевим взяла участь у засіданні Північноатлантичної ради на рівні міністрів оборони з країнами – контрибуторами операції ISAF, яке пройшло у Брюсселі під головуванням Генсека НАТО А. Фог Расмуссена. Було обговорено взаємодію країн-контрибуторів під час виведення військових контингентів НАТО з Афганістану, а також формат нової місії Альянсу в цій країні після 2014 р. П. Лебедев повідомив, що Україна братиме участь у новій тренувальній місії НАТО після 2014 р. Формат внеску буде оптимізовано у взаємодії з країнами-членами Альянсу.

5 червня 2013 р. учасники засідання Північноатлантичної ради з країнами – контрибуторами ISAF у Брюсселі узгодили Концепцію майбутньої місії «Рішуча підтримка» й доручили військовим структурам Альянсу розпочати на її основі розробку детальнішого Оперативного плану її проведення. Присутній на засіданні голова Місії України при НАТО Ігор Долгов повідомив, що Україна приєднується до рішення про узгодження Концепції місії «Рішуча підтримка».

У серпні 2013 р., у зв'язку із закриттям литовської Групи з реконструкції афганської провінції Гор (м. Чагчаран), у складі якої виконували свої обов'язки 15 військовослужбовців Збройних Сил України, була підписана технічна угода про передислокацію українського персоналу до складу італійського контингенту в м. Гераті.

22–23 жовтня 2013 р. делегація України на чолі з міністром оборони П. Лебедевим взяла участь у засіданні Північноатлантичної ради з країнами – контрибуторами ISAF у Брюсселі під головуванням А. Фог Расмуссена. Учасники засідання схвалили Стратегічну оцінку місії НАТО в Афганістані «Рішуча підтримка», розроблену військовим командуванням Альянсу. П. Лебедев повідомив, що Україна підтримує цю стратегію, і український персонал продовжуватиме свою діяльність в Афганістані з оптимізацією його чисельності та уточненням спеціалізації відповідно до визначених оперативних вимог і домовленостей з партнерами по коаліції.

Вагомою є роль українського контингенту в місії міжнародних сил під проводом НАТО в Косово – «Kosovo Force» (KFOR): із 4884 військовослужбовців, які забезпечували мир у цьому колишньому сербському краї станом на кінець 2013 р., 163 представляли Збройні Сили України¹⁷. Серед завдань національного контингенту – патрулювання, несення служби на блокпостах і спостережних постах, супроводження конвоїв та місцевого населення, охорона важливих об'єктів KFOR, інші завдання у складі багатонаціональної бойової групи «Схід» («East»). Представники командування місії неодноразово відзначали високопрофесійне виконання українськими військовослужбовцями покладених на них обов'язків.

Крім того, у 2013 р. Україна, Фінляндія та Швеція приєдналися до **Сил реагування НАТО**. Феодосійські підрозділи окремого батальйону морської піхоти ВМС України розпочали бойове чергування у складі Сил реагування НАТО й південної Бойової тактичної групи Європейського Союзу «HelBRoS». Десантно-штурмова рота чергуватиме в пункті постійної дислокації в Україні, але буде готова до можливого негайного розгортання у складі групи в кризових районах. Високо оцінюючи миротворчі зусилля України, представник штаб-квартири НАТО генерал-лейтенант Алан Гедер зазначив: «Україна, як і Швеція, є одним із найбільших контрибуторів гарантування глобальної безпеки під егідою Північноатлантичного договору»¹⁸.

¹⁷ Kosovo Force. Key Facts and Figures. – <http://www.aco.nato.int/resources/site7423/General/Articles%202013/NATO%20FACTS/2013-12-01%20KFOR%20Placemat-final.pdf>.

¹⁸ Україна – НАТО: співпраця поглиблюється. – <http://euroatlantica.info/novini/499-ukraina-nato-spivpratsia-pohlybliuetsia.html>.

У 2013 р. Україна підтвердила свою репутацію держави, яка бере активну участь в операціях з підтримання миру та безпеки в усіх куточках світу. При цьому Київ проводить зважену й диференційовану політику щодо формату та масштабів участі в тих чи інших операціях, віддаючи перевагу тим місіям, щодо яких існує відповідне рішення Ради Безпеки ООН і миротворча сутність яких не викликає сумнівів; які не викликають напруженості у відносинах з іншими державами та не провокують терористичні загрози для території України; щодо яких є консенсус в українському суспільстві.

Інші аспекти співпраці України та Північноатлантичного Альянсу у 2013 р.

Члени Постійної делегації Верховної Ради України в **Парламентській асамблеї НАТО** на чолі з народним депутатом України Володимиром Олійником та Голова Місії України при НАТО посол Ігор Долгов узяли участь у щорічній Весняній сесії Парламентської асамблеї НАТО, яка відбулася 17–20 травня 2013 р. у Люксембурзі, а також у щорічній **Осіній сесії ПА НАТО**, котра пройшла 11–14 жовтня 2013 р. у Дубровнику (Хорватія). У рамках Весняної сесії відбулося засідання Постійного комітету ПА НАТО, під час якого було обговорене виконання Україною рекомендацій ЄС у контексті підготовки до підписання Угоди про асоціацію.

За результатами роботи Осінньої сесії ПА НАТО ухвалила сім резолюцій: «Сприяння стабільності та євроатлантичні перспективи Західних Балкан», «Афганістан: оновлена дорожня карта з безпекових, політичних та економічних питань на 2014 рік і далі», «Економічні та стратегічні наслідки революції нетрадиційних нафти й газу», «Зростання стратегічного значення Азійсько-Тихоокеанського регіону: наслідки для НАТО», «Сирійська криза: наслідки для регіону та за його межами», «Підвищення безпеки сухопутних сил НАТО», «Нові ідеї щодо енергетичних витрат військових сил НАТО: посилення звітності, зменшення потреб, захист постачання»¹⁹.

Цікавими для України мають бути положення резолюції «Сприяння стабільності та євроатлантичні перспективи Західних

¹⁹ Policy Recommendations 2013. – <http://www.nato-pa.int/Default.asp?CAT2=3203&CAT1=32&CAT0=3&SHORTCUT=3250>.

Балкан», у яких ПА НАТО підтверджує свою відданість політиці «відкритих дверей» і висловлюється на підтримку приєднання Боснії і Герцеговини, Грузії, Македонії, Чорногорії до НАТО та ЄС. Таким чином країни Альянсу фактично вказують на взаємопов'язаність європейської та євроатлантичної інтеграції, а отже, формула «вступ до НАТО сприяє вступу до ЄС» продовжує працювати. Важливою для України є й Резолюція ПА НАТО щодо «революції нетрадиційних нафти й газу», адже в ній ідеться про необхідність надання країнам Європи технічної, інвестиційної та організаційної допомоги у видобутку сланцевого газу й нафти з метою зменшення їхньої енергетичної залежності. України, як контрибутора безпеки в Афганістані, безпосередньо стосується й резолюція, яка окреслює майбутню політику НАТО стосовно цієї країни.

Про високий рівень співробітництва України й НАТО свідчить той факт, що під час засідання Комісії Україна – НАТО на рівні послів 19 червня 2013 р. у Брюсселі під головуванням Генсека Альянсу А. Фон Расмуссена і за участі керівника Головного управління з питань конституційно-правової модернізації Адміністрації Президента України Марини Ставнійчук, окрім виконання Річних національних програм Україна – НАТО, обговорювалися також питання реалізації в Україні конституційної та судової реформ, приведення до європейських стандартів інституту прокуратури, виконання критеріїв для підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

У 2013 р. Україна й НАТО продовжували співпрацювати в питаннях захисту від нових загроз. 5–6 листопада 2013 р. у Ялті відбулися експертні консультації Україна – НАТО з питань кібернетичного захисту. Участь у заходах, організованих Службою безпеки України за підтримки Офісу зв'язку й Центру інформації та документації НАТО в Україні й Міжнародного секретаріату НАТО, взяли представники РНБОУ, СБУ, МВС, Міноборони, Держслужби спецзв'язку та захисту інформації, Національного інституту стратегічних досліджень, експерти держав-членів та країн-партнерів НАТО, Женевського Центру демократичного контролю над збройними силами, а також представники приватного сектора, котрі працюють у галузі інформаційних технологій і безпеки,

Крім того, у 2013 р. НАТО традиційно продовжувала надавати Україні допомогу з утилізації надлишкового озброєння. 1 лютого 2013 р. Міністерство оборони України, Агентство НАТО із забезпечення та державне підприємство «Павлоградський

хімічний завод» підписали тристоронній контракт з утилізації українських запасів протипіхотних мін типу ПФМ-1(1С). Внесок країн-донорів становитиме 1,8 млн євро, орієнтовний термін виконання – три з половиною роки.

Оцінка співробітництва Україна – НАТО у 2013 р.

Співпраця України й НАТО у 2013 р. була досить продуктивною. Рішення зосередитися на практичних аспектах оперативної, технічної та освітньої підготовки Збройних Сил України до сумісності зі стандартами НАТО стало раціональним вибором на нинішньому етапі, коли ані керівництво України, ані керівництво Альянсу (зокрема в контексті політики Президента США Барака Обама щодо уникнення загострення відносин з Росією) не мають політичної волі на формалізацію підготовки України до членства. І хоча Генсек НАТО А. Фог Расмуссен упродовж 2013 р. не переставав нагадувати, що двері Альянсу залишаються відкритими для України²⁰, однак очевидно, що питання членства найближчим часом не постане.

Удосконалення процедур і механізмів підготовки та виконання Річної національної програми співробітництва Україна – НАТО дали змогу зробити її більш ефективним інструментом. Україна успішно провела з державами – членами і партнерами НАТО низку масштабних військових навчань, наблизилася до створення постійно діючої спільної литовсько-польсько-української бригади. Українські офіцери протягом року вдосконалювали свої знання завдяки освітнім програмам Альянсу. Приєднавшись до антипіратської операції «Океанський щит» та Сил реагування НАТО, Україна стала одним з найважливіших партнерів Альянсу у проведенні операцій з підтримання миру та безпеки.

Тож цілком справедливими є слова заступника Генсека НАТО Александра Вершбоу, сказані ним у відеозверненні до учасників Міжнародної конференції «Роль міжнародних організацій у національній безпеці України», яка відбулась 17 вересня в Дипломатичній академії при МЗС України. А. Вершбоу висловив переконання,

²⁰ Андерс Фог Расмуссен: «Не России решать, кто станет членом НАТО». – <http://www.golos-ameriki.ru/content/georgia-nato-visit/1689789.html>; Расмуссен: двери НАТО открыты для Украины. – <http://mir24.tv/news/politics/8173363>.

що, попри офіційну відмову України у 2010 р. від прагнення вступити до НАТО, «за останні три роки наша співпраця стала, мабуть, більш інтенсивною і продуктивною, ніж будь-коли раніше». Заступник Генсека НАТО назвав також Україну одним з основних контрибуторів безпеки в операціях НАТО, ООН, ЄС та ОБСЄ²¹.

Така висока оцінка з боку керівництва найпотужнішої безпекової організації світу, безперечно, важлива. З іншого боку, Києву варто також урахувати слушну думку вітчизняного експерта Володимира Горбача, котрий на тій самій конференції зауважив, що Україна не використовує міжнародний інструментарій для гарантування власної безпеки: «Щодо співпраці України з НАТО, то це, перш за все, приносить користь Альянсу, тому вони це цінують і кожного разу підкреслюють. Але це жодним чином не наближає Україну до того, щоб користуватися вигодами від повного членства в НАТО. Адже контрибутор безпеки не завжди є її споживачем, і в українському випадку це яскравий приклад»²².

На підтвердження слів експерта зазначимо: під час сесії Генасамблеї ООН Президент 46-мільйонної України В. Янукович виступив з низкою важливих для світової безпеки пропозицій, натомість прем'єр-міністр Чорногорії, де мешкає півмільйонне населення, заявив, що його країна розраховує вже найближчим часом стати членом НАТО²³. Внесок цих двох країн у світову й регіональну безпеку неспівставний, проте вже за кілька років чорногорці користуватимуться безпековими гарантіями найсильніших армій світу, тоді як українці й надалі зможуть розраховувати лише на власні Збройні Сили, скорочення яких та катастрофічна втрата боєздатності триває.

²¹ Video address by NATO Deputy Secretary General Alexander Vershbow to the Conference on International Organisations and the National Security of Ukraine (Kyiv, Ukraine). – http://www.nato.int/cps/en/SID-F5BA63D5-2E85B2B0/natolive/opinions_103193.htm.

²² Інструментарій для гарантування національної безпеки. – <http://www.day.kiev.ua/uk/article/den-planeti/instrumentariy-dlya-garantuvannya-nacionalnoyi-bezpeki>.

²³ Черногория рассчитывает на скорое вступление в НАТО. – http://rian.com.ua/world_news/20130928/338682467.html.

Перспективи партнерства України та Альянсу у 2014 р. і надалі

Подальший розвиток співпраці України й НАТО значною мірою залежатиме від того, як закінчиться внутрішньополітична криза, у якій опинилася Україна після рішення її керівництва відмовитися від підписання Угоди про асоціацію з ЄС у листопаді 2013 р. Але очевидно, що в разі поновлення євроінтеграційного курсу, питання членства України в НАТО не буде підніматися в найближчому майбутньому, зважаючи на ту обережність, з якою США та ЄС ставляться до позиції Росії. Найімовірніше, у разі євроінтеграційного вибору співробітництво України з НАТО буде продовжене в тому самому руслі, в якому воно розвивалося протягом 2013 р.

Формат участі України в операціях під егідою НАТО в Афганістані та Косово навряд чи зазнає суттєвих змін до кінця 2014 р. Зміни можуть відбутися напередодні 2015 р., коли в Афганістані має запрацювати нова тренувальна місія «Рішуча підтримка». Якщо урядам США та Афганістану вдасться дійти згоди й укласти відповідні угоди стосовно нової місії, то участь української сторони потенційно може зрости, адже йтиметься не про бойові завдання, а про допомогу в навчанні та консультуванні. Утім, багато залежатиме від того, наскільки ефективно вдасться Афганським національним силам безпеки (ANSF) контролювати ситуацію в країні після виведення союзницьких військ, завершити яке заплановано на кінець 2014 р. Нині ANSF, чисельність яких становить 352 тис. солдатів і поліцейських, уже здійснює 95% усіх звичайних і 98% спеціальних операцій в Афганістані²⁴, проте досвід Іраку показує, що місцевим силам безпеки стає значно складніше контролювати ситуацію після виведення союзницьких військ.

На липень 2014 р. заплановані українсько-американські тактичні навчання «Репід Трайдент – 2014», до участі в яких мають приєднатися також інші держави – члени та партнери НАТО. Орієнтовна кількість залученого особового складу сягатиме близько 1 тис. осіб. Під час навчань експерти НАТО мають дати

²⁴ Secretary General's Annual Report 2013. – http://www.nato.int/nato_static/assets/pdf/stock_publications/20140123_SG_AnnualReport_2013_en.pdf. – P.4.

оцінку взаємосумісності кількох українських підрозділів з військами країн Альянсу, що в разі позитивного результату дасть їм змогу виконувати миротворчі завдання у складі Сил швидкого реагування НАТО.

Загалом сучасні трансформаційні процеси в НАТО відкривають широкі можливості для співпраці з Україною, оскільки частково збігаються із завданнями, котрі стоять нині перед її Збройними Силами. Так, Україні було б доцільно долучитися до програми Альянсу «Розумна оборона», адже якщо навіть члени НАТО із значно потужнішими економіками вважають обтяжливим самотужки розробляти сучасні оборонні технології, то про самостійне ефективне виконання подібних завдань у масштабах вітчизняного оборонного бюджету не може бути й мови. У 2013 р. НАТО виконала лише два із запланованих 22 проєктів «Розумної оборони», тож Україна ще має нагоду встигнути долучитися до тих із них, які становитимуть спільний інтерес.

Посилюючи співпрацю у сфері безпеки та оборони, досягаючи оперативної сумісності та запроваджуючи стандарти НАТО, Україні доцільно орієнтуватися передусім на участь у заходах, спрямованих на посилення європейської складової безпеки Альянсу. Поступова переорієнтація США на Тихоокеанський регіон, а також певні відмінності у баченні Вашингтоном і європейськими столицями майбутньої ролі та сфери компетенції НАТО, змушуватимуть ЄС бути активнішим у формуванні власної безпекової та оборонної політики.

§ 2. Україна в міжнародних безпекових організаціях

З концептуального погляду пріоритети співробітництва України з міжнародними безпековими організаціями загалом мають відповідати основним проголошеним зовнішньополітичним пріоритетам держави та спрямовуватися на розв'язання найактуальніших проблем життя суспільства, а саме захисту державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів, недопущення втручання у внутрішні справи України.

Основними цілями взаємодії України з міжнародними безпековими організаціями залишаються: активна участь у забезпеченні регіональної та глобальної стабільності та безпеки; зміцнення довіри і взаєморозуміння між країнами – членами, учасницями та партнерами; підвищення авторитету й рівня власної суб'єктності на міжнародній арені; отримання допомоги у стабілізації внутрішньої ситуації, реалізації національних інтересів і гарантування національної безпеки тощо.

Ураховуючи наведене, особливість участі України в діяльності міжнародних безпекових організацій у 2013 р. визначалася насамперед необхідністю дотримання проголошеного курсу політики позаблоковості з урахуванням геополітичних реалій та завдань із протидії сучасним викликам і загрозам безпеці. Взаємодія України з міжнародними безпековими організаціями у 2013 р. охоплювала такі аспекти безпекового співробітництва:

- участь у міжнародних миротворчих операціях, антитерористичній діяльності, багатосторонніх заходах із протидії глобальним і регіональним викликам та загрозам з урахуванням інтересів України;
- активізація участі у процесі вдосконалення системи європейської безпеки з акцентом на розвиток безпекового співробітництва з ЄС;

- участь у міжнародних заходах, спрямованих на досягнення Цілей розвитку, проголошених у Декларації тисячоліття Організації Об'єднаних Націй, передусім щодо зміцнення економічної та екологічної безпеки;
- продовження конструктивного партнерства з Організацією Північноатлантичного договору з усіх питань, які становлять взаємний інтерес, у рамках наявних механізмів та інструментів;
- участь у безпекових програмах ОБСЄ, СНД, ОЧЕС, ГУАМ тощо²⁵.

**Участь у міжнародних миротворчих операціях,
антитерористичній діяльності, багатосторонніх заходах
щодо протидії глобальним і регіональним викликам
і загрозам з урахуванням інтересів України**

Протягом минулого року Україна була досить активним контрибутором спільних заходів зі зміцнення міжнародної стабільності та безпеки, беручи участь у багатьох багатонаціональних місіях, у тому числі п'яти під егідою ООН, двох – ЄС, трьох – НАТО, одній – у складі Спільних миротворчих сил у зоні безпеки Придністровського регіону Республіки Молдови. Збільшення загального внеску України в міжнародні зусилля з урегулювання конфліктів та протидії піратству, а також у боротьбу з міжнародним тероризмом у 2013 р. було зроблено за рахунок:

- розширення участі національного контингенту в Місії ООН зі стабілізації в Демократичній Республіці Конго;
- додаткового залучення українського вертолітного загону Місії ООН у Ліберії для участі у складі операції ООН у Кот-Д'Івуарі;
- початку практичної участі національного контингенту в антипіратській операції НАТО «Океанський щит»;
- участі підрозділу морської піхоти Збройних Сил України у сертифікаційному навчанні Сил негайного реагування НАТО «Steadfast Jazz – 2013»;
- подальшої участі національного персоналу у складі Міжнародних сил сприяння безпеці в Афганістані з метою подальшого залучення до нової тренувальної місії Альянсу після 2014 р.;

²⁵ Стратегія національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється». – <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/105/2007>.

- проведення підготовчих заходів з метою участі у військово-тренувальній місії ЄС у Республіці Малі тощо.

Загалом упродовж 2013 р. представники Збройних Сил України брали участь у 24 міжнародних навчаннях, шість із яких були проведені на території України²⁶. Окрім ЗСУ, активно залучалися до міжнародної миротворчої діяльності й підрозділи МВС України. Станом на перше півріччя 2013 р. кількість українських правоохоронців, які брали участь у миротворчих операціях під егідою ООН, становила понад 80 осіб.

У цьому контексті заслуговує на увагу й факт проведення в Києві 19–21 березня 2013 р. третього регіонального семінару ООН, присвяченого розробці стратегії розвитку поліцейської миротворчої діяльності²⁷. Основна мета заходу полягала в підготовці та обговоренні пакета відповідних експертних пропозицій від країн, які представляють інтереси євроатлантичного регіону.

Основним організатором заходу від імені ООН виступило поліцейське управління Департаменту ООН з операцій з підтримання миру, яке свого часу ініціювало розробку нових стандартів з підготовки та діяльності міжнародних поліцейських сил. Від української сторони належне проведення семінару забезпечувалося силами Міністерства внутрішніх справ, діяльність якого у сфері проведення міжнародних поліцейських операцій була високо оцінена як представниками правоохоронних відомств країн-учасниць, так і керівництвом ООН.

Під час семінару відзначалося зростання ролі поліцейських сил ООН у миротворчих місіях. Нині вони не лише виконують гуманітарні функції, а й допомагають реформувати місцеву поліцію. Усі учасники заходу наголошували на кардинальній зміні основних орієнтирів сучасної поліцейської миротворчої діяльності – від моніторингу та підтримання правопорядку до надання експертно-аналітичних послуг, розвитку й реформування правоохоронної системи, боротьби з торгівлею людьми, корупцією та відмиванням коштів тощо.

²⁶ Історія участі ЗС України в операціях з підтримання миру і безпеки. – <http://www.mil.gov.ua/index.php/index.php?part=peacekeeping&lang=ua&sub=history>.

²⁷ Миротворці 50-ти країн світу обговорять подальші перспективи співпраці. – http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=246158918&cat_id=244277212.

Поліцейський персонал ООН загалом представлений 80 країнами – членами Організації, причому половина з них виконує свої функції як окремий поліцейський персонал, а решта – у складі поліцейських підрозділів. Залишається важливим і гендерне питання. Нині лише 9,5% миротворчого персоналу складають жінки-поліцейські. Згідно з існуючими планами, до 2014 р. передбачається збільшення згаданого показника до 20%, хоча реальні оцінки залишаються песимістичними.

Нагальною залишається проблема фактичної відсутності та необхідності вдосконалення системи підготовки національних сертифікованих інструкторів та відповідної бази поліцейської миротворчої діяльності. У цьому контексті важливим завданням є використання досвіду поліцейських, які вже проходили службу у складі миротворчих місій, зокрема тих із них, котрі звільнився. Таким чином, потенціал колишніх миротворців може бути використаний не лише у процесі вдосконалення національної бази, а й з погляду міжнародного внеску в розробку стратегії розвитку поліцейської миротворчої діяльності ООН.

Що стосується контртерористичної діяльності, то тут доцільно також згадати результати проведеної в Києві у жовтні 2013 р. за сприяння Департаменту секретаріату ОБСЄ з протидії транснаціональним загрозам міжнародної конференції щодо пріоритетних питань міжнародного співробітництва у сфері боротьби з тероризмом. Основні результати конференції стосувалися таких аспектів, як необхідність посилення міжнародно-правових норм і розробки керівних принципів, передбачених насамперед Глобальною контртерористичною стратегією ООН; протидії радикальному екстремізму, який може призвести до проявів тероризму; посилення державно-приватного партнерства тощо²⁸.

До основних проблем, котрі заважали успішній реалізації завдань стосовно участі в миротворчій діяльності, нині відносять питання законодавчого узгодження понятійного апарату та вноормування участі України в операціях з підтримання миру та безпеки, щодо яких у національному законодавстві існували юридичні колізії. Це стосувалося передусім визначення термінів «військовий контингент» і «військовий персонал», які застосовувались

²⁸ У Києві відбулась конференція ОБСЄ «Пріоритетні аспекти міжнародного співробітництва в боротьбі з тероризмом». – <http://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/15451-u-kijevi-vidbulasy-konferencija-obse-prioritetni-aspekti-mizhnarodnogo-spivrobotnictva-v-borotybi-z-terorizmom>.

у внутрішньому законодавстві й не відповідали комплексному характеру сучасних міжнародних операцій з урегулювання криз і не поширювалися на ті поліцейські місії ООН, ОБСЄ і ЄС, де брала участь Україна²⁹. Неврегульованість цього питання призвела до появи ускладнень з направленням групи миротворчого персоналу зі складу підрозділів МВС України до Місії ООН у Ліберії (140 осіб), яку планувалося відрядити влітку 2013 р.

Іншою проблемою, котра дедалі більше нагадує про себе, залишається питання оновлення відповідного технічного оснащення та військової техніки радянського виробництва, які залучаються для виконання миротворчих місій і технічний ресурс яких уже майже вичерпаний.

Що стосується 2014 р., то тут доцільно згадати про наявність планів щодо подальшого нарощування зусиль на цьому напрямі, а саме участі фрегата ВМС ЗСУ «Гетьман Сагайдачний» з персоналом національного контингенту на борту у складі екіпажу корабля, підрозділу спеціального призначення та вертолітного загону в операції Європейського Союзу «EU NAVFOR ATALANTA»; початку бойового чергування підрозділів ЗСУ у складі тактичної групи ЄС «HelBRoS», а також Силах негайного реагування НАТО; участі у військово-тренувальній місії ЄС у Республіці Малі та направлення окремого вертолітного підрозділу зі складу ЗСУ для участі у складі операції ООН у Кот-Д'Івуарі.

Таким чином, можна вважати, що Україна, попри проголошений позаблоковий статус, справді є однією з активних учасниць міжнародних операцій з підтримання миру та безпеки, антитерористичної діяльності та протидії міжнародному піратству. Разом з тим, основна мета такої участі, котра передбачає першочергове врахування національних інтересів, у тому числі в економічній сфері, відходить на другий план і не реалізується повною мірою. Більшій частині заходів притаманний екстенсивний суто тактичний підхід у поєднанні зі значним ступенем формалізації, без необхідної політичної складової, орієнтованої на досягнення стратегічних пріоритетів. Досить часто домінуючу роль у такій діяльності відіграють короткотермінові приватні інтереси афілійованих структур, орієнтовані на отримання прибутку за рахунок наявного технічного та людського потенціалу,

²⁹ Юридичне і фінансове забезпечення участі України в міжнародних операціях з регулювання криз. Аналітична записка. НІСД, 2013. – <http://www.niss.gov.ua/articles/998>.

нехтуючи загальнодержавними інтересами, правами та соціальною складовою забезпечення діяльності національного миротворчого контингенту.

Активізація участі України у процесі вдосконалення системи європейської безпеки з акцентом на безпекове співробітництво з ЄС

Основні зусилля на цьому напрямі зосереджувалися на продовженні співробітництва в рамках імплементації положень Порядку денного Україна – ЄС, орієнтованого на підготовку до укладання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Положеннями проекту цієї Угоди, підписання якої було відкладене українською стороною на невизначений період, у стратегічній перспективі передбачалося поглиблення діалогу і співробітництва, сприяння поступовій конвергенції у сфері Спільної політики безпеки та оборони (СПБО), а також розгляд питань щодо недопущення конфліктів та антикризового управління, регіональної стабільності, роззброєння, нерозповсюдження, контролю над озброєннями та експортом зброї, поліпшення взаємовигідного діалогу в космічній сфері.

Найбільш конкретні заходи проектом Угоди про асоціацію були передбачені за такими напрямками, як запобігання конфліктам, антикризове управління та військово-технічне співробітництво, спрямовані на активнішу участь України в цивільних та військових операціях ЄС із подолання кризових ситуацій, а також у навчаннях і тренуваннях, котрі проводяться в рамках СПБО. Окрема увага приділялася використанню потенціалу військового й технічного співробітництва, зокрема з Європейським оборонним агентством³⁰.

Найвагомішим елементом безпекового співробітництва України з ЄС упродовж 2013 р. був елемент, пов'язаний з військовим співробітництвом, до якого в основному залучалися ЗСУ. Таке співробітництво реалізовувалося переважно у форматі штабних перемовин між представниками Генерального штабу Збройних Сил України та Військового штабу ЄС. Основним практичним

³⁰ Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та ЄС і його державами-членами, з іншої сторони. – http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/ru/publish/article?art_id=246581344&cat_id=223223535.

внеском у розвиток військового співробітництва є участь українських військових у військово-морській операції ЄС з протидії піратству поблизу берегів Сомалі («EU NAVFOR ATALANTA»), мандат якої закінчувався у грудні 2014 р. Інше питання, яке доцільно згадати в цьому контексті, пов'язане з проведенням підготовчих заходів для участі України у військово-тренувальній місії ЄС у Республіці Малі, практична фаза котрої розпочалася на початку 2014 р.

Що стосується залучення ЗСУ до взаємодії у складі бойових тактичних груп ЄС (БТГ), то тут основна увага приділялася підготовці до чергування в першому півріччі 2014 р. підрозділів Збройних Сил України у складі тактичної групи ЄС «HelBRoS». Інших практичних заходів, пов'язаних з діяльністю БТГ «Балтійська» та БТГ країн-членів «Вишеградської четвірки», фактично не здійснювалося.

Таким чином, значної активності в напрямі розвитку безпекового співробітництва України з ЄС у 2013 р. не спостерігалось. Причиною такого стану справ є досить обмежений програмний рівень безпекового співробітництва, закріплений у тому числі й у проекті Угоди про асоціацію, а також наявність внутрішніх кризових явищ у самому ЄС та його слабкий потенціал у сфері безпеки та оборони, проблематика якої не була серед пріоритетів Ірландського та Литовського головування в ЄС протягом 2013 р.

Політична криза в Україні, початок якої був безпосередньо пов'язаний з розвитком відносин з Євросоюзом, продемонструвала його нездатність діяти на випередження, а також невміння оперативно виробляти злагожену позицію навіть з тих питань, котрі безпосередньо стосуються його інтересів та безпеки, у тому числі в рамках СПБО. А сама Україна певною мірою виступила своєрідним джерелом небезпеки, поява якого була спровокована власне неефективною безпековою політикою ЄС та відсутністю реальних механізмів протидії сучасним викликам та загрозам.

Існує також загроза того, що на тлі посилення впливу РФ на європейські безпекові процеси загалом та внутрішньо українські процеси зокрема ЄС може втратити інтерес до розширення взаємодії з Україною у сфері європейської безпеки як з рівноправним партнером.

Участь у міжнародних заходах, спрямованих на досягнення Цілей розвитку, проголошених у Декларації тисячоліття Організації Об'єднаних Націй, насамперед щодо зміцнення економічної та екологічної безпеки

У 2013 р. Україна ввійшла до числа сорока країн світу, які розробляли спеціальні Доповіді з питань Цілей розвитку тисячоліття (ЦРТ) для презентації в рамках 68-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН у вересні 2013 р. Ураховуючи наявні експертні оцінки, можна вважати, що рівень досягнення національних ЦРТ є загалом позитивним: масштаби крайньої бідності суттєво скоротилися, досягнуто прогрес у галузях освіти та охорони материнства, знижено дитячу смертність. Утім, залишаються проблеми, пов'язані з якістю освіти й забезпеченням гендерної рівності, тривожать темпи поширення ВІЛ-інфекції/СНІД (особливо серед молоді), у зоні ризику перебувають і показники стану довкілля³¹.

Що стосується показника, пов'язаного із забезпеченням сталого розвитку довкілля та зміцнення екологічної безпеки, то тут, на думку вітчизняних експертів, за цілою низкою показників (зменшення обсягів шкідливих викидів в атмосферу, скидів зворотних вод) країна досягла значних успіхів. Однак гострою залишається проблема недостатнього охоплення населених пунктів централізованим водопостачанням, особливо в сільській місцевості. Необхідно вирішити значний обсяг природоохоронних питань, удосконалити управління природними ресурсами та забезпечити екологічну модернізацію виробництва. У процесі стратегічного планування економічного розвитку необхідно брати до уваги екологічну складову.

Одним з важливих аспектів залишається наявність і життєздатність механізму фінансового забезпечення досягнення ЦРТ, передусім наявність і достатність джерел фінансування для забезпечення прогресу в цьому напрямку.

Досить гостро постає питання про необхідність обговорення проблематики сталого розвитку в ширшому контексті, ніж захист довкілля чи розбудова екологічної безпеки. Лише за цієї умови можна говорити про те, що принципи сталого розвитку будуть

³¹ Круглий стіл «Стан досягнення Цілей тисячоліття: Україна-2013». НІСД, 2013. – <http://www.niss.gov.ua/articles/1257>.

інтегровані до загальної стратегії розвитку України, вважають вітчизняні експерти. На їхню думку, Україна має реальні шанси виконати взяті на себе зобов'язання щодо ЦРТ, але це потребує створення Національного плану дій щодо їх досягнення. Важливим елементом тут залишається подальша плідна співпраця з представництвом Програми розвитку ООН в Україні (ПРООН), відповідальної за загальну координацію зусиль у рамках цього процесу.

Важливою подією в рамках співпраці з ООН у 2013 р. стало обрання України членом Виконавчої ради ЮНЕСКО на період 2013–2017 рр. Зі 185 країн – членів цієї організації, котрі взяли участь у голосуванні, Україну підтримали 169 країн. На думку експертів, обрання України до керівного органу ЮНЕСКО сприятиме посиленню авторитету держави як активного та відповідального члена організації, яка робить помітний внесок її у діяльність, зокрема щодо реалізації ініціатив стосовно розширення міжнародного співробітництва у сфері науки, освіти і культури. Загалом за період членства в ЮНЕСКО з 12 травня 1954 р. Україна тричі обиралася до Виконавчої ради в 1981–1985 рр., 1995–1999 рр. та 2001–2005 рр.³²

Окрім проблематики ЦРТ, одним із центральних питань участі України в діяльності ООН у 2013 р. у рамках безпекового виміру було також питання щодо залучення підтримкою країн-членів для отримання нашою державою місця непостійного члена Ради Безпеки ООН на період 2016–2017 рр. Статус непостійного члена Ради Безпеки ООН, на думку українських дипломатів, може суттєво розширити можливості для захисту державних інтересів. Що ж стосується ініціативи про надання Східній Європі додаткового місця в РБ ООН, то цей крок також може допомогти країнам регіону протидіяти спробам перетворити його на «буферну зону» чи на «зону привілейованих інтересів» РФ³³.

³² Україну обрано до Виконавчої ради ЮНЕСКО. – <http://www.unn.com.ua/uk/news/1272124-ukrayinu-obrano-do-vikonavchoyi-radi-yunesko>.

³³ Виступ Президента України на загальних дебатах 68-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН. – <http://www.president.gov.ua/news/28866.html>.

Участь у безпекових програмах ОЧЕС, СНД і ГУАМ

Організація Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС). Протягом першого півріччя 2013 р. Україна вкотре виконувала функції головної країни в ОЧЕС, зосередивши свою увагу на подальшому просуванні питань створення зони вільної торгівлі, гармонізації митного й торговельного режимів, а також на розвиток транспортної інфраструктури та встановленні режиму безперешкодного проїзду в межах регіону.

Пріоритети Українського головування базувалися на основних положеннях, визначених у Спільній декларації голів держав – членів ОЧЕС, ухваленій на Ювілейному саміті ОЧЕС у червні 2012 р., та оновленому Економічному порядку денному майбутнього розвитку організації. До пріоритетних сфер, на яких мала зосереджуватися основна увага Українського головування, було віднесено транспортну й торговельно-економічну сфери, розвиток туризму, охорону довкілля й гуманітарну сферу. До переліку першочергових проектів були включені: проекти щодо створення Чорноморської окружної автомагістралі та розвитку морських магістралей; підготовка багатостороннього документа щодо інтермодальних перевезень; створення зони вільної торгівлі ЧЕС; посилення діалогу з ЄС та його країнами – членами на політичному рівні та імплементація наявних договорів між країнами – членами ОЧЕС та ЄС; зміцнення фінансової спроможності Організації; активізація діяльності у сфері охорони довкілля Чорного моря тощо³⁴.

Ураховуючи досить обмежені часові рамки головування та специфіку діяльності ОЧЕС, Україні все ж таки вдалося досягти певних результатів, до яких належить проведення засідання міністрів економіки країн – членів ОЧЕС, у результаті чого було узгоджено Спільну декларацію щодо подальшого економічного співробітництва й розвитку регіональної торгівлі. У цьому документі, серед іншого, підтверджується готовність країн-членів розвивати та підвищувати економічну інтеграцію в Чорноморському регіоні, реалізовувати нові ініціативи у сфері науки, бізнесу, промисловості та банківської справи, здійснювати обмін

³⁴ Основні пріоритети головування України в Організації Чорноморського економічного співробітництва (1 січня – 30 червня 2013 року). – <http://netherlands.mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/international-organizations/obsec>.

провідними технологіями та новаціями, а також приділяти увагу збереженню й раціональному використанню природних ресурсів регіону тощо³⁵.

У Спільній декларації було також закріплено готовність країн-членів надавати подальшу підтримку реалізації низки ініціатив, проголошених Українським головуванням, а саме: про спрощення процедур торгівлі в рамках ОЧЕС; створення уніфікованої системи «єдиного вікна» для обміну інформацією про національні стандарти щодо міжнародних передач товарів, а також спеціального інформаційного центру з питань нотифікації в рамках Постійного міжнародного секретаріату ОЧЕС. Завдяки докладеним під час головування зусиллям удалося також документально зафіксувати основні статутні зобов'язання країн – членів організації щодо створення зони вільної торгівлі, реалізації меморандумів про взаєморозуміння щодо скоординованого розвитку Чорноморської окружної автомагістралі, розвитку морських магістралей та інтермодальних перевезень³⁶.

Перелічені досягнення мають переважно програмний характер. Що стосується основних практичних кроків з реалізації пріоритетних проектів у транспортній сфері, то тут можна відзначити проект з розвитку морських магістралей в акваторії Чорного моря, з метою реалізації якого вдалося створити Постійний технічний секретаріат, котрий із травня 2013 р. на наступний дворічний період очолила Туреччина. Менш оптимістично виглядає стан справ щодо розвитку Чорноморської окружної автомагістралі, узгодження маршруту якої все ще триває³⁷.

Одним із ключових завдань, яке не вдалося вирішити Україні під час головування в ОЧЕС, стало завдання щодо розробки та узгодження Плану дій країн – членів ОЧЕС із імплементації оновленого Економічного порядку денного майбутнього розвитку організації. Хоча це питання й не належить виключно до компетенції головної країни, але ситуація з його вирішенням

³⁵ Леонід Кожара: Україна рішуче продовжуватиме сприяти процесу придністровського врегулювання. Частина 2. – http://www.ukrinform.ua/ukr/news/leonid_kogara_ukrainia_rishuche_prodivguvatime_spriyati_protsestu_pridnistrovskogo_vregulyuvannya_183416.

³⁶ Там само.

³⁷ 28th Council of Ministers of Foreign Affairs – Odessa, 21 June 2013. – <http://www.bsec-organization.org/speeches/council/Reports/state-ments%2028th%20CMFA.pdf>.

віддзеркалює непростий стан справ у рамках ОЧЕС, пов'язаний з наявністю суттєвих розбіжностей у поглядах країн-членів на подальший розвиток організації³⁸.

З погляду оцінювання перспективних напрямів подальшого розвитку ОЧЕС доцільно врахувати наявність загальної підтримки більшістю країн-членів реалізації спільних проектів транспортної, торговельно-економічної та довкільної тематики. Попри невеликий рівень активності в рамках ОЧЕС, що зумовлювалося як об'єктивними, так і суб'єктивними причинами, всі країни регіону визнають за нею роль провідного регіонального об'єднання, як єдиного, в котрому беруть участь усі без винятку країни, не зважаючи на протиріччя, що існують між ними³⁹. Ураховуючи підходи деяких провідних країн-членів, зокрема РФ, основані на уникненні політизації будь-якої дискусії, навряд чи потрібно очікувати перетворення ОЧЕС на своєрідний комплементарний механізм із налагодження стосунків з ЄС. Домінуючим чинником на найближчу перспективу залишиться необхідність використання платформи ОЧЕС як майданчика для ведення мультиформатного діалогу країн-членів з метою обстоювання власних інтересів. Певні корективи тут можуть бути внесені за результатами проведення у 2014 р. президентських та місцевих виборів у Туреччині, а також виборів до Європейського парламенту тощо.

Що стосується подальшої участі України в роботі ОЧЕС, то тут, ураховуючи зміст оновленого Економічного порядку денного, доцільно відзначити пріоритетність сфер транспорту, зв'язку та інформаційних технологій, а також захист довкілля⁴⁰.

До нових перспективних напрямів можна віднести залучення до реалізації ініціатив з оповіщення населення про небезпеку різноманітних надзвичайних ситуацій і природних катаклізмів у Чорноморському регіоні. Залишається актуальним і завдання подальшої участі в розробці та узгодженні проекту Стратегії ОЧЕС із протидії викликам і загрозам, спричиненим зміною клімату.

³⁸ 28th Council of Ministers of Foreign Affairs – Odessa, 21 June 2013. – <http://www.bsec-organization.org/speeches/council/Reports/statements%2028th%20CMFA.pdf>.

³⁹ Щодо перспектив Чорноморської системи співробітництва (ОЧЕС) у формуванні системи регіональної безпеки". Аналітична записка. НІСД-2013. – <http://www.niss.gov.ua/articles/1155>.

⁴⁰ 28th Council of Ministers of Foreign Affairs – Odessa, 21 June 2013. – <http://www.bsec-organization.org/speeches/council/Reports/statements%2028th%20CMFA.pdf>.

Ураховуючи важливість енергетичної тематики й наміри Болгарії щодо її розгляду як пріоритетної в рамках свого головування в ОЧЕС протягом першого півріччя 2014 р., доцільно також активно залучитися до реалізації відповідних ініціатив в енергетичній сфері, які доповнювали б зусилля в рамках інших міжнародних форматів, зокрема Європейського енергетичного співтовариства, де Україна головуватиме у 2014 р.⁴¹

Таким чином, Україні й надалі необхідно брати активну участь у діяльності ОЧЕС як регіональної міжнародної організації, котра сприяє багатосторонньому економічному співробітництву країн регіону, які належать до різних інтеграційних об'єднань, а також формуванню клімату безпеки та стабільності в Чорноморському просторі. Стратегічним питанням має залишатися подальший розвиток мультиформатного діалогу та активнішого використання політичного порядку денного організації в рамках реалізації зовнішньополітичних пріоритетів із зосередженням уваги на практичній оцінці переваг і можливих сфер взаємодії європейської та євразійської моделей економічної інтеграції, у зоні активного впливу яких нині перебуває Україна.

Співдружність Незалежних Держав. Ураховуючи офіційну позицію, Україна, будучи державою-засновницею та державою-учасницею СНД, розглядає Співдружність як важливий міжнародний форум. До основних концептуальних підходів та принципів співпраці України із СНД, які не втратили своєю релевантності й упродовж 2013 р., можна віднести:

- асоційоване членство у Співдружності;
- наявність низки застережень до змісту Угоди про створення СНД, зокрема стосовно перетворення СНД на наддержавне утворення й надання йому статусу міжнародної правосуб'єктності, а також щодо рекомендаційного характеру рішень виконавчих органів СНД тощо;
- обмеження участі в багатосторонній військовій, зовнішньополітичній, прикордонній співпраці та миротворчій діяльності в рамках СНД;
- утримання від будь-яких дій у рамках СНД, які не відповідають курсу України на європейську інтеграцію⁴².

⁴¹ Ставицький розповів, куди Україна вестиме Енергетичне Співтовариство в 2014 році. – <http://ua-energy.org/post/38100>.

⁴² Участь України в СНД. – <http://cis.mfa.gov.ua/ua/ukraine-cis/cooperation>.

Разом з тим, Україна досить активно долучалася до розв'язання таких спільних проблем країн – учасниць Співдружності, як боротьба зі злочинністю, тероризмом та екстремізмом, незаконним обігом наркотиків і торгівлею людьми, а також запобігання й ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій. У цьому контексті на національному рівні була забезпечена реалізація положень низки керівних документів, які стосувалися діяльності Ради керівників підрозділів фінансової розвідки країн – учасниць СНД, підготовки спеціалістів антитерористичних підрозділів, розвитку об'єднаної системи протиповітряної оборони та розширення взаємодії прикордонних відомств країн Співдружності. Україна також підтримала один з пріоритетних напрямів Білоруського головування, який стосувався комплексного використання потенціалу міжрегіонального та прикордонного співробітництва держав – учасниць Співдружності.

Україна разом з Молдовою й Туркменістаном як спостерігач входить до складу Ради міністрів оборони держав – учасниць СНД, що дає їй формальну можливість спостерігати за розвитком співпраці країн-учасниць в оборонній сфері, а також брати участь у деяких заходах, які не мають виключно військової спрямованості (армійські спартакіади тощо). Ураховуючи надмірне антропогенне навантаження на довкілля в регіоні СНД, що зумовлює збільшення викидів забруднюючих речовин у довкілля, значна увага приділялася початку практичної імплементації Угоди про співробітництво у сфері охорони навколишнього середовища держав – учасниць СНД.

Одним з важливих безпекових елементів участі України в СНД протягом 2013 р. був елемент, пов'язаний з поглибленням партнерської взаємодії у сфері енергетики. Така взаємодія передбачала здійснення низки спільних скоординованих дій зацікавлених сторін з метою забезпечення стійкого й надійного енергопостачання в регіоні СНД, розробку механізмів вироблення й реалізації узгодженої енергетичної політики, а також створення необхідних умов для формування й ефективного функціонування спільного електроенергетичного ринку СНД, розширення торгівлі електричною енергією, підвищення надійності електропостачання та якості обслуговування споживачів. У цьому контексті доцільно відзначити активізацію зусиль, спрямованих на розробку та узгодження Стратегії співробітництва СНД у галузі використання відновлюваних джерел енергії, а також продовження

практики проведення щорічної конференції з питань енергетики, яка стала визнаним міжнародним форумом не лише серед країн – учасниць СНД, а й серед інших країн світу, задіяних у сфері видобутку, переробки і транспортування енергоносіїв.

Україна, маючи статус однієї з держав-засновниць та держави-учасниці Співдружності, з 1 січня 2014 р. почала головувати в СНД, задекларувавши основною метою свого річного періоду головування забезпечення подальшого поступального розвитку Співдружності та зміцнення взаємовигідного співробітництва, що відповідатиме національним інтересам кожної держави-учасниці⁴³.

Пріоритетними напрямками діяльності Українського головування в СНД визначено подальший розвиток торговельно-економічного співробітництва, взаємодію в енергетичній сфері, а також використання СНД як універсального майданчика для міжкультурного діалогу й гуманітарної взаємодії⁴⁴.

Політична взаємодія належить до однієї із центральних функцій СНД, визначених у Концепції подальшого розвитку Співдружності, яка не повною мірою реалізовуватиметься Українським головуванням з огляду на наявність застережень стосовно імплементації низки положень основних засновницьких та процедурних документів СНД⁴⁵. Усе це ставить під сумнів можливість Українського головування здійснювати активний вплив на формування узгоджених підходів у рамках СНД стосовно ключових питань світової політики, зокрема й у рамках регіональних безпекових організацій.

Економічне співробітництво залишатиметься базовим напрямом діяльності Співдружності, у якому зацікавлені всі без винятку держави СНД і на розвиток якого спрямовуватимуться основні зусилля Українського головування. До інших сильних сторін, які мають усі шанси отримати подальший розвиток, варто віднести поглиблення партнерської взаємодії з країнами – учасницями СНД, зокрема в енергетичній і транспортній сферах. При цьому, враховуючи досвід головування Туркменістану в СНД, доцільно дотримуватися більш прагматичного підходу до співробітництва з більшістю країн – членів СНД, які не є прямими партнерами в рамках реалізації спільних енергетичних чи транспортних проєктів.

⁴³ Виступ Президента України на засіданні Ради глав держав СНД 25.10.2013 р. – <http://www.president.gov.ua/news/29246.html>.

⁴⁴ Там само.

ГУАМ. Співробітництво України в рамках ГУАМ протягом 2013 р. здійснювалося переважно на експертному рівні та стосувалося активізації галузевої співпраці у сфері економіки й торгівлі, транспорту, боротьби зі злочинністю та енергетики. Окрема увага в рамках ГУАМ приділялася питанням взаємодії з основними партнерами Організації – США та ЄС, а також налагодженню міжпарламентського діалогу на просторі ГУАМ. До основних заходів на високому рівні, проведених у рамках цієї організації, можна віднести 21-е засідання Ради міністрів закордонних справ ГУАМ та засідання у форматі ГУАМ – США, ГУАМ – Японія та ГУАМ – Тихоокеанський альянс, які відбулися в рамках 68-ї сесії ГА ООН у Нью-Йорку. За підсумками зустрічі ГУАМ – США було прийнято Спільну заяву, в якій, зокрема, висловлювалася підтримка євроінтеграційних прагнень країн – членів ГУАМ⁴⁵. Ураховуючи спільне бажання учасників ГУАМ поглиблювати співпрацю з ЄС та спільні проблеми, пов'язані з тиском з боку Росії, використання Україною формату співпраці в рамках цієї організації доцільно активізувати.

Висновки

Політика позаблоковості, доповнена багатовекторністю зовнішньополітичних інтересів і тактикою так званих «малих кроків» на тлі зростаючого тиску і протистояння на рівні глобальних геополітичних впливів, навряд чи може вважатися достатньо ефективною через відсутність чіткого стратегічного напрямку розвитку України. Наявні експертні оцінки ефективності існуючих форм безпекового співробітництва підтверджують загальний висновок стосовно умовного рейтингу міжнародних безпекових організацій з погляду реалізації проголошених Україною основних цілей взаємодії з ними в різних секторах безпеки – оборонній реформі, протидії тероризму, нерозповсюдженні зброї масового ураження, протидії новим загрозам і викликам, подоланні наслідків надзвичайних ситуацій тощо. За всіма параметрами експертних оцінок пріоритетними міжнародними безпековими

⁴⁵ Довідкова інформація щодо участі України в СНД. – <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/international-organizations/cis>.

⁴⁶ GUAM – United States Joint Statement (New York, September 26, 2013). – <http://guam-organization.org/node/1498>.

організаціями з точки зору подальшого розвитку та поглиблення співробітництва й партнерської взаємодії залишаються НАТО, ЄС, ООН та ОБСЄ.

Україна, попри проголошений позаблоковий статус, є однією з активних учасниць міжнародних операцій з підтримання миру та безпеки, антитерористичної діяльності та протидії міжнародному піратству. Разом з тим, основна мета такої участі, яка передбачає першочергове врахування національних інтересів, зокрема в економічній сфері, відходить на другий план і не реалізується повною мірою. Більшій частині заходів притаманний екстенсивний суто тактичний підхід у поєднанні зі значним ступенем формалізації, без необхідної політичної складової, орієнтованої на досягнення стратегічних пріоритетів.

Політична криза в Україні, початок якої був безпосередньо пов'язаний з розвитком відносин з Євросоюзом, продемонструвала нездатність ЄС діяти на випередження, а також невміння оперативно виробляти злагоджену позицію навіть з тих питань, які безпосередньо стосуються інтересів та безпеки Євросоюзу, зокрема в рамках СПБО. А сама Україна до певної міри виступила своєрідним джерелом небезпеки, поява якого була спровокована власне неефективною безпековою політикою ЄС та відсутністю реальних механізмів протидії сучасним викликам та загрозам. На тлі посилення впливу РФ на європейські безпекові процеси загалом та внутрішньоукраїнські процеси зокрема ЄС може втратити інтерес до розширення взаємодії з Україною у сфері європейської безпеки як з рівноправним партнером.

Розвиток взаємодії з НАТО й надалі залишатиметься тісно пов'язаним з подальшим просуванням та спрямованістю євроінтеграційних процесів. На найближчу перспективу доцільно очікувати певного звуження воєнно-політичного співробітництва з НАТО, оскільки реалістичної політичної платформи для його продовження нині не існує, а політика балансування України між євроатлантичними країнами та Росією на тлі останніх подій фактично вичерпала свій потенціал. Як наслідок – можлива поява зацікавленості з боку України до інших міжнародних безпекових структур та розвитку двостороннього співробітництва у сфері безпеки та оборони. Перебіг підготовки та результати чергового саміту НАТО у 2014 р. слугуватимуть додатковими орієнтирами на шляху подальшого розвитку партнерських

стосунків з Альянсом та їх практичного наповнення з погляду захисту національних інтересів.

Україні й надалі необхідно брати активну участь у діяльності ОЧЕС як регіональної міжнародної організації, котра сприяє багатосторонньому економічному співробітництву країн регіону, які належать до різних інтеграційних об'єднань, а також формуванню клімату безпеки та стабільності у Чорноморському просторі. Стратегічним питанням має залишатися питання подальшого розвитку мультиформатного діалогу та активнішого використання політичного порядку денного організації в рамках реалізації зовнішньополітичних пріоритетів, зосереджуючи увагу на практичній оцінці переваг і можливих сфер взаємодії європейської та євразійської моделей економічної інтеграції, у зоні активного впливу яких нині перебуває Україна.

Політична взаємодія належить до однієї із центральних функцій СНД, визначених у Концепції подальшого розвитку Співдружності, яка не повною мірою реалізовуватиметься Українським головуванням з огляду на наявність застережень стосовно імплементації низки положень основних засновницьких та процедурних документів СНД. Усе це ставить під сумнів можливість Українського головування здійснювати активний вплив на формування узгоджених підходів у рамках СНД щодо ключових питань світової політики, зокрема й у рамках регіональних безпекових організацій.

§ 3. Головування України в ОБСЄ: результати й перспективи на майбутнє

Узагальнення результатів головування України в ОБСЄ у 2013 р. – це багатогранне і складне завдання, орієнтоване на врахування багатьох аспектів, пов'язаних як із процесом імплементації визначених українським головуванням пріоритетів та ініціатив і досягнутими результатами, так і наслідками, які ці результати спричинили чи можуть спричинити в майбутньому на діяльність ОБСЄ та ситуацію з підтриманням європейської безпеки загалом.

У дослідженні використано низку додаткових факторів, які визначають відповідність результатів головування визначеним критеріям. Деякі з таких факторів можуть уважатися додатковими критеріями (субкритеріями), котрі доповнюють якість узагальнення. До таких додаткових факторів, серед іншого, належать: рівень взаємодії з країнами-партнерами зі співробітництва; оперативність вирішення низки питань міжвимірної проблематики та реагування на чутливі аспекти в рамках усіх трьох вимірів ОБСЄ; рівень кооперації із Секретаріатом та основними інститутами ОБСЄ тощо.

Із суто формального погляду головна мета головування України в ОБСЄ, яка полягала у «створенні умов для підтримання та розвитку перехідних процесів від конфронтації до спільного та узгодженого розв'язання всіма країнами-учасницями існуючих проблем у галузі європейської безпеки»⁴⁷, у заявленому вигляді була загалом досягнута, хоча основні причини виникнення згаданих проблем досі залишаються без суттєвих змін.

⁴⁷ Priorities for Action 2013 Ukraine's Chairmanship of the OSCE. Promoting trust and confidence within the OSCE area. Pursuing the Helsinki + 40 process // ОБСЄ. – Документ СЮ.GAL/4/13.

Своєрідними індикаторами на шляху досягнення проголошеної мети були визначені:

- досягнення ментальних змін у підходах країн-учасниць до розуміння проблем у галузі європейської безпеки;
- забезпечення ролі ОБСЄ як своєрідної платформи для ведення відкритого діалогу між усіма партнерами з рівних позицій та в дусі взаємної поваги;
- готовність зробити практичний внесок у формування так званого «співтовариства безпеки», вільного від розмежувальних ліній, конфліктів, зон впливу та зон з різним рівнем безпеки.

Разом з тим, визначені показники та стандарти на шляху досягнення мети головування виявилися не надто амбітними, оскільки вони орієнтовані на досягнення певних «тактичних» результатів. Проголошений статус «чесного брокера» не давав можливості порушити баланс інтересів провідних країн-учасниць, унаслідок чого серйозна й відкрита політична дискусія з основних питань порядку денного організації фактично була відсутня.

Основним завданням головування України в ОБСЄ у 2013 р. було посилення ролі цієї організації, сприяння поширенню цінностей організації та імплементації зобов'язань у всіх трьох вимірах її діяльності.

Вирішення згаданого завдання здійснювалося за такими пріоритетними напрямками:

- сприяння врегулюванню заморожених конфліктів у регіоні ОБСЄ;
- активізація діалогу з оновлення існуючого режиму контролю над звичайними озброєннями в Європі (РКЗО) й удосконалення заходів зміцнення довіри та безпеки (ЗЗДБ);
- започаткування стратегічного діалогу в рамках процесу «Гельсінкі+40»;
- посилення важливості енергетичної проблематики в контексті впливу на довкілля та зміцнення міжнародного співробітництва в галузі енергоефективності;
- ведення конструктивного й неполітизованого діалогу із широкого спектра гуманітарних питань з акцентом на боротьбі з торгівлею людьми, забезпеченні свободи ЗМІ та молодіжній освіті у сфері толерантності та недискримінації;
- підтримка зусиль країн-учасниць щодо ефективної протидії транснаціональним загрозам;
- сприяння розв'язанню низки проблем внутрішньоорганізаційного характеру.

Найвразливішими до впливу на дієвість головування зовнішніх факторів виявилися пріоритетні напрями, які стосувалися сприяння врегулюванню тривалих конфліктів та активізації діалогу з оновлення існуючого режиму контролю над звичайними озброєннями в Європі. Ступінь негативного впливу наслідків головування за всіма пріоритетними напрямками можна оцінити як мінімальний, з певними зауваженнями щодо сприяння врегулюванню тривалих конфліктів. Позитивні наслідки головування властиві здебільшого таким напрямкам, як діяльність у сфері довкілля та енергетики, реалізація процесу «Гельсінкі+40» та ведення конструктивного діалогу із широкого спектра гуманітарних питань.

Найбільше ініціатив та пріоритетів під час головування України було висунуто в гуманітарній та безпековій сферах. Стосовно кількості основних заходів (семинарів, конференцій, робочих зустрічей), проведених за ініціативою та за активної участі головування України, доцільно відзначити переважання гуманітарного виміру, що сприяло активізації дискусії в його рамках⁴⁸. Ситуація з економіко-довкілляним виміром залишалася досить стабільною через намагання максимально уникнути політизованої дискусії навколо енергетичної безпеки в рамках 21-го Економіко-довкілляного форуму шляхом переведення її у більш практичне русло, пов'язане із впливом на довкілля результатів діяльності у сфері енергетики й тематикою енергоефективності⁴⁹.

Попри певні суперечності, доцільно відмітити наявність загальної політичної волі країн – учасниць ОБСЄ продовжувати використання досягнутих упродовж українського головування результатів. Своєрідним свідченням цього слугують підсумки засідання Ради міністрів закордонних справ ОБСЄ, яке проходило 5–6 грудня 2013 р. у Києві⁵⁰. Згадані підсумки, на думку західних експертів⁵¹, не варто цілковито відносити до переліку виключних досягнень (недоліків) власне українського головування,

⁴⁸ Indicative Calendar of OSCE Events, January – December 2013. – http://www.osce.mid.ru/doc/calendar_2013.pdf?

⁴⁹ Theme, agenda and modalities for the Twenty-First Economic and Environmental Forum. – <http://www.osce.org/pc/92556>.

⁵⁰ Statement by H. E. Mr. Leonid Kozhara, Chairperson-in-Office, Minister for Foreign Affairs. – <http://www.osce.org/mc/109301>.

⁵¹ Оцінка головування України в ОБСЄ громадянським суспільством: що далі? / Прес-реліз, 6.12. 2013, м. Київ. – <http://www.od.niss.gov.ua/articles/540>.

враховуючи значний вплив зовнішніх чинників, а також наявність політичної волі країн-учасниць, на формування якої будь-яке чинне головування в ОБСЄ, зокрема й українське, має досить обмежений вплив.

Під час засідання Ради міністрів закордонних справ було узгоджено цілу низку концептуальних документів, які стосувалися подальшої діяльності країн-учасниць у кожному вимірі ОБСЄ без винятку. Це стосується насамперед подальших ініціатив стосовно розвитку стратегічного діалогу в рамках процесу «Гельсінкі+40», міжвимірних аспектів взаємодії, енергетичної тематики, конструктивного діалогу в гуманітарній сфері, протидії транснаціональним загрозам тощо. Уперше за останні кілька років країн-учасницям удалося узгодити одразу два рішення Ради міністрів у гуманітарному вимірі. Разом з тим, залишається невтішною ситуація із відсутністю спільних підходів до узгодження змісту політичної декларації. Загальна частка узгоджених документів становить майже 70% від запропонованої українським головуванням початкової кількості проектів⁵².

Що стосується перспективи подальшої формалізації діалогу з оновлення РКЗО, ініційованого Україною, то тут виникає низка додаткових запитань, пов'язаних з наявністю відповідного чіткого мандату наступному чинному головуванню у зв'язку з неспроможністю країн-учасниць узгодити відповідний проект рішення Ради міністрів закордонних справ. Прийняття в рамках Ради міністрів двох заяв стосовно врегулювання придністровського й нагірнокарабаського конфліктів певним чином сприятиме забезпеченню стійкості результатів головування України за напрямом сприяння врегулюванню тривалих конфліктів⁵³.

Досвід проведення засідання Ради міністрів закордонних справ держав – учасниць ОБСЄ *в умовах загострення внутрішньополітичної кризи в головуючій країні* трапився вперше за всю історію функціонування організації, що спричинило певну неузгодженість та невпевненість у діях як більшості країн-учасниць, так

⁵² The Kyiv Ministerial Council. A Framework for Decisions. Chairmanship food-for-thought paper // ОБСЄ. – Документ СІО.GAL/114/13/Corr.1.

⁵³ Ministerial Statement on the Work of the Permanent Conference on Political Issues in the Framework of the Negotiation Process for the Transdniestrian Settlement in the «5+2» Format. – http://www.osce.org/event/mc_2013.

і чинного головування та основних інститутів ОБСЄ щодо своєчасного й відповідного реагування, а також слугувало поштовхом для вдосконалення відповідних механізмів у рамках організації. Невизначеність на міжнародній політичній арені обмежувала безпосередню участь України як чинного головування ОБСЄ у прийнятті важливих політичних рішень з питань європейської безпеки, які впливають як на міжнародну складову, так і на внутрішньополітичні процеси у країні. Фактично осторонь від активної участі у процесі підготовки та здійснення головування Україною в ОБСЄ залишився й Координатор проектів ОБСЄ в Україні, роль котрого нині зводиться виключно до технічних функцій, що обмежують будь-які неузгоджені дії на цьому напрямі.

Варто відзначити активну участь представників громадянського суспільства під час здійснення Україною головування в ОБСЄ, свідченням чого стало проведення напередодні засідання Ради міністрів закордонних справ так званої «паралельної конференції» громадянського суспільства країн-учасниць, за результатами якої було підготовлено рекомендації й надано власну оцінку діяльності головування України в усіх трьох сферах відповідальності ОБСЄ⁵⁴.

Попри позитивні кроки й відносну успішність участі України в започаткуванні процесу «Гельсінкі+40», доцільно відмітити існування розбіжностей між провідними країнами – учасницями ОБСЄ, які можуть заважати подальшій реалізації цього процесу. Розбіжності стосуються таких ключових моментів, як розуміння загальної мети процесу, його правового підґрунтя, кінцевого результату й основних напрямів реалізації. Повністю подолати згадані розбіжності навряд чи вдасться, але їх урахування сприятиме запобіганню конфронтації між провідними країнами-учасницями, що може позитивно вплинути на підвищення рівня ефективності реалізації процесу «Гельсінкі+40».

Окремої уваги потребуватиме реалізація заходів, передбачених у спільній «дорожній карті» імплементації процесу «Гельсінкі+40», у тісній взаємодії зі швейцарським та сербським головуванням. Більшість визначених у документі тематичних напрямів безпосередньо стосується забезпечення дієвості результатів

⁵⁴ Рекомендації представників громадянського суспільства Українському головуванню в ОБСЄ. – <http://www.civicsolidarity.org/article/856/civil-society-recommendations-participants-2013-osce-ministerial-council-meeting-kiev>.

головування України, які визначають пріоритети подальшої участі нашої держави в діяльності ОБСЄ на 2014–2015 рр.⁵⁵

Найбільшою загрозою регіональній стабільності та безпеці в регіоні ОБСЄ продовжує залишатися наявність тривалих конфліктів та можливих ризиків їх ескалації. З погляду алокативної продуктивності та позитивних наслідків впливу результатів головування України в ОБСЄ доцільно й надалі приділяти увагу такому пріоритетному напрямку, як сприяння врегулюванню тривалих конфліктів з урахуванням наслідків непередбачуваного впливу на цей процес зовнішніх факторів.

Відправним моментом, з погляду українських пріоритетів щодо врегулювання тривалих конфліктів, а також статусу України як країни – гаранта й посередника, залишається проблематика придністровського врегулювання. З метою сприяння досягненню прогресу у вирішенні конфлікту доцільно докласти зусиль для дотримання подальшої позитивної динаміки в переговорному процесі та збереження існуючого формату переговорів «5+2» як інструмента досягання загальної згоди задіяних сторін.

У зв'язку із цим основний акцент пропонується зробити на підтриманні діалогу між конфліктуючими сторонами, подальшій практичній реалізації досягнутих домовленостей, до яких, серед іншого, належать: сприяння свободі пересування населення Придністров'я через територію Молдови та спрощення процедур міграційного контролю; відновлення повноцінного вантажного залізничного сполучення через територію Придністров'я; реалізація спільних дій у галузі охорони довкілля та стійкого використання природних ресурсів.

Основним лейтмотивом участі України на цьому напрямі має залишатися значне підвищення скоординованих зусиль, спрямованих на створення умов для досягнення загального рішення в рамках придністровського конфлікту з позицій країни – посередника й гаранта врегулювання, з урахуванням основних положень, викладених у Міністерській заяві щодо діяльності Постійної наради з політичних питань у рамках переговорного процесу з Придністровського врегулювання у форматі «5+2», узгодженій на засіданні Ради міністрів закордонних справ держав – учасниць ОБСЄ у Києві.

⁵⁵ Joint Letter on Helsinki +40 Process: A Roadmap towards 2015. – <http://www.osce.org/mc/109302>.

Доцільно продовжити надавати підтримку діяльності в рамках Мінського процесу, враховуючи зміст Міністерської заяви, зробленої в Києві співголовами Мінської групи та міністрами закордонних справ Вірменії та Азербайджану, а також роботі учасників Женевських дискусій з безпеки та стабільності на Південному Кавказі. Разом з тим, потрібно продовжувати також сприяння розвитку дискусії та посиленню потенціалу ОБСЄ в рамках конфліктного циклу, зокрема з використанням можливостей згаданої «дорожньої карти» процесу «Гельсінкі+40», а також зміцненню існуючих механізмів ОБСЄ в галузі раннього запобігання.

Важливість тематики енергетичної безпеки в рамках ОБСЄ визначається взаємною енергетичною залежністю країн-учасниць, а також існуванням того факту, що гарантування основ безпеки та стабільності в регіоні ОБСЄ має ґрунтуватися на врахуванні інтересів та зацікавленості всіх гравців, задіяних у цілісному процесі енергетичного циклу. Енергетична безпека має базуватися на трьох основних елементах, до яких належать безпечно та безперервне постачання енергоносіїв, недискримінаційний доступ до енергетичних ресурсів та захист споживачів енергоносіїв, у тому числі з огляду на раптові коливання цінової політики. Доцільно й надалі надавати підтримку країнам-учасницям у вирішенні питань, пов'язаних з визначенням ролі та місця ОБСЄ в діалозі з питань енергетичної безпеки. Одним із центральних питань залишатиметься необхідність дотримання положень Астанинської ювілейної декларації в контексті розробки узгоджених принципів співробітництва в енергетичній галузі.

Питання енергетичної безпеки в контексті сталого розвитку мають також знайти відображення в рамках реалізації «дорожньої карти» процесу «Гельсінкі+40», зокрема під час підготовки внеску України в тематичну дискусію стосовно посилення стратегічної спрямованості економіко-довкільного виміру ОБСЄ (застосування принципів належного управління у сфері енергетичної безпеки, розвиток відповідних заходів зміцнення довіри, ведення діалогу з питань економічної інтеграції в регіоні ОБСЄ тощо).

У цьому самому контексті здійснюватиметься й імплементація узгоджених у Києві рішень Ради міністрів закордонних справ держав – учасниць ОБСЄ щодо впливу на екологію діяльності в енергетичній сфері та захисту енергетичних мереж від природних і техногенних катастроф. Ураховуючи наведене, запропоновано

активно використовувати платформу ОБСЄ для обміну досвідом між країнами-учасницями щодо здійснених на національному рівні заходів із забезпечення належного управління і транспарентності в енергетичній галузі та розвитку стійкої енергетики.

За оцінками, у період 2014–2015 рр. діяльність ОБСЄ в гуманітарній сфері характеризуватиметься підтримкою зусиль чинного головування, країн – учасниць та партнерів по співробітництву, спрямованих на протидію новим викликам у галузі людського виміру, у тому числі спричинених появою новітніх технологій. Пріоритетними напрямками розвитку діалогу залишатимуться: забезпечення дотримання прав людини та основних свобод, зокрема свободи віросповідання, захист прав національних меншин, протидія дискримінації, свобода ЗМІ, свобода пересування та протидія нелегальній міграції. Основою для нарощування зусиль у цій сфері слугуватимуть прийняті рішення й результати обговорення ініційованих Українським головуванням документів для розгляду та затвердження в рамках засідання Ради міністрів закордонних справ ОБСЄ у Києві, а саме щодо свободи релігії та віросповідання, а також імплементації Плану дій стосовно ромської меншини.

Варто також докласти зусиль для подальшого обговорення підготовлених проектів документів з тематики свободи ЗМІ та свободи пересування в регіоні ОБСЄ, стосовно яких не вдалося досягти консенсусу у 2013 р. Актуальними залишатимуться й питання гендерної рівності, забезпечення рівних прав і можливостей жінок у суспільному та політичному житті, а також недискримінація щодо жінок у країнах – учасницях ОБСЄ.

Ураховуючи пріоритети наступного швейцарського головування, в гуманітарному вимірі на 2014 р. пропонується також звернути увагу на проблематику протидії тортурам, дотримання прав людини в умовах економічної кризи, посилення участі громадянського суспільства в роботі ОБСЄ та поліпшення ефективності заходів у рамках людського виміру. У цьому контексті доцільно забезпечити активну участь у підготовчих засіданнях та Щорічному засіданні ОБСЄ з імплементації зобов'язань у галузі людського виміру та одному з регіональних семінарів, які будуть організовані Швейцарією та слугуватимуть підґрунтям для проведення так званої «паралельної конференції» громадянського суспільства у Берні у 2014 р.

Ураховуючи позитивний вплив реалізації пріоритетів головування України за напрямом протидії транснаціональним

загрозам, цей напрям і надалі залишатиметься одним з основних для України в її діяльності в ОБСЄ. Він тісно пов'язаний з підтримкою зусиль країн-учасниць у спільній справі стосовно ефективної протидії транснаціональним загрозам, до яких, зокрема, належать тероризм, торгівля людьми, незаконний обіг наркотиків, загрози, що походять з кіберпростору, транскордонна злочинність тощо.

Основа увага має приділятися всебічному сприянню імплементації підготовлених за ініціативи українського головування та узгоджених країнами-учасницями документів, зокрема Декларації Ради міністрів закордонних справ держав – учасниць ОБСЄ щодо посилення потенціалу ОБСЄ в галузі протидії транснаціональним загрозам; Рішення Ради міністрів закордонних справ держав – учасниць ОБСЄ стосовно протидії торгівлею людьми та Рішення Постійної Ради ОБСЄ щодо заходів зміцнення довіри в галузі інформаційних та комунікаційних технологій.

Доцільно також докладати подальших зусиль на шляху реалізації положень Рішення Ради міністрів закордонних справ держав – учасниць у Дубліні стосовно протидії транснаціональним загрозам, а також Рішення ПР ОБСЄ щодо стратегічної концепції поліцейської діяльності, у якому, на додачу до Плану дій ОБСЄ щодо протидії торгівлею людьми, відображена також проблематика посилення зобов'язань стосовно боротьби з торгівлею людьми, котра була одним із пріоритетів головування України.

Ураховуючи результати проведених в Україні заходів, слід сприяти подальшому вдосконаленню механізмів міжнародного співробітництва у сфері боротьби з тероризмом, зокрема законодавчого закріплення протиправного характеру тероризму та його проявів, підтримки міжрелігійного діалогу, поглиблення гуманітарних програм та ініціатив щодо підвищення толерантності в суспільстві, а також дерадикалізації громадських рухів. Існують певні передумови для визначення тематики оновлення РКЗО як пріоритетної в рамках участі України в діяльності ОБСЄ до 2015 р. Перспективи подальшої формалізації діалогу з оновлення РКЗО залежать від вирішення питань, пов'язаних з відсутністю відповідного чіткого мандата наступному чинному головуванню.

Подальша участь у роботі Трійки ОБСЄ дасть можливість активно залучатися до вирішення основних питань порядку денного ОБСЄ. Зокрема, проведення консультацій у рамках Трійки ОБСЄ є важливим елементом політичного діалогу, до участі

в якому, поряд із чинним головуванням, залучаються попереднє та наступне головування в ОБСЄ. Основна роль Трійки полягає в наданні всебічного сприяння чинному головуванню в процесі імплементації визначених пріоритетів та ініціатив. Участь у ролі члена Трійки зобов'язує країну-учасницю активно долучатися до розробки порядку денного засідань неформальної робочої групи відкритого складу з питань реалізації процесу «Гельсінкі+40» та брати безпосередню участь у її роботі. Робота у складі Трійки дає Україні змогу активно долучатися до вирішення питань, пов'язаних з діяльністю польових операцій ОБСЄ, до участі в регіональних зустрічах з керівниками яких, поряд із чинним головуванням, запрошуються і члени Трійки. Конфіденційні доповіді, що надходять від польових операцій ОБСЄ, мають також розглядатися у форматі Трійки.

Додатковий потенціал роботи у складі Трійки стосується розширення можливостей співробітництва з іншими впливовими регіональними міжнародними організаціями, зокрема Ради Європи та Європейського Союзу. Таким чином, подальша участь України в роботі Трійки дає додаткову можливість забезпечити дієвість результатів, досягнутих під час головування в ОБСЄ у 2013 р., а також наростити зусилля з активнішого наповнення політичного порядку денного ОБСЄ, урахувавши власні зовнішньополітичні пріоритети.

Згідно з положеннями Правил процедури ОБСЄ (розділ V, Правила процедури неформальних органів), Україна як країна-учасниця, котра головувала в ОБСЄ у 2013 р., у 2014 р. головуватиме у Групі для контактів з азійськими партнерами по співробітництву. Головуючій у цій Групі країні-учасниці потрібно враховувати основні узгоджені підходи до проблематики розвитку співробітництва з країнами-партнерами. До таких принципових підходів, зокрема, належать усебічний розвиток діалогу; інтенсифікація політичних консультацій; посилення практичного співробітництва у сфері обміну досвідом стосовно найкращої практики створення неподільної та всеосяжної зони безпеки на просторі ОБСЄ.

З процедурного погляду Україні слід розробити й узгодити з азійськими партнерами по співробітництву орієнтовний план заходів у рамках діяльності Групи на поточний рік. Такий план заходів зазвичай містить: виступи та презентації чинного головування; презентації партнерів по співробітництву; презентації основних інститутів ОБСЄ та польових операцій; проведення

спільного засідання з Групою для контактів із середземноморськими партнерами по співробітництву.

Засідання Групи проходять один раз на місяць. До порядку денного засідань Групи можуть додатково включатися презентації Парламентської асамблеї ОБСЄ й таких міжнародних організацій, як Асоціація держав Південно-Східної Азії та її Регіональний форум, Наради з питань співробітництва та заходів довіри в Азії тощо. Ураховуючи так званий «фактор 2014 року», окрема увага в тематичній спрямованості роботи Групи має приділятися сприянню реалізації положень низки документів, узгоджених країнами-учасницями з тематики налагодження співробітництва з Афганістаном, зокрема Рішення Ради міністрів у Вільнюсі щодо посилення взаємодії ОБСЄ з Афганістаном та ін. У цьому контексті пропонується розглянути також можливість проведення в рамках Групи презентації українських ініціатив, спрямованих на реформування безпекового сектора Афганістану та подальше опрацювання проекту міністерської декларації про співробітництво з Афганістаном.

З огляду на проведення у 2013 р. у рамках ініціатив Другого треку спеціального засідання Днів безпеки ОБСЄ, присвяченого проблематиці залучення міжнародної спільноти до врегулювання ситуації в Афганістані та сусідніх країнах, доцільно розглянути рекомендації стосовно можливої ролі ОБСЄ в контексті взаємодії з азійськими партнерами по співробітництву. Окремої уваги в рамках Групи потребуватиме висвітлення питання, пов'язаного з проведенням президентських виборів в Афганістані у 2014 р. та діяльності Групи підтримки виборів в Афганістані, рішення щодо якої було узгоджене країнами-учасницями у 2013 р. Нагальним завданням для керівництва Групою є також залучення азійських партнерів по співробітництву до імплементації положень узгодженої в Києві Декларація Ради міністрів закордонних справ держав – учасниць ОБСЄ стосовно подальшої реалізації процесу «Гельсінкі+40». Таким чином, організація ефективної та скоординованої роботи Групи для контактів з азійськими партнерами по співробітництву має бути одним із основних пріоритетів участі України в діяльності ОБСЄ у 2014 р.

§ 4. Україна в міжнародних режимах контролю над озброєннями

Від часу проголошення незалежності Україна проводить відповідальну й послідовну політику в галузі контролю над озброєннями та нерозповсюдження ядерної зброї. Україна є активним учасником міжнародних режимів у цих галузях.

Проблематика нерозповсюдження зброї масового знищення

Пріоритетом для України в цій сфері міжнародної безпеки залишаються питання ядерного роззброєння та нерозповсюдження. Вагомим внеском у режим нерозповсюдження у 2013 р. стала низка заходів та ініціатив України. Так, під час 68-ї сесії Генасамблеї ООН, яка проходила у вересні 2013 р. в Нью-Йорку, Україна запропонувала присвятити наступну сесію ГА ООН 20-річчю приєднання України до договору про нерозповсюдження ядерної зброї. В. Янукович, виступаючи в дебатах, підкреслив, що Україна продовжує наполягати на тому, що гарантії безпеки для держав, які відмовилися від своїх ядерних арсеналів і не входять до військових союзів, мають бути відображені в юридично зобов'язуючих міжнародних документах. «Ми очікуємо успішного проведення в наступному році саміту з ядерної безпеки в Гаазі», – додав Президент. Він також заявив, що Україна закликає міжнародну спільноту до мирного врегулювання конфлікту в Сирії й вітає розробку США та Росією плану зі знищення **хімічної зброї**⁵⁶.

Та попри ефемерність гарантій Будапештського меморандуму, Україна продовжувала виконувати свої зобов'язання стосовно

⁵⁶ Україна розраховує на членство в Радбезі ООН у 2016–2017 роках. – <http://ukr.prawda.com.ua/news/2013/09/24/6998632/?attempt=1>.

ядерного роззброєння. Після ліквідації основної частини міжконтинентальних балістичних ракет – носіїв ядерної зброї – в Україні через відсутність відповідних технологій залишилися ракетні двигуни з твердим паливом. 21 травня 2013 р. відбулася церемонія відкриття об'єкта з утилізації порожніх корпусів ракетних двигунів на базі державного підприємства «Науково-виробниче об'єднання “Павлоградський хімічний завод”». Цей сучасний виробничий комплекс із повним циклом переробки твердих ракетних палив і корпусів ракетних двигунів був створений завдяки плідному співробітництву з американськими партнерами.

Ядерна безпека. У цій сфері пріоритетом 2013 р. стало зміцнення безпеки роботи атомних електростанцій та реагування державних служб на радіаційну аварійну ситуацію. Одним з важливих напрямів зміцнення ядерної безпеки атомних електростанцій стала участь України у стрес-тестах діючих енергоблоків АЕС із урахуванням специфікацій ЄС. У попередні роки в рамках спільного проекту Україна – ЄС – МАГАТЕ чотирнадцять місій міжнародних експертів провели комплексне оцінювання безпеки всіх діючих українських енергоблоків за напрямками: проектна безпека, експлуатаційна безпека, обіг радіоактивних відходів, діяльність державного органу з регулювання ядерної та радіаційної безпеки. Експерти МАГАТЕ та ЄС установили відповідність усіх енергоблоків українських АЕС вимогам МАГАТЕ щодо ядерної безпеки.

Стрес-тести проводилися на основі методології, узгодженої Єврокомісією та групою ENSREG (European Nuclear Safety Regulators Group). Об'єктами стрес-тестів були також енергоблоки № 1–3 ЧАЕС, зокрема басейни витримування ядерного палива, сховища зберігання відпрацьованого ядерного палива Чорнобильської та Запорізької АЕС⁵⁷.

За результатами партнерської перевірки українських АЕС зроблені висновки «про відповідність національного звіту України вимогам ENSREG, достатності представлених обґрунтувань відповідності АЕС проектним принципам щодо всіх екстремальних природних впливів, а також адекватності розроблених заходів виявленим дефіцитам безпеки». У документах Єврокомісії стосовно АЕС України наводяться також так звані «гарні практики», виявлені за результатами партнерських перевірок. Зрозуміло

⁵⁷ *Дергачова О.* Ядерна енергетика України: жертва на заклання // Дзеркало тижня. – 2013. – 15 березня.

також, що, попри багаторічну роботу з модернізації вітчизняних АЕС і підвищення рівня їхньої безпеки, у документах містяться й рекомендації з удосконалення безпеки з обліком нових викликів, виниклих після подій на «Фукусімі». Це стосується насамперед продовження робіт з підтвердження сейсмостійкості АЕС, тривалого відведення тепла від ядерного палива в активній зоні реактора та басейнах витримки при повному знеструмленні АЕС і втраті кінцевого поглинача, аналізу важких аварій і розробки посібника з їх управління.

Для реалізації рекомендацій ЄС за результатами проведення стрес-тестів Державна інспекція з ядерного регулювання розробила Національний план дій, який був представлений 5 березня 2013 р. на відкритому засіданні колегії цієї державної інспекції. Формат такого плану був запропонований групою ENSREG. Проте основною проблемою в його виконанні стало значне недофінансування запланованих заходів. Так, з необхідної суми для виконання плану-графіка реалізації комплексної програми обсягом 3,950 млрд грн у 2013 р. у рамках тарифу Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики, затвердила тільки 1,739 млрд грн. У 2013 р. замість необхідного обсягу фінансування комплексної програми в 3 млрд грн затверджено тільки 620 млн грн. При цьому з урахуванням додаткових заходів з виконання вимог Державної комісії з ядерного регулювання для реалізації комплексної програми потрібно вже 16,5 млрд грн⁵⁸.

З метою підвищення оперативності реагування державних служб на радіаційну аварійну ситуацію Україна взяла участь у міжнародних навчаннях «ConvEx-3» під назвою «Bab Al Maghrib», які проводяться МАГАТЕ. Під час навчань Україна отримала можливість протестувати національну готовність, а також процедури міжнародної взаємодії та реагування на радіаційну аварійну ситуацію. На навчаннях Україну представляли Державна інспекція ядерного регулювання, а також Державна служба з надзвичайних ситуацій (ДСНС). На ці відомства покладено обов'язки в рамках Конвенції про оперативне оповіщення про ядерну аварію та Конвенції про допомогу в разі ядерної аварії чи аварійної радіаційної ситуації⁵⁹.

⁵⁸ Дергачова О. Ядерна енергетика України: жертва на заклання // Дзеркало тижня. – 2013. – 15 березня.

⁵⁹ Україна візьме участь у міжнародних навчаннях МАГАТЕ ConvEx-3. – <http://ua.korrespondent.net/ukraine/events/3209924-ukrainavizme-uchast-u-mizhnarodnykh-navchanniakh-mahate-ConvEx-3>.

ДСНС на постійній основі здійснює функції єдиного компетентного національного пункту зв'язку, відповідального за підтримання цілодобового чергування, та функції компетентного національного органу, уповноваженого забезпечувати міжнародний інформаційний обмін. ДСНС уповноважена надсилати та одержувати прохання про допомогу в разі ядерної аварії або радіаційної аварійної ситуації та приймати пропозиції про допомогу.

Сценарієм тренування були передбачені події, викликані умовними вибухами «брудних бомб» у порту Танжер Мед та місті Маракеш (Марокко) із загрозою транскордонного і транснаціонального впливу на суміжні країни. Усього до тренування долучилися 57 країн та 9 міжнародних організацій. Під час навчань була підтверджена спроможність Державної інспекції ядерного регулювання своєчасно надавати Уряду рекомендації щодо необхідних заходів реагування на державному рівні, а населенню України своєчасно надавати інформацію про можливі наслідки закордонної аварії. Так, Державна комісія з ядерного регулювання умовно рекомендувала Уряду інформувати українських громадян, а також судна за кордоном про обмеження переміщення в певних регіонах, необхідність посилення радіаційного контролю на кордоні та необхідність допомоги громадянам, які опинилися в зоні ураження. Була також підтверджена спроможність Державної служби з надзвичайних ситуацій України та Державної інспекції ядерного регулювання України своєчасно реагувати на прохання про допомогу (умовно до Марокко було запропоновано направити два спеціалізовані загони, а для допомоги МАГАТЕ – трьох експертів Державної інспекції ядерного регулювання України⁶⁰).

Контроль над звичайними озброєннями в Європі та роззброєння

Що стосується загальноєвропейських аспектів у сфері контролю над озброєннями, то тут склалася парадоксальна ситуація, коли успішна імплементація Договору про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСС), результатом якої стало значне скорочення

⁶⁰ Міжнародне протиаварійне тренування ConvEx-3, яке проводилось МАГАТЕ 20–21 листопада 2013 року, успішно завершено. – <http://www.snrc.gov.ua/nuclear/uk/publish/article/233163;jsessionid=AE649A158F590E9D59B406AFB24DDFD.app2>.

кількості звичайних озброєнь і чисельності особового складу збройних сил, породила сумнів у доцільності подальшого існування такого Договору.

Проблеми подальшої імплементації ДЗЗСЄ. Однією з причин зміни ставлення до Договору виявилася фінансово-економічна криза, яка призвела до подальшого скорочення військових бюджетів європейських країн і до автоматичного скорочення кількості озброєнь до рівнів, значно нижчих від передбачених чинним ДЗЗСЄ та його адаптованою версією. Українська низька ймовірність масштабного збройного протистояння із застосуванням класичних озброєнь на території Європи, як вважалося багатьма, також відіграла свою роль у формуванні порядку денного переговорного процесу щодо продовження дії Договору.

Пріоритетними в рамках європейського середовища безпеки сьогодні стали питання, пов'язані з протиракетною обороною та транснаціональними загрозами. Для протидії широкому спектру новітніх загроз і викликів у рамках Європейського Союзу були розроблені додаткові механізми, у яких не передбачене застосування інструментарію режиму контролю над звичайними озброєннями⁶¹. Концентруючи свою увагу на цій проблематиці, США фактично втратили інтерес до тематики ДЗЗСЄ як до свого роду «пройденного» етапу на шляху становлення загальноєвропейської безпеки. Американська сторона протягом останнього десятиліття орієнтувалася на пошук активніших способів розв'язання сучасних проблем безпеки, не пов'язаних із застосуванням існуючих механізмів контролю над звичайними озброєннями. Це призвело також до зменшення ролі НАТО як основної інституційної сили в діалозі з питань контролю над озброєннями й виникнення певної незацікавленості та скептицизму серед країн-союзників.

Позиція Росії базується на розумінні того факту, що ДЗЗСЄ виконав своє основне завдання з ліквідації надлишкової кількості звичайних озброєнь і, з огляду на процес розширення НАТО, дедалі більше перетворюється на інструмент колективного контролю з боку країн – членів Альянсу за діяльністю російських збройних сил. Уведення мораторію на виконання зобов'язань за Договором російські фахівці оцінюють як абсолютно логічний і передбачуваний крок, зробивши який, Москва дала зрозуміти,

⁶¹ *Титарчук О.* Чи потрібен Європі оновлений механізм контролю над звичайними озброєннями? // Дзеркало тижня. – 2013. – 24 травня.

що навряд чи захоче повернутися до повного виконання договірних зобов'язань у нинішньому форматі.

Що стосується формальної позиції США та їхніх союзників по Альянсу, то вона, радше, залишається досить гнучкою та свідчить про готовність продовжувати виконання договірних зобов'язань за Договором, а також про необхідність підсилити й модернізувати режим контролю над звичайними озброєннями в Європі. При цьому існує зацікавленість у збереженні такого механізму контролю як своєрідного субрегіонального інструменту, котрий може знадобитися для локального застосування у проблемних регіонах, які все ще входять у зону, де діють положення Договору. На практиці це означає, що потенціал ДЗЗСЄ дотепер розглядається як засіб контролю (хоч і з обмеженими можливостями, але чинного) інших країн – членів Договору, у тому числі й союзників РФ та її сусідів⁶².

Загалом же Росія розглядає нинішню систему контролю над озброєннями та заходи щодо зміцнення довіри як додатковий важіль у протистоянні з Альянсом. За допомогою цього важеля, поряд із тематикою протиракетної оборони та стратегічних наступальних озброєнь, робляться постійні спроби внести розлад у згуртовані дії західних союзників і виправдати свою лінію поведінки.

Таким чином, справжня кризова ситуація навряд чи призведе найближчим часом до повного колапсу нинішньої системи контролю над звичайними озброєннями в Європі, а її вирішення цілковито залежатиме від того, як швидко зможуть порозумітися головні протагоністи – РФ і західні країни на чолі зі США. Відновлення повноцінного режиму контролю над звичайними озброєннями в Європі все ще залишається прерогативою відповідних домовленостей між РФ і США. Крім того, складність ситуації зумовлена багатогранним зовнішньополітичним оточенням і широким спектром індивідуальних позицій європейських країн, зокрема й тих, які не належать до військово-політичних блоків⁶³.

Україна, головуючи в ОБСЄ у 2013 р., висунула ініціативу про початок діалогу з метою розробки фундаментальних принципів майбутнього режиму контролю над озброєннями, прийнятних для всіх країн – учасниць ОБСЄ, особливо тих, які не належать до жодного військово-політичного блоку. Австрійська сторона

⁶² *Титарчук О.* Чи потрібен Європі оновлений механізм контролю над звичайними озброєннями? // Дзеркало тижня. – 2013. – 24 травня.

⁶³ Там само.

підтримала намір України розпочати дискусію з проблематики контролю над озброєннями, акцентувавши на її стратегічному характері й не відволікаючись на технічні та оперативні аспекти. Очевидно, що на нинішньому етапі, коли ще не визначений навіть формат учасників переговорного процесу, доцільно уникати надмірної деталізації багатьох суто технічних аспектів майбутнього режиму контролю над озброєннями. Потрібно наголошувати на справді стратегічному баченні ситуації й шукати відповіді на загальні запитання, поставлені в рамках ініційованої дискусії, щоб задати їй потрібні тон і напрям⁶⁴.

Україна вважає ДЗЗСЄ важливим інструментом зміцнення безпеки на регіональному рівні, який заклав фундамент стабільності й передбачуваності у військовій сфері в Європі. З моменту приєднання до цього Договору Україна повністю виконує свої договірні зобов'язання. Більше того, у 2006 р. наша держава взяла на себе додаткові односторонні зобов'язання зі зниження граничних рівнів озброєнь і в короткий термін виконала їх, провівши скорочення: бойових танків – із 4080 до 3200 од., артилерійських систем – із 4040 до 3600 од., бойових літаків – з 1090 до 800 од., ударних гелікоптерів – із 330 до 250 од.

Україна продовжує скорочення загальної кількості озброєнь і військової техніки понад рівні, передбачені ДЗЗСЄ. Так, станом на 1 січня 2013 р. їхня кількість становить: бойових танків – 2311 од. (граничний рівень – 3200 од.); бойових броньованих машин – 3782 од. (граничний рівень – 5050 од.); артилерійських систем – 3101 од. (граничний рівень – 3600 од.); бойових літаків – 507 од. (граничний рівень – 800 од.).

Режим експортного контролю

Важливою віхою в удосконаленні режиму експортного контролю у 2013 р. стало довгоочікуване прийняття **Договору про торгівлю зброєю (ДТЗ)**. За підсумками обговорення Договору в ООН за нього проголосували 154 держави, зокрема Україна. Проти висловилися Іран, КНДР і Сирія. Ще 23 країни, у тому числі Росія та Китай, утрималися. Мета Договору полягає в тому, щоб обмежити продаж зброї, яка сприяє ескалації багатьох конфліктів.

⁶⁴ *Титарчук О.* Чи потрібен Європі оновлений механізм контролю над звичайними озброєннями? // Дзеркало тижня. – 2013. – 24 травня.

Під час роботи над проектом документа Росія безуспішно намагалася включити в нього положення про неприпустимість постачання зброї недержавним суб'єктам, а також про запобігання її повторного експорту. До теперішнього часу документ підписали вже 90 країн, але ратифікували лише чотири. Україна також іще не ратифікувала його. Для набрання цим Договором чинності необхідно, щоб до нього приєдналися 50 держав.

ДТЗ покликаний установити стандарти для угод про торгівлю звичайними озброєннями, зокрема важкою військовою технікою, щорічний обсяг яких, за деякими оцінками, досягає 70 млрд дол. США. Під час його підписання держсекретар США Джон Керрі заявив, що ці заходи допоможуть у боротьбі з незаконною торгівлею зброєю й дадуть змогу запобігти отриманню зброї злочинцями й терористами. Він також підкреслював, що Договір не обмежує права американських громадян.

Робота над положеннями ДТЗ тривала з 1997 р., коли група нобелівських лауреатів висунула ідею встановити загальні стандарти угод про торгівлю звичайними озброєннями. Під час останньої конференції з підготовки Договору наприкінці березня 2013 р. Іран, Сирія та КНДР заблокували прийняття документа, вважаючи, що він дозволяє основним експортерам озброєнь диктувати свої умови. Урешті-решт через відсутність консенсусу Договір був винесений на голосування Генасамблеї ООН.

Міжнародний Договір про торгівлю зброєю є першим міжнародним договором, який вводить правила контролю за торгівлею озброєннями в усьому світі. Під дію ДТЗ, у разі набрання ним чинності, підпадатимуть торговельні угоди щодо танків, бойових бронемашин, артилерійських установок, бойових літаків і вертольотів, кораблів, ракетних систем, а також щодо легкої стрілецької зброї – від пістолетів до штурмових гвинтівок⁶⁵. Крім того, має бути встановлений контроль за експортом боєприпасів і запчастин до військової техніки.

Міжнародний договір ООН про торгівлю зброєю відкритий для підписання з 3 липня 2013 р. і набуде чинності через 90 днів після того, як його ратифікують 50 країн. Договір не стосується

⁶⁵ «Збройове лобі» не дозволить Сенату США ратифікувати Міжнародний договір про торгівлю зброєю. – http://dt.ua/WORLD/zbroyove-lobi-ne-dozvolit-senatu-ssha-ratifikovati-mizhнародний-dogovir-pro-torgivlyu-zbroyeyu-130131_.html.

поширення зброї всередині будь-якої з держав. Він зобов'язує учасників Договору заснувати агентства, які стежитимуть за посередниками і припинять зовнішні поставки зброї терористам, повстанцям і злочинцям.

Утім, є ризик, що Договір зірветься. П'ятірка країн – членів Ради безпеки, котрі мають в ООН право вето: Росія, Китай, США, Франція та Велика Британія – контролює понад 60% світових поставок зброї. Деякі із цих країн частково, або повністю виступають проти Договору. Регулювання ринку зброї зачіпає також інтереси України. Наша країна вийшла на четверте місце у світі серед експортерів озброєнь, за 2013 р. поставивши продукції на 1,33 млрд дол. США. Основними споживачами української військової продукції є країни Азії, куди йде 47% усього експорту, ще 23% зброї надходить в Африку, 21% – у СНД, 6% – у Європу і 3% – в Америку⁶⁶. За оцінками експертів, ДТЗ не матиме сильного впливу на великих постачальників зброї в Європейському Союзі (Велику Британію, Францію, Німеччину) або в США, переважно тому, що вони вже зараз дотримуються стандартів, включених у нього. Цим документом робиться спроба довести світові стандарти до вже існуючого рівня. ДТЗ навряд чи розв'яже всі проблеми одразу. Якщо держава має намір імпортувати зброю, щоб розв'язати агресію, норми Договору можуть зменшити ймовірність цього. Але ДТЗ – не панацея, він не покладе кінець війнам узагалі. І якщо всім державам не вдасться домовитися про норми Договору, ті, хто залишиться за рамками режиму, зможуть просто ігнорувати ці норми.

⁶⁶ ООН впроваджує історичну угоду про торгівлю зброєю. – <http://world.eizvestia.com/full/oon-vnedryaet-istoricheskoe-soglashenie-o-torgovle-oruzhiem>.

РОЗДІЛ III

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

§ 1. Геополітична битва за Україну: причини поразки ЄС та здобутки Росії

2013-й став роком, який приніс найбільше надій і водночас розчарувань для всієї історії відносин Україна – Європейський Союз. Рік пройшов під знаком підготовки до підписання Угоди про асоціацію, включно з поглибленою та всеосяжною зоною вільної торгівлі (ПВЗВТ), котре мало відбутися на саміті «Східного партнерства». Україна «випробувала на міцність» своїх основних стратегічних партнерів – ЄС і Росію, змусивши їх включитися у «гру з перетягування канату», в центрі якого перебувала Україна. Спочатку – запевнення української влади в безповоротності курсу на підписання Угоди про асоціацію і ПВЗВТ у Вільнюсі на тлі суперечливого перебігу приведення нормативно-правової бази у відповідність до критеріїв, визначених Євросоюзом, потім – економічний шантаж і «торговельна війна» з боку Росії та зрештою – геополітичний розворот після неpubлічних домовленостей з Москвою та болюче розчарування від провального Вільнюсу, котре вилилось у багатотисячні протести в Києві та ескалацію політичної кризи – ось так схематично виглядала євроінтеграційна історія непростого для України 2013 р.

Контекст подій та очікування

Переговорний процес щодо підписання Угоди про асоціацію з Україною відбувався на платформі програми «Східне партнерство», яка є ключовим інструментом Європейської політики сусідства на Сході. Основним завданням програми були як посилення політичної асоціації та подальшої економічної інтеграції ЄС та країн-партнерів, так і стабілізація безпекового середовища на східних кордонах ЄС. На програму покладалися великі надії, особливо з боку країн так званої Нової Європи, а також Швеції.

Для одних критерієм успішності програми було досягнення певних геополітичних здобутків, для інших – посилення власних позицій як промоутерів східної політики ЄС. Підписання Угоди про асоціацію та ПВЗВТ з Україною мало стати головним індикатором ефективності «Східного партнерства», як і всієї східної політики Європейського Союзу, а також «лакмусовим папірцем» успішності процесу європеїзації та трансформаційної сили¹ Союзу загалом. Саме перспективи програми, за словами Карла Більдта, поставили весь Східноєвропейський регіон у верхню частину порядку денного ЄС у напруженому змаганні з іншими питаннями й регіонами, які потребують уваги та зусиль ЄС. До підвищення позицій регіону Східної Європи на шкалі зовнішньої політики Євросоюзу призвела також російська реакція на програму. Відтак Східна Європа серед пріоритетів зовнішньої політики ЄС однозначно перемістилася з периферії до центральних позицій у вибудовуванні відносин з партнерами.

Чим є Угода про асоціацію та ПВЗВТ із Україною для Європейського Союзу? Це документ, який відображає насамперед геостратегічні інтереси й цілі Європейського Союзу. Це логічне втілення зовнішньополітичних амбіцій ЄС на глобальне лідерство й закріплення його позицій як світового центру сили, що динамічно розвивається. Одним із критеріїв оцінювання такого центру сили є розширення його впливу за допомогою різного інструментарію.

Угоди про асоціацію, крім того, виступають у політиці Європейського Союзу як інструмент європеїзації. Під європеїзацією Єврокомісія має на увазі інструмент ЄС для формування «кола друзів», які поділяють спільні з країнами – членами ЄС норми та принципи «гарного врядування» («good governing») та відповідно адаптують національні інститути та політики. Під цим терміном європейська дослідниця Т. Бьорзель розуміє формування такої структури політичних можливостей, яка пропонує суб'єктам додаткові ресурси для здійснення свого впливу, суворо обмежуючи

¹ Під трансформаційною силою розуміють низку інструментів нормативного, технічного та матеріального характеру, які пропонуються партнерам по взаємодії з метою досягнення бажаних перетворень (у випадку Євросоюзу – запровадження партнерами європейських стандартів і норм у різних соціальних сферах). При оцінці ефективності трансформаційної сили використовується оцінка відповіді на запропоновані інструменти, їх запровадження, кумулятивний ефект.

водночас здатність інших домагатися власних цілей². Тобто європеїзація покликана відігравати й геополітичну роль.

I, нарешті, останнє: як процес європеїзації, так і нормативна (чи ширше – трансформаційна) сила ЄС, котрі виступають як цілі та інструменти й закладені в основу проекту «Східного партнерства», базуються на системі європейських цінностей. Саме ці ліберально-демократичні цінності й має поширювати «Східне партнерство» через добровільну згоду країн-партнерів запроваджувати норми ЄС у національне законодавство. Сукупність перелічених факторів дає підстави говорити про об'єктивну зацікавленість і доведену доцільність для Європейського Союзу йти на підписання Угоди з Україною.

З іншого боку, обрання платформи проведення переговорів і підписання Угоди саме у форматі програми «Східне партнерство» давало Євросоюзу можливість «зберегти обличчя» у випадку непередбачуваного зриву підписання Угоди з Україною, адже в такому разі певний етап функціонування програми мало підсумувати парафування аналогічних угод з Молдовою, Грузією та Вірменією.

Чим є Угода про асоціацію ЄС із Україною для Росії – активного неформального учасника переговорного процесу? Вочевидь, найзрозуміліше геополітичне пояснення значення України для Росії вже давно дав видатний геополітик З. Бжезинський: без України Росія – не імперія. Варто також звернути увагу на влучне пояснення значення України та еволюції її зовнішньої політики для Росії, яке навів у своєму ґрунтовному дослідженні вітчизняний аналітик О. Литвиненко³. Аналізуючи стратегічну культуру Росії, яка лежить в основі її зовнішньополітичної та геополітичної стратегії та ґрунтується на культурі сили, він пояснює мотиви зовнішньополітичних дій Росії комплексом загроз, викладених у концепті «Росія – обложена фортеця». Для відповіді на цей комплекс загроз Росія має створити навколо себе «пояс безпеки» і, таким чином, наблизитися до сильнішого супротивника й руха-

² *Börzel Tanja A. The Transformative Power of Europe Reloaded. The Limits of External Europeanization / Tanja A. Börzel. – KFG Working Paper, February 2010. – # 11. – P. 5.*

³ *Lytvynenko O. The Talons of the Double-Headed Eagle: A Sketch of Russian Strategic Culture. – Royal College of Defence Studies. Seaford House Paper. – July 2013. – 34 p.*

тися далі. «Імперія як відповідь на загрозу»⁴. Росія ніколи не вбудовувала відносини з партнерами на базі довіри та прозорості. Тому будь-які дії партнерів, спрямовані на простір спільних інтересів, яким, зокрема, є Східна Європа, сприймаються як виклик та імпульс до розгортання конкурентної боротьби. Адже будь-які двосторонні дії на спільному полі – це «гра з нульовою сумою», де виграє лише один. Отже, такі відносини являють собою ментально-психологічний конфлікт, коли ліберально-демократичні цінності Європи та Заходу загалом сприймаються як загроза традиційним православним цінностям, захисником яких вважає себе Росія, та як загроза внутрішньополітичній стабільності й установленому соціальному порядку.

У 2013 р. Росія продовжила реалізацію амбіцій з «нароцуння м'язів» світового центру сили, основним інструментом для чого вона обрала розбудову інтеграційних чи квазіінтеграційних структур на кшталт Митного союзу та Євразійського економічного співробітництва, що має перетворитися на Євразійський союз. У статусі лідера цього процесу Росія веде переговори з Європейським Союзом. Розширення кола повноправних учасників зазначених структур має зміцнити їхній ресурсний потенціал і геостратегічне значення. Це – пріоритет зовнішньої політики Росії на пострадянському просторі. Ініційовані та очолені Росією проекти засновані не на ціннісних критеріях – вони мають суто геополітичні цілі.

Намагання Європейського Союзу досягти власних цілей завдяки програмі «Східне партнерство» як інструмент східної політики ЄС та поява інтеграційних структур під егідою Росії спричинили **конкурентну геополітичну боротьбу двох суб'єктів на просторі «спільного сусідства»**, який охопив країни так званої Нової Східної Європи та Кавказу. Яскравим свідченням цього є висловлювання державних діячів і політиків з обох сторін. Так, коментуючи ухвалену в лютому 2013 р. нову концепцію зовнішньої політики Росії, голова комітету Держдуми з освіти та голова правління фонду «Русский мир» В. Ніконов зазначив, що майбутнє СНД, відносини з країнами якого стоять у першому ряду пріоритетів

⁴ *Литвиненко О.* Нас чекає дуже жорстке зіткнення з Росією. Лекція про стратегічну культуру сусіда. – 14.10.2013. – http://texty.org.ua/pg/article/newsmaker/read/49014/Nas_chekaje_duzhe_zhorstke_zitknenna_z_Rosijeju.

Росії, більшою мірою залежить від того, куди піде Україна⁵. З іншого боку, міністр закордонних справ Литви Л. Лінкявічюс заявив: «Якщо Угода про асоціацію підписана не буде, у “Східного партнерства” буде дуже сумнівне майбутнє»⁶.

Яскравим проявом конкурентної боротьби стала ситуація навколо Вірменії, котра, рухаючись до парафування Угоди про асоціацію з ЄС, 3 вересня 2013 р. заявила про свій намір увійти до Митного союзу, що автоматично означало відмову від парафування Угоди про асоціацію. Напередодні зовнішньополітичного розвороту Вірменії В. Путін здійснив візит до Баку – перший за останні багато років, у результаті якого було домовлено про постачання російського озброєння до Азербайджану на суму 4 млрд дол. США. За наявності перманентного конфлікту між Вірменією та Азербайджаном такий крок Росії фактично означав підтримку однієї зі сторін конфлікту, що змусило Вірменію зробити вибір на користь російського проекту – як плату за безпекові гарантії.

Основним інструментом тиску та силової дипломатії Росії виступає енергетичний чинник. Показово, що в одному зі звітів Центру військово-політичних досліджень Інституту США та Канади Російської академії наук «Оптимізація воєнної політики Росії в цілях забезпечення національної енергетичної безпеки», опублікованого в листопаді 2012 р., міститься досить відверта констатація: «Навіть країни з досить диверсифікованою економікою, такі як Німеччина, серйозно залежать від Росії, яка постачає в цю країну 40% від усього обсягу експортованого газу і 20% експортованої нафти. Це, як один з факторів, дає Росії змогу досягати певних політичних цілей, наприклад, призупинення розширення НАТО, поглиблення зв'язків з Україною шляхом підтримки проросійського кандидата на президентських виборах і т. д.»⁷.

⁵ В. Никонов: Россия сохраняется как мировой центр силы, но не ставит глобальных целей // Индекс безопасности. – № 2 (105). – Т. 19. – Весна 2013. – С. 20. – <http://pircenter.org/media/content/files/11/13722628610.pdf>.

⁶ Голова МЗС Литви: «Якщо Україна не підпише асоціацію з ЄС, то втратить все» // ТСН. – 16.06.2013. – <http://tsn.ua/politika/golova-mzs-litvi-yakscho-ukrayina-ne-pidpishe-asociaciyu-z-yes-to-vtratit-vse-298624.html>.

⁷ Гончар М., Алінов М. Справа – труба? – http://gazeta.dt.ua/energy_market/sprava-truba.html.

Справедливо відзначити, що основою конкурентної боротьби ЄС і Росії на просторі спільного сусідства є конфлікт двох абсолютно різних парадигм розвитку і стратегічних цілей. В основі європейського проектування сили на регіон лежить ціннісно-нормативний і частково геополітичний фактор, або ціннісно-орієнтована геополітика (*values-oriented geopolitics*⁸). Російська парадигма проектування сили базується на прагматичній геополітиці. І змагання відбувається саме в контексті цих двох парадигм.

Непересічне значення в переговорах України з ЄС, без сумнівів, мала відсторонена позиція Сполучених Штатів. Зміна пріоритетів зовнішньої політики адміністрації США в бік Тихоокеанського регіону та політика «одностороннього перезавантаження» у відносинах з Росією кинули виклик спроможності Європейського Союзу як впливового світового центру сили, що може ухвалювати самодостатні зовнішньополітичні рішення й поширювати ліберально-демократичні цінності. Сполучені Штати «діляться відповідальністю» за глобальні проблеми й розраховують на подолання низки загроз силами регіональних гравців. Водночас таке самоусунення від європейських справ розширює простір для маневрів інших зацікавлених гравців.

Зрештою, **чим є Угода про асоціацію для України?** Підписання Угоди про асоціацію варто розглядати в ширшому контексті – як процес формування якісно нового політичного простору в Європі. Нині у світі відбуваються складні процеси ретериторіалізації, коли утворюються нові політичні простори, в основі яких лежать цінності й конструювання регіональної ідентичності. Пошук свого місця в них проходить саме на підставі спільних цінностей, уявлень, образів і символів, традицій. Для українського суспільства підписання Угоди означало стати учасником цього нового простору, з іншими суб'єктами якого Україна поділяє спільні цінності, що, таким чином, і зумовлює її європейську ідентичність.

Для України Угода про асоціацію розглядається значною частиною суспільства та експертними колами як імпульс і певний алгоритм для розробки нової форми суспільно-політичних відносин. Зростає усвідомлення вичерпності пострадянської моделі

⁸ *Youngs R., Pishchikova K. Smart Geostrategy for the Eastern Partnership. – November 14, 2013. – <http://carnegieendowment.org/2013/11/14/smart-geostrategy-for-eastern-partnership/gtst?reloadFlag=1>.*

розвитку (і це визнають російські експерти⁹), котра, за словами Лілії Шевцової, базувалася на «паразитованні на радянській спадщині». Тож Угода, в основу якої покладені споріднені українському суспільству цінності, розглядається як модернізаційний механізм розбудови економіки й політичної системи та інноваційного розвитку як запоруки стабільного поступу країни.

Таким чином, Угода про асоціацію для України є не просто нормативно-правовим документом, це – ціннісний аргумент, який у довготерміновій перспективі обіцяє суспільно-політичні та економічні дивіденди для країни, оздоровлення суспільства і зміцнення державності. Це могло би ознаменувати завершальний етап транзитивного періоду в розвитку пострадянської України. Тож відмова української влади від підписання Угоди була сприйнята значною частиною суспільства як повернення до пострадянських анахронізмів і відкочування назад у минуле в розвитку країни. Для багатьох такий крок означав повернення під вплив Росії та посилення вразливості від її політичного, економічного та інформаційного тиску.

Аналіз ключових подій двосторонніх відносин

Підписання Угоди про асоціацію мало здійснюватися на основі принципу обумовленості (*conditionality*), тобто виконання Україною як передумови підписання Угоди низки вимог, сконцентровано викладених у таких документах: у Висновках засідання Ради міністрів закордонних справ ЄС про перспективи відносин з Україною (грудень 2012 р.)¹⁰, підтверджених під час саміту Україна – ЄС (лютий 2013 р.), документі «Упровадження Європейської політики сусідства в Україні. Досягнення 2012 р. і рекомендації подальших дій»¹¹

⁹ Лукьянов Ф. Исчерпанная Украина // Россия в глобальной политике. – 27 января 2014. – http://www.globalaffairs.ru/redcol/Ischerpan_ukraina-16334; Інтерв'ю з Лілією Шевцовою. Бездіяльність породжує радикалізм. – <http://www.day.kiev.ua/uk/article/tema-dnya-podrobici/bezdiyalnist-porodzhui-radikalizm>.

¹⁰ Висновки Ради ЄС про перспективи відносин з Україною (11/12/2012). – http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/press_corner/all_news/news/2012/2012_12_11_1_uk.htm.

¹¹ Впровадження Європейської політики сусідства в Україні: досягнення 2012 року й рекомендації до подальших дій (21/03/2013). – http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/press_corner/all_news/news/2013/2013_03_21_2_uk.htm.

(Додатку до Спільного послання Європейському Парламенту, Європейській Раді, Європейському комітету з економічно-соціальних питань і Комітету регіонів «Європейська політика сусідства: у напрямку до сильнішого партнерства») (травень 2013 р.), Меморандумі Єврокомісії (20 березня 2013 р.)¹², складеному на базі 19 пунктів комісара з питань розширення та політики сусідства Штефана Фюле (індикатори готовності України до підписання Угоди). Усі ці вимоги мали бути виконані до травня – до прийняття Єврокомісією рішення про підписання Угоди.

Якщо підсумувати всі зауваження й рекомендації, висловлені Україні, їх можна звести до таких:

- поступ України в розв'язанні питань вибіркового правосуддя та здійснення подальших кроків у реформуванні судової системи;
- прозоре здійснення конституційної реформи, подальший прогрес у реалізації Плану дій з візової лібералізації;
- усунення порушень, які сталися на парламентських виборах 2012 р.; запровадження надійної виборчої системи, заснованої на Виборчому кодексі;
- реформування сфери управління державними фінансами, запровадження макроекономічних рамок, які спряли б відновленню підтримки з боку МВФ та фіскальної стабільності в енергетичному секторі. Так, на прохання української сторони під час саміту в лютому були підписані Меморандум про взаєморозуміння між Україною та Європейським Союзом та Кредитна Угода між Україною та Європейським Союзом щодо отримання макрофінансової допомоги ЄС на суму до 610 млн євро¹³, які регулюють порядок надання Україні кредитної лінії від ЄС, котра мала бути спрямована на стабілізацію фінансово-економічної системи України. Однак надання зазначених коштів ставилося в залежність від відновлення співпраці України з МВФ.

Ключовою фігурою переговорного процесу з боку ЄС став комісар Єврокомісії з питань розширення та політики сусідства

¹² ENP Country Progress Report 2012 – Ukraine. – http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-13-257_en.htm.

¹³ Для порівняння, найбільший отримувач фінансової підтримки ЄС із країн – учасниць «Східного партнерства» – Молдова – упродовж 2010–2013 рр. отримала близько 550 млн євро – переважно у вигляді інфраструктурних інвестицій.

Штефан Фюле. Він синтезував вимоги ЄС і сформулював індикатори, чи маркери, за якими оцінюватиметься прогрес, котрі отримали неофіційну назву «19 пунктів Фюле», або «матриці Фюле», і тривалий час були дороговказом на шляху України до підписання. Інструментом контролю за виконанням та координаційним механізмом для віднайдення компромісних рішень виступила моніторингова місія Європейського парламенту в Україні на чолі з колишніми президентами Європарламенту й Польщі Петом Коксом та Александром Квасневським. Перше півріччя у двосторонньому діалозі пройшло у форматі «перекидання футбольного м'яча з поля на поле». Україна не надто жваво виконувала вимоги, а ЄС поширював заяви, центральним меседжем яких була неможливість підписання Угоди в разі невиконання вимог.

Та все ж таки **в першому півріччі Україна намагалася демонструвати ЄС рух назустріч його вимогам, ухваливши низку досить суперечливих документів.** Так, 13 лютого 2013 р. своїм розпорядженням «Про затвердження плану першочергових заходів щодо інтеграції України до Європейського Союзу на 2013 рік» Кабінет Міністрів України схвалив власну версію переліку вимог Ради ЄС, не включивши до нього пунктів щодо реформування органів міліції та прокуратури, боротьби з корупцією та реструктуризації фіскальної політики. Але зобов'язання щодо виконання цих вимог було взяте на себе Верховною Радою України, котра 22 лютого 2013 р. прийняла заяву «Про реалізацію євроінтеграційних прагнень України та укладення Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом», у якій підтвердила важливість забезпечення виконання рекомендацій щодо підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, викладених у резолюціях Європарламенту та висновках Ради ЄС, а також усіх заходів, передбачених Порядком денним асоціації.

Саміт Україна – ЄС, який відбувся в лютому, поміж іншого, визначив також пріоритети співробітництва на 2013 р. Серед них – завершення переговорів стосовно Угоди про спільний авіаційний простір та набрання чинності Угодою про внесення змін до Угоди про спрощення оформлення віз, підписаної 23 липня 2012 р.

У березні 2013 р. Єврокомісія виокремила Україну й Молдову як лідерів, котрі досягли суттєвих успіхів у просуванні до мети скасування візового режиму¹⁴. А 18 квітня 2013 р. Європейський

¹⁴ European Neighbourhood Policy in 2012: Continuing engagement for a stronger cooperation with neighbours despite turbulent political and

парламент ратифікував Угоду про внесення змін до Договору між Україною та ЄС про спрощення оформлення віз. Попередньо ця угода була ратифікована Верховною Радою України 22 березня і підписана президентом 8 квітня 2013 р. Зміни до Договору, які містяться в Угоді, стосуються насамперед розширення переліку осіб, які можуть оформити візи за спрощеною процедурою, включно з тими, кому мають надаватися багаторазові довгострокові візи, а також зменшення кількості документів, необхідних для оформлення віз. При цьому слід відзначити рекомендаційний характер Угоди про внесення змін до Договору, що знижує її цінність.

Символічним виконанням пункту про вибіркоче правосуддя стало звільнення у квітні Ю. Луценка та Г. Філіпчука. І хоча питання про Ю. Тимошенко не було зняте з порядку денного, такий символічний жест давав ЄС змогу змістити акценти в переговорній риторичі з вибіркового судочинства на реформування судової системи, що означало деперсоніфікацію процесу й переведення реформ у системне русло.

Напередодні завершення відведеного Україні на виконання вимог ЄС терміну 25 квітня 2013 р. відбувся спільний візит в Україну міністра закордонних справ Республіки Польща Р. Сікорського, міністра закордонних справ Литовської Республіки Л. Лінкявічюса, міністра закордонних справ Королівства Нідерланди Ф. Тіммерманса та міністра європейських справ Королівства Данія Н. Ваммена. За результатами зустрічі Україна отримала ще три додаткові місяці на виконання взятих на себе зобов'язань на шляху до підписання Угоди. До кінця вересня була продовжена роботи місії Кокса – Квасневського. Своїми неодноразовими відкладаннями прийняття остаточних висновків стосовно підписання Угоди з Україною Євросоюз демонстрував глибоку зацікавленість у підписанні цього документа. Як сказав Ш. Фюле, «ми тримаємо двері настільки широко відкритими, наскільки ми ще можемо».

15 травня 2013 р., попри невиконання нашою державою більшості вимог, Європейська Комісія схвалила проект рішення Ради ЄС щодо підписання Угоди про асоціацію з Україною. Європейська Комісія також подала запит щодо мандату на підготовку до тимчасового застосування деяких частин майбутньої Угоди,

зокрема стосовно створення зони вільної торгівлі. Таким чином, це давало би змогу зоні вільної торгівлі запрацювати ще до ратифікації країнами ЄС Угоди про асоціацію.

Ключовим зовнішнім чинником впливу на переговорний процес став тиск Росії, яка наполегливо «запрошувала» Україну приєднатися до Митного союзу. Як інструмент торгів можна розцінювати підписання українським прем'єр-міністром 31 травня 2013 р. Меморандуму з Євразійською економічною комісією – регулюючим органом Митного союзу (МС). Документ не передбачає жодних переваг для України, яка отримувала лише статус спостерігача в органах МС, проте зобов'язувалася дотримуватися принципів, котрі лежать в основі МС та Єдиного економічного простору й утримуватися від дій і заяв, спрямованих проти МС та Єдиного економічного простору¹⁵. Трактуння таких «дій і заяв», вочевидь, могло бути довільним.

Така гра України «на двох полях» одразу змусила ЄС піти на деякі поступки. Так, за підсумками засідання Ради зі співробітництва Україна – ЄС у Люксембурзі 24 червня було прийняте рішення про внесення певних змін до порядку денного асоціації. Брюссель зняв вимогу провести комплексний перегляд закону про Нацбанк і пообіцяв забезпечити імплементацію програми бюджетної підтримки ЄС у сфері усунення технічних бар'єрів у торгівлі. Київ пообіцяв ухвалити закон про Генпрокуратуру, провести реформування Кримінального кодексу й законодавства про міліцію в тісній взаємодії з Венеціанською комісією та Радою Європи, внести деякі зміни до виборчого законодавства, зокрема стосовно забезпечення збалансованого доступу учасників виборів до ЗМІ.

Черговим етапом тиску на Україну стала фактична зупинка Росією українського експорту в середині серпня (хоча тенденції до перешкоджання митному проходженню української продукції спостерігалися ще з липня), наочно продемонструвавши свою спроможність посприяти «подорожчання» європейської інтеграції України. В. Путін заявив, що Митний союз вдасться до захисних заходів у разі, якщо Україна таки піде на лібералізацію торговельного режиму з ЄС. Основними причинами були названі загроза реекспорту через територію України європейських товарів

¹⁵ Меморандум об углублении взаимодействия между Украиной и Евразийской экономической комиссией. – http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=246392044.

до Росії та неможливість одночасного ведення економічних відносин у рамках ЗВТ з ЄС та Митного союзу з Росією, учасником якого остання дуже хоче бачити Україну. Деякі європейські чиновники назвали ці події «неприйнятним тиском на Україну»¹⁶.

Вереснева переорієнтація Вірменії на Митний союз під тиском Росії, а також економічний тиск останньої на Молдову підштовхнули Євросоюз активніше виступити на захист України та інших учасників «Східного партнерства». 12 вересня Європарламент ухвалив резолюцію¹⁷, у якій заявив про неприпустимість тиску Росії на країни «Східного партнерства», а також закликав Єврокомісію та Раду ЄС виступити з конкретними й ефективними заходами для підтримки країн-партнерів, зокрема шляхом тимчасового застосування окремих розділів Угоди про асоціацію та ЗВТ. Це був перший офіційно закріплений демарш із боку ЄС із критикою зовнішньополітичного тиску Росії на країн-партнерів.

Таким чином, обрана Росією стратегія консолідувала «євроскептиків» та «єврооптимістів» щодо підписання Угоди з Україною та посилила увагу до східного вектора зовнішньої політики ЄС. За словами представника України в ЄС К. Єлісеєва, «російський фактор консолідував країни Євросоюзу навколо східної політики ЄС. Якщо до цього були внутрішні дискусії щодо того, який напрям вважати пріоритетним – східний чи південний, то тепер є консенсус щодо важливості східного партнерства»¹⁸.

На початку вересня 2013 р. Верховна Рада ухвалила низку важливих для євроінтеграції законопроектів. Депутати проголосували, зокрема, за зміни до Кримінально-виконавчого кодексу щодо поліпшення умов утримання в'язнів, Закон щодо погашення заборгованостей за рішеннями судів, відповідальність за

¹⁶ У Європарламенті вважають, що дії Росії щодо України не відповідають нормам міжнародного права. – <http://tyzhden.ua/News/87982>; Голова МЗС Швеції: Росія збільшує тиск на Україну. – <http://www.pravda.com.ua/news/2013/11/20/7002521>.

¹⁷ European Parliament resolution of 12 September 2013 on the pressure exerted by Russia on Eastern Partnership countries (in the context of the upcoming Eastern Partnership Summit in Vilnius) (2013/2826(RSP)). – 12 September 2013. – <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P7-TA-2013-0383&language=EN>.

¹⁸ К. Єлісеєв: Україна достигла прогресса по всем критериям // Коммерсантъ Украина. – 23.09.2013. – № 149 (1852). – <http://www.kommer sant.ua/doc/2302806>.

виконання яких несе держава, внесення змін до Митного тарифу та призначення на 15 грудня 2013 р. повторних виборів у п'яти одномандатних виборчих округах. Проте ключовими не вирішеними питаннями залишалися віднайдення оптимального для всіх сторін формату звільнення Ю. Тимошенко, що вже набуло символічного характеру, та прийняття законів про прокуратуру і внесення змін до виборчого законодавства. Тактика затягування Києвом вирішення нагальних питань викликала лише роздратування у Брюсселі. Зрештою, голосування із цих питань було провалене у Верховній Раді напередодні Вільнюського саміту за присутності П. Кокса та А. Квасневського, робота місії яких була продовжена аж до самого Вільнюського саміту.

Одним з найвагоміших, якщо не вирішальних, і водночас прихованих та замаскованих аспектів переговорного процесу була «вартість» підписання Угоди, точніше, її фінансово-економічні наслідки. Компенсувати наслідки імплементації Угоди українська влада сподівалася за рахунок підтримки МВФ та ЄС. Проте Євросоюз неодноразово давав зрозуміти, що фінансова підтримка в обсязі 610 млн євро можлива лише в разі відновлення Україною роботи з МВФ. Традиційні вимоги МВФ до осені 2013 р. не були схвалені владою до впровадження, відтак наприкінці жовтня комісія Фонду вирішила перенести питання видачі Україні кредитів на середину грудня, тобто на період після завершення Вільнюського саміту. У складній економічній ситуації, з наявністю колосального зовнішнього та внутрішнього боргу фактична відмова МВФ могла стати каталізатором відмови української влади від підписання Угоди з ЄС.

І, нарешті, найвразливішою для української влади виявилася вимога відмови від «вибіркового правосуддя», під якою розумілося передусім звільнення Ю. Тимошенко – у будь-якій формі. Хоча підхід Європи до постановки цієї вимоги еволюціонував – від жорсткої вимоги звільнення до переведення риторики в площину реформи судової системи після звільнення у квітні Ю. Луценка та Г. Філіпчука й повернення до персоніфікованої версії влітку-восени, все ж таки це питання позиціонувалося Євросоюзом як принципове, ціннісно орієнтоване. Вочевидь, воно мало, радше, символічне значення – насамперед для «євроскептиків». За словами міністра закордонних справ Литви Лінаса Лінкявічюса, «питання Юлії Тимошенко в деяких країнах сприймають

як символ... Від того, як вирішиться ця проблема, і залежить ставлення цих країн» до підписання Угоди про Асоціацію¹⁹.

Останні місяці європейські чиновники і політики закликали В. Януковича подати чіткий сигнал про своє позитивне рішення. Причому у вересні європейські чиновники знизили рівень вимог стосовно Ю. Тимошенко, заявляючи, що Україні достатньо продемонструвати добру волю і «прогрес», «рішучі дії та відчутні результати» у справі Тимошенко²⁰, а остаточне вирішення питання може бути перенесене й на період після Вільнюса²¹. Проте, очевидно, зниження рівня вимог відбулося запізно. Українське керівництво відмовилося принести це питання в «жертву» євроінтеграційним прагненням України. Як заявляв М. Азаров в інтерв'ю «Le Figaro», «я не буду пов'язувати європейську інтеграцію із долею Ю. Тимошенко» ... «наші східні партнери мають альтернативу, пропонуючи нам приєднатися до Митного союзу»²². А за результатами засідання в Люксембурзі Ради Європейського Союзу з міжнародних справ 21 жовтня 2013 р., коли очікуваного рішення про готовність підписати Угоду про асоціацію між Україною та ЄС прийнято не було, на невирішеності питання стосовно Ю. Тимошенко наголошувалося як на основній перешкоді до підписання Угоди. 21 листопада, за присутності в сесійній залі Верховної Ради України в Києві П. Кокса та А. Квасневського, було провалене голосування щодо законопроектів з питання Ю. Тимошенко.

Своє оформлення вибір української влади отримав у вигляді оголошеного 21 листопада розпорядження Кабінету Міністрів «Питання укладання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їх державами – членами, з іншої сторони», згідно з яким **процес підготовки до укладання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС був призупинений**. Натомість наголошувалося на необхідності відновлення активного діалогу з РФ та іншими

¹⁹ МЗС Литви: Питання звільнення Тимошенко в країнах ЄС – символічне. – <http://www.pravda.com.ua/news/2013/06/16/6992323/>.

²⁰ У ЄС нагадали Януковичу, що хочуть прогресу в справі Тимошенко. – <http://www.pravda.com.ua/news/2013/09/20/6998389/>.

²¹ Європарламентар: діалог стосовно Тимошенко може тривати і після підписання угоди про асоціацію. – <http://www.dw.de/европарламентар-діалог-стосовно-тимошенко-може-тривати-і-після-підписання-угоди-про-асоціацію/a-17100888>.

²² Азаров вже не приховує, що вимоги ЄС до України «приречені на провал». – <http://tyzhden.ua/News/82300>.

країнами Митного союзу й державами – членами СНД щодо по-
жвавлення торговельно-економічних зв'язків.

Тому візит В. Януковича з попередньо ухваленим рішенням
на Вільнюський саміт на тлі велелюдного мітингу в Києві на під-
тримку підписання Угоди про асоціацію виглядав як очікування
на більш привабливу пропозицію, яка може бути зроблена
в останній момент. Проте своїми принципами та цінностями
Євросоюз поступатися не став.

Символічно, що з підсумкової декларації Вільнюського
саміту був виключений передбачений у попередньому її проєкті
пункт про суверенне право кожного з партнерів визначати обсяг
та фінальні цілі своїх відносин з Європейським Союзом аж до їх
вибудовування відповідно до статті 49 (тобто права на членство)²³.
Фінальний текст декларації лише вказував на підтвердження
ролі партнерства в поглибленні відносин з ЄС. Суттєвим кроком
у цьому напрямі є Угода про асоціацію, включно із ПВЗВТ.

В ухваленій 12 грудня 2013 р. Європейським парламентом ре-
зольуції щодо результатів саміту у Вільнюсі та майбутнього «Схід-
ного партнерства» з особливою увагою до України²⁴ висловлював-
ся «глибокий жаль» з приводу «рішення української влади під
керівництвом Віктора Януковича, відмовитися від підписання
Угоди про асоціацію з ЄС під час саміту “Східного партнерства”
у Вільнюсі, попри чіткий намір з боку ЄС продовжити процес асо-
ціації за умови, що будуть виконані умови. Європарламент
вважає це рішення однією з найбільших утрачених можливостей
у відносинах Україна – ЄС і для українських прагнень», і «ще раз
підтверджує свою рішучу підтримку підписанню Угоди про асо-
ціацію якомога швидше, за умови, що відповідні вимоги будуть
виконані, як це визначено Радою міністрів закордонних справ від
10 грудня 2012 р.». Був засуджений також «неприйнятний полі-
тичний та економічний тиск у поєднанні з погрозами торговель-
них санкцій, який чинить Росія щодо України».

²³ *Blockmans S., Kostanyan H.* A post-mortem of the Vilnius Summit: Not yet a ‘Thessaloniki moment’ for the Eastern Partnership. – 3 December 2013. Centre for European Policy Studies. – P. 2.

²⁴ European Parliament resolution on the outcome of the Vilnius Summit and the future of the Eastern Partnership, in particular as regards Ukraine (2013/2983(RSP)). – <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&language=EN&reference=P7-TA-2013-0595>.

Розчарування й невизначеність з боку ЄС продемонстрували також традиційні річні підсумкові Висновки Європейської Ради від 20 грудня, де йшлося про «готовність ЄС до підписання Угоди про асоціацію та ЗВТ як тільки Україна буде до цього готова», міститься заклик до «демократичного вирішення політичної кризи в Україні» та посилення на «право всіх суверенних держав проводити зовнішню політику без зовнішнього тиску»²⁵.

Уразливість зовнішньополітичних позицій України продемонстрували підсумки візиту В. Януковича до Москви 17 грудня на тлі масових протестів і дипломатичного тиску Заходу із закликами до врегулювання ситуації. Підписані в рамках шостого засідання українсько-російської міждержавної комісії документи фактично поставили ціну на постачання російського газу та купівлю Росією українських євробондів у залежність від зовнішньополітичної лояльності української влади.

Таким чином, переговорний процес між Україною та ЄС щодо підписання Угоди про асоціацію включно із ПВЗВТ відзначився такими тенденціями:

1. Переговорний процес характеризувався непрогнозованістю та збереженням інтриги з боку української влади до останніх днів перед Вільнюським самітом. Процес виявився вкрай затягнутим і потребував значно більших дипломатичних зусиль, ніж уявляли собі чиновники ЄС, і зміни багатьох підходів (про що йтиметься нижче). Усвідомлюючи символічне значення підписання Угоди з Україною для Євросоюзу українська влада переоцінила свої можливості для маневру й «переграла сама себе».

2. Євросоюз продемонстрував певну гнучкість і готовність до поступок стосовно низки вимог, зокрема щодо зміни форми й термінів вирішення питання Ю. Тимошенко на фінальному етапі. Це, а також постійне відкладання остаточного рішення з приводу Угоди та готовність розглянути питання тимчасового застосування положень Угоди до завершення процедури ратифікації засвідчили щирі зацікавленість Євросоюзу в підписанні Угоди з Україною. Така зацікавленість спричинена кількома факторами. Угода мала підвести проміжні підсумки функціонування програми «Східного партнерства» як успішної та ефективної; засвідчити ефективність ціннісно-нормативного підходу до поглиблення інтеграції та

²⁵ European Council Conclusions. – <http://www.european-council.europa.eu/council-meetings/conclusions.aspx?lang=EN>.

нормативної сили ЄС загалом (на якій здебільшого базується проект «Східного партнерства»); засвідчити геополітичний успіх ЄС на просторі спільного сусідства з Росією та перевагу в конкурентній боротьбі. Провал підписання Угоди з Україною значною мірою нівелював окреслені цілі, закладені у «Східному партнерстві». Отже, можна говорити про поразку Європейського Союзу як нормативного актора та геополітичного гравця.

3. Фактично у процесі підготовки до підписання брали участь не дві, а три сторони. Досить спокійне спостереження Росією за переговорним процесом у першому півріччі 2013 р. може свідчити про впевненість її керівництва в небажанні обох сторін підписувати Угоду та в провалі її підписання через низку об'єктивних та суб'єктивних причин. Проте активне включення Росії, починаючи від середини літа 2013 р., у двосторонній процес засвідчило загострення конкурентної боротьби з ЄС на просторі спільного сусідства. Спосіб ведення цієї боротьби проявив слабкість альтернативних пропозицій, які може публічно запропонувати Росія сусідам-партнерам, неготовність Москви вести відкриту конкурентну дискусію щодо переваг та недоліків інтеграції України до ЄС чи Митного союзу.

4. Асиметрична відповідь і реакція Росії на зовнішньополітичні дії ЄС у регіоні Східної Європи консолідували країни Євросоюзу й підвищили рівень їх націленості на посилення своїх позицій у регіоні.

5. З Вільнюським самітом переговорний процес з Україною не припинився. Надалі ЄС через своїх представників та офіційні документи неодноразово наголошував на готовності Союзу до підписання Угоди про асоціацію та ПВЗВТ.

Причини поразки Європейського Союзу

Переговорний процес відбувався на підставі дотримання Україною низки вимог, чітко задекларованих Євросоюзом як передумова підписання Угоди. Ці вимоги руйнували в основі ту політичну й економічну модель, у якій функціонував існуючий політичний режим в Україні, а головне – передбачали докорінне реформування судової та правоохоронної системи, які слугували підмурком та гарантією безпечного існування авторитарного режиму (саме ключові законопроекти в цьому секторі й не були

проголосовані). Тож виконання всіх вимог означало докорінну зміну політичної системи, що зачіпало життєво важливі інтереси української влади.

Водночас можна припустити, що влада готова була піти на виконання більшості висунутих Євросоюзом вимог. Проте найуразливішою виявилася вимога звільнення Ю. Тимошенко – у будь-якій формі. Знаний європейський експерт М. Емерсон запитує: «Чи був ЄС готовий до того, що, виставляючи головною умовою підписання Угоди про асоціацію припинення вибіркового правосуддя (що означало звільнення Ю. Тимошенко), він бере на себе відповідальність за “втрату України”?»²⁶. Висунення вимоги звільнення Ю. Тимошенко як однієї з пріоритетних для поглиблення відносин України з ЄС можна оцінити як стратегічно помилковий крок, хоча це питання й перебуває у площині цінностей, котрі лежать в основі привабливості євроінтеграційного проекту.

Європейський Союз від початку переговорного процесу позиціонував підготовку до підписання як суто технічний процес: Угода підписується після виконання чітко зафіксованих вимог. Проте геополітичне положення України в зоні спільного сусідства ЄС і Росії, характер політико-владної верхівки, спрямованої на отримання короткострокових політичних дивідендів, неоднорідність ідеологічних уподобань та ціннісних орієнтацій суспільства, котра може використовуватись як інструмент маніпуляцій, вимагали не технічного підходу, а кількох гнучких сценаріїв ведення переговорів, включно з компенсаторними механізмами. **Активний вступ Росії в боротьбу виразно перевів технічний процес у геополітичну площину, що потребувало інших інструментів.** Як зазначають деякі експерти, «тиск, який Росія чинила на Україну для зриву підписання Угоди про асоціацію, виявив слабкі сторони програми “Східного партнерства” з її технократичним акцентом на регуляторне зближення»²⁷.

Європейський Союз приміряв на Україну та інші країни «Східного партнерства» перевірені інструменти своєї зовнішньої політики, які спрацьовували стосовно тих держав, які на сьогодні є членами Союзу. Угода про асоціацію – це унікальний для норма-

²⁶ *Emerson M.* After the Vilnius fiasco: Who is to blame? What is to be done? – No. 8 / 21 January 2014. – Centre for European Policy Studies. – P. 8. – <http://ceps.be/book/after-vilnius-fiasco-who-blame-what-be-done>.

²⁷ Закордонні експерти про відповідальність Заходу за події в Україні. – <http://tyzhden.ua/Politics/98808>.

тивно-правової історії відносин Союзу з партнерами документ, який не має аналогів. По-перше, він відрізняється від тих асоціативних відносин, котрі мали країни Центрально-Східної Європи наприкінці 1990-х – на початку 2000-х рр. Їхнім завданням було насамперед підготувати партнерів до вступу в Європейський Союз. Текст Угоди про асоціацію з Україною не має жодного відсилання на коротко- чи довгострокову перспективу членства.

Центральним принципом Європейської політики сусідства на східному напрямку та програми «Східне партнерство» є принцип обумовленості (*conditionality*). На думку деяких дослідників, саме завдяки принципу обумовленості Європейському Союзу вдалося відібрати найбільш гідних членів. Проте нинішні країни-сусіди володіють лише статусом сусіда-партнера, які в найближчому майбутньому можуть отримати максимум статус асоційованого члена без членства. Це істотно девальвує рівень відносин і перспективу їх поглиблення. Механізм обумовленості спрацює в разі, якщо привілеї, отримані від Євросоюзу, переважають внутрішні адаптаційні витрати. Не можна не погодитися з І. Солоненко²⁸, яка пише, що стимул членства, який мали держави Центрально-Східної Європи, був достатньо вагомим для країн-кандидатів, щоб понести суттєві витрати, пов'язані з реформами. Проте в Україні, як і в більшості країн пострадянського простору, адаптаційний тиск не має такого ефекту, як, скажімо, у країнах ЦСЄ, котрі стали членами ЄС. Це зумовлено історичними обставинами, які призвели до незрілості політичної та правової культури, відсутності внутрішньої консолідації щодо стратегічних питань та специфіки політичної еліти країни.

На недоліки тактики заохочень і стимулів ЄС звертає увагу М. Емерсон²⁹. Він закидає Союзові невідповідність запропонованих стимулів зобов'язанням, котрі мають брати на себе держави-партнери, зокрема йдеться про впровадження 300–400 нормативно-правових актів ЄС. За його словами, ЄС, по суті, підміняє зовнішньополітичну концепцію єдиним стимулом наступного (з невизначеною часовою перспективою) приєднання (*the Wider*

²⁸ *Solonenko I.* The EU's 'transformative power' towards the Eastern neighbourhood: the case of Ukraine / Iryna Solonenko // SPES Policy Papers. – August 2010. – P. 7.

²⁹ *Emerson M.* After the Vilnius fiasco: Who is to blame? What is to be done? – No. 8 / 21 January 2014. – Centre for European Policy Studies. – P. 3. – <http://ceps.be/book/after-vilnius-fiasco-who-blame-what-be-done>.

Europe Matrix). І закликає євробюрократів урахувати, що безумовне впровадження *acquis communautaire* можливе лише за умови, якщо вони йдуть у так званому «пакеті членства». Інакше для будь-якого партнера, який не має чіткої перспективи членства, реформування за європейським зразком є непосильним тягарем. Деякі європейські експерти підкреслюють, що виконання висунутих до країн-партнерів вимог означає автоматичну втрату влади, і це варто враховувати, очікуючи на їх реальне виконання³⁰.

Нині ведеться й надалі розгортатиметься з новою силою ключова дискусія в політичному та науковому середовищі ЄС щодо того, чи має ЄС пропонувати більше стимулів та заохочень (*incentives*) країнам-партнерам у зоні сусідства. Прихильники інтенсифікації заохочень як центрального механізму трансформаційної політики ЄС³¹ вважають, що без надсилання потужніших стимулів сусіднім державам політика ЄС не матиме ефекту. ЄС же нині не пропонує Україні, котра зазнає значного тиску з боку Росії, настільки вагомих заохочень, які могли б переважити тиск її східного сусіда.

Таким чином, можна прогнозувати, що Вільнюський саміт і провал підписання Угоди з Україною дадуть імпульс переоцінці дієвості та ефективності не лише всієї Європейської політики сусідства та її східного треку, а й основного механізму поглиблення відносин ЄС зі своїми партнерами – принципу обумовленості (*conditionality*) та його оновленій версії – принципу «more for more». Має бути також надана оцінка ефективності трансформаційної сили Євросоюзу на просторі східного сусідства та переглянута можливість надання перспективи членства країнам-партнерам.

Провал підписання Угоди з Україною завдав серйозного удару по зовнішньополітичних амбіціях Євросоюзу. Він укотре продемонстрував дефіцит єдності й відсутність цілісної стратегії як стосовно України, так і щодо Росії. Знову виокремлюються два «табори» в ЄС – прихильники конформізму у відносинах з Росією

³⁰ *Najšlová L., Řiháčková V., Shumylo-Tapiola O.* The EU in the East: too ambitious in rhetoric, too unfocused in action. – Policy Paper 71. – 19 February 2013. – P. 3. – <http://www.eng.notre-europe.eu/011-15081-The-EU-in-the-East-too-ambitious-in-rhetoric-too-unfocused-in-action.html>.

³¹ *Grabbe H.* How the EU should help its neighbours // Centre for European Reform. – Policy brief, June 2004. – http://www.cer.org.uk/sites/default/files/publications/attachments/pdf/2012/policybrief_eu_neighbours-5399.pdf.

та прибічники рішучого поглиблення відносин з Україною та її залучення до інтеграційного проекту. Справедливо зазначити, що в обох випадках Україні відведена роль об'єкта в інтересах груп, що вимагає від неї формування власної чіткішої зовнішньополітичної стратегії.

Руху назустріч один одному завадила суперечливість цінностей, на яких сформовані інтереси керівництва ЄС і владної верхівки України, різні стратегічні цілі поглиблення відносин. А отже, Євросоюз не зміг передбачити й запропонувати українській владі тих аргументів, які переважили б аргументи Росії. Крім того, ЄС пропонував Україні шляхом підписання Угоди отримати довгострокові дивіденди, на відміну від Росії, котра запропонувала короткострокові – фінансові й політичні гарантії стабільності режиму. Для пострадянської політичної еліти останні завжди спрацьовували ефективніше. Євросоюз недооцінив, а українська сторона не артикулювала втрати від запровадження ПВЗВТ та зниження товарообігу з Росією й не виносила на попередніх етапах переговорів питання компенсаторних механізмів.

Попри деяку поступливість, Євросоюз не відпрацював тактики ведення боротьби в разі включення в неї Росії, що було неминуче. ЄС недооцінив суперника, не достатньо швидко реагував на події та не мав «плану Б». Деякі європейські політики після зовнішньополітичного розвороту Вірменії у вересні пропонували опрацювати дієві економічні механізми захисту Києва від тиску Москви й навіть підписати Угоду про асоціацію та ПВЗВТ, не чекаючи Вільнюського саміту. Проте їхні голоси залишилися не почутими.

Євросоюз дуже мало зробив для того, щоб посилити вразливі до російського тиску геостратегічні та геоекономічні позиції деяких країн-учасниць або зробив це вибірково³². Так, для прикладу, ЄС закидають, що він поставив Вірменію перед вимогою закрити атомну станцію без пропозиції будь-якої альтернативи розв'язання енергетичної проблеми; не запропонував шляхів вирішення вірмено-азербайджанського конфлікту навколо Нагорного Карабаху чи питання відкриття вірменсько-турецького кордону для нормалізації транспортного сполучення³³. Для того,

³² Так, були передбачені деякі заходи для адаптування позицій Молдови, вразливих до нових реалій. Для Придністров'я був продовжений режим автономних торговельних преференцій з Євросоюзом. Після накладення торговельних обмежень Росією на молдовські вина ЄС суттєво збільшив власні закупівлі.

щоб парафований на Вільнюському саміті угоди з Грузією та Молдовою не залишилися лише парафованими, Євросоюзу доведеться посилити інструментарій своєї геополітичної боротьби. Європейський Союз, вочевидь, мав виробити формат включення Росії в переговорний процес і випрацювати або компенсаторні механізми для України та інших учасників «Східного партнерства», або компенсаторні заходи для Росії. Як зазначає класик геополітики З. Бжезинський, «стратегічним баченням Заходу має бути: “Ми хочемо, щоб Україна була в Європі, але не як зброя проти Росії, а як початок процесу, який зрештою охопить Росію”»³⁴.

Нині деякі європейські аналітики рекомендують Євросоюзові переглянути свою зовнішню політику і зробити її більш цілеспрямованою, «більш геополітичною» та менш бюрократичною (такою, що вимагає відповідності всьому численному законодавству ЄС)³⁵, обрати між геополітикою та ціннісною конвергенцією³⁶. Хоча є думки, що Європа вже «відмовилася від нормативного виміру у своїй зовнішній політиці», що підтвердив європейський проект «Східного партнерства»³⁷.

Здобутки Росії

Якщо про поразку Євросоюзу можна говорити достатньо виразно, то здобутки Росії є доволі сумнівними. Безперечно, з огляду на геополітичний характер змагання, Росії вдалося втримати Україну від остаточного переходу до іншої цивілізаційної системи. Це дуже символічно для Росії та означає збереження стабільності внутрішньополітичного режиму. «Втрата» України

³³ *Emerson M., Kostanyan H.* Putin's grand design to destroy the EU's Eastern Partnership and replace it with a disastrous neighbourhood policy of his own. – Centre for European Policy Studies. – 17 September 2013.

³⁴ Збігнев Бжезинський: Янукович зрозумів, що не має шансів на чесних виборах. Тому пішов під парасольку Путіна. – <http://www.pravda.com.ua/articles/2014/01/15/7009577>.

³⁵ *Emerson M.* After the Vilnius fiasco: Who is to blame? What is to be done? – No. 8 / 21 January 2014. – Centre for European Policy Studies. – P. 16. – <http://ceps.be/book/after-vilnius-fiasco-who-blame-what-be-done>.

³⁶ *Youngs R., Pishchikova K.* Smart Geostrategy for the Eastern Partnership. – November 14, 2013. – <http://carnegieendowment.org/2013/11/14/smart-geostrategy-for-eastern-partnership/gtsl?reloadFlag=1>.

³⁷ *Шевцова Л.* Майдан – вызов для Украины, России и Запада // Ежедневный журнал. – 06.12.2013. – <http://ej.ru/?a=note&id=23909#>.

в економічному сенсі особливої загрози Росії не несла. Частка України в загальному російському імпорті становить, за даними ВТО, 5,5%, і ці товари є імпортозамінними³⁸.

Тож контроль над Україною дає Росії лише ідеологічні переваги. Цей контроль має негативний зміст – підкорити не для чогось, а щоб не дати зробити щось, не вигідне Росії³⁹. Водночас Росія однозначно програла в низці важливих позицій. Її відносини з Євросоюзом утратили динаміку. Деякі експерти порівнюють їх із рівнем відносин у 2008 р. під час конфлікту на Кавказі. Позиція Росії впродовж переговорів України з ЄС та під час кризи в Україні засвідчила домінування агресивності й наступальності в зовнішній політиці РФ при відстоюванні своїх геостратегічних інтересів. Вона виступила суб'єктом переформатування європейського політичного простору і змушує ЄС та США як світових центрів сили шукати нових форм діалогу з нею. Соціально-економічні та фінансові наслідки політичної та економічної кризи в Україні, безперечно, не можуть не відобразитися на становищі Росії.

Сценарії та наслідки розгортання подій

Сценарій 1. Угода про асоціацію не буде підписана в короткостроковій перспективі. Це матиме такі наслідки:

- ескалація політичної кризи у країні (за низки інших умов внутрішнього й зовнішнього характеру) та нівелювання попередніх євроінтеграційних зусиль України;
- на деякий час українське питання зникне з порядку денного зовнішньої політики ЄС і, можливо, поступиться серед її пріоритетів іншим питанням (це пов'язано із виборами до Європарламенту, запланованими на травень 2014 р. і зміною складу Єврокомісії);
- існує можливість вступу України до Митного союзу через поступове приєднання до більшості його угод.

³⁸ Мишке Я., Умланд А. ЕС и российско-украинский конфликт. – Россия в глобальной политике. – <http://www.globalaffairs.ru/global-processes/ES-i-rossiisko-ukrainskii-konflikt-16315>.

³⁹ Friedman G. Perspectives on the Ukrainian Protests. – Geopolitical Weekly. – http://www.stratfor.com/weekly/perspectives-ukrainian-protests?utm_source=freelist-f&utm_medium=email&utm_campaign=20140128&utm_term=Gweekly&utm_content=readmore.

Сценарій 2. Угода про асоціацію буде підписана в найближчому майбутньому.

Реалізація такого сценарію вірогідна лише в разі системної зміни влади в Україні, формування орієнтованого на євроінтеграцію Уряду та більшості у Верховній Раді. За цих неминучим є тимчасове посилення економічного тиску з боку Росії, зокрема запровадження торговельних санкцій, наслідки яких навряд чи вдасться швидко здолати. Урятувати економіку України від краху може лише комплексний пакет економічної допомоги від ЄС та МВФ, розроблений спільно.

Зрештою, Росія буде змушена визнати нові реалії, як вона це зробила щодо Польщі та країн Балтії. Конструктивна позиція України та Євросоюзу у виробленні економічної політики щодо Росії сприятиме процесу повернення відносин у нормальне русло. Для успіху такого сценарію ЄС має розробити чітку стратегію стосовно України, запропонувати їй перспективу членства, вибудувати свої відносини на стимулах і заохоченнях, а не лише на вимогах. Європейський Союз, привабливість інтеграційного проекту якого суттєво знизилася, особливо на тлі фінансово-економічної кризи, має високу мотивацію влити «нову кров» у проект. Масові протести в Україні через відмову влади від підписання Угоди з ЄС підняли європейську ідею на новий рівень, що викликало широкий резонанс у Європі.

Пріоритетні напрями зовнішньополітичних дій

Україна разом з Євросоюзом мають порахувати й передбачити всі необхідні компенсаторні механізми й заходи, які допоможуть Україні максимально безболісно пройти перехідний етап імплементації Угоди про асоціацію та ПВЗВТ, з урахуванням важливості конструктивного розвитку українсько-російських відносин.

Україна має запропонувати зміни до підходів та інструментів, закладених у програму «Східного партнерства». Програма, і це визнають провідні європейські експерти⁴⁰, має запровадити диференціації в підходах до вироблення політики стосовно країн-партнерів. ЄС має вдатися до перебалансування стимулів та заохочень до виконання вимог за угодами про асоціацію. М. Емерсон

⁴⁰ *Emerson M. After the Vilnius fiasco: Who is to blame? What is to be done? – No. 8 / 21 January 2014. – Centre for European Policy Studies. – P. 10.*

закликає ЄС, окрім підписання та ратифікації Угод з Молдовою та Грузією, поширити на них формат відносин передвступного партнерства Південно-Східної Європи. Експерт пропонує ЄС переглянути вимоги до адаптації законодавства з метою аналізу й можливого виключення тих положень, адаптаційний тиск від запровадження яких є надмірним. У таких випадках ЄС має взяти на себе відповідальність і запропонувати кооперативне вирішення питань.

Розширення та диверсифікація енергетичних постачань. Розробка стратегії відносин з Росією, яка, серед іншого, виключала б залежність української політики від коливань цін на постачання газу з Росії.

Підтримка тісних відносин з ключовими лобістами поглиблення інтеграції України з ЄС, зокрема з країнами Центральної Європи, а також Швецією (котра, за словами К. Більдта⁴¹, планує прийняти нову семирічну стратегію співробітництва з країнами «Східного партнерства», спрямувавши на ці цілі 500 млн євро), а також із державами, які визначають магістральні напрями розвитку ЄС, передусім з Німеччиною.

Події 2013 р. укотре продемонстрували актуальність безпекової дилеми України. І в зовнішньополітичній, і в безпековій площині ключовим питанням залишився пошук такої моделі взаємовідносин із сусідніми центрами сили, яка забезпечить Україні захищеність, інноваційний та модернізаційний поступ, позбавлений зовнішньополітичного тиску.

Українське суспільство переживає період зростання і зрілості й переходить на новий рівень самоідентифікації, в якому має бути визначена ціннісно-культурна модель ідентичності, котра стане легітимним ядром нації. Британські дослідники відзначають, що «регіональний зв'язок (відчуття належності до регіону) може мобілізувати націю до конфлікту зі своєю державою, її належність до регіону викликає почуття спільності та ідентичності, які часто ставлять під сумнів національні почуття»⁴². Перед такими викликами стоятимуть Українська держава, ЄС і Росія в найближчому майбутньому.

⁴¹ Більдт К. Восточное партнерство – Европа без размежевательных границ. – День. – 03.10.2013. – <http://www.day.kiev.ua/ru/article/denplanety/vostochnoe-partnerstvo-evropa-bez-razmezhevatelnyh-granic>.

⁴² Radcliffe S., Westwood S. Remaking the Nation. – London: Routledge, 1996. – P. 109.

§ 2. Великі сподівання та розчарування в українсько-польських відносинах

У 2013 р. польсько-українські стосунки зазнали значної еволюції. Цей рік став одним з найдинамічніших після 1991 р. періодів у відносинах двох країн. Його початок можна охарактеризувати як «великі сподівання» на зміцнення двостороннього стратегічного партнерства в міжнародному контексті євроатлантичної інтеграції України, яка отримувала послідовну підтримку з боку Польщі. Оголошене напередодні саміту у Вільнюсі рішення уряду України про відмову від підписання Угоди про асоціацію викликало велике «розчарування» влади й політичної еліти Польщі та цілковиту втрату довіри до Президента В. Януковича. Це рішення та його наслідки у вигляді соціальних протестів і гострої політичної кризи призвели до того, що польсько-українські відносини наприкінці 2013 р. вступили у фазу стагнації та в період найбільших викликів після розпаду СРСР.

Двосторонні відносини та процес європейської інтеграції України

Відносини України з Польщею увійшли у 2013 р. з тенденціями, аналогічними до тих, у яких вони формувались у попередні роки. Крім того, одним із чинників, що сприяли зміцненню відносин двох країн та двостороннього стратегічного партнерства, безумовно, став успішно проведений у 2012 р. чемпіонат Європи з футболу. Ще одним позитивним чинником був згадуваний процес європейської інтеграції України. Польща послідовно підтримувала політику, спрямовану на зближення України з Європейським Союзом, незалежно від того, яка політична сила перебувала при владі у Варшаві. Хоча загалом у Польщі в питанні політичної підтримки України панує політичний консенсус, слід зазначити,

що політичні еліти мають різні позиції стосовно тактики й формування невідкладних дій у двосторонніх відносинах.

Питання євроатлантичної інтеграції України вже впродовж більш як десяти років є невід'ємною частиною двосторонніх польсько-українських відносин. У 2013 р. воно набуло особливого значення у зв'язку з тим, що українська влада заявляла про бажання зблизитися з Європейським Союзом та підписати Угоду про асоціацію на запланованому на кінець листопада 2013 р. саміті «Східного партнерства» у Вільнюсі. Для Польщі зміцнення інституційної співпраці Європейського Союзу з Україною у вигляді Угоди про асоціацію мало особливе значення як з погляду реалізації власних національних інтересів, так і успіху проекту «Східне партнерство», ініціаторами якого були Польща та Швеція. Підтримка України в процесі європейської інтеграції та зближення з Європейським Союзом є одним з пріоритетних напрямів зовнішньої політики РП. Такі дії польської сторони були однозначно підтверджені у прийнятому польським урядом у березні 2012 р. документі «Пріоритети польської зовнішньої політики 2012–2016 рр.», який є першою у вільній Польщі довгостроковою стратегією щодо пріоритетних напрямів зовнішньої політики й визначає основні цілі та завдання польської дипломатії до 2016 р.

У цьому документі Польща рішуче підтримала подальший процес розширення ЄС. У ньому зазначено, що економічна криза, яка триває в ЄС, не може бути приводом для прийняття рішення про призупинення цього процесу, оскільки перспектива об'єднаної Європи та членства в ЄС для громадян багатьох країн, котрі прагнуть вступити до ЄС, є основою для проведення економічних реформ, що вимагають значних коштів. Підкреслюється, що розвиток стосунків зі «стратегічним партнером», яким є Україна, має особливе значення для польської держави, а послідовна підтримка євроінтеграційних прагнень України є пріоритетом польської зовнішньої політики. Однак було також указано, що реалізація цього напрямку зовнішньої політики України повинна супроводжуватися «хорошою» двосторонньою співпрацею з Польщею, а також послідовним проведенням реформ і дотриманням європейських демократичних стандартів⁴³.

⁴³ Priorytety polskiej polityki zagranicznej 2012–2016, Warszawa, marzec 2012 r. – <http://www.msz.gov.pl/resource/aa1c4aec-a52f-45a7-96e5-06658e73bb4e:JCR>.

Умови двосторонньої співпраці – європейський аспект

Питання дотримання цих стандартів є предметом численних двосторонніх дискусій на рівні як найвищого державного керівництва Польщі та України, так і Європейського Союзу, практично починаючи з моменту приходу до влади В. Януковича. Однак, попри появу звинувачень у погіршенні стану демократії в Україні, ініціюванні політично мотивованих процесів проти опозиціонерів, а також у вибірковості правосуддя, Європейський Союз надалі продовжив вести переговори щодо Угоди про асоціацію, яка була парафрована 30 березня 2012 р.

Проблематика внутрішньої ситуації в Україні була предметом постійної уваги з боку Європейського Союзу, зокрема Європейського Парламенту, який упродовж правління В. Януковича неодноразово обговорював ситуацію в Україні й ухвалив декілька резолюцій із цього питання. Зокрема, з ініціативи польських депутатів на підставі домовленостей між головою Європейського Парламенту Мартіном Шульцем та прем'єр-міністром України Миколою Азаровим у червні 2012 р. розпочала роботу спеціальна комісія, до складу якої ввійшли колишній президент Польщі Александр Квасневський та колишній голова Європарламенту Пет Кокс. Спочатку ці політики були спостерігачами у тривалому судовому процесі над колишнім прем'єр-міністром Юлією Тимошенко. Згодом їхні повноваження були розширені, й вони почали займатися також справами колишнього міністра внутрішніх справ Юрія Луценка та виконувача обов'язків міністра оборони Валерія Іващенко.

Європейський Союз і керівництво Польщі значною мірою поділяли точку зору української опозиції та погоджувались із твердженням, що ув'язнення провідних політиків від опозиції було політично мотивованим. А арешт Ю. Тимошенко та інших опозиціонерів навіть став для Євросоюзу «символом» політичних репресій та погіршення стану демократії в Україні. Від офіційного Києва вимагали звільнення політичних супротивників Президента В. Януковича. 10 грудня 2012 р. Рада ЄС на рівні міністрів закордонних справ ухвалила перелік вимог, від виконання яких залежало підписання Угоди про асоціацію у Вільнюсі. Крім згаданої вище вимоги про звільнення ув'язнених опозиційних політиків, указувалося також на необхідність змін у виборчому законодавстві, судовій системі, прокуратурі.

У зв'язку з важливістю запланованого підписання у Вільнюсі Угоди про асоціацію весь 2013 р. був періодом інтенсивних дипломатичних контактів Польщі та України, а також частих зустрічей найвищого керівництва держави та представників опозиційних партій. Ще 31 грудня 2012 р. відбулася зустріч міністрів закордонних справ України та Польщі Леоніда Кожари й Радослава Сікорського, під час якої Л. Кожара заявив, що Україна має намір виконати вимоги, поставлені Європейським Союзом. Зі свого боку, Р. Сікорський наголосив, що Польща послідовно підтримуватиме процес європейської інтеграції України й надалі виконуватиме роль представника її інтересів у ЄС. Варто також додати, що напередодні Нового року відбулася телефонна розмова президентів В. Януковича і Б. Коморовського. Обидва лідери порушили аналогічні питання, причому В. Янукович заявив про готовність виконання всіх вимог, поставлених Європейським Союзом, а Б. Коморовський переконував українського Президента в необхідності вчинення послідовних дій у цьому напрямі й заявив про підтримку та будь-яку можливу допомогу в цій сфері з боку Польщі.

Ще одним приводом для дискусії на тему євроатлантичної інтеграції України, а також відносин між державами, була зустріч президентів Б. Коморовського та В. Януковича і президента Словаччини Івана Гашпаровіча 21 лютого 2013 р. у Віслі. Під час зустрічі Б. Коморовського з В. Януковичем, котра передувала багатостороннім переговорам, Президенти обговорили підготовку до майбутнього саміту ЄС – Україна, який уперше за три роки був запланований на 25 лютого 2013 р. у Брюсселі.

Під час цих переговорів Б. Коморовський закликав В. Януковича підтвердити неодноразово задекларовані заяви та ухвалити конкретні рішення, спрямовані на виконання Україною зобов'язань, прийнятих стосовно ЄС. Він також переконував В. Януковича в тому, що до початку саміту повинні бути здійснені кроки, спрямовані на звільнення Ю. Тимошенко, Ю. Луценка та інших опозиціонерів. Стосовно останнього питання В. Янукович заявив, що найближчим часом має бути прийняте компромісне рішення, і додав, що уряд України з розумінням ставиться до позиції Польщі та Європейського Союзу із цього питання, а також до інших завдань, на виконанні яких наполягає Європейський Союз. В. Янукович підкреслив також, що останнім часом в Україні було здійснено дуже багато змін, у тому числі надзвичайно важливих,

у сфері функціонування судової системи та прокуратури, та запевнив, що він як Президент докладає всіх зусиль для подальшого зближення України з Європейським Союзом та підписання Угоди про асоціацію.

Варто зазначити, що важливу роль у цьому процесі мала відігравати Верховна Рада України, оскільки суттєва частина критеріїв стосувалася змін в українському законодавстві. Досвід свідчить, що через внутрішні суперечності, жорстку конкуренцію й навіть ворожнечу між більшістю в парламенті та опозицією, депутати не можуть досягти домовленості у сфері прийняття необхідних законів, спрямованих на проведення реформ у державі. У зв'язку із цим існувало занепокоєння, що дуже антагонізований парламент, обраний у 2012 р., не ухвалить змін до законодавства, на внесенні яких наполягав Європейський Союз. Тому представники керівництва Євросоюзу, як і представники уряду Польщі, дуже позитивно поставилися до прийнятої за кілька днів до саміту Україна – ЄС резолюції українських депутатів про співпрацю в напрямі європейської інтеграції та ухвалення необхідного пакету законодавчих актів.

У поданій депутатами в січні 2013 р. заяві про прийняття цієї резолюції зазначалося, що останнім часом українська сторона не може похвалитися успіхами в проведенні реформ і саме тому Верховна Рада повинна прийняти документ, у якому будуть визначені пріоритетні напрями діяльності парламенту й виконавчої влади у 2013 р., спрямовані на досягнення стратегічної мети, котрою є процес європейської інтеграції України⁴⁴.

Після кількох тижнів переговорів депутатам удалося ухвалити компромісну версію цього документа. У ньому йдеться про те, що європейська перспектива України має стати фактором, котрий об'єднує та консолідує політичні сили України. Депутати підкреслили, що Верховна Рада в рамках своєї компетенції гарантує виконання всіх «європейських» зобов'язань у сфері змін у законодавстві з урахуванням рекомендацій Місії ОБСЄ та **Венеційської** комісії щодо внесення змін до виборчого законодавства.

Депутати направили звернення до ЄС, у якому прохали гарантувати швидку реалізацію процесу ратифікації Угоди про асоціацію та передбачити можливість негайного набрання чинності

⁴⁴ Пояснювальна записка до проекту Заяви Верховної Ради України «Про реалізацію євроінтеграційних прагнень України та укладення Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом».

частиною положень, що стосуються функціонування розширеної зони вільної торгівлі в разі виконання Україною зобов'язань. Вони також звернули увагу на те, що набрання чинності цим документом має супроводжуватися підтримкою з боку ЄС, зокрема у вигляді надання експертної та фінансової допомоги. У цьому документі депутати порушили також питання функціонування візового режиму, апелюючи до країн Євросоюзу з проханням дотримуватися умов, які регулюють видачу віз, а також у якомога коротші строки прийняти рішення про скасування візового режиму для українських громадян, котрі подорожують до ЄС⁴⁵.

Ухвалення Верховною Радою цього життєво важливого документа негайно викликало реакцію з боку польської сторони. Президент Б. Коморовський назвав резолюцію «величезним успіхом» як політичних сил, які входять до складу парламенту, органів виконавчої влади, так і «всієї української держави». Він додав, що ухвалена резолюція є запорукою взаємодії українських політичних сил, незалежно від їх поділу, та підтвердженням консенсусу у сфері співпраці в напрямі європейської інтеграції.

Президент Польщі також зазначив, що Євросоюз не може ігнорувати цього дуже важливого факту, а на прохання про експертну та суттєву допомогу з боку ЄС швидко має надійти відповідь. Він додав, що Польща в цьому питанні вже здійснила необхідні кроки, і він, як Президент, направив до прем'єр-міністра Польщі Дональда Туска, маршалка Сейму Еви Копач, а також до маршалка Сенату Богдана Борусевича відповідні листи стосовно надання Польщею експертної та предметної допомоги Україні на шляху впровадження Угоди про асоціацію⁴⁶.

Через кілька днів, 25 лютого 2013 р., відбувся довгоочікуваний саміт Україна – ЄС, під час якого обговорювалися найважливіші питання, пов'язані з процесом європейської інтеграції України. Президент В. Янукович та керівництво ЄС висловили бажання підписати Угоду про асоціацію. Однак Європейський Союз підкреслив, що до травня Україна має продемонструвати прогрес у сфері виконання своїх зобов'язань, від яких залежать подальші

⁴⁵ Заява Верховної Ради України «Про реалізацію євроінтеграційних прагнень України та укладення Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом». – <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/30-18>.

⁴⁶ Uchwała Rady Najwyższej Ukrainy to duży sukces. – <http://www.prezydent.pl/aktualnosci/wizyty-zagraniczne/art,228,uchwala-rady-najwyzszej-ukrainy-to-duzy-sukces.html>.

рішення Брюсселя із цього питання. Варто також зазначити, що у прийнятому після цієї зустрічі комюніке обидві сторони висловили підтримку подальшої діяльності місії Квасневського – Кокса.

Весняний дипломатичний наступ

Після саміту Україна – ЄС серію інтенсивних дипломатичних контактів між Україною та Польщею відкрив черговий візит до Варшави міністра закордонних справ України Л. Кожари, який відбувся 27 лютого 2013 р. Під час візиту обговорювалися в основному результати останнього саміту. Президент Б. Коморовський заявив про бажання Польщі ще активніше допомагати Україні у здійсненні необхідних реформ і підтвердив, що підтримка процесу європейської інтеграції України належить до пріоритетів польської зовнішньої політики⁴⁷. Того самого дня президент Б. Коморовський зустрівся з головою Європейської Ради Германом Ван Ромпеем. Під час цієї бесіди знову були порушені питання стосовно політичної ситуації в Україні, а також стану відносин Україна – ЄС у контексті проведення змін, від яких залежить підписання Європейським Союзом Угоди про асоціацію. Обидва політики висловили цілковиту підтримку процесу євроінтеграції України, однак наголосили на необхідності виконання українською владою прийнятих на себе зобов'язань⁴⁸.

У контексті аналізу двосторонніх відносин слід також відзначити зустріч президента Б. Коморовського з одним із лідерів української опозиції та головою партії «Удар» Віталієм Кличком, яка відбулася 15 березня 2013 р. у Варшаві. Під час цієї зустрічі президент Польщі закликав В. Кличка, як одного з провідних політиків опозиції, до співпраці з парламентською більшістю та Президентом України на шляху її зближення з ЄС. Кличко запевнив, що опозиція готова співпрацювати з владою України у вирішенні питань, які стосуються європейської інтеграції, оскільки цей напрям є відображенням позиції опозиційних партій щодо зовнішньої політики.

⁴⁷ Polska deklaruje eksperckie wsparcie dla Ukrainy. – <http://www.prezydent.pl/aktualnosci/wydarzenia/art,2468,polska-deklaruje-eksperckie-wsparcie-dla-Ukrainy.html>.

⁴⁸ Ukraina i euro tematami rozmów z H. Van Rompuyem. – <http://www.prezydent.pl/aktualnosci/wydarzenia/art,2469,ukraina-i-euro-tematami-rozmow-z-h-van-rompuyem.html>.

У 2012 р., у зв'язку з проведенням чемпіонату Європи з футболу, відбулося кілька двосторонніх зустрічей на найвищому рівні, у тому числі зустріч президентів Б. Коморовського і В. Януковича. Аналогічна ситуація мала місце також у 2013 р. у зв'язку з проведенням відбіркових змагань на Чемпіонат світу в Бразилії та участю України і Польщі в одній відбірковій групі. Зустріч президентів Б. Коморовського і В. Януковича відбулася 22 березня 2013 р. на тлі матчу двох національних збірних. Український Президент ще раз запевнив, що наша держава виконає прийняті на себе зобов'язання, і підкреслив, що важливу роль у цьому питанні, особливо якщо йдеться про законодавство, відіграє Верховна Рада України⁴⁹.

Питання залучення парламенту до цього процесу було однією з провідних тем чергової важливої для українсько-польських відносин зустрічі, яка відбулася 25 березня 2013 р. Тоді у Варшаві перебував Голова Верховної Ради України Володимир Рибак, котрий зустрівся з президентом Б. Коморовським та іншими представниками найвищого керівництва польської держави. Голова українського парламенту підтвердив, що зробить усе можливе для того, щоб парламент ухвалив усі законодавчі акти, які адаптують українське законодавство до вимог ЄС. Президент Б. Коморовський висловив задоволення з приводу цих заяв, однак підкреслив, що вони мають підтверджуватися конкретними діями в цьому напрямі, а нещодавні рішення щодо позбавлення мандата народного депутата від опозиції Сергія Власенка є спірними й не сприяють зміцненню української демократії⁵⁰.

Підписання Угоди про асоціацію України з ЄС – пріоритет зовнішньої політики Республіки Польща

Підтримка України в процесі європейської інтеграції вже протягом багатьох років є важливим напрямом зовнішньої політики Польщі та елементом стратегічного партнерства обох країн. Польща, як один з ініціаторів «Східного партнерства», надає

⁴⁹ Матч, за яким Президенти Коморовський і Янукович спостерігали разом з Президентом Угорщини Яношем Адером, завершився перемогою України 3:1. Україна виграла також із рахунком 1:0 другий груповий матч, який відбувся 11 жовтня 2013 року у Харкові.

⁵⁰ Prezydent potwierdza stałe wsparcie dla Ukrainy – <http://www.prezydent.pl/aktualnosci/wydarzenia/art,2502,prezydent-potwierdza-stale-wsparcie-dla-ukrainy.html>.

великого значення його реалізації в окремих країнах. Геополітичне значення України сприяє тому, що вона є ключовою державою з погляду успіху «Східного партнерства», тому у 2013 р. для Польщі питання підписання нашою державою Угоди про асоціацію з Європейським Союзом було пріоритетним, а польська дипломатія здійснювала активні кроки, спрямовані на остаточне завершення цього процесу.

Під час представлення у Сеймі Республіки Польща 20 березня 2013 р. пріоритетів польської зовнішньої політики на 2013 р. міністр закордонних справ Радослав Сікорський більшу частину доповіді присвятив саме обговоренню двосторонніх стосунків з Україною та процесу її європейської інтеграції. Р. Сікорський підкреслив, що цивілізаційний вибір народів Східної Європи матиме надзвичайно важливе значення з погляду як Польщі, так і всієї Європи ХХІ ст. Він додав, що, хоча Польща є послідовним і постійним представником інтересів України на форумі Європейського Союзу, саме від влади в Києві залежить «прогрес на шляху до демократії, верховенства права і модернізації».

Р. Сікорський зазначив, що Польща пов'язує великі надії із самітом «Східного партнерства» у Вільнюсі, і підкреслив, що підписання Україною Угоди про асоціацію означатиме «абсолютний успіх» цієї зустрічі. Польський міністр також заявив, що Україна сьогодні стоїть перед величезною дилемою так само, як це було в першій половині ХVІІ і на початку ХХ ст. При цьому він підкреслив, що це – вибір між «сучасністю й демократією» та абсолютно іншою моделлю цивілізаційного розвитку. Р. Сікорський додав також, що якщо Україна проведе необхідні реформи, яких вимагає Європейський Союз, то Польща послідовно здійснюватиме кроки в напрямі визнання її «європейської перспективи»⁵¹.

У цьому засіданні парламенту, присвяченому польській зовнішній політиці у 2013 р., традиційно взяв участь також президент Б. Коморовський. З приводу висловлених Р. Сікорським концепцій він заявив, що питання підтримки України та підписання у Вільнюсі Угоди про асоціацію однозначно є пріоритетними для польської зовнішньої політики на 2013 р. При цьому він ще раз наголосив, що польська підтримка на європейській арені

⁵¹ Informacja Ministra Spraw Zagranicznych o zadaniach polskiej polityki zagranicznej w 2013 roku. – http://www.msz.gov.pl/pl/aktualnosci/wiadomosci/informacja_ministra_spraw_zagranicznych_o_zadaniach_polskiej_polityki_zagranicznej_w_2013_roku.

має супроводжуватися процесом проведення в Україні необхідних реформ, і додав, що відмова від підписання Угоди про асоціацію означатиме «дрейфування» України в іншому напрямі, й у перспективі негативно вплине на геополітичну ситуацію в регіоні Східної Європи⁵².

Сигнал очікуваних змін

Отже, детермінуючим чинником, який впливав на формування українсько-польських відносин у 2013 р. було питання виконання Україною критеріїв, необхідних для підписання Угоди про асоціацію. Польська влада однозначно підтримувала Україну у процесі подальшого зближення з ЄС, водночас ототожнюючи свою позицію з позицією ЄС, який ставив підписання Угоди про асоціацію в залежність від здійснення необхідних змін у сфері судової системи, виборчої процедури та вирішення питання стосовно ув'язнених опозиційних політиків, котрих ЄС уважав політичними в'язнями. Тому польська сторона позитивно поставилася до прийнятих у березні та квітні 2013 р. рішень української влади, спрямованих на виконання зобов'язань перед Європейським Союзом, які можна назвати «сигналом очікуваних змін».

25 березня 2013 р. уряд України прийняв спеціальну «Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу». Цей документ визначав план реалізації окремих положень та вказував установи, які відповідають за їх реалізацію. У свою чергу, 7 квітня 2013 р. В. Янукович прийняв надзвичайно важливе, навіть символічне рішення, яке свідчило про бажання виконати політичні вимоги, котрі висуваються Європейським Союзом. Тоді Президент видав указ про амністування колишнього міністра внутрішніх справ Юрія Луценка й колишнього міністра охорони навколишнього природного середовища Георгія Філіпчука. Юлія Тимошенко не була тоді амністована В. Януковичем, проте Польща та Європейський Союз висловили сподівання, що це рішення Президента є передвістям її звільнення в найближчому майбутньому.

⁵² Kwestia Ukrainy wśród polskich priorytetów. – <http://www.prezydent.pl/aktualnosci/wydarzenia/art,2492,kwestia-ukrainy-wsrod-polskich-priorytetow.html>.

Торкаючись питання президентських рішень про амністію, экс-президент Польщі та спеціальний представник Європарламенту Александр Квасневський заявив, що звільнення цих політиків, було однією з основних умов, висунутих Європейським Союзом. Проте найважливіший, навіть символічний в'язень, тобто Ю. Тимошенко, не була звільнена, хоча В. Янукович неодноразово висловлював бажання вирішити це питання найближчим часом. Ці дії української влади та запевнення В. Януковича Польща оцінила дуже позитивно. Під час саміту голів держав Центральної Європи 13 червня 2013 р. у Братиславі Б. Коморовський заявив, що необхідно належним чином оцінити нещодавні дії української влади, які вказують на те, що існує величезна ймовірність того, що восени буде підписана Угода про асоціацію. Він, однак, додав, що Польща та Європейський Союз надалі очікують не лише законодавчих змін, а й виконання політичних вимог, тобто де-факто вирішення питання стосовно Ю. Тимошенко.

В опублікованій 1 липня 2013 р. заяві президент Б. Коморовський зазначив, що в Україні «ми маємо справу з помітним прискоренням дій, спрямованих на виконання українською владою зобов'язань щодо ЄС», і підкреслив, що «бачить великий прогрес» у цій сфері. Коморовський також висловив надію на те, що українська влада здійснить подальші реформи та ухвалить необхідні рішення, завдяки чому на саміті у Вільнюсі відбудеться підписання Угоди про асоціацію⁵³. Однак слід підкреслити, що в середині 2013 р. значущість «європейського виміру» в українсько-польських стосунках дещо знизилася, оскільки найважливішим аспектом двосторонніх відносин тоді стали історичні питання, пов'язані з наближенням 70-ї річниці Волинської трагедії.

Історичний вимір польсько-українських відносин у 2013 р.

Дуже важливим елементом, який становить частину сучасних стосунків Польщі та України, є питання складної багатовікової історії обох народів та держав. Особливий вплив на сьогоднішні

⁵³ Prezydent: Widzę ogromny postęp na Ukrainie. – <http://www.prezydent.pl/aktualnosci/wydarzenia/art,2613,prezydent-widze-ogromny-postep-na-ukrainie.html>.

польсько-українські відносини мають події періоду Другої світової війни, тобто Волинська трагедія та операція «Вісла»⁵⁴.

Оцінка цих подій до сьогодні розділяє не тільки політичну еліту двох країн, а й польське та українське суспільство. Варто підкреслити, що протягом останніх більш як двадцяти років для примирення між поляками й українцями було здійснено багато кроків та цінних ініціатив, які, без сумніву, сприяли частковому пробаченню взаємних образ і зближенню обох народів. Безсумнівна заслуга в цій площині належить президентам А. Квасневському та Л. Кучмі, котрі послідовно діяли на користь польсько-українського примирення й уникали дій, спрямованих на політизацію історичних питань у взаєминах, які неодноразово намагалися здійснювати недоброзичливо налаштовані одна до одної політичні сили обох країн⁵⁵.

Подібна ситуація мала місце у 2013 р. у зв'язку із 70-ю річницею Волинської трагедії, яка посідає дуже важливе місце в історичній свідомості й мартирології польського народу. На тлі цієї річниці частина політичних сил у Польщі та Україні здійснювала кроки, які були спрямовані на розбурхування емоцій і, без сумніву, не сприяли порозумінню та примиренню. Однак слід підкреслити, що завдяки зваженому підходу президентів та церковних ієрархів удалось уникнути надмірної політизації та ескалації емоцій із цього питання. З приводу майбутньої річниці Волинської трагедії уже під час згадуваного представлення пріоритетів польської зовнішньої політики на 2013 р. висловився міністр Р. Сікорський. Він зазначив, що Польща високо оцінила послання єпископів Української греко-католицької церкви з нагоди роковин цієї трагедії. Однак Р. Сікорський зазначив, що Польща висловлює «глибоке переконання» в тому, що процес примирення має супроводжуватися повагою до історичної правди⁵⁶.

⁵⁴ У Польщі події 1943 р. на Волині зазвичай називають «Волинською різаниною». Ураховуючи спірне сприйняття такого визначення цих подій в Україні, автор спеціально називає їх «Волинською трагедією».

⁵⁵ Серед найважливіших ініціатив голів держав слід відзначити підписання у травні 1997 р. спільної заяви «До порозуміння і єднання» та через кілька років, у липні 2003 р., спільної заяви «Про примирення в 60-ту річницю трагічних подій на Волині».

⁵⁶ Informacja Ministra Spraw Zagranicznych o zadaniach polskiej polityki zagranicznej w 2013 roku. – http://www.msz.gov.pl/pl/aktualnosci/wiadomosci/informacja_ministra_spraw_zagranicznych_o_zadaniach_polskiej_polityki_zagranicznej_w_2013_roku.

До прийдешньої важкої річниці в польсько-українських відносинах звернулися також члени новоствореного Громадського комітету «Примирення між народами», до складу якого увійшли, зокрема, екс-президент України Леонід Кравчук, голова Української православної церкви Київського патріархату Філарет та колишній голова Греко-католицької церкви кардинал Любомир Гузар. Вони заявили, що ця болісна річниця подій на Волині не повинна бути використана «безвідповідальними політиками», які продовжують «розпалювати взаємну ненависть»⁵⁷.

Попри заклики про деполітизацію питання Волинської трагедії, уже 11 квітня 2013 р. частина польських парламентаріїв подала до Сейму РП проект заяви про визнання ОУН-УПА та дивізії СС «Галичина» злочинними угрупованнями, які під час Другої світової війни вчинили геноцид польського народу. Пропонувалося також оголосити 11 липня днем пам'яті жертв цього геноциду. У документі зазначалося, що ці звинувачення висувуються виключно на адресу згаданих вище формувань, які вбивали поляків, а не всього українського народу, котрий не мав нічого спільного із цими діями. Однак подання проекту заяви викликало багато суперечок і негайну реакцію з боку українських націоналістичних кіл⁵⁸.

Посилаючись на цю пропозицію частини польських парламентаріїв, депутат від ВО «Свобода» Юрій Сиротюк зазначив, що подібні дії польської сторони, безумовно, не сприятимуть порозумінню та примиренню між двома народами. Представники «Свободи» вимагають від польської сторони також визнання операції «Вісла» злочинними діями польської держави⁵⁹. Свою позицію щодо подання проекту цього рішення висловило також Міністерство закордонних справ України. Під час брифінгу 23 квітня 2013 р. було зазначено, що можливе ухвалення Сеймом РП цього документа суперечитиме високому рівню стратегічного партнерства Польщі та України. МЗС України вкотре підкреслило, що

⁵⁷ Ukraina: Apel o pojednanie w przededniu rocznicy Wołynia. – <http://www.rp.pl/arttykul/996290.html?print=tak&p=0>.

⁵⁸ Projekt Uchwały w sprawie ludobójstwa dokonanego przez OUN-UPA na ludności polskiej Kresów Wschodnich w latach 1939–1947. – <http://orka.sejm.gov.pl/Druki7ka.nsf/0/AED211B60D960627C1257B580031513D/%24File/1295.pdf>.

⁵⁹ Ukraina: Reakcje na projekty uchwał Sejmu w sprawie rocznicy Wołynia. – <http://dzieje.pl/aktualnosci/ukraina-reakcje-na-projekty-uchwal-sejmu-w-sprawie-rocznicy-wolynia>.

обидві сторони повинні уникати політизації цих питань і з відповідною повагою та гідністю вшанувати пам'ять жертв.

Політичний аспект відзначення 70-ї річниці Волинської трагедії

Уникнути політизації роковин Волинської трагедії повністю не вдалося, а напруженість на цьому тлі зростала з наближенням липня, тобто періоду кульмінації братовбивчої боротьби в 1943 р. У зв'язку з річницею пропозиції щодо прийняття спеціальних резолюцій про ознаменування цієї події були представлені в обох палатах польського парламенту. У більшості поданих заяв указувалося на необхідність подальшого польсько-українського примирення, однак бурхливі дискусії та суперечки викликали пропозиції щодо визнання трагедії на Волині в 1943 р. «геноцидом» та «етнічними чистками». В остаточній прийнятій після дуже бурхливого обговорення 20 червня 2013 р. постанові Сенату РП про Волинську трагедію ці події були визнані «етнічною чисткою з ознаками геноциду», у результаті якої під час злочинних дій УПА загинуло понад 100 тис. осіб⁶⁰.

У відповідь на прийняття цієї постанови ВО «Свобода» заявило, що вона не сприяє добросусідським відносинам між Україною та Польщею, а також негативно впливає на спроби примирення обох народів і розуміння ними цих трагічних подій. Було також підкреслено, що у прийнятому документі взагалі не згадується про тисячі людей, які загинули внаслідок дій підрозділів Армії Крайової, та наведено непідтверджену кількість жертв конфлікту.

Незалежно від ухвалення постанови Сенату РП власну пропозицію постанови стосовно Волині намагались опрацювати депутати Сейму РП. Обговорення форми цього документа в рамках комісії Сейму було дуже бурхливим, і депутати не змогли досягти згоди щодо його компромісної версії. Перед початком голосування із цього питання перед депутатами виступив міністр закордонних справ Р. Сікорський, який закликав їх керуватися здоровим глуздом і не розбурхувати зайвих емоцій. Проте звернення Р. Сікорського не зустріло розуміння з боку депутатів, і обговорення

⁶⁰ Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 20 czerwca 2013 r. w 70. rocznicę Zbrodni Wołyńskiej. – <http://www.senat.gov.pl/prace/senat/uchwaly>.

постанови стосовно подій на Волині було дуже бурхливим. Нарешті 12 липня 2013 р. Сейм РП прийняв резолюцію «Щодо вшанування 70-ї річниці Волинського злочину і віддання шани його жертвам». У цьому документі вказувалося, що дії німецьких та радянських окупантів на Волині сприяли поширенню ненависті на релігійному й національному ґрунті, а масовий і запланований масштаб «волинського злочину надав йому характеру етнічної чистки з ознаками геноциду»⁶¹.

Польський Сейм також висловив подяку українцям, які, наражаючись на небезпеку, а то й жертвуючи власним життям, намагалися рятувати поляків від вояків Організації Українських Націоналістів та Української Повстанської Армії, а також тим представникам українського народу, які нині допомагають документувати ці злочини⁶².

Варто зазначити, що до дискусії про Волинську трагедію підключилися також А. Квасневський і Л. Кучма, тобто політики, які, як згадувалося раніше, під час свого керівництва багато зробили для взаємного примирення і порозуміння обох народів. В опублікованій заяві колишні президенти підкреслили, що багатомісячна історія польсько-українських відносин була багатомісячною як на позитивні, так і на трагічні події. На думку А. Квасневського та Л. Кучми, однією з них стала саме трагедія на Волині, яка була викликана складними причинами історичного та політичного характеру. Колишні президенти зазначили також, що предки нинішнього покоління заплатили високу ціну за спільне усвідомлення того, що польський та український народи повинні жити «у мирі та злагоді»⁶³.

А. Квасневський і Л. Кучма наголосили, що з падінням комуністичної системи у Європі були створені відповідні умови для

⁶¹ Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 12 lipca 2013 r. w sprawie uczczenia 70. rocznicy Zbrodni Wołyńskiej i oddania hołdu Jej ofiarom // Monitor Polski. – 2013. – 31 lipca. – Poz. 606.

⁶² Ibid. Слід зазначити, що питання «Волинської трагедії» було також частиною внутрішньої боротьби в Україні. На початку липня група 148 депутатів від Партії Регіонів і комуністів звернулася до Польського Сейму з приводу визнання геноцидом польського народу діяльності ОУН-УПА на Волині в 1943 р. Депутати зазначили, що необхідно чітко оцінити злочинну діяльність цих структур, та підкреслили, що розвиток і зміцнення польсько-українських відносин неможливі без пам'яті про тисячі людей різних національностей, які тоді загинули.

⁶³ Kwaśniewski i Kuczma apelują o pojednanie między Polakami i Ukraińcami. – <http://www.rp.pl/arttykul/1027897.html>.

взаєморозуміння та польсько-українського примирення. Вони також відмітили, що політики, які прагнуть реального процвітання обох держав, повинні думати про майбутнє і дбати про єдність між Польщею та Україною, а також підкреслили, що сильні, незалежні та об'єднані спільним баченням майбутнього Польща й Україна є найкращою гарантією пам'яті жертв трагічного минулого.

Гаряча політична осінь – великі надії та сподівання

Після завершення заходів, пов'язаних з Волинською трагедією, у другій половині 2013 р. на перший план у польсько-українських відносинах знову вийшло питання євроатлантичної інтеграції та підписання Україною Угоди про асоціацію на прийдешньому саміті «Східного партнерства» у Вільнюсі. Це питання під час відкриття чергової сесії Верховної Ради 3 вересня 2013 р. порушив Президент В. Янукович, який звернувся до парламентарів з вимогою прийняти закони, необхідні для підписання Угоди про асоціацію з ЄС. У відповідь на це звернення Голова Верховної Ради Володимир Рибак заявив, що відповідний пакет законів буде прийнято без зайвих зволікань. 18 вересня 2013 р. після проведення міжвідомчих консультацій Кабінет Міністрів України одногослосно затвердив текст Угоди про асоціацію.

Такі декларації та дії з боку української влади отримали позитивну оцінку влади Польщі. Ці питання були найважливішою темою чергової зустрічі Президентів В. Януковича і Б. Коморовського, а також голови Європейської Ради Германа Ван Ромпея, яка відбулася наприкінці вересня 2013 р. під час 68-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН. Після проведених переговорів Б. Коморовський висловив надію, що саміт «Східного партнерства» у Вільнюсі буде успіхом України та ЄС, і додав, що підготовка до підписання Україною Угоди про асоціацію «йде добре, хоча не все ще завершено»⁶⁴.

Процес євроінтеграції України був темою засідання X Міжнародної конференції «Ялтинська європейська стратегія» (YES), яка відбулась у Криму наприкінці вересня 2013 р. У цій важливій зустрічі взяли участь міністр закордонних справ Польщі Р. Сікорський та экс-президент А. Квасневський. Під час засідання

⁶⁴ Liczymy na sukces UE i Ukrainy w Wilnie. – <http://www.prezydent.pl/aktualnosci/wizyty-zagraniczne/art,258,liczymy-na-sukces-ue-i-ukrainy-w-wilnie.html>.

Р. Сікорський висловив думку про те, що очікуваний саміт «Східного партнерства» матиме ключовий вплив на формування відносин Європейського Союзу та держав Східної Європи на найближчі декади. У свою чергу, міністр Л. Кожара, торкаючись теми польсько-української співпраці в зазначеній сфері, висловив Р. Сікорському вдячність за підтримку України в цьому ключовому питанні й підкреслив, що з погляду процесу трансформації Польща є зразком проєвропейських реформ.

«Європейська» проблематика була найважливішою темою чергової зустрічі президентів Б. Коморовського і В. Януковича, яка відбулася 7 жовтня 2013 р. у Кракові. У цій зустрічі взяли участь також президент Німеччини Йоахім Гаук та президент Італії Джорджо Наполітано. Тоді європейські лідери висловили задоволення змінами, які відбулися в Україні, однак підкреслили необхідність компромісного вирішення політичного аспекту, яким вони вважають ув'язнення Ю. Тимошенко. Під час цієї зустрічі президенти В. Янукович та Б. Коморовський обговорили також стан двосторонніх відносин і підписали «Програму українсько-польського співробітництва на 2013–2015 р.». Цей документ визначає основні напрями польсько-українського співробітництва на найближчі роки і є продовженням підписаної президентами в лютому 2011 р. «Дорожньої карти». Програма була поділена на дев'ять частин, у яких були докладно описані дії, спрямовані на реалізацію стратегічного партнерства двох країн. До пріоритетів цього співробітництва належать:

- посилення двостороннього діалогу;
- співробітництво у сфері євроінтеграції України;
- співробітництво у сфері безпеки та оборони;
- економічну співпрацю;
- співробітництво в аграрному секторі;
- співробітництво в галузі енергетичної безпеки;
- транскордонне та міжрегіональне співробітництво;
- співробітництво у сфері культури та освіти, поглиблення міжлюдських контактів та ін.⁶⁵

Слід підкреслити, що в цій програмі співробітництво у сфері європейської інтеграції України було визначене як один з пріоритетних напрямів стратегічного партнерства. Президенти прямо

⁶⁵ Програма польсько-українського співробітництва на 2013–2015 роки.

зазначили, що взаємодія в цій сфері має сприяти «швидкому» підписанню та набранню чинності Угоди про асоціацію. Схвалення такого формулювання Президентом В. Януковичем укотре могло свідчити про те, що він з усією серйозністю ставиться до своїх заяв і що найближчим часом можна очікувати розв'язання проблеми Ю. Тимошенко. Такий сценарій здавався ймовірним, оскільки кількома днями раніше, 4 жовтня 2013 р., спеціальні посланці Європарламенту А. Квасневський та П. Кокс звернулися до В. Януковича з клопотанням про помилування Ю. Тимошенко. Попри те, що були запропоновані різні варіанти розв'язання цієї проблеми, В. Янукович не прийняв рішення про амністування Ю. Тимошенко. У Верховній Раді не вдалося досягти компромісу з приводу прийняття законопроекту, на підставі якого експрем'єр могла б виїхати на лікування за кордон. У зв'язку із цим 15 жовтня 2013 р., звітуючи перед Європарламентом про результати діяльності своєї місії, А. Квасневський і П. Кокс зазначили, що за останній період в Україні вдалося досягти багатьох позитивних змін, однак умова ЄС, пов'язана з вирішенням справи Ю. Тимошенко, не виконана до цього часу.

Питання виконання Україною зобов'язань перед самітом у Вільнюсі було однією з тем засідання Ради ЄС у закордонних справах, яке відбулося 21 жовтня 2013 р. Одразу після цього засідання міністр закордонних справ Польщі Р. Сікорський та міністр закордонних справ Швеції Карл Більдт відвідали Молдову, Україну та Грузію, щоб обговорити з керівництвом цих держав процес європейської інтеграції, впровадження «Східного партнерства», а також майбутнє цієї програми. Слід зазначити, що це європейське турне Р. Сікорського і К. Більдта супроводжувалося публікацією у пресі всіх держав «Східного партнерства» статті обох міністрів «На шляху до цілісної Європи». У ній міністри згадали про те, що започаткована у 2008 р. програма «Східне партнерство» – це більш амбітна стратегія, яка має на меті зміцнення стосунків Європейського Союзу із шістьма державами Східної Європи. Р. Сікорський і К. Більдт дуже позитивно оцінили основні досягнення цієї програми, зокрема прогрес у проведенні переговорів щодо угод про асоціацію та документів, які спрощували би процедуру видачі віз. Водночас вони підкреслили, що для того щоб вона повністю реалізувалася, необхідні міцніша підтримка спільних цінностей у країнах-партнерах та координація зусиль усіх частин суспільства для отримання максимальної

користі від нових можливостей. Р. Сікорський та К. Більдт зазначили також, що розуміють складність процесів трансформації й те, що виконання деяких вимог Європейського Союзу пов'язане з жертвами й навіть втратами. Однак вони підкреслили, що переваги, які можна отримати в результаті реалізації цього процесу, більші за можливі складнощі, і зусилля цього варті.

Міністри заявили, що отриманий досвід є найкращим підтвердженням того, що із часом співпраця та близькі стосунки з Європейським Союзом ведуть до відчутних позитивних економічних змін. Шефи дипломатії Польщі та Швеції повідомили також, що під час візитів до окремих держав «Східного партнерства» вони висловлять солідарність із партнерами, на яких чинить тиск Росія, намагаючись змусити їх відмовитися від продовження співпраці з Європейським Союзом. Р. Сікорський та К. Більдт висловили також надію на те, що зустріч у Вільнюсі виявиться «самітом досягнень» та ознаменує початок поглибленої інтеграції між ЄС та країнами Східної Європи⁶⁶.

22 жовтня 2013 р., після переговорів з владою Молдови в Кишиневі міністри Р. Сікорський та К. Більдт вирушили до Києва, де в них відбулася зустріч із українськими посадовцями найвищого рівня: Президентом В. Януковичем, прем'єром М. Азаровим, міністром закордонних справ Л. Кожарою, а також представниками опозиції. Після цих переговорів міністри Польщі та Швеції відзначили, що Україна надалі має шанс на підписання Угоди про асоціацію, однак це залежить саме від влади в Києві, яка повинна виконати взяті на себе зобов'язання. Міністр Сікорський додав, що для України «час блефування в питанні підписання Угоди про асоціацію закінчився, і настав час дій»⁶⁷.

Імовірно, зміна риторики з боку Р. Сікорського була пов'язана з тим, що до зустрічі у Вільнюсі залишилося мало часу, а розв'язання найважливішої проблеми, тобто звільнення Ю. Тимошенко, затягувалося, попри постійні заяви про те, що це буде зроблено. Слід підкреслити, що сама Ю. Тимошенко звернулася до Європейського Союзу з проханням підписати Угоду про асоціацію, незважаючи на своє ув'язнення. Однак, незалежно від її думки, позиція

⁶⁶ Сікорський Р., Більдт К. На шляху до цілісної Європи. – <http://www.pravda.com.ua/articles/2013/10/21/7000326>.

⁶⁷ Ministrowie Sikorski i Bildt z wizytą w państwach Partnerstwa Wschodniego. – http://www.msz.gov.pl/pl/aktualnosci/wiadomosci/ministrowie_sikorski_i_bildt_z_wizyta_w_panstwach_partnerstwa_wschodniego.

Європейського Союзу із цього питання залишилася незмінною, а прем'єр Дональд Туск після закінчення саміту ЄС 25 жовтня 2013 р. сказав, що українська влада «жонглює» справою Ю. Тимошенко й відтягує розв'язання цієї проблеми, що врешті-решт може призвести до негативних наслідків.

Того самого дня під час відкриття щорічної зустрічі Європейської групи Тристоронньої комісії у Кракові президент Б. Коморовський укотре позитивно оцінив досягнення України на шляху європейської інтеграції. Водночас він знову закликав владу вжити «рішучих дій» у справі Ю. Тимошенко, ув'язнення якої він назвав останнім бар'єром, що стоїть на шляху до підписання Угоди про асоціацію. У зустрічі в Кракові взяв участь також міністр закордонних справ України Л. Кожара, який після розмови з А. Квасневським знову підтвердив бажання розв'язати цю проблему й підкреслив, що підписання Угоди сприятиме процесу ґрунтовних реформ в Україні.

Відмова від підписання Угоди про асоціацію – несподіванка й розчарування польської сторони

Попри заяви української влади про наміри розв'язати проблему Ю. Тимошенко і триваючі в Україні дискусії щодо юридичних підстав такого рішення, упродовж наступних тижнів перелом у цій справі не відбувся. Керівництво Польщі та Європейського Союзу утвердилося в переконанні, що, найімовірніше, до саміту у Вільнюсі Ю. Тимошенко все-таки не буде звільнена. Тому розглядалися альтернативні пропозиції та варіанти розв'язання проблеми в ситуації, що склалася.

У переддень зустрічі у Вільнюсі Польща виступила з ініціативою, щоб ЄС відмовився від попередніх вимог і щоб, попри те, що українська влада не виконала своїх зобов'язань, Угода про асоціацію була підписана. Наприклад, 15 листопада 2013 р. президент Б. Коморовський зазначив, що, незалежно від ситуації, Євросоюз має розглянути можливість підписання угоди у Вільнюсі, водночас висунувши Україні вимогу про виконання зобов'язань у процесі ратифікації цього документа. Слід підкреслити, що як Польща, так і ЄС були переконані, що В. Янукович справді хоче підписати Угоду про асоціацію, тому вони практично до кінця наполягали на вирішенні справи Ю. Тимошенко й ніхто не очікував зворотного сценарію, тобто відмови України від підписання цього документа.

Рішення про призупинення процесу євроінтеграції було прийняте Кабінетом Міністрів України 21 листопада 2013 р., тому для польської влади воно стало великою несподіванкою та розчаруванням. Коментуючи цей факт, МЗС Республіки Польща в заяві від 22 листопада 2013 р., зазначило, що Україна є суверенною державою і Польща з повагою ставиться до цього рішення. Водночас міністерство висловило розчарування з приводу призупинення процесу зближення з ЄС і заявило про свої побоювання щодо того, що рішення уряду України може призвести до довготривалого заморожування процесу європейської інтеграції та до невідворотних втрат у триваючому процесі реформ, демократизації та модернізації держави. У цьому документі також зазначалося, що остаточне рішення про підписання Угоди про асоціацію ухвалить Президент В. Янукович і саме на нього лягає основна відповідальність за цей крок. Адже як Польща, так і ЄС були готові до далекосяжного компромісу⁶⁸.

Упродовж наступних днів тривали численні дипломатичні переговори на двосторонньому та багатосторонньому рівнях, метою яких було схилити В. Януковича до зміни ухваленого рішення. В оприлюдненій 25 листопада 2013 р. заяві президія Комісії закордонних справ Сейму РП навіть звернулася до керівництва ЄС та урядів окремих країн-учасників із закликом використати під час переговорів з Україною всі існуючі можливості для того, щоб підписання угоди у Вільнюсі відбулося.

Важливим питанням, яке порушувалося під час цих переговорів, були триваючі в Києві масові акції протесту, спровоковані відмовою української влади від підписання Угоди про асоціацію. Ситуація в Україні, що ускладнювалася, а також тактика дій ЄС у цих нових обставинах були темою двосторонньої зустрічі міністрів закордонних справ Польщі та Німеччини Р. Сікорського та Гідо Вестервелле, яка відбулася 26 листопада 2013 р. У спільній заяві, зробленій після зустрічі, шефи дипломатії зазначили, що протести, які тривають в Україні, є переконливим доказом того, що громадяни України хочуть подальшого зближення з Європейським Союзом. На їхню думку, саме українське суспільство має шанс отримати найбільші переваги від політичного та економічного

⁶⁸ Oświadczenie MSZ ws. wstrzymania przez rząd Ukrainy prac nad umową stowarzyszeniową z UE. – http://www.msz.gov.pl/pl/aktualnosci/wiadomosci/oswiadczenie_msz_ws_wstrzymania_przez_rzad_ukrainy_prac_nad_umowa_stowarzyszeniowa_z_ue.

співробітництва з ЄС. Вони також підкреслили, що підписання Угоди про асоціацію відкриє перед Україною нові можливості і створить шанси для модернізації та економічного розвитку, які забезпечать українцям щасливе і стабільне майбутнє⁶⁹.

Наслідки саміту у Вільнюсі: посилення масових протестів та реакція з боку Польщі

Переговори, які велися ще під час саміту, не призвели до зміни позиції української влади, і Україна у Вільнюсі не підписала Угоду про асоціацію. Президент В. Янукович неодноразово пояснював це рішення тиском з боку Росії та скрутним економічним становищем, проте слід визнати, що результати саміту в контексті України були невтішними як для ЄС, так і для Польщі. Адже польська влада неодноразово підкреслювала, що найважливішою метою двосторонніх відносин у 2013 р. є саме підписання цього документа.

Говорячи про результати зустрічі, президент Б. Коморовський оцінив їх як частково задовільні й відверто визнав, що рішення української влади є для нього «джерелом занепокоєння та розчарування». Щоправда, Б. Коморовський відкинув твердження журналістів про обман з боку української влади. Однак слід підкреслити, що для Коморовського, який послідовно підтримував В. Януковича, таке рішення партнера стало великим розчаруванням і призвело до втрати довіри до українського Президента.

Підтвердженням цього факту було перше рішення, прийняте під впливом вільнюського «розчарування», згідно з яким була скасована запланована на 2 грудня 2013 р. зустріч двох президентів. В. Янукович та Б. Коморовський мали взяти участь в урочистостях з нагоди відкриття нового пункту пропуску через державний кордон у Будомежі, а також у засіданні Економічного форуму у Львові.

У зв'язку з масовими суспільними протестами, які тривали в Києві, Україна та Євросоюз заявляли про можливість повернення до переговорів щодо підписання Угоди про асоціацію. У цій

⁶⁹ Wspólna deklaracja szefów MSZ Polski i Niemiec ws. Ukrainy. – http://www.msz.gov.pl/pl/aktualnosci/wiadomosci/wspolna_deklaracja_s_zefow_msz_polski_i_niemiec_ws__ukrainy.

ситуації як провладні, так і опозиційні польські політики заявляли про те, що Польща послідовно підтримуватиме Україну на форумі ЄС і намагатиметься домовитися з Брюсселем про надання пакета економічної допомоги для України на вигідніших умовах.

Слід підкреслити, що в останній період домінуючим фактором в українсько-польських відносинах у 2013 р. була також реакція Польщі на суспільні протести в Києві та застосування сили проти протестувальників, яке вперше мало місце одразу після Вільнюського саміту, – у ніч з 29 на 30 листопада 2013 р. Такі дії української влади, під час яких постраждали також польські громадяни, викликали негайну реакцію та критику з боку Польщі та ЄС. У заяві МЗС Республіки Польща від 30 листопада 2013 р. підкреслювалося, що пацифікація мирних демонстрантів не сприяє процесу євроінтеграції України. Міністерство звернулося до української влади із закликом не застосовувати силових рішень, які можуть мати «непередбачувані й невідворотні наслідки», та закликала вирішувати суспільні конфлікти, котрі тривають у Києві, виключно мирними й політичними методами. Підкреслимо, що в цьому документі МЗС РП висловило солідарність з представниками українського суспільства, які вийшли на мирні демонстрації за європейське майбутнє своєї країни⁷⁰.

У зв'язку із цими подіями Міністерство закордонних справ Польщі 1 грудня 2013 р. викликала на розмову посла України в Польщі Маркіяна Мальського. Під час цієї зустрічі польська сторона вкотре висловила обурення з приводу застосування сили проти демонстрантів і зажадала об'єктивного розслідування факту побиття «Беркутом» польських громадян. Посол М. Мальський висловив співчуття з приводу ситуації, що склалася, і підкреслив, що застосування сили проти протестувальників було неприпустимим і що це не відповідає принципам демократичної держави⁷¹.

Пізніше, 2 грудня 2013 р., питання кризи в Україні було розглянуте на засіданні Ради Національної Безпеки. Під час засідання президент Б. Коморовський підкреслив, що ним та польським урядом будуть здійснені кроки, спрямовані на підготовку нового

⁷⁰ Oświadczenie MSZ ws. rozpedzenia pokojowej demonstracji w Kijowie. – http://www.msz.gov.pl/pl/aktualnosci/wiadomosci/oswiadczenie_msz_ws_rozpedzenia_pokojowej_demonstracji_w_kijowie.

⁷¹ Komunikat MSZ po spotkaniu z Ambasadorem Ukrainy w Polsce. – http://www.msz.gov.pl/pl/aktualnosci/wiadomosci/komunikat_msz_po_spotkaniu_z_ambasadorem_ukrainy_w_polsce.

Плану дій щодо України як на двосторонньому рівні, так і в ширшому європейському масштабі. Президент зазначив, що такі дії є великим викликом, однак вони необхідні для послідовного втілення в життя принципів «Східного партнерства». Він також підкреслив, що на цьому етапі опрацьовуються нові проекти надання фінансової допомоги Україні⁷².

Після цього засідання прем'єр Дональд Туск сказав, що питання Сходу, передусім польсько-українські відносини, були предметом співробітництва й консенсусу найважливіших польських політичних сил. Він заявив, що через відносини всередині країни та відносини України із сусідніми країнами процес зближення України з ЄС є надзвичайно складною «грою». Д. Туск підкреслив, що роль Польщі на нинішньому етапі мусить зводитися до того, щоб ця «велика гра» за майбутнє України не завершилася непередбачуваним і драматичним фіналом⁷³.

Тема загострення ситуації в Україні була також предметом засідання Сейму РП, котре відбулося 3 грудня 2013 р. На ньому польські парламентарії прийняли спеціальну постанову, в якій висловили «глибоке занепокоєння» ескалацією політичної ситуації в Україні. Сейм РП ще раз засудив використання сили проти протестуючих у Києві прихильників опозиції та закликав до мирного перебігу протестів⁷⁴. Депутати висловили цілковиту солідарність із мітингувальниками, зазначивши, що їхня рішучість є для міжнародної громадської думки підтвердженням прагнення України до повноправного членства в ЄС. Депутати запевнили, що польська держава вживатиме всіх можливих заходів для того, щоб європейська перспектива для України залишалася відкритою. Вони також закликали владу та опозицію негайно розпочати переговори для досягнення згоди в питанні європейської інтеграції України.

Із черговим закликом до досягнення домовленості й незастосування сили проти демонстрантів виступили міністри Р. Сікорський та К. Більдт на зустрічах з найвищими посадовцями

⁷² Będzie nowy plan działań Polski wobec Ukrainy. – <http://www.prezydent.pl/aktualnosci/wydarzenia/art,2751,bedzie-nowy-plan-dzialan-polski-wobec-ukrainy.html>.

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 3 grudnia 2013 r. w sprawie sytuacji na Ukrainie. – http://orka.sejm.gov.pl/proc7.nsf/uchwaly/1954_u.htm.

України під час засідання Ради міністрів закордонних справ держав – учасниць ОБСЄ, яке відбулося в Києві 5–6 грудня 2013 р. З проханнями про початок конструктивного діалогу звернулися керівництва ЄС, США та багатьох інших держав. Однак слід підкреслити, що за обставин, які склалися, досягнення домовленості між владою та опозицією було просто неможливим. Прихильники опозиції, котрі протестували спочатку проти відмови від підписання Угоди про асоціацію, почали радикалізувати свої заклики й вимагати відставки Президента та Уряду, звинувачуючи правлячі структури в порушенні Конституції, прав людини, принципів демократії, у корупції та кумівстві. Натомість влада України звинувачувала демонстрантів у тому, що своїми діями вони призвели до дестабілізації та хаосу в країні, а також у спробі незаконного захоплення влади.

Отже, розвиток ситуації в Україні наприкінці 2013 р. був предметом постійної зацікавленості з боку влади РП, яка заявляла про бажання, за необхідності, стати посередником у вирішенні конфлікту. Однак попри заклики й натиск із багатьох сторін, політичну кризу не вдалося розв'язати до кінця 2013 р., і все вказує на те, що зробити це буде надзвичайно складно.

Висновки

Аналізуючи українсько-польські відносини у 2013 р. слід підкреслити, що вони обумовлювалися трьома основними процесами: європейською інтеграцією України, 70-ми роковинами Волинської трагедії та реакцією Польщі на масові суспільні протести в Києві. Останні події мали домінуючий вплив на двосторонні відносини наприкінці 2013 р. Польське суспільство, яке мало досвід боротьби з владою за комуністичного режиму, підтримувало протестуючих у Києві демонстрантів. У Польщі відбулося багато акцій солідарності з українцями. Організовувалися мітинги, концерти, збиралася продовольча та гуманітарна допомога, які потім відправлялися в Україну. Цей суспільний рух, так само, як це було після Помаранчевої революції, напевно, сприятиме кращому сприйняттю народами один одного, порозумінню між ними, а також матиме благотворний вплив на складний процес примирення між поляками та українцями.

Події, якими супроводжувалися заходи, пов'язані із 70-ю річницею Волинської трагедії, показали, що історичні питання

надалі мають великий вплив на сучасні польсько-українські відносини. Попри те, що впродовж останніх десятиліть у цій сфері здійснено багато кроків, на нинішньому етапі важко говорити про повне примирення між польським та українським народами. Цю гіпотезу підтверджують також проведені в червні 2013 р. дослідження відомого «Центру вивчення громадської думки». Їхні результати свідчать про те, що тільки 24% польських респондентів трагічні події спільної історії вважають передумовою, яка поєднує два народи. Однак слід зазначити, що водночас переважна більшість поляків (63%) стверджує, що примирення між поляками та українцями є можливим⁷⁵.

Однак, попри ці процеси в суспільстві, слід зазначити, що з політичного погляду кінець 2013 р. був періодом кризи в українсько-польських відносинах. На початку 2013 р. можна було сподіватися на те, що тісна співпраця у сфері європейської інтеграції України сприятиме зближенню держав і зміцненню стратегічного партнерства. Цей «позитивний» сценарій не виправдав себе, і наприкінці 2013 р. відбулися події, які спричинили цілковиту втрату довіри до В. Януковича та найбільшу за багато років кризу в українсько-польських відносинах. Її подолання стало неможливим у співробітництві зі старою владою України, а стан українсько-польських відносин у наступні місяці залежатиме від розвитку внутрішньої ситуації в Україні.

⁷⁵ Trudna pamięć. Wołyń 1943. – http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2013/K_093_13.PDF.

§ 3. Від європейської асоціації до російської окупації

2013 рік став кульмінаційним моментом міжцивілізаційного протистояння між Заходом та Росією за остаточне закріплення сфер впливу в Європі. Посилення розбіжностей між США та Європою, відсутність консенсусу всередині ЄС та стратегії його відносин з Росією, фінансово-економічна криза в Європі, зміна пріоритетів зовнішньої політики США та послаблення американського впливу на світові процеси – усе це значно послабило позиції Заходу у відносинах з РФ. Завдяки таким тенденціям Росії вдалося значною мірою знівелювати дисбаланс у силі й розгорнути новий геополітичний наступ на Європу з метою остаточного закріпити за собою ту частину простору Східної Європи, яка не охоплена членством у ЄС і НАТО. Центральне місце в цьому просторі посідає Україна. Проте роль, яку відіграє центрова держава, як правило, вимірюється не нею самою, а надається більш сильною державою.

Інший висновок, котрий випливає з принципів геополітики, визначених Р. Коллінзом, полягає в тому, що, опинившись затиснутими між двома потужнішими геополітичними полюсами, які конкурують за контроль над геополітичним простором, серединні (центрові) держави мають тенденцію до фрагментації. У процесі такої боротьби конкуруючі сили знищують буферні зони, захоплюючи та інкорпоруєчи в себе територію серединних держав. Знищивши буферні зони, ці центри сили (окраїнні держави) врешті-решт вступають у конфлікт, у результаті якого один з них отримує перемогу, або ж виникає патова ситуація.

В останньому випадку це призводить до обопільного виснаження таких держав і послаблення їхнього впливу на залежні від них країни⁷⁶.

⁷⁶ *Collins R. Weberian Sociological Theory. – New York: Cambridge University Press, 1986. – P. 187–191.*

Україна на лінії міжцивілізаційного фронту

2013 рік чітко означив описану Р. Коллінзом ситуацію стосовно України. Це означає, що, перебуваючи у становищі буферної зони, затиснута між Сходом і Заходом, Україна зіткнулася з реальною загрозою втрати свого державного суверенітету й територіальної цілісності. Отже, 2013 р. став кульмінаційною стадією цієї боротьби між Заходом і Росією за Східну Європу, центрове положення в якій займає Україна. Від битви за Україну залежатиме остаточний результат цієї боротьби, оскільки від приєднання України до європейського чи до російського геополітичного простору залежатиме подальше розширення сфери геополітичного домінування чи то на Захід, чи то на Схід. Приєднавши Україну, Росія може із цієї стратегічної позиції розширювати свій подальший геополітичний поступ на Центральну Європу й нав'язувати власну нормативну силу Західній Європі. Таким чином, перед Росією В. Путіна відкривається історичний шанс зробити «геополітичний кидок» у Європу, як це зробив Радянський Союз у 1944–1945 рр., змінити баланс сили у відносинах із Заходом та переструктурувати весь геополітичний простір Європи на свою користь, переглянути результати «холодної війни» і знову ствердити себе в ролі домінуючого геополітичного центру в Європі та Євразії. Вирішальною подією цієї геополітичної битви у 2013 р. став Вільнюський саміт «Східного партнерства» (29 листопада 2013 р.), на якому В. Путін завдав нищівної поразки Європейському Союзу. Проте наслідки цієї геополітичної перемоги над Заходом виявилися не такими втішними для Росії, оскільки стратегічний плацдарм під назвою «Україна» виявився не таким стабільним і надійним, як передбачав президент Росії В. Путін.

Український внутрішньополітичний ґрунт, який так інтенсивно «угнювала» Росія своєю інформаційною, культурною, релігійною, політичною та економічною експансією, все ж виявився не цілком придатним для побудови на ньому російського геостратегічного плацдарму. Водночас, не закріпившись на цьому стратегічному плацдармі, Росія не має шансів домогтися своїх далекосяжних цілей у відносинах з Європою.

Отже, вибудовуючи свою стратегію в геополітичному трикутнику РФ – Україна – ЄС, В. Путін мав на меті низку стратегічних завдань стосовно України по лінії відносин як з офіційним

Брюсселем, так і з офіційним Києвом. Основними серед цих зовнішньополітичних завдань Росії у відносинах із ЄС були:

- дискредитація України в міжнародному середовищі, насамперед у США та ЄС, щодо її неієздатності як держави;
- ізоляція України та режиму В. Януковича з боку Заходу;
- недопущення підписання Угоди про асоціацію та зону поглибленої вільної торгівлі між Україною та ЄС.

По лінії відносин з офіційним Києвом Росія ставила перед собою такі стратегічні завдання геополітичного характеру:

- відвернути В. Януковича від підписання Угоди про асоціацію з ЄС;
- гомогенізувати політичний режим в Україні з російським авторитарним режимом;
- гомогенізувати українське суспільство з російським цивілізаційним простором шляхом перетворення його на «малоросійський» соціум;
- позбавити Україну економічних ресурсів та відповідної мотивації, потрібної для реалізації європейського інтеграційного курсу;
- позбавити Україну економічної незалежності шляхом припинення торговельно-економічних зв'язків з Росією та закриття російського ринку для українських товаровиробників;
- створення Росією системи прямого і безпосереднього управління внутрішньополітичними та економічними процесами в Україні.

Усі ці завдання підпорядковані як внутрішнім, так і зовнішнім життєво важливим інтересам Росії. Головний внутрішній інтерес Росії полягає в необхідності збереження та закріплення пострадянської авторитарної моделі розвитку, яка базується на авторитаризмі персоналізованої влади й патерналізмі суспільства. Життєздатність такої моделі побудована на експлуатації природних надр і рудиментів старої радянської економіки, 25-річний ресурс якої практично вичерпався, а також на стереотипах радянсько-російської суспільної свідомості. Попри багатство природних та енергетичних ресурсів, економічний і демографічний потенціал Росії вичерпується. Включення України в російські імперські та геополітичні проекти дає додатковий ресурс для збереження такої моделі розвитку Росії. Як зазначає відомий російський політолог Лілія Шевцова: «Державність стає найважливішим ресурсом російської влади. А тому стає зрозумілим,

наскільки важлива роль України у відтворенні нашого самодержавства. Україна для Кремля зовсім не міжнародний суб'єкт. Україна – чинник внутрішньої стійкості Росії»⁷⁷.

У зовнішньополітичному контексті в умовах глобалізації, цивілізаційних розломів та формування багатопольярного світу основним життєво важливим інтересом для Росії є досягнення статусу світової держави, одного з головних центрів глобального впливу. З урахуванням сучасних глобальних трансформацій Росія у форматі національної держави не здатна досягти такого статусу. Тому не випадково В. Путін намагається представляти Росію як державу-цивілізацію. Проте для такого статусу в Росії не вистачає критичної геополітичної маси, наростити яку вона може лише завдяки приєднанню України до так званого російського цивілізаційного простору у формі таких проектів, як «русский мир» та Євразійський союз.

Висунувши подібний цивілізаційний геополітичний проект, Росія кинула виклик Заходу, нав'язуючи Європі власні авторитарні цінності. «Боротьба Кремля за Україну, – зазначає Л. Шевцова, – показала, що російська влада не збирається обмежуватися лише риторикою, вона володіє певним ресурсом для просування витягнутої з комори державності»⁷⁸. Таке намагання завоювати український геополітичний плацдарм дасть Росії можливість переглянути баланс інтересів у Європі, який склався після закінчення «холодної війни» й знівелювати асиметрію в розстановці сил на Європейському континенті.

Звичайно, що за економічним, демографічним та військовим потенціалом Захід і надалі значно переважатиме Росію. Економічні потенціали ЄС та РФ співвідносяться у пропорції 10 : 1, а між Заходом та РФ – 20 : 1, тоді як за населенням – 5 : 1. Проте геополітичний вакуум, який виник у результаті ослаблення Заходу та приєднання України до Росії, дає останній змогу суттєво знівелювати цей дисбаланс та посилити свій вплив на Європу. Ця логіка, як зазначає директор Московського центру Карнегі Дмитро Тренін, спонукала Москву виступити з ідеєю бінарної конструкції «Велика Європа», яка має складатися з ЄС та Євразійського Союзу. «Оскільки Росія має намір будувати власний

⁷⁷ Шевцова Л. Майдан – вызов для Украины, России и Запада. – http://www.ji-magazine.lviv.ua/diskusija/2013/Shevtsova_Liliya_Majdan_vyzov.htm.

⁷⁸ Там само.

інтеграційний простір, Європейському Союзу потрібно вирішити, у чому полягають його інтереси до цього проекту, й розробити стратегію стосовно цього Євразійського союзу»⁷⁹. Відносини ж із країнами пострадянського простору Європейський Союз має переводити на рівень відносин з Євразійським союзом. У такий спосіб Росія намагається знівелювати зовнішньополітичну суб'єктність пострадянських країн, включно з Україною.

Кремль також розглядає Євразійський союз як геоекономічний проект глобального впливу на противагу Трансатлантичному торговельно-інвестиційному партнерству США та ЄС, а також Трансокеанському партнерству США та азійських країн. Україна в цьому контексті є додатковим ресурсом для такої глобальної політики Росії.

Відносини Євросоюзу з Україною тривалий час розвивалися у форматі Угоди про партнерство та співробітництво, котрий не ставив будь-яких інтеграційних завдань та цілей. У процесі розширення, який розтягнувся на два останні десятиліття, основною метою Європейського Союзу була гомогенізація економічного та політичного простору Центрально-Східної Європи з простором Західної Європи. Україна ніколи не розглядалась як частина цього інтеграційного простору. Свою політику стосовно країн – сусідів ЄС і надалі проводив шляхом нормативної сили, але вже поза межами перспективи членства для них.

У рамках цієї нормативної зовнішньої політики стосовно України ЄС мав такі цілі:

- створити на своїх східних кордонах пояс стабільності та безпеки від «м'яких загроз», які надходять зі Сходу;
- зробити Україну більш європеїзованою, орієнтованою на європейський вектор та європейські цивілізаційні цінності;
- не допустити повернення України в Росію та російські геополітичні проекти, реалізація яких може скласти цивілізаційний і геополітичний виклик Європі.

У рамках цієї парадигми Європейський Союз не ставив за мету зробити з України плацдарм для проникнення в Росію та на Схід чи, навпаки, цілковито інтегрувати Україну в Європейський Союз. Такі половинчасті цілі врешті-решт не приносили належного ефекту, а застосування нормативної сили стосовно України

⁷⁹ *Тренін Д.* Прагматичный поход к отношениям ЕС и РФ. – http://carnegieendowment.org/files/Article_EU_Russ_Trenin_Rus2014.pdf.

практично вичерпало себе. У цій парадигмі політики ЄС Україна розглядалася радше як додаткова проблема безпеки, ніж як ресурс для подальшого розвитку й нарощення потенціалу євроспільноти. У результаті між Європейським Союзом та Росією склався певний баланс, паритет сил та можливостей щодо впливу на Україну.

В умовах такої паритетності зовнішньополітичних гравців офіційний Київ продовжував намагатися втілювати політику балансування між цими головними зовнішньополітичними гравцями. Мета цього балансування зумовлювалася насамперед внутрішніми інтересами владної еліти в Україні. Після обрання В. Януковича на посаду Президента України у 2010 р. провідні позиції в розподілі влади та економічних ресурсів почали займати представники донецького олігархічного клану. Проте цей провладний клас зіткнувся з тими самими проблемами, що й інші політичні лідери в Україні, – вичерпаністю старої радянської ресурсної бази, яка була розподілена між олігархами. В економічному плані це призводить, з одного боку, до збільшення конкуренції за залишки економічного радянського ресурсу між олігархічними групами, а з другого – до монополізації владного політичного ресурсу. Поєднання тенденцій зростання авторитаризму та збільшення дефіциту економічних ресурсів призвело до посилення тиску на середній і малий бізнес та запровадження політичних репресій. Зменшення ресурсного потенціалу зумовило посилення боротьби між олігархічними групами та основними сегментами панівного класу. Результатом цієї боротьби стало перебирання економічних активів олігархів на користь «сім'ї» В. Януковича – вузького оточення президента, пов'язаного з його родичами, та домінування кримінального сегмента у структурі панівного класу в Україні. Такі зміни призвели до трансформації авторитарного режиму в **клетократичний**.

Установлення клетократичного режиму В. Януковичем почалося з моменту його приходу до президентської влади в Україні у 2010 р., проте найбільшого розмаху воно досягло у 2013 р. Основними складовими побудови такого режиму стали «контрреформи» з демонтажу демократичної системи в державі. Інкорпорувавши в Конституційний суд своїх лобістів, В. Янукович у неконституційний спосіб відновив дію Конституції 1996 р., узурпувавши тим самим політичну владу в країні. Наступним кроком стала маніпуляція з виборчим законодавством, введення

змішаної системи виборів та підкуп мажоритарних депутатів шляхом запровадження тотальної корупції та адміністративного ресурсу. Парламентські вибори – 2012 характеризувалися масовим підкупом виборців, тотальним застосуванням адміністративного, силового та кримінального ресурсів. Центральна виборча комісія стала цілковито підконтрольною адміністрації Президента В. Януковича.

Черговим етапом абсолютизації персональної влади В. Януковича стало нівелювання законодавчої влади та маргіналізація парламентської опозиції. Серед заходів, запроваджених В. Януковичем для знищення українського парламентаризму: позбавлення невідконтрольних депутатів їхніх депутатських повноважень, блокування роботи парламенту й переведення його за допомогою парламентської більшості провладної Партії регіонів у пряме підпорядкування рішенням адміністрації Президента В. Януковича. Дискредитація парламенту відбувалася також через грубе порушення регламенту й законів України при прийнятті рішень парламентарями.

Завдяки судовій реформі А. Портнова була знищена незалежність судової гілки влади, а сама судова система перетворилася на каральний та репресивний орган, який утратив свою легітимність. Таким чином, В. Янукович установив персональну абсолютистську владу в країні за допомогою перепідпорядкування всіх інститутів державної влади шляхом виведення їхньої діяльності за межі законодавчого поля держави та Конституції України.

Іншим важливим напрямом установлення клептократичного режиму В. Януковича в Україні стало знищення політичної опозиції та масова фальсифікація парламентських виборів, котра проявилась у 2013 під час довиборів до Верховної Ради України в п'яти округах, де вибори до парламенту у 2012 р. були визнані недійсними. Під час цих виборів відбулися масовий підкуп виборців, зняття з виборів кандидатів та відкриття на них кримінальних справ провладними силами, тотальне застосування адміністративного ресурсу, втручання у виборчий процес правоохоронних органів, фальсифікація протоколів в окружних комісіях, неправосудні рішення, які виносилися судами. У результаті відбулося тотальне спотворення волевиявлення громадян. Без грубих порушень вибори відбулися лише в тих округах, де не балотувалися провладні кандидати.

Важливою тенденцією в процесі встановлення клептократичного режиму В. Януковича стала тотальна криміналізація

правоохоронних органів та прихід у вищі органи державної влади відвертого криміналу. Криміналітет став необхідною ланкою державного управління та найнадійнішим ресурсом політичної влади в країні. Особливість криміналізації органів державної влади полягала насамперед у призначенні при органах центральної та місцевої влади «смотрящих», які наглядали за державними чиновниками, взаємодіяли з місцевими кримінальними угрупованнями, а більшою мірою встановлювали над ними безпосередній контроль, обкладали фінансовими поборами місцевий бюджет і державні підприємства, спрямовуючи всі фінансові потоки, як легальні, так і тіньові, на власне збагачення Президента В. Януковича та керівників його провладної партії.

Паралельно проводилася цілеспрямована робота з криміналізації правоохоронних органів та судової системи. Суди, прокуратура, міліція залучалися до рейдерських операцій із захоплення приватних і державних підприємств. Судові органи у своїх постановках виносили рішення на захист злочинців та криміналітету, покриваючи резонансні злочини, вчинені проти громадян України. Злочини, скоєні правоохоронними органами, як правило, виправдовувалися в судах та прокуратурі. Злочини, здійснені криміналітетом, «вішалися» на невинних людей без будь-якої доказової бази. Резонансним прикладом стали суди над сином і батьком Павлюченками та ін. Прокуратура й міліція, замість дотримання законності, самі вдавалися до кримінальних дій щодо громадян України. У такий спосіб відбувалося безпосереднє зрощення правоохоронних органів з криміналітетом. Суди почали використовуватися як інструмент власного збагачення, а посади у правоохоронних органах розглядалися як можливість незаконного й невідконтрольного збагачення шляхом пограбування середнього та малого бізнесу, а також простих громадян. Урешті-решт, як показали події Євромайдану в грудні 2013 р., **криміналітет став останньою опорою клептократичного режиму В. Януковича**, який спільно з криміналізованими судами, міліцією та прокуратурою чинив убивства та масові репресії проти цивільного населення України.

Поряд з криміналізацією органів державної влади відбувалася криміналізація суспільства шляхом вживляння в суспільну свідомість кримінальних норм поведінки, демонстрації чинною владою безкарності скоєних її представниками злочинів та грубого порушення законодавства й моральних норм. Аморальна

поведінка дедалі частіше сприймалася суспільством як норма, а моральні, гуманні вчинки зневажалися. Кримінальний світогляд швидко заповнював той вакуум у суспільній думці, який утворювався в результаті нищення української національної пам'яті, національних традицій, культури й усталених норм поведінки – усього того, що називається українською національною свідомістю. Криміналізація суспільної свідомості стала вагомим складником у формуванні «русского мира» – перетворенні українців на «малоросійський» соціум.

Таким чином, перетворення українського суспільства на «малоросійський» соціум являло собою утворення кримінального «малоросійського» соціуму з кримінальною радянсько-російською ідентичністю.

Іншою важливою опорою клептократичного режиму В. Януковича була створена ним вертикально інтегрована **системна корупція**, яка мала тотальний характер. Корупція при клептократичному режимі являла собою надзвичайно важливий механізм державного управління, оскільки була покладена в основу кадрової політики. Цей корупційно-кримінальний механізм управління був відпрацьований В. Януковичем у Донецькій області, де той обіймав посаду місцевого губернатора. У результаті впровадження такої кадрової політики утворилася «донецька регіональна еліта», переважну частину якої складав відвертий криміналітет і представники правоохоронних органів та структур місцевої влади, включно з прокурорами, суддями, інкорпорованими в це кримінальне угруповання. З приходом В. Януковича до президентської влади в Україні у 2010 р. представники «регіональної донецької еліти» були розставлені на всі ключові посади вищої та середньої ланки в усіх без винятку органах державної влади по всій території України. Обійнявши такі посади, представники «донецької еліти» сконцентрували свої зусилля на викачуванні місцевих ресурсів заради збагачення як Президента В. Януковича, так і власного. Таким чином, їхня діяльність на державних посадах і кар'єрне зростання здійснювалися за двома критеріями: здатності «добувати» гроші та «заносити» їх «нагору».

З місцевими мешканцями таких чиновників нічого не пов'язувало, оскільки вони призначалися на посади тільки на певний період. Їхні родини та маєтки, як правило, були в Донецьку, Києві або за кордоном. У цьому сенсі вони являли собою «донецько-колоніальну» кримінальну адміністрацію. Тож перед місцевими

мешканцями вони не мали жодної моральної, а тим більше адміністративної відповідальності.

За три роки президентського правління В. Януковича корумпованими та криміналізованими стали не лише органи місцевої влади та правоохоронні органи, а й уряд України. Основними складовими криміналізації та корупції урядових структур є розкрадання державного бюджету та переведення його на їхні власні рахунки в офшорні зони з метою забезпечення розкішного існування в разі відсторонення їх від влади чи втечі з країни. Іншою рисою клептократичного уряду Азарова – Януковича є його **компрадоризація** – збагачення за рахунок маніпуляції тендерами й державними закупівлями, які передавалися підставним тіньовим фірмам, з приводу яких проведено безліч журналістських розслідувань. Третій напрям криміналізації уряду Азарова – Януковича пов'язаний з розкраданням іноземних інвестицій. Така тенденція значно погіршує інвестиційний клімат у країні, посилює вплив іноземних інвестицій, послаблює внутрішній ринок, валютно-фінансову систему та зовнішньоторговельну спроможність країни.

Отже, основною метою клептократичного режиму В. Януковича стало власне збагачення, включно з його родиною та найближчим оточенням старшого сина – Олександра Януковича. Так, за період президентського правління В. Януковича з 2010 р. по 2014 р. статки його родини сягнули 12 млрд дол. США⁸⁰. За останніми оперативними даними, В. Янукович та його найближче оточення тільки до Росії вивезли з України 32 млрд дол. США⁸¹. Фактично у сфері власного збагачення В. Янукович побив світовий рекорд, випередивши всіх відомих світових клептократів, включно з президентом Індонезії Сухарто. У результаті серед владної клептократичної еліти став досить потужно виокремлюватися сегмент «сім'ї» В. Януковича, котра поставила питання про перерозподіл активів провладної Партії регіонів на свою користь. Це призвело, з одного боку, до перерозподілу владних повноважень у країні на користь «сімейного» оточення й витіснення з вищих

⁸⁰ Статки Януковича оцінили у \$12 млрд, резерви України – \$15 млрд. – http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?statki_yanukovicha_otstinili_u_12_mlrld_rezervi_ukrayini_15_mlrld&objectId=1303424.

⁸¹ Янукович вивіз до Росії понад \$ 32 млрд і фінансує масові вбивства та сепаратизм – ГПУ. – <http://tsn.ua/politika/yanukovich-viviz-do-rosiyi-ponad-32-mlrd-i-finansuye-masovi-vbivstva-ta-separatizm-gpu-347455.html>.

органів державної влади лобістів олігархату, з другого – до зменшення активів та економічних ресурсів олігархів і передачі цих активів «сім'ї». Звуження ресурсного поля призвело до зменшення кількості олігархів та втрати ними значної частини бізнес-імперій (таких магнатів, як Ярославський, Хорошковський, Коломойський, Живаго, Пінчук, Тарута).

Виокремлення «сім'ї» в один з найпотужніших економічних сегментів зумовило монополізацію нею політичної влади в країні та посилення репресій, що означало кінець «олігархічної демократії» в Україні. За такого режиму країна катастрофічно зубожіла, посилювалося падіння промислового виробництва, насувалася нова хвиля економічної кризи, золотовалютні резерви держави впали з 37 до 15 млрд дол. США. Таке стрімке падіння рівня життя й загострення соціальних протиріч призвело до посилення репресій та пошуку додаткових фінансових ресурсів і зовнішніх політичних гарантій для збереження клептократичного режиму В. Януковича, оскільки внутрішні фінансово-економічні ресурси та джерела їх поповнення на середину 2013 р. були практично вичерпані, а падіння підтримки з боку суспільства до 16% ставило під сумнів вірогідність для В. Януковича бути обраним на другий президентський термін.

Отже, саме ці економічні та політичні інтереси клептократичного режиму В. Януковича зумовили зовнішньополітичні цілі України у відносинах із Заходом та Росією. Ці цілі набували дедалі більш амбівалентного характеру, оскільки компліментарна політика офіційного Києва в бік Заходу дратувала Кремль. Захід же міг запліщувати очі на авторитарний режим В. Януковича лише за умови, що Україна не зближуватиметься з Росією, не долучиться до її інтеграційних проектів. Але саме це зближення і було головною метою Кремля у відносинах з Україною.

На заграванні із Заходом, декларуючи курс на євроінтеграцію, В. Янукович міг будувати свою зовнішню політику лише в перший період свого правління, коли він мав досить значну підтримку своєї влади та наявні в країні фінансові й економічні ресурси. І такий розрахунок давав свої плоди. В обмін на здачу збагаченого урану В. Янукович отримав поблажливе ставлення до власного клептократичного режиму з боку американської адміністрації президента США Б. Обама. Тривала співпраця з Міжнародним валютним фондом, який надав українському уряду додатково ще 8 млрд дол. США кредиту. Проте ігнорування урядом

М. Азарова вимог МВФ змусило останнього припинити своє фінансування України.

У 2013 р. В. Янукович вирішив «продати» Європейському Союзу Угоду про асоціацію. Маніпуляції з підписанням Угоди та ігнорування відповідних вимог ЄС мало лише одну мету у відносинах з Євросоюзом – отримати значні фінансові ресурси для підтримання клептократичного режиму в Україні, які дали б В. Януковичу змогу продовжити своє перебування на президентській посаді після 2015 р. Причому ця зовнішньополітична мета полягала в тому, щоб спершу отримати гроші обсягом мінімум 160 млрд євро без будь-яких зобов'язань, а вже потім розмірковувати, підписувати чи не підписувати Угоду про асоціацію з ЄС. Водночас із наближенням дати підписання цієї Угоди на Вільнюському саміті «Східного партнерства» фінансові ресурси України танули на очах під економічним та енергетичним тиском Росії із ціною на російський газ 450 дол. США за 1 тис. м³. З іншого боку, ризик від зближення з ЄС не гарантував В. Януковичу збереження клептократичного режиму, оскільки Угода про асоціацію зобов'язувала його проводити демократичні реформи, а такі політичні зобов'язання були для нього неприйнятними.

У відносинах з Росією зовнішньополітичні інтереси клептократичного режиму В. Януковича були більш сумісними. Насамперед це стосувалося їхньої політичної складової. Авторитарний характер режиму В. Януковича був подібний до путінського політичного режиму. Звичайно, в цьому контексті В. Янукович міг цілком розраховувати на підтримку Кремля. Прикладом тут може бути «сімейний суверенітет» Олександра Лукашенка, який зберігається за підтримки Росії. Тож цей зовнішньополітичний інтерес В. Януковича міцно утримує Україну у сфері її проросійських орієнтирів. Інший зовнішньополітичний інтерес клептократичного режиму В. Януковича, який орієнтує його на Росію, – ідеологічний. Він полягає в перебудові України на «малоросійський проект», у якому немає місця українській національній ідентичності та українському соціуму як нації. Це саме є і стратегічним інтересом Росії. Як видно, в цій гуманітарній сфері зовнішньополітичні інтереси режиму В. Януковича та Росії цілком збігаються.

Третя група інтересів має економічний характер і стосується намагання уряду України та олігархічних груп за допомогою Росії, російських інвестицій та технологій реанімувати застарілу

радянську промислову базу, якою вони володіють, і в такий спосіб продовжити її експлуатацію заради власних прибутків. Проте цей їхній інтерес суперечить російським економічним інтересам. Адже українські підприємства цікавлять російський капітал лише в частині недостатніх ланцюгів для побудови замкнених циклів виробництва промислової продукції. Переважна частина цих українських підприємств низькорентабельна через високу енергоємність. Саме тому при їх подальшому старінні проблему цих підприємств не розв'яже навіть Росія. За такої ситуації важка промисловість Донбасу та Південного Сходу приречена постачати свою продукцію на невибагливий російський ринок. Проте це не більше ніж продовження агонії, оскільки як Росія, так і українські олігархи, які «добивають» застарілі заводи, не мають намірів їх модернізувати.

Отже, ключовий зовнішньополітичний інтерес В. Януковича щодо Росії полягав в отриманні від В. Путіна зовнішніх фінансових ресурсів для підтримання його режиму, а також політичних гарантій збереження при владі після президентських виборів та зміні наступних політичних поколінь. Важливим інтересом В. Януковича є також гарантії збереження й недоторканності його власних авуарів. Але в обмін на такі гарантії В. Путін зажадав здачі державного суверенітету України. Таким чином, обмін державного суверенітету на підтримку Кремля виявився основним джерелом виживання політичної влади В. Януковича та його «сім'ї».

Стратегії ЄС та Росії щодо України та методи їх реалізації

Розширення Європейського Союзу до кордонів Радянського Союзу поставило перед ЄС проблему побудови нової системи відносин із цим пострадянським простором. Тож виникла проблема вироблення нової стратегії реалізації Східної політики Європейського Союзу. Потреба в новій стратегії зумовлювалася також новими історичними та політичними обставинами. По-перше, добігла свого кінця дія Угоди про партнерство і співробітництво, яка більше не могла слугувати новим зовнішньополітичним завданням ЄС. По-друге, зазнала краху євроінтеграційна стратегія ЄС щодо Російської Федерації. Брюссель розраховував на те, що інтеграція Росії в Європу автоматично потягне за собою та її сателітів – країни пострадянського простору. Але Росія відкинула ці

розрахунки й почала розглядати Європейський Союз як свого геополітичного конкурента. Спершу Москва відмовилася від участі в політиці сусідства, запропонованій Брюсселем для країн-сусідів. Для Москви така пропозиція виявилась образливою, оскільки її поставили на один рівень з іншими другорядними країнами – Марокко, Молдовою, Україною та ін. Намагання ж Брюсселя вивести РФ в окремих напрям Східної політики ЄС теж не мали успіху. Намір ЄС створити з Росією чотири спільні простори для зміцнення співробітництва в галузі економіки, свободи, внутрішньої безпеки, судочинства, зовнішньої безпеки, науки, освіти й культури загрожував інтересам путінського авторитарного режиму. Остання ж версія політики ЄС у відносинах з РФ передбачає втілення концепції «Партнерство заради модернізації у відносинах з Російською Федерацією». Але при цьому постало питання: модернізація чого? Модернізація авторитарного режиму Путіна? Чи модернізація російської мілітаризованої економіки заради майбутньої воєнної експансії? На якій ідеологічній основі це партнерство відбуватиметься: на базі європейських демократичних чи авторитарних цінностей?

Загострення відносин до стану конфліктних змусило Європейський Союз вибудувати для країн нової Східної Європи окрему від Росії стратегію. Нею стала програма «Східне партнерство». Ідея «Східного партнерства» видавалася компромісним рішенням у відносинах ЄС із Росією. У чому полягає цей компроміс з погляду ЄС? З одного боку, Європейський Союз начебто визнає ту реальність, що країни, на які поширюється «Східне партнерство», залишаються у сфері впливу Росії. Європейські чиновники по-всякчас повторюють, що «Східне партнерство» – не проти Росії, маючи на увазі російську реакцію на розширення НАТО. Росія ж розцінює цю ініціативу, як зазіхання ЄС на російську сферу впливу. Чому? Тому що, запроваджуючи «Східне партнерство», ЄС намагається зберегти європейську орієнтацію країн-учасниць, котрі перебувають у російській «зоні». «Східне партнерство» спрямоване на підтримку внутрішніх трансформацій у напрямі спорідненості з Євросоюзом, що забезпечить країни ЄС від зовнішніх викликів і загроз на його східному кордоні. Це, власне, є поширенням впливу шляхом «м'якої сили» (Soft Power). Відтак, об'єктивно «Східне партнерство» сприятиме намаганням цих країн послабити російський вплив на них. Хоча слід зазначити, що концепція чотирьох спільних просторів, запропонована Євросоюзом

Росії в рамках відносин стратегічного партнерства, закладає набагато більші можливості для зближення ЄС та РФ, ніж подібні чотири платформи, представлені в ініціативі «Східне партнерство» для його шести країн-учасниць⁸².

В основу «Східного партнерства» був покладений ціннісно-нормативний підхід, який базується на конкурентних перевагах ЄС перед Росією. У програмі «Східного партнерства» передбачений гнучкий механізм, який ураховував неоднорідність шести країн-партнерів і дуже різні рівні інтеграції, яких кожна із цих країн планує досягти в результаті наближення до ЄС. «Східне партнерство» порівняно з російським геополітичним проектом надавало країнам досить ліберальні умови для інтеграції, за яких кожна з них мала право вибору щодо участі в цих проектах згідно з власними національними інтересами. У цьому контексті «Східне партнерство» охоплювало ширший контекст цілей, мотивів і форм співпраці. Його особливість полягала в тому, що воно було спрямоване на підтримку реформ в економіці, політичній системі, суспільстві, чого російські геополітичні проекти не передбачають.

Основною метою «Східного партнерства», як зазначалось у спільній декларації його Празького саміту, є обговорення умов, необхідних для прискорення політичної асоціації та подальшої економічної інтеграції між Європейським Союзом і зацікавленими країнами-партнерами. У цьому контексті програма повинна сприяти стабільності та багатосторонній побудові довіри. Отже, «Східне партнерство» у планах ЄС щодо України ставило за мету створення своєрідного поясу стабільності на східних кордонах Європейського Союзу та нівелювання лінії розмежування, яка утворилася з уведенням шенгенської зони та претензій Росії на її виключні інтереси в Україні.

Утілення «Східного партнерства» як конкурентної стратегії порівняно з претензіями Росії передбачалося здійснювати за допомогою цілої низки конкретних інструментів, зокрема нових угод про асоціацію, включно з глибокими та комплексними угодами про зону вільної торгівлі для тих країн, які прагнуть і готові брати на себе відповідні далекосяжні зобов'язання з ЄС; комплексних програм за фінансової підтримки ЄС для поліпшення адміністративної спроможності країн-партнерів; поступової інтеграції

⁸² *Перепелиця Г.* Нові інструменти Східного партнерства і можливості для країн – учасниць // *International Review.* – 2009. – Липень. – С. 44.

в економіку ЄС (із дотриманням асиметрії, необхідної економікам країн-партнерів), включно з юридичними зобов'язаннями щодо наближення регуляторних норм; заохочення країн-партнерів до розвитку мережі вільної торгівлі між ними; укладення «договорів мобільності та безпеки»⁸³, які сприятимуть простішому легальному перетину кордону ЄС, посилюючи при цьому заходи, спрямовані на боротьбу з корупцією, організованою злочинністю та незаконною міграцією.

Застосування всього набору інструментів мало здійснюватися в рамках юридично оформлених зобов'язань, викладених в Угодах про асоціацію та поглиблену і всеосяжну зону вільної торгівлі. Імплементация стратегії «Східного партнерства» базувалася на принципі обумовленості – виконання попередніх вимог як умови підписання Угоди чи її виконання, тоді як Росія пропонувала членство в Митному чи Євразійському Союзі без будь-яких умов.

Таким чином, принцип обумовленості визначав вимогу як стимул до співпраці, а не як добровільне заохочення. Такий принцип закладав у взаємовідносини України та ЄС суто формальний технологічний підхід. Для української сторони це фактично означало односторонні зобов'язання без належних стимулів. Переваги ж від утілення такої стратегії мали проявитися лише в далекосяжній перспективі. На відміну від таких віддалених результатів, російські реінтеграційні проекти обіцяли швидкі й короткотермінові вигоди.

Отже, принцип обумовленості не відповідав інтересам політичного класу в Україні, який був зацікавлений у збереженні існуючої клептократичної авторитарної системи, а не в її зміні. Політичні реформи, проведення яких було однією з особливих вимог Угоди про асоціацію, означали зрештою докорінну зміну цієї системи. Російські ж інтеграційні проекти, навпаки, гарантували збереження авторитарної системи. Розбіжність цих політичних інтересів і зумовила різні уявлення про євроінтеграцію. Політична еліта України за політичну мету мала членство країни в ЄС, а не внутрішні перетворення, тоді як стратегія «Східного партнерства», навпаки, була спрямована на внутрішні реформи в державі поза межами членства. Цим пояснюється також декларативний характер євроінтеграційного курсу України, основні зусилля

⁸³ *Перепелиця Г.* Нові інструменти Східного партнерства і можливості для країн – учасниць // *International Review*. – 2009. – Липень. – С. 44–45.

в реалізації якого покладалися на дипломатичний корпус, тоді як для чиновників інших відомств ця євроінтеграційна діяльність не мала зобов'язуючого характеру.

Тому політична еліта України не вважала вимоги з боку ЄС такими, що підлягають виконанню. Це видно з того, як Президент В. Янукович та його оточення ігнорували «вимоги Фюле» щодо умов підписання Угоди про асоціацію. Як зазначає політолог Катаріна Вольчук, «жодному з державних чиновників не була виголошена догана за неналежне виконання вимог щодо асоціації»⁸⁴.

Інший принцип стратегії «Східного партнерства» полягав в адаптації та конвергенції правил і норм до європейського законодавства. Складність його втілення в Україні полягала в тому, що правила прийняття, а тим більше застосування не враховували вартісних ризиків, які виникали для українських суб'єктів у результаті такої конвергенції. Від запровадження правил технічного регулювання ЄС вигравали лише актори середнього й малого бізнесу, продукція яких має низьку додану вартість. Це дало їм можливість бути конкурентоспроможними на ринку ЄС. Водночас витрати великого бізнесу та підприємств важкої промисловості й машинобудування, зорієнтованих на російський ринок, від переходу на технічні регламенти ЄС, котрі були втричі вищими, видавалися настільки значними, що ці підприємства втрачали свою конкурентоспроможність на європейському ринку й тому всіляко намагалися зберегти свої позиції на ринках СНД. Саме цей сегмент великого бізнесу східних регіонів України найбільшою мірою був представлений у правлячій Партії регіонів, яка разом з комуністами чинила найбільший прихований спротив євроінтеграційним процесам, хоча й декларувала офіційну підтримку євроінтеграційному курсу.

Отже, відсутність достатніх стимулів з боку ЄС для суб'єктів важкої промисловості та машинобудування – найпотужніших акторів у конкретних галузях політики – зробила їх супротивниками Угоди про асоціацію. Великою мірою це стало однією з основних причин провалу стратегії «Східного партнерства» стосовно України. Відсутність стимулів членства в ЄС, які мали країни – кандидати на членство, змушує польську дослідницю К. Вольчук зробити висновок, що «підсумки результатів конвергенції з ЄС

⁸⁵ *Langbein J., Wolczuk K. Convergence without membership? The impact of the European Union in the neighbourhood: evidence from Ukraine // Journal of European Public Policy. – 2012. – 19:6. – P. 873.*

мають лише опосередкований вплив» і не призведуть до стійкого процесу зближення. Ці складні умови становлять значну проблему для європеїзації за межами розширення⁸⁵.

Інша, вже внутрішня проблема втілення стратегії ЄС стосовно України полягає в тому, що ЄС не є монолітним у ставленні до України, а отже, він остаточно не визначився, що робити зі «Східним партнерством». Старі члени ЄС, такі як Німеччина та Франція, до цього часу дивляться на Київ крізь призму свого діалогу з Москвою. Вони не хочуть надто дратувати Росію заради України, боячись порушити власні економічні та безпекові інтереси.

На відміну від Європейського Союзу, який не мав чіткого стратегічного бачення своєї політики щодо України та обмежувався тактичними заходами пасивної оборони, Росія впроваджувала далекосяжну наступальну стратегію, кінцевою метою якої були ліквідація державного суверенітету України і включення її території до складу своєї держави. Утілення цієї мети здійснювалося за двома сценаріями – **інтеграційним** та **дезінтеграційним**. Інтеграційна стратегія в загальних рисах закріплена в оновленій редакції Концепції зовнішньої політики Російської Федерації, де чітко зазначається, що Росія має намір будувати відносини з Україною як пріоритетним партнером СНД, сприяти її залученню до поглиблених інтеграційних процесів⁸⁶. Отже, втягування України в євразійську інтеграцію стало офіційним задекларованим зовнішньополітичним курсом Росії.

Інтеграційний сценарій передбачав досягнення **проміжної** та **кінцевої** мети. Проміжна мета полягала в недопущенні підписання Україною Угоди про асоціацію з ЄС та в ізоляції країни від Заходу. Подальшим стратегічним завданням було приєднання до Митного, а у 2015 р. – до Євразійського Союзу, що врешті-решт передбачало втрату державного суверенітету Україною та входження її до складу оновленої російської держави.

(Ре)інтеграційний сценарій був закладений ще в період створення СНД, котру тодішній президент РФ Б. Єльцин розглядав як тимчасове утворення, на базі якого мав розвиватися реінтеграційний процес. Нового сенсу цей сценарій набув за часів президентства

⁸⁵ *Langbein J., Wolczuk K. Convergence without membership? The impact of the European Union in the neighbourhood: evidence from Ukraine // Journal of European Public Policy. – 2012. – 19:6. – P. 878.*

⁸⁶ Концепция внешней политики Российской Федерации. – http://www.mid.ru/brp_4.nsf/0/6D84DDEDEDBF7DA644257B160051BF7F.

В. Путіна, у першу каденцію якого Росія намагалася втілити ідею повернення «руських земель» у формі Єдиного економічного простору – ЄЕП. Але тоді, у 2003–2004 рр., назрівала Помаранчева революція, яка, власне, остаточно поховала цей проект. Продовження побудови (ре)інтеграційного сценарію знайшло своє втілення в Митному союзі, котрий являв собою менш аморфну організацію із чітко підпорядкованою діяльністю цього утворення інтересам Москви.

Проте проект Митного союзу мав сенс за умови приєднання України. Власне, заради знищення українського державного суверенітету й задумувався цей проект. Система заохочення та переконання в існуванні гіпотетичних опосередкованих вигод у вигляді 7 млрд дол. США чи обіцянок знизити ціну на російський газ для українських олігархів не переконала офіційний Київ у доцільності приєднання до Митного союзу. Для більшої переконливості В. Путін застосував нову стратегію, яку можна назвати (ре)інтеграцією на основі примусу та силового тиску. Основними засобами стали торговельні й інформаційні війни, спрямовані проти України. Безпосередньою умовою припинення цих війн уважалось приєднання України до Митного союзу. Втілення стратегії (ре)інтеграції на основі примусу стало основним лейтмотивом зовнішньої політики РФ стосовно України.

Особливо активно Росія вдалася до торговельних санкцій у другому півріччі 2013 р., після того як пересвідчилася у реальній можливості підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Обмежуючи експорт підприємств, яких пов'язують із впливовими українськими політиками та медіамагнатами, Москва розраховувала схилити впливових українських олігархів до тиску на владу з вимогами відмовитися від євроінтеграційних планів на користь Митного союзу, а також відповідним чином змінити інформаційну політику підконтрольних їм ЗМІ. Так, у липні трубний гігант «Інтерпайп» Віктора Пінчука, з яким пов'язують телеканали СТБ, ICTV, «Новий», газету «Факти», був позбавлений квот на безмитну поставку продукції до країн Митного союзу, що призвело до обкладання продукції «Інтерпайпа» митом обсягом 19–20%. Того самого місяця «Росспоживнагляд» заборонив увезення продукції найвідомішої української кондитерської компанії «Roshen», власник якої, Петро Порошенко, має свою групу впливу у Верховній Раді та володіє телекомпанією «5 канал». 30% експорту продукції цього підприємства припадає

на Росію⁸⁷. Із 14 серпня митниця Російської Федерації під приводом додаткових перевірок фактично заблокувала український імпорт, передусім товарів підприємств, які належать близьким до української влади бізнесменам та політикам, котрі мають впливові медіа-активи, – Ринату Ахметову, Дмитрові Фірташу, Борису Колеснікову та ін. Було заблоковано також імпорт товарів таких великих державних підприємств, як «Турбоатом», «Артемсіль», «Запоріжсталь», найбільший метизний виробник України «Стальканат-Сілур», «Сумихімпром», група «Конті», «Мілкіленд-Україна», ЗАТ «Ерлан» (ТМ «Біола»), «Миронівський хлібопродукт», «Арселорміттал Кривий Ріг», компанія «Метінвест» та ін.⁸⁸

Таким чином, Росія розв'язала торговельну війну з Україною саме в тих галузях, які критично залежні від російського ринку. Серед таких найвагоміших секторів економіки України – машинобудування, металургія, агропромисловий комплекс, хімічне виробництво, паливно-енергетичний комплекс, будівництво, медична, мікробіологічна, легка та харчова галузі промисловості, сфера послуг. Від торговельних санкцій з боку Росії, за приблизними оцінками, збитки українських підприємств сягнули близько 25% від усього українського експорту в Росію. Експорт продукції харчової галузі на російський ринок тільки за перше півріччя скоротився на 800 млн дол. США.

На противагу Європі, для України, як і для всього пострадянського простору, Росія запропонувала власний цивілізаційний проект – так звану доктрину «руського мира». В Україні ця доктрина силами правлячої Партії регіонів утілювалася досить успішно, оскільки лягала на сприятливий ґрунт радянсько-російської свідомості мешканців східних та південно-східних регіонів України. Доктрина «руського мира» покликана реалізувати дві ключові потреби сучасного історичного розвитку Росії. З одного боку, вона слугує обґрунтуванням зовнішньої експансії та втручання у внутрішні справи сусідніх держав, передусім України, з другого – реставрації Росії як імперії, об'єднанню та мобілізації росіян навколо їхньої історичної місії з перетворення країни на «православну цивілізацію», яка має об'єднати всіх православних у протистоянні із Заходом.

⁸⁷ Торговельна війна як «аргумент» Москви проти угоди про асоціацію України та ЄС. – <http://fpri.kiev.ua/wp-content/uploads/2011/01/INTERNATIONAL-WEEKLY-23-24-05.08.2013---22.08.20131.pdf>.

⁸⁸ Таможенный аншлюс. – <http://www.expert.ua/articles/7/0/11609/>.

Однією з основних рис у втіленні цієї доктрини став акцент на формування образу ворога в особі українців, на яких у засобах масової інформації досить інтенсивно почали навішувати такі жахалки-кліше, як «бендери», «фашисти», а з України в російському інформаційному просторі старанно ліпився образ «ворожої держави». Очевидно, що така спецпропаганда спрямована як на мешканців Східної та Південно-Східної України, так і на саме російське суспільство. У зовнішньому сенсі вона покликана поглибити ментальний розкол в українському суспільстві і спровокувати соціальний конфлікт між російськомовними та україномовними громадянами України, на підставі чого мають бути висунуті претензії про порушення прав російськомовного населення. Така фабула створить підстави чи привід для воєнної окупації України та анексії частини її території, як це було втілено стосовно Абхазії та Південної Осетії під час російсько-грузинської війни 2008 р.

У внутрішньому вимірі така спецпропаганда спрямована на підготовку російського суспільства до воєнної агресії проти України. Створення ситуації такого соціального психозу необхідно для підтримки війни та посилення довіри до В. Путіна російського суспільства, в очах якого російський президент априорі виглядає героєм, оскільки наважився знищити ворогів Росії. Описуючи пересічного росіянина з таким психотипом, Юрій Макаров, посилаючись на одного із сучасних російських публіцистів, зазначає: «Він абсолютно переконаний, що ми живемо в ситуації американської всесвітньої змови, і йому чомусь така позиція видається дуже духовною. Він весь час захищає духовність. Йому здається, що Росія перебуває в кільці ворогів. Це цілком класична симптоматика добре розвиненої, зрілої параної, коли останнім оплотом правди, честі, духовності залишається Росія»⁸⁹.

Отже, 2013 р. став кульмінаційним етапом запровадження масованої стратегічної інформаційної операції Росії, спрямованої на зміну політичного курсу України з європейського на проросійський та повалення її державного суверенітету. Ця операція характеризувалася масованим політичним та інформаційним впливом на українське та російське суспільство, а також політичну еліту України. Для проведення цієї операції в попередні роки

⁸⁹ Макаров Ю. Експансивна безправність. Чому потрібно позбутися російської культурної матриці // Тиждень. – 2013. – № 14 (282). – 4 квітня.

була створена й задіяна ціла система підтримання інформаційної безпеки РФ, яка складається з державних та недержавних компонентів. Керівництво цією системою здійснюється безпосередньо президентом Росії В. Путіним. Її діяльність має досить закритий характер. Організаційно, як зазначає експерт з інформаційних війн С. Галушко, вона має «мережеву архітектуру», де кожний центр мережі працює автономно в інтересах досягнення спільної мережі інформаційного впливу⁹⁰. Стосовно України діяльність цієї системи має відверто агресивний, наступальний характер. Центральне місце в організації такої діяльності проти України відведене Федеральній службі безпеки (ФСБ) РФ та Службі зовнішньої розвідки (СВР) РФ, які діють у координації з міністерством закордонних справ Росії.

Для реалізації інформаційного впливу на Україну та міжнародне середовище Росія задіяла величезні ресурси як на внутрішньому російському, регіональному, так і на глобальному рівнях, включно із застосуванням потенціалу таких світових інформаційних агентств, як CNN, BBC та «Альджазіра».

Перший етап стратегічної інформаційної операції Росії проти України здійснювався у м'якій латентній формі і був характерний для першого півріччя 2013 р. та попередніх років – до того моменту, поки Росія не вважала, що підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС має високий ступінь вірогідності. У цей період основний фокус інформаційного впливу був спрямований на російськомовне населення, так званий «малоросійський» соціум, який ментально тяжіє чи має симпатії до Росії. Такий потужний інформаційний вплив російських спецслужб усіяло підтримувався Партією регіонів, яка намагалася використати його для перебудови України в «Малоросію».

Не випадково, що основним напрямом реалізації стратегічної інформаційної операції є культурний вплив. ФСБ має цілий перелік функцій у сфері культури, серед яких – розробка та реалізація заходів культурного характеру, спрямованих на пропаганду російської державності та російського патріотизму й шовінізму з метою консолідації та активізації в Україні суспільних сил, формування широкої суспільної думки з підтримки зовнішньої політики Кремля. Важливим ресурсом реалізації стратегічної інформаційної операції є продукція російської масової культури,

⁹⁰ Галушко С. А. Информационные операции против Украины: взгляд изнутри. – <http://ak-inzt.net/wars/589-article10652>.

її виробництво та експорт в Україну. Тиражування російської поп-культури здійснюється через усі українські телеканали, радіостанції, засоби масової інформації. Російська поп-культура заповнила всі сфери суспільного життя українців – від великих концертних залів, ресторанів, кафе до дискотек, танцювальних майданчиків, маршруток та інших транспортних засобів.

Російська поп-культура є важливим механізмом впливу та культурної експансії Росії в Україні. Вона домінує в українському культурному середовищі порівняно з україномовною та західною культурною продукцією. Крім бізнесових інтересів, російська поп-культура реалізує важливі політичні функції. Вона дає змогу підтримувати та поширювати російську культурну ментальність, а також російські ідеологічно-культурні цінності в українському суспільстві, зміцнюючи таким чином його «малоросійську» ідентичність.

Для втілення основних цілей стратегічної інформаційної операції активно залучається фінансовий та медійний ресурс фонду «Русский мир», який культивує сприйняття російської мови як рідної для всіх українців, на підставі чого формується громадська думка про необхідність надання їй статусу державної мови в Україні. Таким чином, зберігається сприятливе російськомовне середовище для вживляння в суспільну свідомість ідеологічних кліше, спрямованих на знищення української ідентичності та насаджування переконань про спільність багатовікової історії, єдність українського та російського народу, культурну й політичну взаємозалежність України та Росії.

У глобальних масштабах для реалізації стратегічної наступальної інформаційної операції використовується Інтернет. Таким чином, можна говорити про масштабну русифікацію Інтернет-сайтів в Україні, популяризацію контенту російських мережевих ресурсів, зокрема й українською мовою. Активно використовується також феномен блогосфери як ефективної дискусійної «трибуни» в публічній дипломатії на неурядовому рівні. Останнім часом Інтернет став справжнім «театром воєнних дій» в інформаційно-ідеологічній війні. Російські сайти відзначаються особливою агресивністю й упередженістю своїх інформаційних продуктів щодо України, спрямованих на роздмухування українофобії та інших завдань інформаційно-психологічної операції.

На регіональному рівні для інформаційного впливу активно застосовувався національний медійний ресурс як Російської

Федерації, так і України. Головне завдання цих медійних інструментів впливу на Україну полягає в захопленні її національного інформаційного простору, формуванні суспільної думки, яка була б зорієнтованою на підтримання позиції та інтересів Росії, а також на відтворення в цьому соціумі «малоросійської» ідентичності. Поширення подібного впливу на Україну здійснюється через трансляції та розповсюдження російських засобів інформації, а також передачі інформаційно-ідеологічних та інформаційно-культурних програм та інших продуктів для трансляції й тиражування українськими засобами інформації. Найбільший вплив здійснюється через телебачення, радіо, мережу Інтернет і друковані засоби масової інформації.

Телебачення сьогодні виступає основним засобом формування громадської думки. Проте цікавість української аудиторії до заідеологізованих російських телеканалів останнім часом суттєво зменшилася. Кількість українських глядачів, котрі дивляться російське телебачення, не перевищує 7% телевізійного медійного простору України. Таку низьку ефективність російська влада та бізнес намагаються компенсувати трансляцією російських інформаційних продуктів на українських телеканалах, зокрема «Інтері», СТБ, ТРК «Україна», які обіймають близько 30% телевізійного медійного простору України. Національна рада з телебачення й радіомовлення дала дозвіл на трансляцію 45 іноземних програм, 37 з яких були російськомовними⁹¹.

Таке російське медійне наповнення охоплює:

- досягнення персональних домовленостей з власниками українських телеканалів про, як мінімум, нейтралітет у доступі до ефіру провайдерів прихильників російських інтересів;
- досягнення особистих домовленостей з телеведучими профільних каналів про запрошення російських та проросійськи налаштованих експертів і прихильників політики Росії на відповідні ток-шоу, теле- та радіопрограми;
- створення журналістського пулу прихильників приєднання України до Росії та просування його учасників у медіапросторі;
- розробка серії проросійських програм для регіонального телебачення.

⁹¹ Рейтинг. Частка аудиторії 18+ (MediaBusinessUa report). – http://www.mediabusiness.com.ua/component/optiom.com_rating/Itemid,55/lang.uk/.

При цьому вказується на необхідність розгортання ефективної пропагандистської кампанії щодо ідеї приєднання з метою роз'яснення переваг участі України у МС та усунення поширених побоювань і страхів суспільної свідомості щодо інтеграції з Росією. Особлива увага приділялася створенню в Україні експертного пулу політологів та інформаційних центрів, які були б спроможні просувати в українському суспільстві ідеї державної ідеології та політики Росії. Робота з просування в ефір російсько-орієнтованих експертів і журналістів підкріплювалася предметним і послідовним тиском на власників основних телеканалів в Україні та відповідними вказівками російським каналам, доступним по супутниковому телебаченню на території України. Ця робота передбачала:

- моніторинг змісту телепередач за критерієм ставлення до Росії та приєднання до МС;
- пред'явлення на основі результатів моніторингу відповідних вимог до телемагнатів;
- застосування економічних та юридичних санкцій до тих, хто відмовляється їх виконувати.

Останнім часом методи поширення інформаційного впливу, запроваджені на телебаченні, поширюються й на радіомовлення. Російські радіостанції користуються значно більшою популярністю в українській аудиторії. Найбільшу слухацьку аудиторію в Україні має «Наше радіо» – 27,7% слухачів, «LuxFM» – 20,6%, «Русское радио» – 15,3%, «HitFM» – 15,2%, «Мелодія» – 9,5%⁹². Зокрема, з травня 2009 р. радіостанція «Голос Росії» почала впроваджувати свою програму на українській радіостанції «Ера-FM», захопивши в такий спосіб частину українського радіоринку. Ще більш майстерно таку практику російські радіостанції застосовували на місцевих українських радіостанціях, особливо у східних та південних регіонах України, а також у Криму.

Інший важливий засіб «м'якої сили», який застосовувався для здійснення стратегічної інформаційної операції проти України, – фільми російських кіностудій. Російські фільми домінують в українському телеєфірі та кінопрокаті. Переважна більшість із них випускається на державне замовлення з метою формування

⁹² На украинском радиорынке произошли перемены. – http://www.reklamaster.com/spec_projects/show/efforts/sub/media_efforts/id/586/index.html.

позитивного іміджу Росії та негативного іміджу Заходу й України, пропагування культу російських спецслужб, силових структур та інших атрибутів російської державності.

В Україні ж ФСБ Росії розгорнула широку мережу агентури, в яку інкорпоровала значну частину населення серед прихильників Комуністичної партії України, Партії регіонів України, ультраправих та ультралівих проросійських організацій. Крім фонду «Русский мир», до реалізації стратегічної наступальної інформаційної операції активно залучені інші громадські організації та аполітичні центри, зокрема Автономна некомерційна організація «Центр – Кремлівська стратегія». У своїй підривній інформаційно-пропагандистській діяльності «Центр» спирається на значні фінансові кошти, адмінресурс, у тому числі українських бізнесових та політичних еліт.

До проведення стратегічної наступальної інформаційної операції російськими спецслужбами активно залучалися такі громадські організації проросійського спрямування, як Міжнародна академія козацтва, Національна рада козаків України, Всеукраїнський союз радянських офіцерів, Кримський козацький союз «Возродження», Єкатеринославське козацтво, Об'єднана рада Українського закордонного козацтва, Координаційна рада російських організацій «Руське віче», Слобожанське козацтво. Активно співпрацювали з АНО «Центр – Кремлівська стратегія» в інформаційному полі України Український союз промисловців і підприємців України та торгово-промислова палата України, Всеукраїнське об'єднання офіцерів – загальновійськовий союз України.

Поряд з іншими проросійськими організаціями, центральна роль у формуванні спільної цивілізаційної ідентичності, гомогенізації російського ментального простору в Україні та реалізації стратегічної інформаційної наступальної операції відводиться Православній церкві Московського патріархату. УПЦ МП уособлює найпотужніший символ російської присутності в Україні, який асоціює себе з першоосновою візантійської гілки європейської цивілізації. Православна церква Московського патріархату претендує на провідну роль у духовному житті політичної еліти та населення України. Саме тому вона вважається ключовим компонентом «м'якої сили», що застосовується Росією в інформаційних операціях проти України. Для цього були задіяні канали РПЦ і Союзу православних громадян України, за допомогою яких упроваджувався план дій щодо сприяння прихильникам процесу

приєднання України до російських інтеграційних об'єднань та нейтралізації впливу супротивників такого приєднання. Іншим чинником впливовості Московського патріархату на ситуацію є його домінуюче становище серед інших релігійних конфесій в Україні. В Україні УПЦ МП має 44 єпархії та 1144 приходи, тоді як Українська православна церква Київського патріархату 4093 приходи⁹³.

Спочатку основний фокус стратегічної інформаційної операції Росії був спрямований на Президента В. Януковича з тим, щоб вивести його зі стану психологічної рівноваги, сформувані в нього невпевненість у правильності прийнятих рішень і врешті-решт змусити його відмовитися від підписання Угоди про асоціацію з ЄС та пристати на умови В. Путіна зі зміни зовнішньополітичного курсу країни з проєвропейського на проросійський. З наближенням моменту підписання Угоди про асоціацію у Вільнюсі в листопаді 2013 р. психологічний тиск на В. Януковича з боку Кремля значно посилювався. Каналами такого тиску були систематичні зустрічі та постійні телефонні розмови В. Януковича з В. Путіним. Кінець кінцем, В. Янукович був психологічно зломлений, у результаті чого втратив здатність приймати адекватні самостійні рішення й потрапив під повний психологічний вплив президента Росії. Таким чином, В. Путін досяг зовнішнього управління персонально над В. Януковичем, а відтак – і над Україною загалом через монополізацію державної влади в руках українського Президента.

Проте у грудні 2013 р., коли повстав Майдан як незалежний суб'єкт політичної дії в Україні, В. Путін був змушений перейти до жорсткого дезінтеграційного сценарію реалізації стратегічної наступальної операції проти України. Як зазначає відомий український експерт у галузі інформаційних операцій, доктор політичних наук О. Литвиненко: «Жорсткі технології застосовуються тільки у виключних випадках, оскільки після певної критичної точки дії реципієнта жорсткої пропаганди передбачити важко, а інколи практично неможливо»⁹⁴. Таким виключним випадком стала нова революція в Україні – Євромайдан, що змусило

⁹³ The Humanitarian Dimension of Russian Foreign Policy Toward Georgia, Moldova, Ukraine and the Baltic States. – Riga, 2009. – P. 278–279.

⁹⁴ Литвиненко О. В. Спеціальні інформаційні операції: Монографія. – К. : НІСД, 1999. – С. 110.

В. Путіна розпочати підготовку до відкритої воєнної агресії проти України. Базовими правилами жорстких сценаріїв, як зазначає О. Литвиненко, вважаються такі постулати:

- 1) необхідно впливати на емоції, а не на раціональне мислення;
- 2) психологічний тиск має бути постійним – спецпропаганда повинна впливати на реципієнта весь час;
- 3) застосування сугестивних технологій, які є дуже ефективними, оскільки дають можливість прямо і безпосередньо впливати на підсвідомість людини;
- 4) орієнтація пропагандистської кампанії на чітко визначену цільову аудиторію⁹⁵.

На подібних принципах «жорсткого втлумачення» була побудована пропагандистська стратегія Й. Геббельса в нацистській Німеччині. Не випадково, що саме ці принципи Й. Геббельса були запозичені російською машиною спецпропаганди для проведення жорсткого дезінтеграційного сценарію стратегічної наступальної операції проти України. Її метою є дезінтеграція України, створення в державі стану хаосу й нестабільності, результатом чого має стати поява потужного проросійського руху з подальшою анексією Криму, Східної та Південно-Східної частини України та приєднання їх до Росії.

Тому не випадково, що основною цільовою аудиторією запровадження жорсткого сценарію стратегічних інформаційних операцій Росії проти України було обране російськомовне населення, так званий «малоросійський» соціум, який ментально тяжіє до Росії. «Малоросійська» спільнота страждає цілим набором психологічних комплексів. Адже орієнтація на Росію як на імперський центр цивілізаційного розвитку ставить Україну у становище периферії, а українську «малоросійську» спільноту – у становище провінційної, що формує в суспільній свідомості цієї спільноти систему поглядів та почуттів, за якої, з одного боку, вона живе відчуттям зверхності і зневаги до всього українського – української культури, мови, історії, української нації, її героїв і традицій, з другого – відчуває свою меншовартість, вторинність, неповноцінність поряд з великою імперською російською нацією.

⁹⁵ Литвиненко О. В. Спеціальні інформаційні операції: Монографія. – К. : НІСД, 1999. – С. 110.

Основний фокус при здійсненні стратегічної інформаційної операції був спрямований на формування в російськомовному «малоросійському» соціумі Криму, Східної та Південно-Східної України негативних емоцій стосовно Євромайдану та україномовних українців. Результатом запровадження такої операції мало бути формування в цієї категорії реципієнтів відчуття ненависті та агресії до української національної ідентичності, української мови, культури, до всіх українців. Це відчуття формувалося шляхом створення на рівні підсвідомості системи таких стереотипів: «на майдані зібралися терористи та бендери» = «бендери – нацисти» = «бендери – українці» = «українці – нацисти», які хочуть знищити все російськомовне населення України.

Важливим напрямом здійснення стратегічної наступальної інформаційної операції Росії проти України є використання російської історичної спадщини як важливого інструменту закріплення «малоросійської» та спільної цивілізаційної ідентичності. МЗС Росії рішуче виступає проти трактування української історії, яке розходиться з офіційно прийнятою в Росії позицією. Тим самим російська сторона заперечує право України на власну історію, на відродження власної національної пам'яті. Історія ж України, на її переконання, має розглядатися тільки в річищі російської політичної історії. Для закріплення саме такого сприйняття історії в цій сфері російська влада намагається, з одного боку, дискредитувати ті українські національні символи й українських діячів, які боролися за незалежність України, з другого – пропагувати ті історичні дати й пам'ятки, які присвячені російській та радянській історії, а також символізують єдність двох «братерських» народів. Таким чином, наявність в українському соціумі потужного «малоросійського» та слабкого українського сегментів не лише створює надзвичайно сприятливі умови для російського інформаційного впливу, а й переважно визначає саму траєкторію історичного розвитку України, її внутрішню політику та зовнішньополітичний курс щодо Росії.

Серед реципієнтів інформаційного впливу була виокремлена цільова аудиторія – мешканці Севастополя, яким властива локальна «осадна ментальність», пов'язана з героїчною обороною Севастополя у війнах останніх 250 років. Під впливом цього чинника жителям Севастополя властиве фантомне відчуття загрози зовнішньої агресії, нападу на місто й, відповідно, потреба в постійній обороні Севастополя від віртуальних ворогів. Під впливом

такого історичного чинника в процесі інформаційної операції був легко відтворений образ ворога в особі «бендер», які начебто хочуть захопити місто Севастополь і чинити репресії та насилля стосовно мешканців міста. Така інформаційна технологія досить швидко відтворила в жителів міста надзвичайно високу агресивність і ненависть до Євромайдану та України й жагу до повернення в Росію, яка єдина спроможна їх врятувати.

Таким чином, у своїй інформаційній операції Росія використовує для одностороннього впливу на Україну весь арсенал засобів «м'якої сили», дотримуючись при цьому подвійних стандартів у гуманітарній сфері. Загалом же стратегічна інформаційна операція Росії характеризувалася наступальністю, агресивністю, чіткою координованістю дій та комплексністю застосування засобів реалізації поставлених завдань.

Утілення Росією завдань стратегічної інформаційної операції проти України означає фактичне відчуження її від сучасної європейської цивілізації, побудованої на демократичних цінностях, відмову від приєднання до ЄС і НАТО як інституційних основ цієї європейської цивілізації, втрату української ідентичності, яка визначає українську націю, як європейську, належну до великої сім'ї європейських народів. Усе це означає також утрату й української державності та демократичного ладу в країні, оскільки в такому проекті Україна не може бути ані самостійною державою, ані імперією. Вона може бути тільки частиною Російської імперії. Реалізація цієї мети створить сприятливе підґрунтя для конструювання на терені України другої імперської компоненти цього цивілізаційного проекту, пов'язаного з російською державністю.

Таким чином, основною метою такої дезінтеграційної інформаційної операції є досягнення так званої «керованої нестабільності» як сприятливої та необхідної умови для анексії частини території України та повалення державного суверенітету й конституційного ладу в країні шляхом розв'язання широкомасштабної воєнної агресії. Проте «керована нестабільність» сама по собі не є самоціллю. Вона має підготувати й забезпечити успішний початок і завершення воєнної агресії та повалення державного суверенітету країни та її незалежності. **Протягом грудня 2013 р. у Східних та Південно-Східних регіонах України включно з Кримом було сформовано потужну «п'яту колону», котра охоплювала значні групи населення, які організували протести з вимогами проведення референдумів у цих регіонах та федералізації країни**

з подальшим використанням федерального статусу для від'єднання цих регіонів від України та приєднання їх до Росії. Причому провокування таких протестів здійснювалося не лише російськими спецслужбами, а й Комуністичної партією України та Партією регіонів, які розглядали ці інспіровані рухи «п'ятої колони» як власний мобілізаційний ресурс для організації «анти-майданів» та збереження своїх владних позицій у країні.

Ураховуючи таку ситуацію, політичне керівництво Росії запровадило проти України **спеціальну диверсійну операцію стратегічного характеру**, яка здійснюється силами російських спецслужб, передусім Головного розвідувального управління міністерства оборони, Федеральної служби безпеки та Служби зовнішньої розвідки Російської Федерації. Метою цієї спецоперації є підривна діяльність із руйнування державних структур України, встановлення повного контролю й зовнішнього управління над сектором безпеки та оборони й нейтралізацію їхньої дієздатності за функціональним призначенням.

Під час цієї спецоперації була проведена велика робота з формування в Україні мережі проросійських громадських, ділових, експертних, інформаційних і політичних структур, метою діяльності яких є приєднання українських територій до Росії. Кадровою основою цієї суспільно-політичної конструкції мали бути регіональні лідери Південної та Східної України, парафіяни Української православної церкви Московського патріархату, актив дружніх Росії громадських організацій, зацікавлених у приєднанні України до Митного та Євразійського союзів, ділових кіл, а також проросійськи налаштовані члени Партії регіонів та КПУ. Ключову роль у консолідації цих сил мав відігравати громадський рух «Український вибір»⁹⁶.

Таким чином, спираючись на зазначений соціум, керівництво Росії сформувало в Україні мережу російського впливу з метою створення досить потужної суспільно-політичної сили для забезпечення приєднання України до Росії. Приєднання мало стати стрижнем, який мобілізує відповідний суспільний вибір як сучасний аналог історичного руху Богдана Хмельницького за «возз'єднання» з Росією⁹⁷. Першочерговими завданнями такої суспільно-політичної сили були й залишаються: по-перше, нейтралізація

⁹⁶ О комплексе мер по вовлечению Украины в евразийский интеграционный процесс // Зеркало тижня. – 2013. – 16 серпня.

⁹⁷ Там само.

політичного й ослаблення медійного впливу євроінтеграторів; по-друге, створення умов для приєднання України до Росії як в інтеграційних, так і в дезінтеграційних форматах до 2015 р.

Попри важливість контролю над інформаційно-гуманітарною сферою України та її відповідного ідеологічного наповнення, **основним завданням цієї стратегічної спецоперації Росії було створення комплексної вертикально інтегрованої системи безпосереднього впливу на прийняття політичних рішень, політичну владу та внутрішньополітичну ситуацію в Україні.** Така система полягає в концентрованому й усебічному впливі на центри прийняття рішень з опорою на проросійські та прагматичні сили в уряді, парламенті, ділових колах, науковому та журналістському співтовариствах за активізації прихильників та нейтралізації супротивників участі України в Митному та Євразійському союзах та інших російських інтеграційних об'єднаннях. Створювані в результаті цього впливу ланки закріплювалися в постійно діючій мережі з одночасним формуванням політичної сили.

Відповідна комплексна програма дій, яка охоплювала урядові, ділові, парламентські, наукові, культурні, духовні, регіональні й тіньові канали, здійснювалася силами української громадськості, щоб не давати приводів представляти подібну діяльність як «руку Москви». Ця система політичного впливу містила цілий комплекс механізмів тиску на Президента, Уряд, Верховну Раду та бізнес України. До нього належать:

1. Механізми впливу на прийняття необхідних Росії політичних рішень на найвищому рівні державної влади України.

Цей механізм поєднує в собі дискредитацію, силовий тиск та переконання. Останнє підкріплювалося всебічним тиском з метою створення відчуття неминучості приєднання України до Росії заради виживання нинішньої владної еліти. Цей тиск мав іти одночасно від бізнесу, духовенства, громадськості, ЗМІ, експертного співтовариства, а також особисто на Президента України В. Януковича від його найближчого оточення, включно з його родиною.

2. Механізм впливу на Уряд України.

Велика увага в цьому механізмі приділялася чиновникам МЗС, СБУ, Міноборони, Мінфіну, Мінекономіки. Вельми важливим завданням цієї спецоперації була персональна дискредитація проукраїнськи та проєвропейськи налаштованих чиновників, які відстоюють державні інтереси, з метою їх витіснення з керівних посад при оновленні уряду України після виборів. Одночасно

рекомендувалося всебічно сприяти посиленню позицій українських чиновників, котрі поділяють цілі приєднання України до Росії.

Особливе значення відводилося роботі з керівництвом Кабміну України, яке, як зазначається в доповіді «О комплексе мер по вовлечению Украины в евразийский интеграционный процесс», посідає суперечливу позицію, коливаючись у своїх діях і висловлюваннях залежно від тиску з різних боків. Проведення роботи в цьому напрямі припускало здійснення моніторингу позиції українських посадових осіб, здійснення обережного тиску на українське керівництво з метою нейтралізації супротивників і просування прихильників інтеграції з Росією⁹⁸.

Значна увага в реалізації стратегічної спецоперації приділялася кардинальному розширенню сфери взаємодії українських чиновників з Росією та інкорпорації їх у російські політичні структури та бізнес-інтереси. Роботу з найвпливовішими й найперспективнішими з них передбачалося вести за індивідуальними планами, які надаватимуть їм певні гарантії з російського боку.

3. Механізм впливу у Верховній Раді України.

З урахуванням значення українського парламенту цей механізм полягав у формуванні мережі прихильників приєднання України до російських реінтеграційних проектів серед депутатів, включаючи представників усіх партій. Виходячи з того, що українські парламентарії дотримуються гнучкої позиції, орієнтуючись на своїх спонсорів та лідерів, і що більшість Верховної Ради, зокрема фракція Партії регіонів, і всі комітети висловлюються за євроінтеграцію, для зміни їхніх орієнтирів цей механізм передбачає налагодження персональної роботи з парламентаріями, до якої рекомендується залучити бізнесменів, котрі їх спонсують, журналістів, об'єднання виборців, авторитетних осіб. Одночасно передбачалося формування міжфракційної депутатської групи, яка має любіювати російські інтеграційні проекти й інтереси.

4. Механізм впливу на губернаторів і мерів великих міст України.

Цей механізм ураховував ту обставину, що позиція губернаторів і мерів великих міст може вплинути на зміст виборчої кампанії та прийняття рішень Президентом України В. Януковичем. Із цією

⁹⁸ О комплексе мер по вовлечению Украины в евразийский интеграционный процесс // Дзеркало тижня. – 2013. – 16 серпня.

метою для вербування керівників регіонального рівня рекомендувалося використовувати заходи з міжрегіонального співробітництва, зокрема зустрічі в рамках прикордонного співробітництва.

5. Механізм впливу на український бізнес.

Цей механізм застосовувався передусім до підприємців та інших громадян, котрі працюють в агропромисловому, машинобудівному та хіміко-металургійному комплексах, продукція яких орієнтована на експорт у Росію. Робота в цьому напрямі велася як безпосередньо з керівниками та власниками великих підприємств, так і по лінії підприємницьких об'єднань, зокрема спеціально створеної для лобювання ідеї приєднання асоціації «Постачальники Митного союзу». Спільно з «Українським вибором» вона може організувати проведення серії тематичних конференцій, круглих столів, семінарів із залученням структур Євразійської економічної комісії (ЄЕК), представників російських профільних міністерств і відомств, відповідальних за регулювання доступу до ринків країн – членів Митного союзу («Россільгоспнагляд», «Росспоживнагляд», «Рособоронзаказ», ФТС, Міністерства промисловості й торгівлі та економічного розвитку РФ, РЖД, профільних департаментів ЄЕК), для впливу на бізнес-спільноту України з метою консолідації сил на підтримку приєднання до російських реінтеграційних об'єднань. На цих заходах були ухвалені звернення до керівництва України та політичних партій. До їх організації залучалися бізнес-структури, які використовували кредитні ресурси російських державних банків в Україні (ВЕБ, ВТБ, «Сбербанк РФ»), а також були залежні від російських державних корпорацій («Газпром», ОАК, ОСК, «Росатом» та ін.).

Особливе значення надавалося формуванню позиції українських олігархів, котрі мали прямий потужний вплив на В. Януковича та керівництво всіх впливових політичних партій. З ними планувалося вести індивідуальну роботу із залученням російських бізнес-партнерів і державних регуляторів, які відповідають за контроль їхньої сфери діяльності на ринках Митного союзу. Наявна інформація про вплив великого російського бізнесу на українську економіку та політику дає підстави визначити відповідні контури впливу. Вони охоплюють практично всі життєво важливі для української економіки галузі й зачіпають інтереси всіх українських олігархів.

При роботі з бізнес-структурами російська сторона була готовою йти назустріч українським партнерам у прийнятті рішень

з потрібних питань в обмін на пряму підтримку процесу приєднання України до Росії. І, навпаки, вдавалася до санкцій щодо підприємств, власники або керівники яких підтримують політичні сили, які є супротивниками приєднання або відкрито агітують за євроінтеграцію. Особливе значення, на думку російської сторони, має позиція олігархів, пов'язаних із Партією регіонів (Ахметова, Фірташа, Ключова, Колеснікова, Продивуса), Комуністичною партією (Косюка, Григоришина), іншими партіями (Жванія, Васадзе, Хмельницького, Ярославського), а також близькими до В. Януковича олігархами, які посідали високі державні посади (А. Ключова, Іванющенко, Присяжнюка).

6. Механізм впливу на сектор безпеки та оборони України.

Формування й удосконалення механізму впливу на сектор безпеки України належали до ключових і пріоритетних завдань спеціальної операції російських спецслужб. З приходом В. Януковича до президентської влади були значно розширені можливості російських спецслужб для проникнення в такі силові структури, як СБУ, Служба зовнішньої розвідки, Міністерство оборони та Міністерство внутрішніх справ України. По-перше, на керівні посади в цих органах ставилися особи, безпосередньо пов'язані з Росією родинними стосунками, російським громадянством, власними бізнесовими інтересами й тісними зв'язками з представниками російських спецслужб. Російські спецслужби відбирали таких людей і складали їм протекцію в адміністрації В. Януковича стосовно призначення їх на керівні посади в силових структурах. При цьому враховувалося їхнє етнічне походження. Пріоритет віддавався етнічним росіянам, тоді як українців В. Янукович намагався усувати із цих керівних посад. Показовими є приклади призначення на посади міністрів оборони за часів В. Януковича, починаючи з М. Єжеля, який неодноразово звинувачувався в корупції та розкраданні військового майна і який підписав дві Угоди про перебування Чорноморського флоту РФ на території України, до Д. Соломатіна, котрий мав родинні зв'язки з найвищими урядовцями РФ, та П. Лебедева, який відмовився прийняти українську присягу й утік до Росії після перемоги Майдану. У результаті такої діяльності російськи орієнтованих міністрів проводилися необґрунтовані скорочення бойового складу військ і сил, дислокованих у східних та південних регіонах України і Криму; нищилася військова інфраструктура; розкрадалися і продавалися військово майно та бойова техніка; процвітала

корупція; свідомо руйнувалася боекратність підрозділів і з'єднань Збройних Сил України. Було втрачено адміністративне та оперативне управління Збройними Силами, майже повністю припинена бойова підготовка, зруйнована мобілізаційна система.

По-друге, голова СБУ В. Хорошковський і директор ФСБ РФ О. Бортніков 19 травня 2010 р. підписали угоду про повернення співробітників ФСБ до Криму. Цим самим фактично була легалізована діяльність російських спецслужб в Україні. На підставі цієї угоди департамент контррозвідки Служби безпеки України перестав стежити за співробітниками російських спецслужб⁹⁹. Згодом і сама українська контррозвідка була практично нейтралізована, потрапивши під вплив представників ФСБ.

Спочатку В. Хорошковським, а потім останнім очільником СБУ Якименком фактично вся Служба безпеки України – як її центральний апарат, так і регіональні управління східних та південно-східних регіонів України – були віддані під цілковитий контроль ФСБ. Як зазначив виконувач обов'язків генерального прокурора України О. Махніцький, «протягом останніх чотирьох років колишня влада в Україні здавала національні інтереси, вона діяла виключно на наповнення власної скарбниці, особистих кишень і діяла в інтересах іноземної держави. У Службі безпеки України працювали не тільки громадяни іноземних держав, там також працювали представники ФСБ та інших спецслужб Росії»¹⁰⁰. За прикладом центрального апарату під контроль ФСБ, ГРУ, Міноборони РФ були взяті обласні управління СБУ у східних та південно-східних регіонах шляхом вербування та підкупу керівного складу управлінь та його середньої ланки. Не випадково регіональне управління СБУ по Криму з початком окупації півострова російськими військовими майже в повному складі перейшло на бік окупантів¹⁰¹.

Прикриттям для такого глибокого проникнення російських спецслужб у сектор безпеки України було широке співробітництво з українськими силовими структурами в галузі боротьби з тероризмом, міжнародною організованою злочинністю та наркобізнесом.

⁹⁹ Україна перестала боятися російських спецслужб // Известия. – 2010. – 31 мая.

¹⁰⁰ Україна була переповнена агентами ФСБ – Махніцький. – http://espresso.tv/new/2014/03/03/ukrayina_bula_perepovnena_ahentamy_fsb_makhnickyyu.

¹⁰¹ «СБУшники Аксьонова» теж вирішили відокремитись. – <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/11/7018438/>.

Інша передумова для подібної руйнації була зумовлена неререформованістю СБУ, яка, попри свою 22-річну історію, до цього часу розглядається багатьма як один зі структурних підрозділів ФСБ, зважаючи на давні зв'язки багатьох співробітників, зокрема й найвищої ланки, з російськими колегами по спільній службі в радянському КДБ. Тому не випадково, на переконання багатьох, з огляду на таку історію, коли чільна структура базувалась у Москві, ФСБ сьогодні може розглядати СБУ як один зі своїх підрозділів.

Поряд із СБУ практично зруйнованою виявилася Служба зовнішньої розвідки України (СЗР). У відкритому листі колишніх і нинішніх працівників Служби зовнішньої розвідки України на ім'я Президента В. Януковича повідомлялося про численні факти підривної діяльності кількох керівних осіб зазначеної організації, здійснюваної ними на користь спецслужб Російської Федерації. У листі як агенти, завербовані службою зовнішньої розвідки РФ, були вказані кілька посадових осіб Служби зовнішньої розвідки України, зокрема «заступники голови СЗР генерал-лейтенант Сергій Степанченко, генерал-лейтенант Михайло Лисенко та генерал-майор Геннадій Волков, начальник інспекторського управління СЗР України генерал-майор Віктор Стасік». У ньому йшлося також про те, що «вказані посадові особи причетні до здійснення значного скорочення агентурних позицій СЗР України у світі. Діяльність цих осіб призвела, зокрема, до витіснення України з ринку озброєнь у Латинській Америці, закриття розвідувальних точок, розташованих у Західній та Центральній Європі, звільнень із СЗР кваліфікованих працівників, розшифрування агентури СЗР із числа іноземців, створення бюрократичних перепон та цькування найбільш ефективних працівників СЗР, намагання ліквідувати Інститут підготовки кадрів СЗР, а також до витоку на користь спецслужб Росії інформації, яку отримують підрозділи технічної розвідки СЗР». Крім того, згідно з листом, діяльність зазначених осіб спрямовувалася на інспіроване спецслужбами Росії погіршення стосунків між Україною та Польщею, а також на недопущення зближення між Україною та Європейським Союзом, включаючи при цьому фізичне знищення українських державних діячів спецслужбами Росії¹⁰².

¹⁰² Павло Кириленко вимагає негайно перевірити факти підривної діяльності агентури російських спецслужб у Службі зовнішньої розвідки України. – <http://www.svoboda.org.ua/diyalnist/novyny/041856/>.

Таким чином, силами російських спецслужб проти України була розв'язана широкомасштабна розвідувальна операція, здійснювана агентурними та радіоелектронними засобами. Головним методом агентурної роботи ГРУ і ФСБ стало вживлення своєї агентури до лав Збройних Сил, СБУ, СЗР, МВС України, у центральні та місцеві органи влади на території України, особливо в її східних і південних регіонах та в Криму. При цьому офіцерам, генералам, адміралам та державним чиновникам, які погоджувалися працювати проти України на користь Росії, були обіцяні матеріальні винагороди та пільги.

В окремий напрям діяльності російських спецслужб була виокремлена робота зі спецпідрозділами МВС України, такими як «Беркут» та «Омега», і спецпідрозділами внутрішніх військ. Підставу для встановлення такої «опіки» над ними російські спецслужби отримали завдяки двосторонній співпраці у сфері боротьби з тероризмом. Російські колеги поряд із тренуваннями проводили інтенсивну ідеологічну роботу в цих підрозділах із застосуванням методів спецпропаганди щодо формування ненависті до української ідентичності, української мови і, врешті-решт, до української державності. У результаті такої шовіністичної пропаганди в певній частині бійців склалися стійкі українофобські стереотипи про українців як про «нацистів», а самі українські спецпідрозділи до певної міри перетворилися на ударну військову «п'яту колону» Росії¹⁰³. Та найбільшу концентрацію своїх зусиль російські спецслужби спрямували на територію Криму, оскільки в перспективі планувалася його повна анексія з подальшим включенням до складу Росії.

Для підготовки до анексії Криму протягом 2013 р. Міністерство оборони РФ здійснило ротацію своїх військових у Криму та укомплектувало військові частини офіцерами й солдатами неукраїнської національності, а також тими, хто не має родичів в Україні. Так, від 2012 р. до початку 2014 р. частка етнічних українців або тих, хто має родичів в Україні, скоротилася із 16% до 2% серед офіцерів вищого командного складу ЧФ РФ¹⁰⁴.

¹⁰³ Эксперты России считают операцию заготовкой ФСБ. – <http://vesti.ua/krym/40672-jeksperty-po-rossii-schitajut-operaciju-krym-zagotovkoj-fsb>.

¹⁰⁴ Россия готовилась к войне с Украиной на протяжении двух лет – мониторинг. – <http://rus.newsru.ua/ukraine/12mar2014/dvagoda.html>.

Таким чином, Крим став першим майданчиком для реалізації сценарію анексії частини території України та приєднання її до Росії. Для цього воєнно-політичним керівництвом Російської Федерації під проводом В. Путіна була підготовлена Спеціальна диверсійна операція під кодовою назвою «Російська весна». Вона являла собою комплекс спланованих та організованих дій в Україні, які мають утілюватися місцевими російськими агентами впливу та проросійськими сепаратистами, метою котрих є дестабілізація політичної ситуації в Україні, провокування між-регіональних конфліктів та посилення сепаратистських настроїв у Криму, східній та південній частинах України.

Ця диверсійна операція мала бути здійснена на завершальному етапі стратегічної наступальної інформаційної операції та спеціальної операції стратегічного характеру й завершатися прямою воєнною агресією з подальшою воєнною окупацією території України. Диверсійна операція передбачала насичення цих регіонів України великою кількістю диверсійних груп, які мали організовувати велелюдні мітинги, прийняття резолюцій про проведення референдумів про федералізацію з подальшим приєднанням зазначених територій до Росії. У завдання диверсійних груп входила організація провокацій, громадських сутичок, хаосу, захоплення державних установ та органів державної влади з підняттям на них державного прапора Росії та поваленням місцевої влади.

Остаточний крах політики рівнонаближеності

Спостерігаючи за загостренням геополітичного суперництва між Євросоюзом і Росією за Східну Європу, центральне місце в якій посідала Україна, В. Янукович розраховував отримати із цього суперництва максимальний зиск. За цих умов він намагався грати на суперечностях між двома геополітичними гравцями, використовуючи їх як противагу один одному. У відносинах з ЄС та Заходом загалом він розумів, наскільки геополітично значущою для них є Україна. Цю геополітичну вагу він намагався «продати» Заходу, розраховуючи на те, що той надасть йому будь-яку фінансову допомогу та політичну підтримку, аби тільки Україна не поверталась у Росію.

Що ж до Росії, то В. Янукович, як свого часу і Л. Кучма, розглядав євроінтеграцію не як самоціль чи стратегічну мету, а як

засіб торгу з В. Путіним. Цими самими міркуваннями й зумовлювалася зовнішня політика В. Януковича, яку можна назвати політикою шантажу Заходу й торгу з Росією. У 2013 р. вона стала продовженням політики «балансування» між Сходом і Заходом в умовах, коли можливості такого балансування були практично вичерпані. У жодному разі про інтеграцію як таку як в європейському, так і в російському напрямі, не йшлося. Така політика рівнонаближеності мала низку цілей. По-перше, уникнути негативних наслідків від тиску як з боку Заходу, так і з боку Росії. По-друге, отримати необхідний економічний та фінансовий ресурс для підтримання економіки країни та влади, оскільки радянська економічна база була практично повністю вичерпана й розграбована, а додаткові кредити вже ніхто з інвесторів не давав. По-третє, зберегти клептократичний режим в Україні не лише економічно, а й політично, тобто отримати зовнішні гарантії на продовження персональної влади В. Януковича в Україні після 2015 р. По-четверте, забезпечити збагачення власної сім'ї, зробивши останню найбагатшою в Україні та за її межами. По-п'яте, забезпечити функціонування основних сегментів старої радянської економіки, приватизованої олігархами, що дало б змогу утримувати на мінімальному рівні соціальну сферу та задовольняти інтереси панівних бізнес-еліт.

Для реалізації зазначених цілей була обрана оборонна стратегія, побудована на принципах балансування, торгу, шантажу, ігнорування та альтернативності. Оборонний характер цієї стратегії полягав у тому, що В. Янукович не висував жодних стратегічних ініціатив та випереджувальних кроків. Він очікував таких ініціатив або вимог від західного чи східного партнера, а потім виставляв ціну за поступки на такі вимоги або, навпаки, ухилявся чи ігнорував такі вимоги, якщо вони не давали йому зиску.

При цьому В. Янукович ураховував характер тиску як з боку ЄС, так і з боку Росії. Якщо європейці обмежувалися політичним тиском, то Росія вдавалася до жорстких системних засобів тиску. У цьому разі для протидії тиску з боку ЄС застосовувався принцип ігнорування. Так, спершу В. Янукович пристав на політичні вимоги, які ЄС висунув до України як умови підписання Угоди про асоціацію. Потім почав ігнорувати їх. І ця стратегія спрацювала. Кількість вимог, які озвучив пан Ш. Фюле, комісар ЄС з питань розширення та європейського сусідства, зменшилася з 19 до 11, а потім, у вересні – жовтні, – взагалі до трьох, коли фактично ці

вимоги вже стосувалися «збереження обличчя» Євросоюзу. Дочекавшись такої величезної поступливості з боку Європейського Союзу, В. Янукович попросив надати йому 160 млрд євро у вигляді попередньої компенсації як умови для підписання Угоди про асоціацію з боку України.

У відносинах з Росією ситуація виглядала значно загрозливішою, тому принципи ігнорування тут не працювали. Виходячи із цього, В. Янукович у реалізації своєї стратегії покладався на принципи торгу, балансування та альтернативності. Така стратегія зумовлювалася не лише сильнішим і загрозливішим тиском В. Путіна, але й більшою персональною залежністю В. Януковича та України загалом від Росії. Безумовно, що Росія більшою мірою могла задовольнити політичні інтереси В. Януковича й надати політичну та економічну підтримку його клептократичному режимові, ніж Європейський Союз, від якого, навпаки, виходила небезпека руйнації цього режиму так само, як і персональної влади В. Януковича, у процесі втілення норм Угоди про асоціацію. Звісно, що жодних гарантій Євросоюз такому режиму дати не міг.

Водночас розуміючи, на які ризики наражає В. Янукович Україну в разі приєднання її до Митного союзу, він водночас не відкидав можливості такого приєднання, розглядаючи це російське інтеграційне об'єднання як запасний майданчик у разі необхідності відмови від євроінтеграційного курсу. Принцип альтернативності також використовувався В. Януковичем як засіб зменшення чи усунення тиску з боку Росії. У цьому сенсі, навпаки, ЄС розглядався як альтернативна сторона, у якої можна попросити захисту від Росії. Альтернативність проявлялася також у пошуку стратегічних відносин з Китаєм та отриманні від нього кредитів. В економічній сфері принцип альтернативності застосовувався в організації реверсного постачання європейського газу зі Словаччини, укладенні контракту на видобуток сланцевого газу з американськими компаніями та в намаганнях побудувати морський термінал для скрапленого газу.

Загалом же ця зовнішньополітична стратегія втілювалася залежно від обставин, які динамічно змінювалися протягом 2013 р. Уже перший захід – зустріч міністрів закордонних справ України Л. Кожари та РФ та С. Лаврова, яка відбулася в рамках 7-го засідання Підкомітету з міжнародного співробітництва Українсько-російської міждержавної комісії в Чернівцях 13–14 січня 2013 р., показав, що гострота питання щодо вектора інтеграції

України в ЄС чи Митний союз звела нанівець усі інші можливі аспекти двостороннього діалогу. Під час цієї зустрічі С. Лавров жорстко попередив свого українського колегу, що Київ не повинен надалі займати вичікувальної позиції, роблячи «паузи» у взаєминах з Росією до проведення саміту з ЄС, і посилатися на час, потрібний для вивчення умов перебування країн у складі МС. Адже в разі продовження зближення нашої держави з ЄС Росія змусить МС запровадити «загороджувальні» заходи на шляху української продукції до країн угруповання.

Розуміючи загрозовість такої перспективи членства, Україна обрала тактику, запроваджену нею стосовно СНД: брати повноправну участь у роботі в організації, але не бути її офіційним членом, для того щоб мати можливість продовжити євроінтеграційну гру з Євросоюзом. Реалізувати таку тактику в минулі роки Україна намагалася, пропонуючи модель відносин з Митним союзом у форматі «3+1». Проте Москва рішуче відкинула таку модель.

У 2013 р. офіційний Київ виявив намір приєднатися до Митного союзу частково, тобто до окремих інституційних угод МС, та отримати статус спостерігача. Як зазначив міністр закордонних справ Л. Кожара: «Ми хотіли, щоб Митний союз надав нам також можливості на сьогодні приєднатися до певних угод, які б відповідали інтересам і України, і Митного союзу»¹⁰⁵. В. Янукович також погодився приєднатися до Митного союзу, але на умовах СОТ і щоб це не суперечило приєднанню до зони вільної торгівлі з ЄС. Адже торговельний обіг України з МС складає близько 60 млрд дол. США, а з ЄС – близько 40 млрд дол. США. Питання можливої участі України в МС та участі Росії в управлінні українською газотранспортною системою (ГТС) було в центрі переговорів 4 березня під час першої у 2013 р. зустрічі президентів В. Януковича та В. Путіна в замиській резиденції останнього в Завідово у Тверській області РФ. В. Янукович у відповідь на наполегливу вимогу В. Путіна приєднати Україну до МС наполягав на тому, щоб формат участі Києва в Митному союзі визначався не тільки у двосторонніх відносинах з Росією, а на чотиристоронніх переговорах із залученням усіх учасників об'єднання. Другий тактичний хід, яким В. Янукович намагався уникнути наполягань В. Путіна, полягав у проханні надати час для вивчення документів, напрацьованих Митним союзом.

¹⁰⁵ Кожара: Україна може лише частково приєднатися до Митного Союзу. – <http://tyzhden.ua/News/70675>.

Основною ж метою В. Януковича на переговорах з В. Путіним, якої він так і не зміг досягти протягом трьох років свого президентства, була спроба домогтися знижки на російський газ. У цьому контексті під час зустрічі в Завідово була розглянута можливість зменшення ціни на російське блакитне паливо із 426 дол. США до 260 дол. США за 1 тис. м³ за умови створення на двосторонній основі спільного підприємства, якому буде здана в оренду українська ГТС, на кшталт «РосУкрЕнерго», де російську сторону представлятиме «Газпром», а українську, вочевидь, наближена до В. Януковича компанія. РФ також, як передбачалося, візьме на себе зобов'язання щодо транспортування не менше 60 млрд м³ газу щорічно й надасть гарантії щодо оплати транзитних послуг. Розглядалася також можливість транспортування через територію РФ дешевих каспійських енергоносіїв, зокрема в руслі підписаного «газового» меморандуму між НАК «Нафтогаз» і ДК «Туркменгаз» про поставки туркменського газу в Україну. Утім, в обмін на ці преференції від України вимагалася законодавче закріплення довічної оренди національної ГТС на випадок зміни влади.

Що для України означають двосторонні домовленості з РФ щодо газу, відомо вже давно: посилення енергетичної, а отже, й політичної залежності від Росії, консервування енергонеєфективності, корумповані схеми імпорту цього палива, а також відмова від інтегрування в європейський енергоринок. За умов контролю над вітчизняною ГТС українське керівництво потрапило б у залежність від РФ, яка, володіючи промисловими активами, зробить покірним український олігархат, а це призведе до втрати економічної незалежності й, урешті-решт, переформатує російсько-українські взаємини за схемою «патрон – клієнт».

Прохання В. Януковича надати Україні статус спостерігача та можливість експертам опрацювати питання стосовно формату приєднання до Митного союзу була спрямована на те, щоб виграти час і відтягнути прийняття остаточного рішення щодо зміни зовнішньополітичного курсу країни з проєвропейського на проросійський. Експертні оцінки в цьому сенсі могли слугувати, з одного боку, виправданню необхідності приєднання до Митного союзу, а з другого – підрахунку ризиків у випадку неприєднання України до цього об'єднання, що дало б В. Януковичу підстави вимагати від ЄС фінансової компенсації за такі ризики. Адже під час зустрічі в Завідово В. Путін відверто дав зрозуміти – вступ до

Митного союзу є політичним кроком, що означає зміну зовнішньополітичного курсу, а сам МС є насамперед політичною організацією, побудованою на економічних інструментах реінтеграції. «Це політичний вибір самої України», сказав В. Путін¹⁰⁶.

В. Янукович, у свою чергу, наполягав на економічних аспектах співробітництва, звертаючи увагу на те, що товарообіг між двома країнами скоротився на 5 млрд дол. США та згортаються спільні проекти в літакобудуванні. У відповідь на це В. Путін жорстко попередив, що якщо Україна обирає західний вектор, то серед перших кроків буде жорсткий контроль та обмеження кількості українських заробітчан у Росії, будуть також переглянуті умови співпраці в енергетичній сфері, літакобудуванні та інших галузях економіки.

Для підрахунку ризиків у випадку неприєднання або, навпаки, від приєднання України до Митного союзу було замовлено два кардинально різних за своїми результатами дослідження. Перше, «Оцінка макроекономічного ефекту від включення України в Митний союз і Єдиний економічний простір ЕвразЭС», було проведене Інститутом економіки і прогнозування НАН України (на чолі з академіком Валерієм Геєцом) разом з Інститутом народногосподарського прогнозування Російської академії наук; друге, «Вибір торговельної політики України: плюси й мінуси різних опцій регіональної інтеграції», – Інститутом економічних досліджень і політичних консультацій на чолі з доктором економічних наук Ігорем Бураковським.

Перше дослідження здійснювалося за фінансової підтримки Євразійського банку розвитку, друге – тристороннього консорціуму, куди ввійшли Всесвітній банк, Німецька консультаційна група з питань реформ в Україні й міжнародний фонд «Відродження».

Результати замовленого спільного дослідження НАНУ й РАН вказують, що в зоні вільної торгівлі із ЄС Україна зіштовхнеться з падінням ВВП у середньому на 2–3% на рік, а також із закриттям низки виробництв, які не витримають натиску компаній з Європи. А в рамках МС українські й російські підприємства зможуть, навпаки, підвищити свою конкурентоспроможність, причому як усередині Митного союзу, так і на зовнішніх ринках. Це стосується авіабудування, енергомашинобудування, вирощування зернових і металургії. Сумарний ефект від МС для його

¹⁰⁶ Путін: Приєднання до Митного союзу – це політичний вибір самої України // День. – 2013. – 4 березня.

учасників (без України) складе до 2030 р. 900 млрд дол. США, тоді як у випадку приєднання нашої країни – більше 1,1 трлн дол. США. Загальний позитивний ефект цього сценарію інтеграції для України оцінюється авторами за той самий період у 219 млрд дол. США, або зростання вітчизняного ВВП на 12,2 млрд дол. США щорічно (6% додаткового росту ВВП). Тоді як створення ЗВТ із Європою, навпаки, спричинить щорічне скорочення експорту в Митний союз на 2,5% з огляду на нові захисні санкції та заходи технічного регулювання. Імпорт із країн ЄС в Україну виросте на 15%, а експорт у Європу – лише на 10%. У підсумку в перші роки наша країна як член зони вільної торгівлі з Євросоюзом втрачатиме щорічно не менше 1,5% ВВП¹⁰⁷.

На думку авторів іншого дослідження, Україна отримає майже безмитний доступ до найбільшого у світі ринку, а споживачі – до різноманітного асортименту якісних товарів за нижчими цінами. У рамках Митного союзу Інститут економічних досліджень і політичних консультацій бачить імовірність утрати Києвом самостійності в торговельній політиці, оскільки це об'єднання являє собою вищий рівень інтеграції, ніж проста зона вільної торгівлі. Автори другого дослідження прийшли до висновку, що у випадку ЗВТ із ЄС так званий сукупний добробут України в найближчі роки виросте на 1,3–4,3% (залежно від різних рівнів глибини інтеграції), а в середньостроковій перспективі – на 4,3–11,8%. Відповідно, у випадку вступу до МС цей індекс опуститься на 0,5% у перші роки, а в найближче десятиліття – на 3,7%¹⁰⁸. Якщо порівняти ці два дослідження за критерієм їхньої об'єктивності, то перше з них було зумовлене політичною кон'юнктурою та зорієнтоване на кількісні параметри й короткотермінові наслідки, тоді як друге – на якісні перспективні трансформаційні зміни.

Таким чином, проведені дослідження дали в руки В. Януковичу додаткову аргументацію, яка підганялася під його власні інтереси в питанні приєднання України до Митного союзу. Так, у підготовленому українською стороною пакеті пропозицій ішлося про передачу української ГТС під контроль Росії, в обмін за це розподільчі газотранспортні мережі мали бути передані у власність бізнес-структурам Д. Фірташа та С. Курченка – менеджера

¹⁰⁷ Многовекторная лихорадка. Таможенный союз VS Европейский Союз // Эксперт. – 2013 – № 22 (393). – 10 июня.

¹⁰⁸ Там само.

«сім'ї» В. Януковича¹⁰⁹. Під ці пропозиції готувалася відповідна законодавча база. Задля цього 26 квітня у Верховну Раду України був внесений законопроект № 2937, у якому запропоновано внести відповідні зміни до низки законів України, зокрема про трубопровідний транспорт, і дозволити приватизацію «Нафтогазу» та дочірніх структур. 27 травня міністр палива та енергетики Едуард Ставицький повідомив, що компанія «Baker Tilly» провела оцінювання газотранспортної системи держави, але її результат буде озвучений після реформування НАК «Нафтогаз України».

Тим часом у деяких ЗМІ вже розпочалася пропагандистська кампанія, мета якої – переконати, що без передачі Росії українська ГТС може залишитися порожньою. Водночас обговорювався сценарій, за яким російська сторона в обмін на 50% ГТС може знизити ціну на газ для України на три-чотири роки до 260 дол. США за 1 тис. м³¹¹⁰. Ця знижка в політичному сенсі давала В. Януковичу можливість уникнути зростання ціни на газ та підвищення тарифів на комунальні послуги, а отже, й падіння рейтингу влади на тлі наближення президентських виборів у 2015 р.

Усі ці пропозиції В. Янукович обговорив з В. Путіним під час їхньої таємної зустрічі в Сочі 26 травня, а 29 травня 2013 р. український Президент взяв участь у засіданні Вищої євразійської економічної ради в Астані, де президентами В. Путіним, О. Лукашенком та Н. Назарбаєвим був схвалений проект трансформації Митного союзу в російське політичне утворення – Євразійський Союз, який має постати з 1 січня 2015 р. За результатами цих зустрічей стало очевидним, що В. Путін пристав на такі пропозиції В. Януковича, і вже 31 травня 2013 р. на саміті СНД у Мінську Радою голів держав-членів Митного союзу був підписаний Меморандум про участь України в роботі Митного союзу у статусі спостерігача.

Результатом цих домовленостей стало зменшення тиску з боку Росії, що дало В. Януковичу змогу інтенсифікувати переговори щодо підписання Угоди про асоціацію з ЄС. Цьому сприяло також скорочення кількості політичних вимог до офіційного Києва з боку ЄС. Таким чином, у середині липня 2013 р. різко зросла

¹⁰⁹ Крамар О. Тисяча і одна інтеграція. Домовленості з Митним Союзом не матимуть ніяких наслідків. – <http://tyzhden.ua/Politics/80817/PrintView>.

¹¹⁰ Там само.

вірогідність підписання Угоди між Україною та ЄС на Вільнюському саміті «Східного партнерства» в листопаді 2013 р., що не на жарт розлютило В. Путіна. Під час візиту до України на святкування чергової річниці Хрещення Русі В. Путін після 15-хвилинної розмови з В. Януковичем демонстративно відбув для участі в конференції, організованій лідером проросійського руху «Український вибір» В. Медведчуком. Паралельно з охолодженням дипломатичних стосунків Росією була розгорнута широко-масштабна інформаційна й торговельна війна з Україною.

Основний наступ Росії в цій торговельній війні був спрямований у сфері критичної залежності України від РФ. Насамперед це стосувалося енергетики, трудової міграції, харчової промисловості, машинобудування. Серед цих наступальних заходів були такі:

1) міністр з торгівлі ЄЕК Андрій Слєпньов заявив, що Росія та її партнери по Митному союзу обговорюють можливість звернутися до суду СНД для скасування введених Україною захисних заходів щодо імпорту автомобілів;

2) «Газпром» заблокував постачання газу зі Словаччини до України, відмовляючись узгодити відповідну заявку на транспортування;

3) речник «Газпрому» Сергій Купріянов заявив, що у 2013 р. «Газпром» також виставить Україні значний рахунок за невиконані законтрактовані обсяги газу, хоча до суду із цього приводу поки що не звертатиметься;

4) голова «Газпрому» Олексій Міллер обговорив з першим заступником прем'єр-міністра Білорусі Володимиром Семашком можливість якнайшвидшої побудови газопроводу «Ямал-Європа-2» в обхід України;

5) Росія висунула ультимативні вимоги про залучення її до консорціуму, який планується в разі продажу ПАТ «Одеський припортовий завод» і ЗАТ «Турбоатом»;

6) 9 серпня Держдума РФ істотно підвищила штрафи для мігрантів і спростила умови видворення іноземців, якщо вони порушують правила перебування і роботи в Росії, що, безумовно, ускладнило життя 1,35 млн українських мігрантів, котрі щорічно переказують до України 2,3 млрд дол. США своєї заробітної плати;

7) Росія припинила співпрацю з Україною в рамках спільних проектів у літакобудуванні, таких як Ан-124, «Руслан» і Ан-70, що зробить їх реалізацію практично неможливою;

8) опинилися під загрозою поставки ядерного палива для українських АЕС, добудова двох реакторів Хмельницької АЕС та будівництво в Кіровоградській області заводу з виробництва ядерного палива;

9) припинена передплата на поставки турбін для Камської та Новосибірської ГЕС Харківським заводом «Турбоатом», у результаті чого відповідний контракт був зірваний;

10) у липні «Росспоживнагляд» заборонив увезення кондитерських виробів української компанії «Рошен», зважаючи на те, що частка російського ринку в експорті української кондитерської продукції становить 33%.

Були накладені також обмеження на експорт до Росії продукції інших українських олігархів.

У результаті таких дискримінаційних заходів товарообіг між Україною та РФ за 9 місяців 2013 р. скоротився на 25%. Унаслідок системного тиску на Україну офіційний Київ переглянув намір підписувати Угоду про асоціацію з ЄС. Уряд М. Азарова погодився на м'який варіант білорусько-російської економічної інтеграції. У цьому контексті 15 жовтня 2013 р. в Росії відбулося десяте засідання Комітету з питань економічного співробітництва Українсько-російської міждержавної комісії, під час якого були розглянуті перспективи українсько-російського співробітництва в торговельно-економічній, космічній, авіаційній, паливно-енергетичній, промисловій, транспортній та інвестиційній галузях за відмови України від підписання Угоди про асоціації з ЄС. Накреслені перспективи обговорювалися також під час зустрічі президентів В. Януковича та В. Путіна 24 жовтня 2013 р. у Мінську в рамках засідання Євразійської економічної ради, зустрічі голів держав СНД. За підсумками цієї зустрічі Київ і Москва започаткували міжурядові консультації.

27 жовтня 2013 р. Президент В. Янукович провів 5-годинні закриті переговори з В. Путіним у Сочі, на яких обговорювалися преференції, котрі має отримати Україна від Росії за відмову від підписання Угоди про асоціацію з ЄС¹¹¹. А вже 9 листопада 2013 р., як повідомив директор департаменту інформаційної політики МЗС України Є. Перебийніс, Президент України В. Янукович, перебуваючи в Москві, обговорив з президентом Росії В. Путіним розвиток відносин між двома країнами в контексті

¹¹¹ «Батьківщина» вимагає від Януковича та його адміністрації інформації про тему переговорів із Путіним у Сочі. – <http://ua.interfax.com.ua/news/political/173226.html>.

перспектив Вільнюського саміту «Східного партнерства»¹¹². Попри те, що представники МЗС на цих перемовинах були відсутні, стало відомо, що В. Путін погодився в обмін на відмову України підписати Угоду про асоціацію з ЄС з подальшою перспективою її приєднання до Митного союзу надати знижку на російський газ, а також видати Києву пільговий кредит обсягом 15 млрд дол. США на фінансування бюджетних витрат та обслуговування державного боргу переважно перед російським «Газпромом»¹¹³. Радник президента Росії С. Глазьев після цієї утаємниченої зустрічі заявив про можливе розширення співробітництва з Україною в атомній енергетиці, авіа- й ракетобудуванні, спільне виробництво Ан-124, Ан-140, Ан-70, а також надання технологій для створення замкнутих ядерних циклів¹¹⁴.

Піррова перемога В. Путіна та новий порядок денний для України

26 листопада 2013 р. Прем'єр-міністр України М. Азаров після чергової зустрічі з російським прем'єром Д. Медведевим під час прес-конференції з іноземними журналістами заявив про намір відкласти підписання Угоди про асоціацію з ЄС на вимогу Росії¹¹⁵. Раніше офіційний Київ повідомив про вимогу до ЄС попередньо надати Україні 160 млрд євро як компенсацію за ймовірні втрати при переході на технічні стандарти ЄС, передбачені Угодою про зону вільної торгівлі. Причому ці гроші не можуть обумовлюватися будь-якими зобов'язаннями з боку Києва. Раніше М. Азаров повідомив, що на саміті «Східного партнерства» у Вільнюсі Президент України В. Янукович має намір порушити питання про проведення консультацій Україна – РФ – ЄС щодо підписання Києвом Угоди про асоціацію з ЄС.

¹¹² Український МЗС розповів, про що Янукович і Путін говорили в Москві. – http://newsradio.com.ua/2013_11_12/Ukrainiskij-MZS-rozpov-v-pro-shho-JAnukovich-Put-n-govorili-v-Moskv/.

¹¹³ Стало известно, чем Москва оплатит Киеву за отказ от Евроинтеграции. – http://news.eizvestia.com/news_economy/full/stalo-izvestno-chem-moskva-otplatit-kievu-za-otkaz-ot-evrointegracii.

¹¹⁴ Там само.

¹¹⁵ Азаров: Відкласти підписання Угоди з ЄС про асоціацію вимагала Росія. – <http://www.rbc.ua/ukr/news/politics/otlozhit-podpisanie-sa-s-es-trebovala-rossiya---azarov-26112013154100>.

Очевидно, що відмовою України, а перед тим Вірменією, від Угоди про асоціацію В. Путін завдав нищівного удару Вільнюському саміту «Східного партнерства», поховавши на невизначений час реалізацію цього європейського проекту для пострадянських країн у Східній Європі. Таким чином, Східна політика ЄС зазнала краху. **Перемогою на Вільнюському саміті В. Путін створив усі необхідні умови для поглинання цього регіону, який раніше вважався буферною зоною, і створив стратегічний плацдарм для подальшого наступу на всю Європу.** Метою такого наступу є перегляд результатів «холодної війни» у Європі та відновлення геополітичного домінування Росії на континенті. У глобальному ж контексті це дасть Росії змогу зруйнувати весь світовий порядок, який склався після закінчення «холодної війни», і відновити статус Росії як світової держави, здатної управляти глобальними процесами.

Європейський Союз, навпаки, у результаті своєї геополітичної поразки втратив здатність впливати на країни «Східного партнерства», та й сама програма «Східного партнерства» була, схоже, остаточно зруйнована. У результаті цієї поразки Євросоюзу й НАТО не вдалося створити поясу стабільності та безпеки на своїх східних кордонах. Навпаки, на цих кордонах з'явилася Росія зі своєю непередбачуваною та реваншистською політикою й почала ультимативно нав'язувати свої вимоги та цінності Європейському Союзові. Своєю перемогою В. Путін відвоював у Європи частину цивілізаційного простору і створив усі передумови для повернення його у свій російський простір.

Перемогою у Вільнюсі В. Путін створив необхідні умови для приєднання України до Росії та досягнення в такий спосіб критичної маси світової держави. Зрештою, він відсунув демократію подалі у Європу й розширив поле для збереження та зміцнення авторитарних клептократичних режимів на пострадянському просторі.

Відмова В. Януковича від підписання Угоди про асоціацію з ЄС надала також певні дивіденди його клептократичному режиму. По-перше, В. Янукович уникнув ризиків втрати влади в процесі реалізації політичних вимог Угоди про асоціацію з ЄС. По-друге, він міг розраховувати на гарантії збереження клептократичного режиму та своєї особистої влади в Україні з боку В. Путіна на кшталт гарантій, які той дав О. Лукашенкові та Н. Назарбаєву. По-третє, В. Януковичу вдалося отримати знижку

на російським газ із 400 до 268 дол. США за тис. м³, а також кредит у 15 млрд дол. США до 2015 р. для підтримання свого клептократичного режиму без будь-яких зобов'язань і додаткових умов проводити реформи. По-четверте, Росія пообіцяла відновити промислову кооперацію, що оживило примарну надію підтримати економіку та соціальну сферу, особливо в промислових регіонах України, де мешкає базовий електорат В. Януковича.

У цьому контексті сторони повернулися до вже напрацьованих під час десятого засідання Комітету з питань економічного співробітництва Українсько-російської міждержавної комісії 15 жовтня 2013 р. пунктів. Попередньо питання преференцій для України було обговорене під час зустрічі В. Януковича з В. Путіним 6 грудня в Сочі, у яких були враховані бізнес-інтереси «сім'ї» В. Януковича. Хоча при цьому на прес-конференції 19 грудня В. Путін зазначив, що ці «бонуси» не пов'язані з переговорами України та ЄС¹¹⁶. Очевидно, що вони були спрямовані насамперед на підтримання авторитарно-клептократичного режиму В. Януковича та утримання України у сфері російського впливу. Цими словами В. Путін нагадав, що згадані «бонуси» є передоплатою В. Януковичу за майбутнє членство України в Митному союзі.

Усі ці бонуси врешті-решт були оформлені під час шостого засідання українсько-російської міждержавної комісії, яке відбулося 17 грудня 2013 р. в Москві. Не випадково, що в рамках сочинських домовленостей між В. Януковичем та В. Путіним переговори щодо надання кредиту Україні очолювала група ВЕТЕК, яка належала довіреній особі «сім'ї» В. Януковича С. Курченкові. Таким чином, за результатами шостого засідання міждержавної комісії було підписано 14 документів. Серед них:

1. Протокол шостого засідання Українсько-Російської міждержавної комісії.
2. План українсько-російських заходів зі спільного відзначення 200-річчя з дня народження Т. Шевченка у 2014 р.
3. План дій з урегулювання торговельних обмежень у двосторонній торгівлі між Україною та Російською Федерацією на 2013–2014 рр.
4. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про реалізацію заходів державної підтримки

¹¹⁶ Курс на Схід? Прогнози західних експертів щодо України. – <http://tyzhden.ua/Society/97792>.

з відновлення серійного виробництва літаків сімейства Ан-124 з двигунами Д-18Т та їх модифікаціями.

5. Протокол між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про поставки товарів за виробничою кооперацією у 2014 р.

6. Меморандум про наміри з активізації співробітництва у сфері суднобудування між Міністерством промислової політики України та Міністерством промисловості і торгівлі Російської Федерації.

7. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про спільні дії з організації будівництва транспортного переходу через Керченську протоку.

8. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про оперативне оповіщення про ядерну аварію та обмін інформацією у сфері ядерної й радіаційної безпеки.

9. Протокол між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про визначення пункту пропуску через українсько-російський державний кордон «Куйбишево» для здійснення спільного контролю контролюючими органами держав сторін.

10. Протокол між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про внесення змін до Угоди Кабінету Міністрів України та Уряду Російської Федерації про співробітництво при здійсненні спільного контролю осіб, транспортних засобів і товарів на українсько-російському державному кордоні від 18 жовтня 2011 р.

11. Угода між Державною службою України з контролю за наркотиками та Федеральною службою Російської Федерації з контролю за наркотиками про співробітництво в боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та їх прекурсорів.

12. План спільних заходів Державної Служби з надзвичайних ситуацій України та Міністерства з надзвичайних ситуацій Російської Федерації в контексті реалізації міжурядової Угоди про співробітництво у сфері запобігання промислових аварій, катастроф, стихійних лих та ліквідації їхніх наслідків.

13. Меморандум про взаєморозуміння між Державним космічним агентством України та Федеральним космічним агентством (Російська Федерація) стосовно співробітництва у сфері ракетно-космічної промисловості.

14. Доповнення до контракту від 19 січня 2009 р. між Національною акціонерною компанією «Нафтогаз України» та відкритим акціонерним товариством «Газпром» стосовно купівлі-продажу природного газу у 2009–2019 рр.¹¹⁷

Проте, як показав час, як для В. Януковича, так і для В. Путіна ця перемога виявилася пірровою. Як зазначив Стівен Пайфер, старший науковий співробітник Центру Сполучених Штатів та Європи в Інституті Брукінгса: «Путін, може, і виграв у геополітичній кампанії за Україну, але то була тільки одна битва, а не війна»¹¹⁸.

Для В. Януковича, звичайно, преференції В. Путіна являли собою певну «подушку безпеки», проте тільки на короткотермінову перспективу – до 2015 р. При цьому гіпотетично постає питання: де В. Янукович може взяти кредити на президентські вибори у 2015 р., коли ані МВФ, ані Китай, ані тим більше Захід таких кредитів не мають наміру надавати. Адже цих грошей явно недостатньо, оскільки у 2013 р. та 2014 р. необхідно покрити дефіцит державного бюджету обсягом 12 млрд дол. США, виплатити кредити МВФ у 2014 р. обсягом 3,7 млрд дол. США та погасити суверенні й гарантовані єврооблігації на суму 2,6 млрд дол. США, що значно перекриває суму отриманого кредиту¹¹⁹.

До того ж переказ кредитів здійснюватиметься поквартально, як і знижка на газ у 268 дол. тис. м³. Стає очевидним, що ці знижки виступають певним запобіжником у підтриманні політичних зобов'язань В. Януковича й водночас стимулом приєднання України до Митного союзу до закінчення першого кварталу 2014 р. Вірогідно, що після першого кварталу 2014 р., якщо Україна до того часу не стане членом МС, В. Путін знову може переглянути ціну на російський газ. А така ймовірність у грудні 2013 р., коли з'явився Євромайдан, була дуже високою. До того ж сам Євромайдан являв найбільшу загрозу не тільки для наступної президентської каденції В. Януковича, а й взагалі для збереження його влади в Україні. Тож, найімовірніше, В. Янукович розраховував витратити ці кредити на придушення протестного руху

¹¹⁷ Протокол шостого засідання Українсько-Російської міждержавної комісії. – <http://jurliga.ligazakon.ua/news/2013/12/17/103078.htm>.

¹¹⁸ Курс на Схід? Прогнози західних експертів щодо України. – <http://tyzhden.ua/Society/97792>.

¹¹⁹ Піррова перемога в Москві. – <http://kirovograd.comments.ua/article/2013/12/19/113603.html>.

в Києві та західних регіонах України. Розуміння загрозової ситуації теж спонукало В. Путіна надати цей короткостроковий кредит до 2015 р. З іншого боку, відмовившись від підписання Угоди про асоціацію заради російських 15 млрд дол. США, В. Янукович поставив себе в повну міждержавну ізоляцію й утратив поле маневру у відносинах з Кремлем, потрапивши в цілковиту залежність від нього.

Для В. Путіна, який пожинав лаври переможця Вільнюського саміту й мав Україну майже в Митному союзі, цю жадану перемогу раптом звів нанівець український Євромайдан. Уже через місяць після Вільнюського саміту В. Путіну стало зрозуміло, що його перемога виявилася пірровою, оскільки В. Янукович під тиском Майдану почав утрачати владу, а відтак не може бути гарантом приєднання України до Митного та Євразійського союзу, попри знижки на газ та 15 млрд дол. США кредиту. Євромайдан став головною загрозою як для В. Януковича, так і для В. Путіна. Для В. Януковича це – загроза втрати монопольної влади в Україні. Для В. Путіна – загроза повної втрати України, а відтак примарних мрій та надзусиль у побудові нової конструкції російської імперії як світової держави-цивілізації.

Для В. Путіна Майдан зруйнував можливість переглянути результати «холодної війни», переформатувати світовий порядок під російські інтереси й відновити геополітичне домінування у Європі. Для В. Путіна Євромайдан став страшенною загрозою його власному авторитарному режиму та подібним режимам на всьому пострадянському просторі. Тож Євромайдан розглядався Кремлем як виклик усій політичній системі великого євразійського простору, котрий може обвалити всю ту геополітичну конструкцію, яка старанно будувалася Росією протягом 20 років після розпаду СРСР.

Євромайдан справді чинив значний вплив на політичний режим у Росії. Проте цей вплив мав зворотні негативні наслідки. У Росії він не мав позитивної спрямованості. Навпаки, він спричинив трансформацію авторитаризму до ще більш репресивних форм. Політична система В. Путіна почала рухатися не в бік демократії, а навпаки, авторитарний режим став швидко перетворюватися на **фашизм**. До таких ознак установлення профашистської форми авторитарного режиму в Росії варто віднести: посилення ролі державного апарату в регулюванні економіки та ідеології шляхом побудови путінської вертикалі державного управління;

корпоратизацію держави через створення вузької замкнутої бюрократичної системи, скріпленої досить сильними, корумпованими зв'язками. У суспільному та політичному житті досягло свого абсолюту застосування насильницьких методів, придушення інакодумства, свободи слова та преси, котрі замінила державна пропаганда, побудована за канонами нацистської пропаганди Й. Геббельса. Для державної політики В. Путіна кінця 2013 р. характерним стало неприйняття принципів економічного й політичного лібералізму, популізм, спрямований на широку підтримку маргінальних малозабезпечених прошарків суспільства, культивування антизахідних поглядів, російського шовінізму, традиціоналізму та етатизму.

Особливою рисою фашизації авторитарного режиму В. Путіна стало зрощення й культивування **мілітаризму та корпоративізму**. Ключову роль в управлінні країною почали відігравати представники силових структур та оборонно-промислового комплексу. З іншого боку, відбулося посилення корпоративних зв'язків між ними, коли їхні службові державні інтереси стали неподільними з їхніми бізнес-інтересами. Створення таких закритих корпоративних зв'язків призвело до консолідації всіх активів російської економіки в руках вузького кола номенклатурних кланів та мілітаризації всіх сфер суспільного життя.

Заступивши на чергову президентську каденцію, В. Путін затвердив безпрецедентну Програму розвитку Збройних Сил та оборонно-промислового комплексу на наступні 10 років, на реалізацію якої планується витратити 750 млрд дол. США¹²⁰. На тлі мілітаристської ідеології, антиукраїнської та антизахідної великодержавної пропаганди суспільна підтримка політики В. Путіна сягнула від 30% до 75%. На підставі такої популярності протягом 13 років фактичного правління В. Путіна в Росії поступово став формуватися вождизм, який почали називати «путінізмом»¹²¹.

З одного боку, путінізм містить класичні риси вождизму. Зокрема, його характеризують ірраціональне сприйняття політичних відносин носіями суспільної свідомості, використання традиціоналізму, імперських та великодержавних стереотипів, харизматизація вождя. Путінізм, як і класичний вождизм, виник

¹²⁰ Бугрій М. Проти кого озброюється Росія. Москва зможе ще більше лякати своїх сусідів і Захід // Тиждень. – 2013. – 28 березня.

¹²¹ Путинизм как тип власти – скрытые механизмы. – <http://www.golos-ameriki.ru/content/russia-putin-experts/1474759.html>.

на тлі авторитарного режиму та авторитарної свідомості росіян, яка являє собою одну з найархаїчніших форм свідомості, побудовану на стереотипній структурі ціннісних орієнтацій суспільства, на особистому та колективному рівнях, близьких до підсвідомої поведінки.

Структура такого архетипу складається з таких елементів, на використанні яких будується ідеологія путінізму як різновиду вождизму: 1) поділ членів суспільства за принципом бінарності: «ми – вони», «наші – чужі»; 2) настанови відносно влади «хто не з нами – той проти нас». З іншого боку, особливістю путінського режиму, на відміну від класичного вождизму, є **клієнтизм** як система політичної влади, побудованої на ієрархії (путінській вертикалі) влади кланів, між котрими встановлені відносини за типом «патрон – клієнт», де патрон надає владні гарантії своїм клієнтам за їхню лояльність шляхом призначення губернаторів, відродження таємної інфраструктури влади, котра поширюється на всі органи владної вертикалі, інші відомства, партії, суспільні організації та рухи.

Як зазначає російський історик Ірина Павлова, основною особливістю путінізму є те, що «основним інструментом підпорядкування сьогодні стало не масове насильство, а точкові репресії, провокації, політтехнологічні спецоперації, інформаційні війни»¹²². Специфіку цих точкових репресій один з ідеологів путінізму Гліб Павловський пояснює так: «...можна ненасильницьким шляхом створити ситуацію 37-го року в будь-якому випадку для індивіда через те, що в нього в голові почнуть змішуватися різні прошарки і він погоджуватиметься з реальним, навіть не усвідомлюючи момент, коли він почався, будучи переконаним, що він вільний»¹²³.

Поєднання путінської моделі фашизму, мілітаризму, з одного боку, й відчуття втраченої перемоги над Україною та поява Євромайдану, який продемонстрував народження української нації – з другого, унеможливили реалізацію інтеграційного сценарію приєднання України до Росії, що й стало тими чинниками, які привели В. Путіна до висновку про необхідність запровадження **дезінтеграційного сценарію** повалення українського державного суверенітету й територіальної цілісності країни.

¹²² Путинизм как тип власти – скрытые механизмы. <http://ri.lviv.ua/interesnoe/1551-putinizm-kak-tip-vlasti-skrytye-mehanizmy.html>.

¹²³ Там само.

Ідея запровадження дезінтеграційного сценарію щодо України виникла ще влітку 2013 р., коли у Кремлі усвідомили реальність підписання Києвом Угоди про асоціацію з ЄС, коли економічний тиск на українську економіку перестав давати очікуваний ефект. Саме із цим переосмисленням ситуації було пов'язане повернення Владислава Суркова у Кремль і призначення його на посаду помічника президента РФ. Основними мотивами цього призначення було те, що В. Сурков володів усією мережею російської агентури серед українського політикуму ще під час президентських виборів 2004 р. Це особливо стосувалося чиновників найвищої та середньої ланки центральних органів та органів місцевої влади східних і південно-східних регіонів України й таких політичних партій, як КПУ та Партія регіонів України. Зокрема, у 2004 р. В. Сурков проводив регулярні зустрічі російських чиновників з экс-керівником адміністрації Президента України Віктором Медведчуком. Він також був куратором від адміністрації Кремля щодо президентських виборів в Україні.

Інше пояснення того, чому В. Путін поставив на український напрям своєї політики саме В. Суркова, полягає в тому, що останній відзначився своїм умінням працювати із суспільною думкою та формувати громадські організації провладного спрямування. Очевидно, що саме таке завдання поставив йому В. Путін у реалізації дезінтеграційної стратегії стосовно України. Під це завдання В. Сурков сформував свою команду, до якої зокрема увійшли экс-співробітник адміністрації президента РФ Микита Іванов та экс-керівник путінського молодіжного руху «Наші» Василь Якеменко. Обидва вони, перебуваючи в адміністрації президента РФ з 2005 р., курували взаємодію з провладними молодіжними організаціями «Наші», «Росія молода», «Всеросійська альтерглобалістична ліга» та футбольними фанатськими рухами.

Оскільки основною метою впровадження дезінтеграційної стратегії В. Путіна щодо України є повна руйнація української державності та приєднання території України до Росії, то в завдання команди В. Суркова входило: формування як в українському, так і в російському суспільстві громадської думки про правомірність і необхідність приєднання Криму, східних і південно-східних регіонів України до Росії, інкорпорація місцевих еліт цих регіонів у російські інтереси шляхом підкупу, вербування, залякування, переконання та надання різних преференцій. У цьому контексті, як зазначає Гліб Павловський, В. Сурков має «використовувати

плюралізм української політики, щоб вибудовувати відносини з різними групами»¹²⁴.

Інше важливе завдання В. Суркова полягало у формуванні антиукраїнських настроїв у регіонах Східної та Південної України та у Криму й організації в цих регіонах радикальних проросійських організацій та рухів, покликаних мобілізувати широкі протестні настрої та рухи з вимогами організації референдумів про федералізацію України та приєднання її східної та південно-східної частини до Росії. В завдання цих проросійських рухів і протестів мала входити дестабілізація ситуації в означених регіонах, повалення державних органів влади, обрання так званих «народних мерів», які мали звернутися до Росії за воєнною допомогою, що передбачало воєнну окупацію цих «бунтарських» регіонів України російськими військами.

Як зазначив директор фонду «Петербургская политика» Михайло Виноградов: «Реалізувати ці завдання Сурков буде шляхом точкових переговорів з українськими політиками, які підтримують проросійський курс»¹²⁵. І справді, протягом листопада-грудня 2013 р. В. Сурков здійснив низку поїздок по Центральній і Східній Україні та Криму, де проводив інтенсивні зустрічі з адміністраціями, місцевими елітами та представниками громадських організацій Харкова, Донецька, Запоріжжя, Луганська, Дніпропетровська, Миколаєва, Херсона, Криму та Одеси. Особливо активна підривна робота командою В. Суркова проводилась у Криму та в місті Севастополі. У цей час під виглядом соціально-гуманітарних зв'язків та регіонального співробітництва велись активні переговори з головою Верховної Ради Криму В. Константиновим, представником партії «Русское единство» С. Аксьоновим, адміністрацією Севастополя та «народним мером» О. Чалим. Голова кримського парламенту В. Константинов здійснював досить інтенсивні поїздки в Москву, де мав зустрічі в Державній думі та адміністрації президента В. Путіна з найвищим політичним керівництвом Росії. Так почалася реалізація дезінтеграційної стратегії з повалення державного суверенітету України та приєднання її території до Росії.

¹²⁴ *Винокурова Е.* Чем Владимир Сурков займется в Украине. – <http://forbes.ua/nation/1358330-chem-vladislav-surkov-zajmetsya-v-ukraine>.

¹²⁵ Там само.

Реалізацію цієї стратегії, як зазначив экс-радник президента В. Путіна А. Ілларіонов, планується здійснювати за чотирма сценаріями¹²⁶. Перший сценарій передбачав установлення повного контролю над усією Україною за допомогою маріонеткового президента шляхом приведення його до влади на президентських виборах 2015 р. Проте з появою Євромайдану цей сценарій став нереальним і трансформувався в сценарій, який неоднозначно озвучувався тодішнім міністром освіти Дмитром Табачником про відділення Галичини від України. Цей сценарій мав військову версію своєї реалізації, яка виявилась єдиною можливою в умовах існування Євромайдану. Операція з реалізації такого сценарію розроблялась і готувалась у російських військових відомствах на замовлення політичного керівництва Російської Федерації. Основна мета такого сценарію – унеможливити євроатлантичну інтеграцію України шляхом розв'язання проти неї воєнної агресії та окупації її території. План такої воєнної операції був розроблений з урахуванням досвіду російсько-грузинської війни 2008 р. та внутрішньополітичної обстановки в Україні.

Тепер цей воєнний план став у пригоді В. Путіну для запобігання європейській інтеграції України. Він являв собою заключний, третій, етап воєнної агресії Росії, скоєний проти України, – захоплення Києва та центральних областей України після завершення воєнної окупації Криму, східних і південних регіонів України. При реалізації такого крайнього варіанта, воєнно-політичне керівництво Росії враховувало його високу ціну й тяжкі втрати – як матеріальні, так і міжнародні. Проте цей варіант міг дати російському керівництву найбільші переваги – повернути собі контроль над основним історичним центром російської державності та духовності. З іншого боку, реалізація цього варіанта відкривала неабиякі можливості об'єднати й консолідувати російське суспільство навколо правлячого профашистського авторитарного режиму В. Путіна.

Воєнна операція з реалізації такого варіанта отримала назву «Механічний апельсин». Вона передбачала, що після втрати Криму, східної та південно-східної частини України, залишки Збройних Сил України відступатимуть до Києва, намагаючись організувати позиційну оборону на підступах до української столиці. У такому випадку розгорнуться кровопролитні бої за Київ.

¹²⁶ Кремль рассматривает 4 сценария в Украине, – Илларионов. – <http://focus.ua/politics/296318/>.

У цій ситуації метою сухопутних з'єднань та повітряних армій, за планами російського військового командування, необхідно буде відрізати Київ від комунікацій, які зв'язують місто із західними областями, щоб не допустити наповнення міста танко-небезпечною живою силою в особі західноукраїнського ополчення й затягування міських боїв. Ефективною могла би бути швидка мобілізація добровольців із числа російської молоді південно-сходу. З'явившись у районі столиці, такі формування навели б лад набагато швидше, ніж російська армія, якій залишалося би підтримувати високо вмотивовану піхоту своєю високоточною зброєю.

Як додатковий захід можна припустити атаки з повітря на транспортні вузли й райони концентрації ворога на захід від Києва із застосуванням касетних боеприпасів, боеприпасів об'ємного вибуху та білого фосфору. Не слід залишати без діла й артилеристів із передмість Києва. Реактивні системи залпового вогню здатні контролювати територію в радіусі 90 км. Орієнтуючись на дані розвідки безпілотних літальних апаратів, вони здатні без допомоги авіації зірвати підхід ворожих підкріплень до міста. У міру очищення столиці від залишків опору Москва зможе зосередитися на дипломатичному фронті, де й очікуються головні «бої». Вони будуть нелегкими, однак у підсумку міжнародне становище Москви тільки зміцнилося б, оскільки тим, хто має сумнів, стало би зрозуміло, що з Росією краще дружити, ніж ворогувати¹²⁷.

Другий, менш амбітний сценарій реалізації стратегії дезінтеграції України, полягає у федералізації або конфедералізації України з отриманням формальної можливості для від'єднання від неї та приєднання до Росії прилеглих українських територій. Мета такого сценарію, як зазначає, А. Ілларіонов, – установлення повного контролю над Східною та Південно-Східною Україною. Такий варіант кремлівське керівництво вважає оптимальним, оскільки він не передбачає великих втрат порівняно з першим і водночас унеможливить існування України як самостійної держави в майбутньому. Адже в цьому регіоні розміщені основні промислові центри України, такі як Донбас, Миколаїв, Одеса, Запоріжжя, Дніпропетровськ, Харків, тісно інтегровані з російською промисловістю, особливо у сфері ОПК, ракетобудування, машинобудування та авіабудування.

¹²⁷ Джадан І. Операція «Механический апельсин». – <http://www.russ.ru/layout/set/print//pole/Operaciya-Mehanicheskij-apel-sin>.

На думку російських керманичів, етнічна самоідентифікація частини населення тут остаточно ще не визначена, однак практично все населення без винятку ставиться до Росії позитивно. Закріплення Росією цієї території за собою на кшталт Придністров'я або навіть шляхом безпосереднього входження до складу Росії може мати для неї низку важливих плюсів. По-перше, це дружнє культурно й генетично російське населення, яке мешкає на історичних «російських» територіях. Із цим населенням виключені проблеми культурної або релігійної несумісності, котрі можна собі уявити у випадку приєднання, наприклад, Абхазії. Це населення не має іншої стійкої ідентифікації, крім російської, і в разі «возз'єднання» з Росією буде повністю розчинене.

По-друге, високий освітній рівень населення південно-східної України, його здатність і бажання вбудовуватися у створювані Росією кластери нової економіки. Трудові ресурси Південного Сходу України традиційно мають також підвищену мобільність, оскільки населення саме складається з мігрантів з різних областей Росії. Підключення в тій або іншій формі до російського цивілізаційного проекту ще 15–20 мільйонів етнічних росіян дасть змогу зміцнити ядро російської цивілізації. Це взагалі істотно підкріпило би претензії «русского мира» на свою самодостатність, оскільки одним з основних контраргументів щодо його цивілізаційного рівня є обмеженість демографічних ресурсів. Об'єднання цих ресурсів в один кулак, хоча б і не в одній державі, але в братньому союзі, значно зміцнило б і статус самої Росії.

Утім, порівняно з більш обмеженим сценарієм дезінтеграції України, передбачається, що опір українців у цих регіонах буде запеклішим. Адже українська Україна в цьому випадку втратить приблизно половину території та населення, дві третини промисловості, вихід до моря. Якщо тепер, на переконання росіян, київські еліти тішать себе ілюзіями того, що в майбутньому Україна може претендувати на роль одного з найбільших європейських гравців, то у випадку втрати російськомовних областей ці амбіції вже не матимуть жодної, навіть найфантастичнішої підстави.

На цій території розквартировані чималі сили української армії, загальна чисельність сухопутних військ якої налічує до 80 тис. осіб. Російським частинам і формуванням російськомовної міліції в цьому випадку можуть протистояти три танкові бригади, одна з яких розташована під Харковом, а інші можуть бути висунуті з районів Чернігова та Кривого Рогу. З огляду на страх

перед наступом на Київ, українська армія, найімовірніше, не зможе виставити для відбиття російського наступу більше п'яти механізованих бригад. Така сама доля чекає й на аеромобільні частини України: вони будуть підтягнуті до столиці замість того, щоб брати участь у бойових діях. Ідеться про такі частини: 25-ту окрему Дніпропетровську повітрянодесантну бригаду, 95-ту окрему аеромобільну бригаду (Житомир), 80-й окремих аеромобільний полк (Львів). 79-та окрема аеромобільна бригада (Миколаїв), імовірно, не встигне відступити й буде оточена в місці своєї дислокації. Три полки армійської авіації України не зможуть зробити серйозного опору діям 16-ї повітряної армії ВВС РФ (Кубинка), а також доданим для посилення ударного угруповання окремим винищувальним авіаполкам 5-ї (Урал) та 6-ї (Североморськ) армій ВВС і ПВО.

Окремий танковий батальйон морської піхоти Чорноморського флоту, на думку розробників воєнної операції, розумно було би переправити з Новоросійська на одеський плацдарм для розвитку успіху сил піхотних десантів. Однак неможливо, на думку російського військового командування, обмежити подібну операцію висадженням повітряного й морського десантів. Якщо українські танкові й механізовані частини з якихось причин стануть чинити опір, операція може невиправдано затягнутися. Тому, вважає воно, логічним було б, якби дії десантів на першому етапі були підтримані ударом важкими сухопутними з'єднаннями, включно з танковою дивізією на приморському напрямку з виходом до гирла Дніпра. А після форсування ріки частиною наявних сил – з відсіканням української 79-ї окремої аеромобільної бригади від сухопутного угруповання української армії, розташованої північніше, – у районі Кривого Рогу та Білої Церкви. Кінцевою метою руху моторизованих і танкових частин є вихід до кордонів Придністровської республіки з Первомайська.

Запорукою швидкості й малих утрат тут слугує ефективна розвідка, яку за бажання не важко організувати з огляду на дружній характер місцевого населення. Зокрема, занадто активне перекидання частин Збройних Сил України на південь, якби таке почалося, створило б загрозу форсування Дніпра, і в такому випадку стає вкрай рекомендованим повітряний удар по злітних смугах аеродромів Херсона, Одеси й Миколаєва. Для знищення української ППО в такому разі довелося б залучати літаки тактичної авіації Чорноморського флоту із протирадіолокаційними ракетами.

Північніше, у районі Харкова та Дніпропетровська, дії десанту, за задумом російської воєнної операції, логічно було би підтримати частинами Московського військового округу. Тут основним завданням є швидке охоплення міст і оточення розрізаних частин української армії, які, будучи сформованими в основному з російськомовних військовослужбовців, найімовірніше, не чинитимуть серйозного опору, якщо втратять сухопутний зв'язок із центром. Узагалі, головні бої із частинами, які збережуть вірність Києву, очікуються в районі Одеси та Миколаєва, оскільки для українців найціннішим надбанням є вихід до Чорного моря¹²⁸.

Третій сценарій, за припущенням А. Іларіонова, є модифікацією другого сценарію у випадку, якщо Росія не матиме можливостей реалізувати другий сценарій повною мірою через виникнення обставин, до яких можна віднести: консолідованість мешканців Дніпропетровської та Запорізької областей навколо соборності України, жорстка відсіч силами частин Збройних Сил України російському наступу, зовнішній тиск, народний спротив російській воєнній окупації та ін. У такій ситуації російські війська можуть просунутися тільки на частину територій Харківської, Донецької, Луганської, Херсонської, Миколаївської та, можливо, Одеської областей. Ця територія вкладається в контури так званої «ПКСЮАР» – Південно-Східної Автономної Республіки, інспірованої проросійськими силами, на чолі з Партією регіонів у Северодонецьку у 2004 р. У цих областях мешкає базовий електорат Партії регіонів, який вона мобілізувала, експлуатуючи антиукраїнські та проросійські настрої.

Нарешті, четвертий, або першочерговий сценарій дезінтеграції України. Він уявлявся Кремлю найлегшим та найвірогіднішим для реалізації. Його основною метою є військова окупація та анексія Криму і Севастополя. Адже Крим є єдиним регіоном України, понад 50% мешканців якого складають етнічні росіяни. Тому Росія ніколи й не приховувала своїх територіальних претензій на Крим і Севастополь, а сама Україна вважалась у російському суспільстві державою, яка не відбулася. Виходячи з таких міркувань, сценарій дезінтеграції України, на переконання Кремля, мав починатися саме з анексії Криму як початку «збирання російських земель».

¹²⁸ Джадан И. Операція «Механический апельсин». – <http://www.russ.ru/layout/set/print//pole/Operaciya-Mehanicheskij-apel-sin>.

Сценарій воєнної окупації Криму не передбачав прямої атаки на українські частини у Криму, якщо тільки вони не чинитимуть опору. Унаслідок невпевненості і коливань київського керівництва серйозний опір воєнній окупації виключається. Київ також не кидатиме на «звільнення» півострова війська, оголюючи інші напрямки. Адже, за оцінками Кремля, у Криму київська влада ніколи не користувалася навіть найменшою підтримкою. У цьому випадку конфлікт із силової стадії швидко перейде у стадію політичної боротьби в міжнародних інститутах. Надалі зовсім передбачувана позитивна реакція російської більшості Кримської автономії, а також швидка переорієнтація місцевих еліт на Москву за абсолютної впевненості в тому, що Київ ніяк не зможе протидіяти цьому¹²⁹.

Таким чином, першочерговість захоплення Криму зумовлена наступальністю реалізації стратегії дезінтеграції України, коли успіх першого етапу стає запорукою успіху наступного залежно від здатності Києва та місцевого населення чинити збройний спротив воєнній агресії Росії. Залежно від такого спротиву захоплена територія Східної, Південної та Центральної України має або одразу приєднуватися до Росії, або оголошуватися її протекторатом, або відбуватиметься одне й інше після виконання вимоги федералізувати або конфедерувати Україну.

На основі такого задуму для кожного із чотирьох сценаріїв дезінтеграції України розроблені окремі плани воєнних операцій та форм приєднання території України до Росії: від федералізації та конфедералізації до сепаратизації та до анексії й безпосереднього приєднання відторгнених територій до Росії. Для Криму це безумовне пряме приєднання до Росії (четвертий сценарій); для південних та східних регіонів – сепаратизація з можливістю безпосереднього приєднання до Росії (третій і другий сценарії); повалення державного суверенітету України з перетворенням її на конфедерацію з подальшим розділенням на три федеральних округи Росії (перший сценарій).

Виходячи з такої логіки дезінтеграція України має здійснюватися поступово, починаючи від четвертого до першого сценаріїв, залежно від воєнних та політичних ресурсів, воєнно-політичної обстановки та міжнародної ситуації. Проте кожний із цих сценаріїв передбачає послідовне досягнення кінцевої мети

¹²⁹ Джадан И. Операция «Механический апельсин». – <http://www.russ.ru/layout/set/print//pole/Operaciya-Mehanicheskij-apel-sin>.

дезінтеграційної стратегії – повне й остаточне знищення української державності та приєднання території України до російської держави в тій чи іншій формі. Не випадково А. Ілларіонов неодноразово нагадує, що ще у 2008 р. «на саміті НАТО в Бухаресті Володимир Путін сказав, що Україна – історичне непорозуміння, держава, створена на російських землях». А. Ілларіонов також прокоментував заяви активістів Майдану про те, що в Україні вже присутні представники російських спецслужб. «Україна вже сприймається як майбутній театр бойових дій. Туди вже закидаються підрозділи, які повинні бути до офіційного початку серйозних операцій... Зрозуміло, що сучасна Україна – це не Грузія, не захоплення аеропорту в Косово. Україна – більша країна. Стосовно неї можуть бути застосовані набагато тонші засоби – користуватися будуть українськими силами, політиками, лише при деякому супроводі російських підрозділів», – вважає експерт Путіна¹³⁰.

Таким чином, побудова Росією «русского мира» як цивілізаційного проекту перейшла у стадію підготовки та реалізації широкомасштабної воєнної окупації України.

¹³⁰ Кремль рассматривает 4 сценария в Украине, – Илларионов. – <http://focus.ua/politics/296318/>.

РОЗДІЛ IV

УКРАЇНА У ДВОСТОРОННІХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

§ 1. Україна в системі двосторонніх відносин з європейськими країнами

Протягом 2013 р. співробітництво України з провідними європейськими державами на двосторонньому рівні переживало значну кризу. Наближення Вільнюського саміту давало підстави сподіватися на конструктивний та прагматичний перебіг цього співробітництва, але проблеми внутрішньої політики України, виконання вимог Європейського Союзу для підписання Угоди про асоціацію між ЄС та Україною, відсутність стабільного політичного підґрунтя, по-перше, перетворили двостороннє співробітництво на багатосторонній формат Україна – ЄС, а по-друге, обмежили можливості двостороннього партнерства України з провідними європейськими державами. Категоричні вимоги країн ЄС, передусім проблеми вибіркового правосуддя, критична позиція української влади призвели до стагнації двостороннього співробітництва, що позбавило Україну можливості вибудувати партнерські відносини з основними акторами на європейській політичній арені, натомість радикалізувавши їх ще сильніше.

Упродовж року найактивніше співробітництво відбувалося з європейськими лідерами: Великою Британією, Німеччиною, Францією та однією країною з «кола друзів» – Литвою. Проте й у відносинах із цими країнами українське керівництво протягом 2013 р. зазнавало нищівної критики. Проблеми з підписанням Угоди про асоціацію, зокрема з урегулюванням вибіркового правосуддя, погіршували відносини України із цими європейськими державами. Таким чином, протягом 2013 р. спостерігалось зниження інтенсивності партнерства на всіх рівнях і в усіх галузях. Більше того, відмова України від підписання Угоди про асоціацію погіршила стан відносин навіть з таким українським партнером, як Литва.

Відносини України зі Сполученим Королівством Великої Британії та Північної Ірландії

2013 рік не позначився істотною активізацією українського напрямку зовнішньої політики Великої Британії. Це пов'язано насамперед з питаннями співробітництва з країнами Європейського Союзу. Початок року ознаменувався заявою британського прем'єр-міністра Дейвіда Камерона, який окреслив план дій свого уряду щодо Європи. Він заявив, що Лондон хоче змін у ЄС, щоб зменшити повноваження центральних органів у Брюсселі на користь національних парламентів та урядів. Д. Камерон пообіцяв також, що британці матимуть змогу висловити на референдумі думку стосовно можливості виходу своєї країни з Євросоюзу. При цьому у Брюсселі заявляли, що Лондон дратує своїми постійними вимогами, але визнали, що без Великої Британії Євросоюз був би ослабленим і дипломатично, і військово, і економічно. Що стосується України, то для неї збереження Великої Британії у складі ЄС є бажаним. Досі саме британці, на противагу, наприклад, Франції, гучно заявляли про потребу подальшого розширення Євросоюзу, і Лондон стверджував, що в майбутньому бачить у ЄС також Україну. Тож зосередивши свою увагу на подальшому форматі співробітництва Великої Британії з Європейським Союзом, Англія зосередила увагу на пріоритетних та виключно практичних сферах відносин з Україною, що, у свою чергу, надасть їй можливість впливати на ситуацію в Україні.

Погіршення відносин між двома країнами окреслилося ще у 2012 р. Засудження Ю. Тимошенко поклато край можливостям реалізувати британський підхід стосовно України та формату Європейського Союзу в майбутньому. Тож 2013 р. почався певною невизначеністю та розгубленістю британської зовнішньої політики щодо України. Варто зазначити, що Велика Британія, підтримуючи Україну в її євроінтеграційному курсі, фактично розробила тільки один варіант своїх дій стосовно України, не беручи до уваги можливість відмови України від подібного курсу зовнішньої політики. Підкреслюючи підтримку Україною демократичних цінностей та принципів ЄС, Велика Британія не очікувала проблем такого роду, як вибіркове правосуддя. Тож на початку року радше Україна намагалася використати Британію з метою досягнення власних цілей.

У 2013 р. у рамках *політичного діалогу* було здійснено низку візитів і зустрічей між офіційними представниками України

та Великої Британії. Так, 15 лютого 2013 р. відбувся візит міністра доходів і зборів України О. Клименка з метою вивчення досвіду об'єднання Управління з податкових та митних зборів Її Величності. Цей візит пов'язаний у першу чергу із Указом Президента України № 726/2012 від 24 грудня 2012 р. «Про деякі заходи з оптимізації системи центральних органів виконавчої влади», відповідно до якого було утворене Міністерство доходів і зборів України внаслідок реорганізації Державної митної служби України та Державної податкової служби України. Варто підкреслити, що інтеграція податкової та митної служб у Великій Британії була завершена у 2007 р. і вважається однією з найуспішніших фіскальних реформ у світовій практиці. У рамках візиту міністр доходів і зборів України О. Клименко вивчав британський досвід із запровадження індивідуального підходу до податкового контролю, який базується на діалозі між відомством та платниками податків, а також проводив консультації з приводу практик міжнародного співробітництва у сфері трансфертного ціноутворення й питань оптимізації та перекваліфікації кадрового складу.

Окрема увага приділялася інноваційній інформаційній системі, яка є потужним інструментом боротьби з ухилянням від сплати податків у Великій Британії. Українська делегація на чолі з О. Клименком мала проаналізувати особливості цієї системи задля впровадження в роботу Міністерства найкращих практик забезпечення дотримання податкового законодавства, створення передумов для зменшення випадків податкових шахрайств та підвищення ефективності заходів з детінізації економіки¹.

У рамках візиту О. Клименко також зустрівся з президентом Європейського банку реконструкції та розвитку (ЄБРР) Сума Чакрабарті. Ця зустріч була вагомим оглядом на те, що ЄБРР є найбільшим інституційним інвестором в економіку України, крім того, ця фінансова установа багато в чому формує думку іноземного бізнесу про інвестиційну привабливість України. ЄБРР надає їй фінанси в дуже широкому діапазоні, кредитуючи насамперед фінансові організації, агропромисловий комплекс, проекти в галузі нерухомості, металургії, виробництва й передачі електроенергії та розвитку інфраструктури. Особлива увага приділяється

¹ ЄБРР піддержав ініціативи Миндоходов по улучшению бизнес-климата в Украине. – <http://economics.unian.net/finance/752290-ebrr-podderjal-initsiativyi-mindohodov-po-uluchsheniyu-biznes-klimata-v-ukraine.html>.

забезпеченню ядерної безпеки: по лінії Фонду Чорнобильського укриття, розпорядником коштів якого виступає ЄБРР, надається допомога в перетворенні Чорнобильської АЕС на безпечний та екологічно стійкий об'єкт².

25–28 лютого 2013 р. відбувся візит до Великої Британії голови Комітету Верховної Ради в закордонних справах Віталія Калужного. Під час свого перебування у Лондоні він зустрівся з головою парламентського комітету в закордонних справах Річардом Оттовеєм, керівником багатопартійної парламентської групи дружби з Україною Джоном Віткінгдейлом, та головою Британсько-українського союзу Лордом Різбі, директором Департаменту Східної Європи та Центральної Азії Форін Офісу Коліном Робертсом, керівником програм Росії та Євразії Королівського інституту міжнародних справ «Четем Хаус» Джеймсом Ніксі, редактором з європейських питань журналу «The Economist» Джоном Пітом, а також із заступником редактора з міжнародної тематики газети «The Independent» Шарлотою Макдоналд-Гібсон³.

Найбільш знаковим упродовж 2013 р. став офіційний візит міністра закордонних справ України Л. Кожари до Лондона, що відбувся 13 травня. Крім того, що було обговорено весь комплекс питань двостороннього співробітництва, Л. Кожара перебував у Лондоні також у ролі головуєчого в ОБСЄ. Тому значна увага під час переговорів приділялася важливим для України безпековим питанням, зокрема придністровському врегулюванню. Беззаперечним пріоритетом візиту було також обговорення питань підписання Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом на саміті «Східного партнерства» у Вільнюсі. І хоча ставлення Великої Британії до ЄС можна охарактеризувати як доволі спірне, але Лондон при цьому можна назвати одним з найбільших послідовників розширення Європейського Союзу, а відповідно, і євроінтеграційного курсу України. За результатами цього візиту була оприлюднена спільна заява міністра закордонних справ України Л. Кожари та Держсекретаря в закордонних справах Великої Британії Вільяма Хейга. У документі повідомляється, що голови

² Офіційний сайт ЄБРР. – <http://www.ebrd.com/russian/pages/country/ukraine.shtml>.

³ Голова Комітету Верховної Ради у закордонних справах Віталій Калужний відвідав Велику Британію. – <http://edinburgh.mfa.gov.ua/ua/news/embassy-news/10531-the-head-of-the-committee-on-foreign-affairs-of-ukrainian-parliament-vitalij-kaluzhny-visits-the-united-kingdom>.

зовнішньополітичних відомств двох країн обговорили шляхи підтримки Великою Британією зусиль України, спрямованих на реформи, зокрема щодо зміцнення українських судових та законодавчих інституцій відповідно до європейських цінностей та практик. Продовженням політичного діалогу двох держав стала зустріч міністра закордонних справ України Л. Кожари з державним секретарем Сполученого Королівства в закордонних справах та справах Співдружності В. Хейгом у рамках міністерського засідання «Східного партнерства», яка відбулася 22 липня 2013 р. у Брюсселі. Щоправда, ці дві події не позначилися на двосторонніх відносинах України та Великої Британії.

17–18 вересня 2013 р. Україну з робочим візитом відвідав державний міністр у справах Європи МЗС Великої Британії Девід Лідінгтон. У рамках візиту він був прийнятий прем'єр-міністром України М. Азаровим, головою Адміністрації Президента України С. Львовичим та міністром закордонних справ України Л. Кожарою. Під час перемовин було обговорено широкий спектр питань українсько-британських відносин у політичній, торговельно-економічній, культурно-гуманітарній та консульсько-правовій сферах, а також актуальну тематику міжнародного порядку денного та взаємодії двох країн у рамках міжнародних організацій, зокрема в контексті головування України в ОБСЄ. Особлива увага приділялася європейській інтеграції України, зокрема підготовці до підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС під час Вільнюського саміту «Східного партнерства» в листопаді 2013 р.⁴ Зазначимо, що британська сторона неодноразово підкреслювала свою підтримку євроінтеграційного курсу України, і цей візит не став винятком. Така інтенсифікація британської дипломатії мала на меті відвернення небезпечних сценаріїв напередодні Вільнюського саміту. Британія вкотре наголосила на стратегічній важливості України як держави, яка володіє значними ресурсами й необхідна для майбутнього Європейського Союзу.

Таким чином, співробітництво України та Великої Британії на рівні політичного діалогу на початку року перебувало в стані певної паузи. Велика Британія мала випрацювати нові механізми впливу на Україну, оскільки попередні варіанти виявилися не результативними. У цьому контексті підкреслимо, що оскільки

⁴ Підсумки візиту в Україну Державного міністра у справах Європи Міністерства закордонних справ Великої Британії Д. Лідінгтона. – <http://mfa.gov.ua/ua/press-center/briefing/1180-brifing-v-mzs>.

Велика Британія завжди зберігала статус основного локомотива розширення Європейського Союзу, то Вільнюський саміт мав стати для неї особистою перемогою. Виходячи із цього, Велика Британія максимально активізувала рівень тиску та співробітництва з нашою державою з метою не «втратити» Україну в листопаді 2013 р. Тому в умовах, що склалися, Велика Британія мала виробити іншу тактику в українському питанні, адже «втрата» України на шляху європейського розширення стала би провалом не тільки програми «Східного партнерства», а й концепцій, які сповідує Велика Британія у відносинах з Україною.

Торговельно-економічне співробітництво. За даними Державної служби статистики, обсяг двосторонньої торгівлі товарами, порівняно з попередніми роками, залишився приблизно на тому самому рівні. Порівняно з 2012 р., у 2013 р. товарообіг між Україною та Великою Британією дещо зменшився, але таке падіння не є критичним у формуванні двостороннього співробітництва (рис. 4.1). При цьому підкреслимо, що сальдо зовнішньої торгівлі також залишається від'ємним.

Говорячи про зовнішню торгівлю послугами, маємо відзначати, що, порівняно з 2011 р. та 2012 р., співробітництво активізувалося переважно за рахунок імпорту у сфері послуг, хоча така

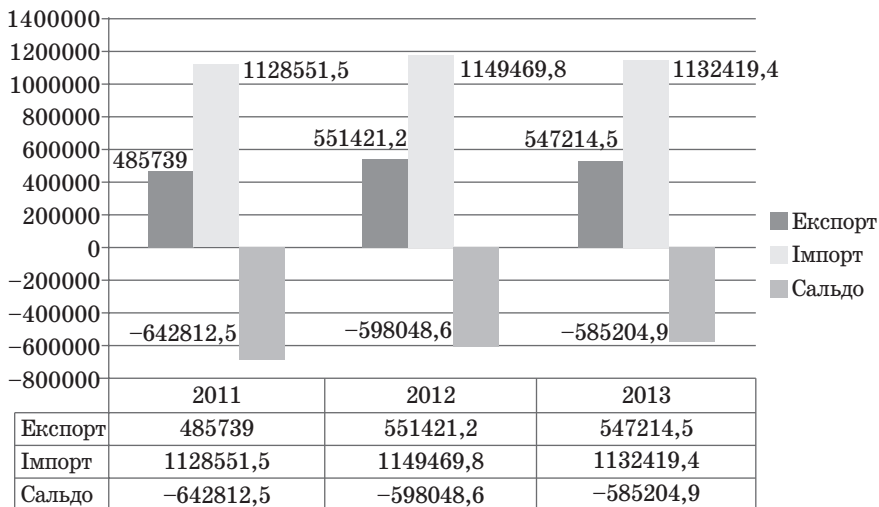


Рис. 4.1. Структура зовнішньої торгівлі товарами,
тис. дол. США

* За даними Державної служби статистики України.

активність тільки поглибила негативну тенденцію до збільшення негативного сальдо (рис. 4.2). Станом на 31 грудня 2013 р. за обсягами інвестицій, які надійшли зі 136 країн світу до економіки України, Велика Британія посідає п'яте місце, а обсяг інвестицій із цієї країни становить 2,7 млрд дол. США (4,7% від загального; станом на 1 січня 2013 р. – 4,6%). Протягом 2013 р. обсяг інвестицій з Великої Британії в економіці України зріс на 161 млн дол. США.

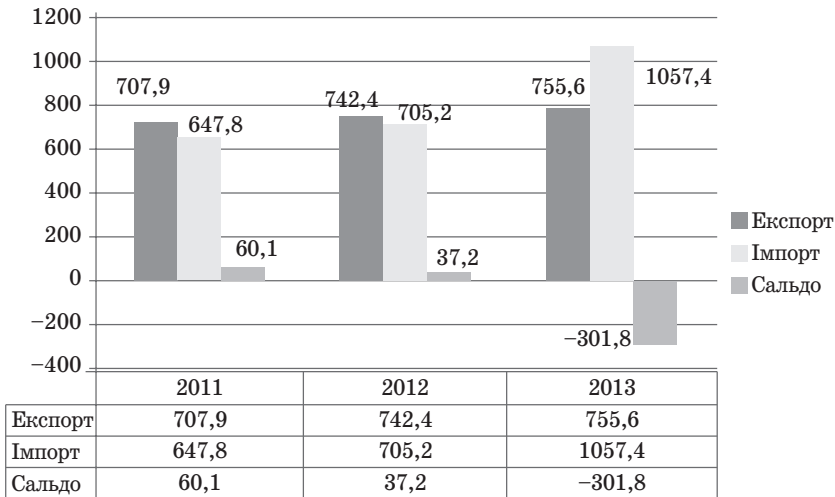


Рис. 4.2. Структура зовнішньої торгівлі послугами,
тис. дол. США

* За даними Державної служби статистики України.

Найбільший обсяг інвестицій з Великої Британії в Україні залучено до таких видів економічної діяльності:

- операції з нерухомим майном – 553 млн дол. США (20% від загального обсягу);
- оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів – 500 млн дол. США (18%);
- фінансова і страхова діяльність – 433 млн дол. США (16%);
- промисловість – 423 млн дол. США (15%);
- транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність – 266 млн дол. США (10%)⁵.

⁵ Сайт Посольства України у Сполученому Королівстві Великої Британії та Північній Ірландії. – <http://uk.mfa.gov.ua/ua/ukraine-uk/trade>.

Таким чином, у 2013 р. співробітництво України з Великою Британією підтримувалося в основному на рівні політичного діалогу, а торговельно-економічне співробітництво збереглося на рівні попередніх років. Початок року ознаменувався розгубленістю Великої Британії щодо формування тактичних кроків стосовно України, що пов'язано не лише з кризою євросони як такої, а й з питаннями вибіркового правосуддя в Україні. Найбільш актуальною зберігалася проблема перебування Британії в Європейському Союзі, що не могло не позначитися на українській проблематиці. Проте варто підкреслити, що візит міністра закордонних справ України у Велику Британію був удалим, оскільки мав певний вплив на позицію українського уряду.

Співробітництво України та Великої Британії не відповідає вимогам стратегічного партнерства. Велика Британія активно підтримувала євроінтеграційний курс України, але після відмови України підписувати Угоду про асоціацію відносини між державами явно погіршилися. Найяскравішим прикладом кардинального погіршення ставлення Великої Британії до України стала стаття прем'єр-міністра Д. Камерона в журналі «Financial Times» від 26 листопада 2013 р., у якій він закликав обмежити вільне пересування всередині ЄС власне громадян ЄС (навіть не мігрантів). Примітно, що в цій статті Д. Камерон натякнув, що якщо провідні країни ЄС не хочуть бачити у своїй країні мігрантів з бідних регіонів Європейського Союзу, то про Україну не може бути й мови. Фактично, Д. Камерон розділив Європу на два сорти: європейці й решта, до яких можна віднести і Болгарію, і Україну, і Румунію і т. д. Основна ідея статті полягає в тому, що допоки бідні країни не піднімуть свій економічний рівень до рівня провідних країн, можливості офіційно мігрувати до провідних європейських країн вони не матимуть.

Призупинення Україною євроінтеграційного курсу кардинально зіпсувало ставлення Великої Британії до неї. Британія запевнила, що Україна сама винна у зриві євроінтеграції; посол Великої Британії в Україні Саймон Сміт зазначив, що Європа залишає двері відкритими для України, але при цьому не йдеться про фінансову допомогу, оскільки Україна зосередила свою увагу на необхідності фінансової підтримки для реформування країни відповідно до вимог Євросоюзу. С. Сміт неодноразово підкреслював, що Угода про асоціацію є єдиним шансом для України вистояти. Тож відмова України підписувати Угоду про асоціацію

погіршила не тільки багатосторонній рівень співробітництва України з ЄС у рамках «Східного партнерства», а й двосторонній формат відносин з такою провідною та впливовою країною, як Велика Британія.

Тому для України у відносинах з Великою Британією в найближчий час перспективним завданням є передусім скорочення негативного сальдо, відновлення високого рівня двостороннього співробітництва та іміджу надійного партнера, налагодження стратегічного партнерства не лише на папері, а й у практичному розумінні. Ураховуючи, що Велика Британія є не тільки однією з провідних держав Європейського Союзу, а й умовним союзником України на євроінтеграційному шляху, саме двостороннє українсько-британське співробітництво може стати для неї непоганим важелем впливу на Європейський Союз.

Відносини України з Федеративною Республікою Німеччиною

Німеччина в питанні реалізації євроінтеграційного курсу України має вирішальну роль. Фактично цій державі належить останнє слово у формуванні всіх ключових питань у відносинах України з Європейським Союзом. Однак у 2013 р. Україні не вдалося використати формат двостороннього українсько-німецького співробітництва на користь Вільнюського саміту та можливого підписання Угоди про асоціацію. Попри події, які відбулися в листопаді, питання чи підпише Німеччина Угоду про асоціацію, викликало найбільшу кількість уточнень.

Політична картина, яка склалася навколо України, висвітлила значні проблеми. Активна реінтеграційна позиція Російської Федерації стала істотним викликом для Німеччини. Це пов'язано передусім з тим, що ФРН не зацікавлена в монополізації впливу РФ на Східну Європу, але з іншого боку, Німеччина не бажала йти на компроміс, закривши очі на недотримання офіційною владою в Україні європейських принципів. Тож хоча Німеччина і зберегла свою критичність і тверду позицію щодо України, вона продовжувала розвивати інтенсивний політичний діалог з офіційним Києвом.

Так, у 2013 р. у рамках *політичного діалогу* відбулася низка візитів та зустрічей на високому рівні між представниками Німеччини та України. Проте кожен із візитів був складним з погляду пошуку двосторонніх компромісів у співробітництві.

Німеччина як одна з основних рушійних сил Європейського Союзу, від якої залежало майбутнє України у співробітництві з ЄС, зайняла дуже жорстку й категоричну позицію щодо України.

25–26 лютого 2013 р. відбувся офіційний візит міністра закордонних справ України Л. Кожари до ФРН, у рамках якого він провів переговори зі своїм німецьким колегою Гідо Вестервелле. Основна увага приділялася питанням європейської інтеграції України, зокрема перспективі підписання Угоди про асоціацію в рамках саміту «Східного партнерства» у Вільнюсі. Г. Вестервелле знову нагадав своєму колезі з України, що перед підписанням Угоди про асоціацію Київ має, зокрема, подолати питання вибіркового правосуддя стосовно опозиційних діячів. Звичайно, що мова йшла про Ю. Тимошенко. Це питання піднімалося на кожній зустрічі представників України та Німеччини протягом 2013 р.

20–21 червня 2013 р. відбувся робочий візит федерального міністра закордонних справ Німеччини Г. Вестервелле до України. Під час зустрічей з українськими урядовцями, Президентом та лідерами опозиції Г. Вестервелле наголошував, що однією з основних вимог Євросоюзу до України залишається подолання вибіркового правосуддя, зокрема й у справі Ю. Тимошенко. У рамках короткого робочого візиту до Києва голова МЗС Німеччини зустрівся і з Президентом В. Януковичем та прем'єром М. Азаровим, і з лідерами опозиційних парламентських фракцій Арсенієм Яценюком і Віталієм Кличком. Міністр закордонних справ Німеччини зазначив, що Україна перебуває «на історичному роздоріжжі», і він би дуже хотів, щоб вона вирішила йти до Європи, щоб «це було рішення на користь спільноти цінностей»⁶. Під час візиту Г. Вестервелле вкотре підкреслив, що для підписання Угоди про асоціацію з ЄС Україні слід розв'язати три проблеми: запровадити законодавчу реформу в галузі юстиції, внести зміни до виборчого законодавства і припинити будь-які прояви вибіркового застосування правосуддя.

Уже 2 липня 2013 р. міністр закордонних справ України Л. Кожара відбув з робочим візитом до ФРН. У рамках візиту відбулася його зустріч із федеральним міністром закордонних справ Німеччини Г. Вестервелле. Під час переговорів сторони приділили основну увагу питанням подальшого зближення України з Європейським Союзом, зокрема перспективам підписання Угоди про

⁶ Німеччина знову закликала Україну подолати вибіркоче правосуддя. – <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24913268.html>.

асоціацію між Україною та ЄС у листопаді 2013 р., а також обмінялися думками з актуальних питань українсько-німецького двостороннього співробітництва та глобального порядку денного. Л. Кожара виступив також у Німецькому товаристві зовнішньої політики з доповіддю на тему європейської інтеграції та головування України в ОБСЄ⁷.

22 вересня 2013 р. у Німеччині відбулися парламентські вибори, на яких було обрано 630 членів 18-го Бундестагу, федерального парламенту Німеччини. За офіційними даними, найбільшу кількість голосів набрав блок ХДС/ХСС на чолі з Ангелою Меркель – 41,5% (що стало найкращим результатом блоку за останні двадцять років), СДПН – 25,7%, Ліва партія – 8,6% і Партія зелених – 8,4%⁸. Перемога Ангели Меркель зумовила незмінність зовнішньополітичного курсу Німеччини. Більше того, це дало їй можливість зайняти ще жорсткішу позицію щодо України та питання Ю. Тимошенко.

Німеччина протягом 2013 р. залишалася найгострішим критиком ситуації з громадянськими свободами в Україні. Але усвідомлюючи, що ФРН є головним суб'єктом у питанні євроінтеграції України, офіційний Київ приділяв значні зусилля та увагу саме співробітництву з Німеччиною. Постійні зустрічі міністрів закордонних справ двох країн свідчили не лише про активність і зацікавленість з обох сторін, а й про присутність низки проблем, компромісного розв'язання для яких так і не вдавалося знайти. Розвиток політичної ситуації в Україні фактично призвів до охолодження і так не досить «теплих» відносин між Києвом та Берліном.

Ураховуючи практичність і прагматичність німецького підходу як до внутрішньої, так і до зовнішньої політики, співробітництво між Україною та Німеччиною в *торговельно-економічній сфері* розвивалося досить активно. У рамках цієї сфери відносин 22–24 травня 2013 р. віце-прем'єр-міністр України Олександр Вілкул здійснив робочий візит до ФРН, під час якого він узяв участь у сьомому засіданні українсько-німецької групи

⁷ Сайт Посольства України у Федеративній Республіці Німеччині. – <http://germany.mfa.gov.ua/ua/press-center/news/13439-vidbulasya-zustrich-ministra-zakordonnih-sprav-ukrajini-leonida-kozhari-z-federalynim-ministrom-zakordonnih-sprav-nimechchini-gido-vestervelle>.

⁸ Блок Меркель переміг у виборах до бундестагу, – офіційно. – http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?blok_merkel_peremig_u_viborah_do_bundestagu_ofitsiyno&objectId=1294008.

високого рівня з питань економічного співробітництва й підписав кілька документів. На переговорах ішлося про інтенсифікацію українсько-німецьких економічних відносин, залучення німецьких інвестицій в українську економіку та подальше господарське співробітництво між двома країнами. Німецьку делегацію на двосторонніх консультаціях очолювала державний секретар Федерального міністерства економіки й технологій Німеччини Анна Рут Геркес, яка є співголовою групи високого рівня. О. Вілкул провів також робочу зустріч із державним секретарем Федерального міністерства навколишнього середовища, охорони природи та ядерної безпеки Німеччини Урсулою Хайнен-Ессер. На зустрічі обговорювалися питання співпраці у сфері захисту довкілля, енергозбереження й енергоефективності та була підписана спільна українсько-німецька заява про наміри щодо співпраці у сфері захисту клімату й довкілля між Міністерством регіонального розвитку, будівництва й житлово-комунального господарства України та Федеральним міністерством навколишнього середовища, охорони природи та ядерної безпеки Німеччини.

Цей документ передбачає активну участь України в упровадженні енергозберігаючих технологій і в міжнародних кліматичних заходах з метою утвердження сталого економічного й екологічного розвитку. Під час візиту українського віце-прем'єра було також підписано спільну міжурядову заяву про продовження до 2016 р. співробітництва між двома урядами щодо перепідготовки управлінських кадрів для сфери підприємництва України. У рамках цієї програми, зокрема, фахівці з вищою освітою, які мають досвід роботи на управлінських посадах в українських підприємствах та організаціях, і надалі матимуть змогу проходити стажування в німецьких фірмах⁹.

За даними Державної служби статистики, обсяг двосторонньої торгівлі товарами у 2013 р., порівняно з попередніми роками, залишився приблизно на тому самому рівні (рис. 4.3). Але при цьому сальдо зовнішньої торгівлі зберігається від'ємним, що не є вигідним для України, оскільки вкотре підтверджує, що українські товари не є конкурентоспроможними і не користуються попитом у Німеччині. Ураховуючи таку тенденцію, Угода про зону вільної торгівлі між Україною та ЄС, з одного боку, спростила би

⁹ На порядку денному – співпраця з Німеччиною. – <http://golosukraine.com/publication/politika/svit/11845-na-poryadku-dennomu-spivpracya-z-nimechchinoyu/>.

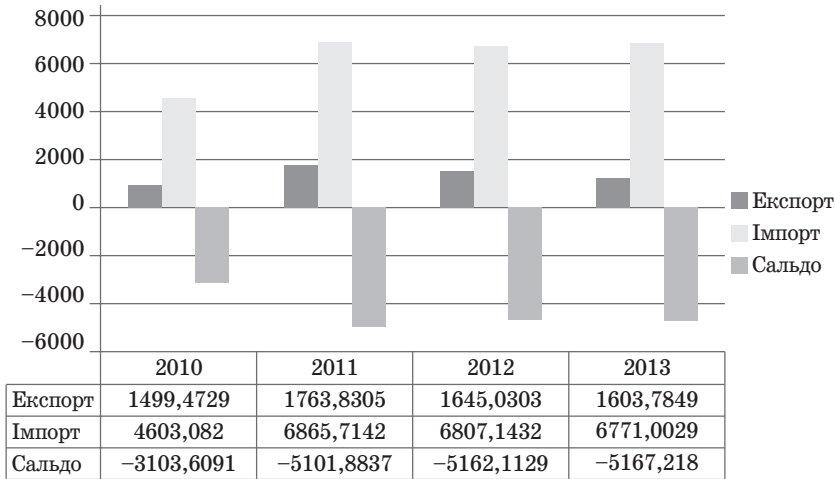


Рис. 4.3. Структура зовнішньої торгівлі товарами,
млн дол. США

За даними Державної служби статистики України.

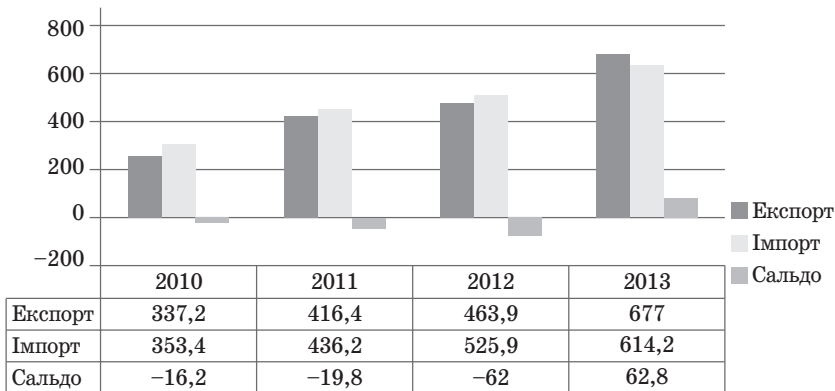


Рис. 4.4. Структура зовнішньої торгівлі послугами,
млн дол. США

* За даними Державної служби статистики України.

процес отримання імпорту з таких країн, як, наприклад, Німеччина, а з другого – змусила б українських виробників підвищувати якість товарів до рівня стандартів Європейського Союзу.

Попри загальну негативну динаміку, у 2013 р. зріс обсяг зовнішньої торгівлі послугами і, що є позитивним для України, експорт перевищував імпорт, тож за 2013 р. Україна мала позитивне сальдо (рис. 4.4). Зросли також прямі іноземні інвестиції

(акціонерний капітал) в економіці України з Німеччини, які станом на 1 січня 2013 р. досягли 6120,9 млн дол. США. Таким чином, у рейтингу інвесторів в економіку України ФРН посідає друге місце, поступаючись тільки Кіпру.

Упродовж року Німеччина неодноразово підкреслювала свої наміри допомогти Україні в розвитку альтернативних джерел енергії. Особливу увагу ФРН приділяла відновлюваним джерелам енергії. Протягом року між представниками двох сторін обговорювалися різні проекти, наприклад у сфері гідро- або вітроенергетики. Але у практичну сферу це співробітництво не перейшло. До проблем, які виникають в Україні, належать: бюрократична система прийняття рішень, корупція, конфлікт інтересів – коли на землях сільськогосподарського призначення замість харчових продуктів виробляють енергію, проблеми інвестиційного клімату, висока вартість проектів. Німеччина, у свою чергу, має проблеми з економічною стабільністю та наявністю внутрішніх завдань, що змусило її зосередити інвестиційні ресурси на внутрішньому ринку.

Україна розглядає Німеччину як основного європейського партнера модернізації своєї газотранспортної системи. Зокрема вона заявляла про намір залучити до цього проекту такі німецькі компанії, як «Siemens AG», «Deutsche Bank AG» та «Ferrostaal GmbH». Із цією метою 29 квітня 2013 р. «Укртрансгаз» і «Ferrostaal Industrieanlagen» підписали договір вартістю 51,369 млн євро про модернізацію компресорної станції «Бар» магістрального газопроводу «Союз». Як очікується, роботи будуть завершені в жовтні 2015 р. 11 грудня 2012 р. «Укртрансгаз» і «Deutsche Bank» підписали угоду про відкриття кредитної лінії обсягом 53,574 млн євро. Період кредитування – до 10 років і 9 місяців з моменту перерахування коштів на рахунок позичальника. Німецька сторона забезпечує фінансування 85% вартості проекту за рахунок кредиту «Deutsche Bank» (наданого під держгарантії та страховку «Euler Hermes Deutschland AG»), ще 15% профінансує українська сторона. Мета проекту – продовження терміну експлуатації газових турбін і газових компресорів на 25–30 років, зниження обсягів споживання турбінами паливного газу приблизно на 28% при повному завантаженні устаткування, підвищення коефіцієнта корисної дії газових компресорів¹⁰.

¹⁰ Україна хоче модернізувати ГТС за допомогою німецьких компаній. – <http://www.day.kiev.ua/uk/news/030713-ukrayina-hoche-modernizuvati-gts-za-dopomogoyu-nimeckih-kompaniy>.

У галузі ядерної безпеки у 2013 р. українські та німецькі фахівці завершили роботу над проектом із захисту радіоактивних джерел. Майже 5 млн євро – такий німецький внесок у захист ядерних матеріалів і радіоактивних джерел в Україні. У рамках Глобального партнерства «G8» проти розповсюдження зброї та матеріалів масового знищення німецьким коштом було посилено фізичний захист, модернізовано й переобладнано українське держпідприємство «Ізотоп». Підприємство постачає джерела іонізуючого випромінювання для потреб медицини, промисловості, науки, зокрема для діагностичних процедур і лікування онкологічних захворювань, променевої гамма-терапії.

Підсумовуючи, підкреслимо, що високий рівень практичного двостороннього співробітництва України з Федеративною Республікою Німеччиною обумовлений насамперед вирішальною роллю останньої в євроінтеграційному курсі України. Однак хоча Німеччина й віддає належне важливості України на Європейському континенті, насправді для неї важливішим є співробітництво з Росією, а Україна в цій партії є засобом впливу й тиску. Протягом 2013 р. з боку Німеччини зовсім не йшлося про можливість членства України в ЄС, а тільки про Угоду про асоціацію. Така позиція може бути зумовлена тим, що ФРН, як найбільша економіка Європейського Союзу, в умовах кризи змушена рятувати Іспанію, Грецію, Португалію та інші бідні країни. Тож після переобрання А. Меркель має зосередитися насамперед на закріпленні Німеччини як основного гравця ЄС та стабілізації економічної ситуації в євроні. Україна ж не є пріоритетом для Німеччини, важливішою є Росія. Однак відмовитися одна від одної ці країни не можуть, оскільки економічно тісно взаємопов'язані.

У цьому контексті варто пам'ятати про енергетичний фактор трійки Німеччина – Україна – Росія. Ураховуючи той факт, що Німеччина відмовилася від атомної енергетики та перепрофілювалася на газові й альтернативні джерела, Росія стає для Німеччини важливішим партнером як постачальник газу. Оскільки альтернативні джерела енергії не можуть забезпечити потребу всієї країни, Німеччина не має змоги відмовитися від постачання газу з Росії. Тож якщо Україна більшою мірою буде спрямована на співробітництво з Європейським Союзом, це надасть ФРН можливості гарантувати умовну безпеку в газовій сфері, чого не сталося б у разі, якби Україна вступила до Митного союзу, оскільки вона фактично стала би підконтрольною Росії.

Крім того, Україна могла б розраховувати на підтримку з боку Німеччини у формуванні газового консорціуму. Але проблема полягає в тому, що ані Німеччина, ані Росія не дали своєї згоди на формування такого консорціуму. Перемога на виборах А. Меркель надала їй можливість проводити свою політику ще жорсткіше. Тому українське енергетичне питання поставатиме дедалі менше. Для деяких країн підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС протягом останнього часу стало одним з найнагальніших питань, адже вони, у свою чергу, не могли провалити таку історичну подію. Але це не стосувалося Німеччини. Україна, звичайно, була важливою в партії з Росією як можлива розмінна монета, але не настільки, щоб поступитися основними принципами. Тож найближчим часом німецька опозиція не матиме змоги дискредитувати А. Меркель за допомогою українського питання.

Неприятна міжособистісна атмосфера між А. Меркель та В. Януковичем відіграла значну негативну роль у налагодженні двостороннього співробітництва обох країн. Хоча Україна й намагалася переконати ФРН у необхідності підписання Угоди про асоціацію, але у практичній сфері їй це вдавалося погано. На засіданні Бундестагу напередодні Вільнюського саміту А. Меркель укотре підкреслила важливість програми «Східного партнерства» та підтримки України як напередодні саміту, так і до моменту підписання Угоди про асоціацію, щоб компенсувати можливі втрати України під тиском з боку Росії. Але при цьому на засіданні Бундестагу заступник об'єднаної фракції консерваторів Андреас Шоккенхофф підкреслив, що без вирішення питання щодо Тимошенко така угода підписана не буде. Після відмови України підписувати Угоду про асоціацію показовим ставленням Німеччини до України стало те, що під час Вільнюського саміту «Східного партнерства» А. Меркель підійшла до президентів України В. Януковича та Литви Д. Грібаускайте, які спілкувалися російською мовою, та звернулася до В. Януковича англійською через перекладача. Варто зазначити, що А. Меркель непогано володіє російською й до того моменту спілкувалася з Президентом України зручною для нього російською.

Провал з підписанням Угоди з вини України ще більше позначився на погіршенні відносин між країнами. Більше того, А. Меркель заявила, що Європа вестиме перемовини з Росією, щоб не ставити Україну перед вибором «або – або». Така заява, знову ж таки, підкреслила той факт, що Україна є для Німеччини

засобом і важелем тиску на Росію, що створює передумови для формування сфер впливу на території Східної Європи.

Таким чином, найближчим часом для України пріоритетним має бути налагодження активного діалогу на високому рівні між двома країнами, урахуваючи те, що Німеччина зберігає свої лідерські позиції як політичного та економічного локомотиву Європейського Союзу. Співробітництво з ФРН у двосторонньому форматі надасть Україні можливість поліпшити як своє економічне, так і політичне становище. Крім того, такий варіант зможе активізувати запуск пілотних програм розвитку альтернативних джерел енергії за підтримки німецької сторони, що, у свою чергу, запровадить в Україні процес нівелювання енергетичної залежності від Росії.

Відносини України з Французькою Республікою

Відносини із Францією у 2013 р. стали, мабуть, найбільш проблемними у форматі двосторонніх відносин з провідними європейськими державами. У рамках *політичного діалогу* 17 січня 2013 р. відбулася телефонна розмова міністра закордонних справ України Л. Кожари з його французьким колегою Л. Фабіусом. Під час бесіди український міністр прийняв запрошення відвідати Францію з візитом, одним з результатів котрого має стати підписання дорожньої карти двосторонніх відносин на 2013–2015 рр. Міністри домовилися також сприяти поглибленню двостороннього діалогу й активізувати співпрацю в контексті головування України в ОБСЄ.

28–29 квітня 2013 р. відбувся робочий візит до Франції радника Президента України – керівника Головного управління з питань міжнародних відносин Адміністрації Президента України А. Гончарука. У рамках візиту проведено переговори з дипломатичним радником президента Франції П. Жан-Ортізом, а також зустріч із генеральним директором енергетичної компанії «Електрісіте де Франс» А. Прогліо.

Найважливішою подією у двосторонніх відносинах України та Франції став робочий візит 4–5 червня 2013 р. міністра закордонних справ України, діючого голови ОБСЄ Л. Кожари до Французької Республіки, під час якого відбулися зустрічі з міністром закордонних справ Франції Л. Фабіусом, дипломатичним радником президента Французької Республіки П. Жан-Ортізом,

головою Групи дружби сенату Франції Е. Мореєм та головою Комісії у європейських справах сенату С. Сютуром, а також з урядовцями, політиками і представниками бізнес-кіл Франції. У рамках візиту міністри закордонних справ підписали «дорожню карту» між Україною та Французькою Республікою на період 2013–2015 рр. Офіційний Париж розцінює «дорожню карту» як важливий та змістовний двосторонній документ, який визначатиме основні вектори співпраці двох держав на найближчі три роки. Сторони докладно обговорили питання європейської інтеграції України, зокрема перспективи підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у рамках саміту «Східного партнерства» у Вільнюсі. Було підкреслено, що ця угода покликана стати базою для подальшого розвитку відносин України з Євросоюзом¹¹. Франція, зі свого боку, укотре наголосила на вимозі врегулювати проблему вибіркового правосуддя, передусім стосовно Ю. Тимошенко. При цьому варто підкреслити, що позиція Франції щодо перспектив євроінтеграції України є принциповою: так, зокрема, президент Фрасуа Олланд чітко заявляв, що без звільнення експрем'єра Ю. Тимошенко асоціація Україна – ЄС неможлива.

Крім того, 21 жовтня 2013 р. у рамках візиту до Люксембурга міністр закордонних справ України Л. Кожара зустрівся з міністром закордонних справ Франції Л. Фабіусом. Під час зустрічі керівник зовнішньополітичного відомства Франції наголосив на підтримці підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС на саміті «Східного партнерства» у Вільнюсі 28–29 листопада 2013 р. і закликав українську сторону докласти додаткових зусиль для забезпечення виконання відповідних критеріїв, визначених у Висновках Ради ЄС від 10 грудня 2012 р.¹²

Підсумовуючи, варто констатувати, що Україна не була пріоритетною в зовнішній політиці Франції у 2013 р. Під час ХХІ конференції «Франція, сила впливу» президент Франції Ф. Олланд заявив у Парижі, що «Африка, ізраїльсько-палестинський конфлікт

¹¹ МЗС України та Франції підписали Дорожню карту між двома країнами на період 2013 – 2015 роки. – <http://www.unian.ua/society/796650-mzs-ukrajini-ta-frantsiji-pidpisali-dorjnyu-kartu.html>.

¹² Міністр закордонних справ України Леонід Кожара зустрівся з Міністром закордонних справ Франції Лораном Фабіусом. – <http://france.mfa.gov.ua/ua/press-center/news/15667-ministr-zakordonnih-sprav-ukrajini-leonid-kozhara-zustrivsia-z-ministrom-zakordonnih-sprav-franciji-loranom-fabiusom>.

та економічна дипломатія в Азії є векторами нової французької дипломатії». Таким чином, урахувавши, що Франція зосередила свою увагу на Африці, Близькому Сході та Азії, Україна жодним чином не вписувалася в цей формат співробітництва. Тож Франція зайняла досить жорстку позицію щодо України, поставивши її перед вибором «або – або». Рішення залежало виключно від України.

Торговельно-економічні відносини. У цій сфері протягом року спостерігалася стійка тенденція до стагнації рівня торгівлі як послугами, так і товарами, більше того, зберігався рівень від'ємного сальдо. На жаль, економіка Франції у 2013 р. знову перебувала в рецесії. Офіційна статистика стверджує: країна вступила в нову фазу економічного спаду. Безробіття у Франції досягло рекордного рівня, але влада в особі міністра фінансів П'єра Московісі запевняла, що реформи і скорочення державних витрат її врятують. У будь-якому разі економічні проблеми Французької Республіки вплинули й на відносини з Україною в економічній сфері.

Структура торгівлі товарами між Україною та Францією у 2013 р. залишилася на рівні 2012 р., істотно не змінившись. Рівень експорту зріс на 25,7% порівняно з попереднім роком. Це, у свою чергу, дало можливість скоротити негативне сальдо, оскільки імпорт французьких товарів в Україну зріс лише на 3,9% (рис. 4.5).

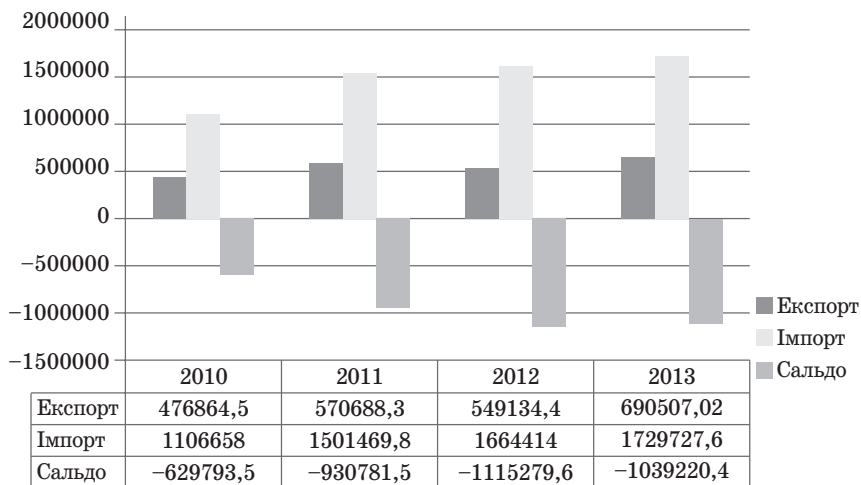


Рис. 4.5. Структура зовнішньої торгівлі товарами, тис. дол. США

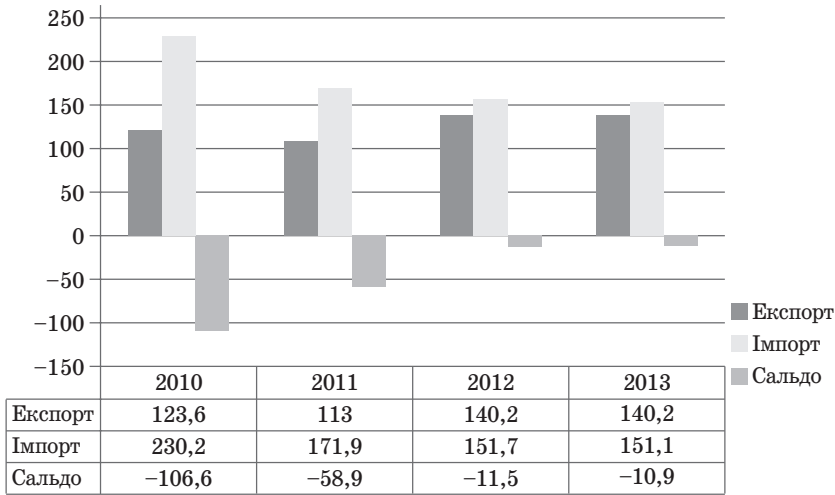


Рис. 4.6. Структура зовнішньої торгівлі послугами,
млн дол. США

Не можна говорити про зміни в обсязі торгівлі послугами між двома країнами, оскільки порівняно з попереднім роком статистичні показники залишилися аналогічними (рис. 4.6). Станом на 1 січня 2013 р. прями іноземні інвестиції (акціонерний капітал) в економіці України з Франції становили 1766,6 млн дол. США.

Виходячи з того, що розвиток сучасних торговельних ринків перебуває під впливом процесів глобалізації, дедалі менше залишається вакантних ніш, у яких Україна могла би почувати себе комфортно зі своїми традиційно експортоорієнтованими продуктами. Обсяги постачання товарів і послуг азійських країн, зокрема у Францію, набирають грандіозних масштабів. Тому Україні стає дедалі важче адаптуватися до вимог Франції в цьому контексті.

Традиційне співробітництво двох країн в аерокосмічній сфері ознаменувалося робочим візитом 16–18 червня 2013 р. прем'єр-міністра України М. Азарова до Французької Республіки з метою участі в ювілейному 50-му Міжнародному авіакосмічному салоні «Ле Бурже – 2013». У 2013 р. ДП «Антонов» презентувало два найперспективніші українські літаки – військово-транспортний Ан-70 та пасажирський АН-158¹³. Ураховуючи те, що літаки українського виробництва є справжніми конкурентами французького «Airbus»,

¹³ У Ле Бурже Азаров зрозумів, що український авіапром виходить із «штопора». – <http://tyzhden.ua/News/82364>.

Україна мала б зробити основний акцент саме на цій галузі, яка є справді перспективною й може сприяти налагодженню ефективної та прибуткової співпраці двох країн. Крім того, в рамках офіційної церемонії відкриття салону відбулася зустріч керівника українського уряду з прем'єр-міністром Франції Ж.-М. Еро¹⁴.

Важливою подією *культурно-гуманітарного діалогу* між Україною та Францією став 10-й щорічний фестиваль «Французька весна». Упродовж квітня 2013 р. у шести українських містах – Києві, Львові, Одесі, Дніпропетровську, Донецьку та Харкові – презентували сучасний французький театр, кіно та живопис. Крім цього, до України вперше завітав письменник і драматург Ерік-Емануель Шмітт. Ця подія в Україні користується значною популярністю серед населення. Варто пам'ятати, що саме культурне співробітництво іноді може досягати кращих результатів, ніж політичний чи економічний діалог. Тому Україна має взяти французький досвід на озброєння з метою формування українського іміджу на міжнародній арені, популяризації українських традицій та звичаїв.

Підсумовуючи результати українсько-французьких відносин за 2013 р., можна констатувати їх зовсім невисоку інтенсивність. Насамперед це пов'язано з тим, що український вектор не був пріоритетним у зовнішній політиці Франції. Тож відносини та концептуальне ставлення Франції до України протягом року кардинально не змінювалося. Франція поставила свої вимоги й очікувала на їх беззаперечне виконання. Така тенденція дає підставу стверджувати, що в короткотерміновій перспективі пріоритети України та Франції не збігатимуться. По-перше, доки зовнішня політика України не відповідатиме поглядам Франції на існування Європейського Союзу та світосистеми як такої, кардинальних змін та виходу на новий рівень у форматі двосторонніх відносин не може бути. По-друге, категоричні позиції керівництв України та Франції не дали змоги знайти компромісні варіанти розв'язання проблем. Крім того, питання вибіркового правосуддя, знову ж таки, значно вплинуло на формування двосторонніх відносин. По-третє, економічна криза у Франції змусила її зосередитися на внутрішніх питаннях та проведенні внутрішніх реформ.

Після відмови України від підписання Угоди про асоціацію французький президент Ф. Олланд підкреслив, що стосовно

¹⁴ Сайт Посольства України у Французькій Республіці. – <http://france.mfa.gov.ua/ua>.

України партнерство діяло і продовжить свою дію. Тобто Франція залишає можливість Україні підписати Угоду про асоціацію. Крім того, він підкреслив, що це має бути рішення виключно України та українського народу. Виходячи із цих висловлювань, складається враження, що Франція взагалі зосередила свою зовнішньополітичну діяльність не на Європейському континенті і бере участь у цих питаннях радше через свої зобов'язання, а не через зацікавленість. Тому позиція щодо України протягом 2013 р. дедалі більше втрачала свою інтенсивність, практично зійшовши нанівець після саміту «Східного партнерства» в листопаді 2013 р.

Таким чином, у найближчі роки Україні необхідно інтенсифікувати двосторонні відносини з Францією, що передусім посилить євроінтеграційний курс України. Основними цілями мають стати створення привабливішого інвестиційного клімату, підвищення довіри до України, збільшення капіталовкладень в економіку країни, захист власного ринку й реальне сприяння виходу українських товаровиробників на ринки інших держав. Українцям варто бути наполегливішими в обстоюванні економічних інтересів, подоланні бар'єрів, які можуть виникати в торговельно-економічних відносинах з іноземними партнерами, зокрема й із Францією.

Відносини України з Литовською Республікою

Ураховуючи те, що Литва протягом останніх років активно підтримувала Україну на її євроінтеграційному шляху, позиція Литви щодо України кардинально не змінювалася протягом року. На рівні *політичного діалогу* 6 лютого 2013 р. відбувся офіційний візит Президента України В. Януковича до Литви, у рамках якого було проведено шосте засідання Ради президентів України й Литовської Республіки та підписана «дорожня карта» розвитку відносин стратегічного партнерства на 2013–2014 рр. Документ визначає конкретні завдання розвитку українсько-литовського співробітництва в політичній, торговельно-економічній, інвестиційній, транспортній, енергетичній та культурно-гуманітарній сферах, у галузі міжнародної та регіональної безпеки, зокрема в рамках існуючих інституційних механізмів двосторонньої співпраці, а також важливі для України положення в контексті досягнення цілей європейської інтеграції. «Дорожня карта» передбачає проведення протягом 2013–2014 рр. цільових заходів, спрямованих на поглиблення взаємодії сторін за зазначеними

вище основними напрямками, наповнення стратегічного партнерства між Україною та Литовською Республікою протягом наступних двох років конкретним змістом.

У присутності президентів був підписаний також протокол шостого засідання Ради президентів України та Литовської Республіки. У протоколі підтверджена позиція щодо стратегічного характеру міждержавних відносин України та Литви, прагнення надалі активно взаємодіяти на всіх пріоритетних напрямках як двостороннього співробітництва, так і актуальної тематики міжнародної та регіональної політики. У документі наголошується також на необхідності продовження активного й послідовного співробітництва України та Литви щодо забезпечення цілей європейської інтеграції Української держави. Особливу увагу приділено питанням співробітництва в галузі економіки. Крім того, була підписана угода про співробітництво Державної служби України з контролю за наркотиками та Департаменту з контролю за наркотиками, тютюном і алкоголем при уряді Литовської Республіки¹⁵.

Протягом 31 травня – 1 червня 2013 р. відбувся також робочий візит міністра закордонних справ Литви Лінаса Лінкявічюса в Україну з метою участі в третьому засіданні Ради МЗС України та МЗС Литви. За результатами цього засідання була опублікована Спільна заява міністра закордонних справ України Л. Кожари та міністра закордонних справ Литовської Республіки Л. Лінкявічюса, у якій сторони «висловлюють спільне розуміння того, що європейська інтеграція України є пріоритетом українсько-литовського співробітництва». Важливим аспектом заяви стало «відкриття в містах України 14-ти візових центрів Литовської Республіки, що сприятиме кращому доступу громадян України до візових послуг, які надаватимуться Литовською стороною».

6 вересня 2013 р. відбувся робочий візит Голови Верховної Ради України В. Рибака до Литовської Республіки, під час якого він зустрівся з головою Сейму Литовської Республіки Відасом Гедвіласом у Вільнюсі. Були обговорені питання подальшого поглиблення міжпарламентських контактів як на рівні національних законодавчих органів двох країн, так і в рамках взаємодії в Парламентській асамблеї Ради Європи та ОБСЄ. Ураховуючи події, які розвивалися навколо Угоди про асоціацію

¹⁵ Украина и Литва подписали Дорожную карту стратегического развития. – <http://nbnews.com.ua/news/76859/>.

між Україною та ЄС, 26–27 листопада 2013 р. відбулася ініціативна робоча поїздка спікера Сейму Литовської Республіки Л. Граужинене до Києва, у рамках якої спікер Сейму провела зустрічі з представниками української опозиції та виступила перед учасниками Євромайдану.

Таким чином, відносини України та Литовської Республіки в політичній сфері протягом 2013 р. перебували в активній фазі. І хоча рівень двостороннього співробітництва й не відповідає вимогам задекларованого стратегічного партнерства, діалог на високому рівні у 2013 р. значно підвищився та активізувався. Більше того, головування Литви у Європейському Союзі протягом другого півріччя 2013 р., надавало значну підтримку Україні в її євроінтеграційному курсі.

Україна та Литва активно працюють у рамках *науково-технічного співробітництва*. Так, від 15 березня до 30 квітня 2013 р. в Україні та Литві тривав черговий конкурс спільних науково-дослідних проектів на 2014–2015 рр. у рамках реалізації «Програми співробітництва в галузі науки та технологій між Міністерством освіти і науки Литовської Республіки та Державним агентством з питань науки, інновацій та інформатизації України на 2011–2015 роки». 29 вересня – 1 жовтня 2013 р. відбувся робочий візит до Литовської Республіки української делегації на чолі з міністром освіти та науки України Д. Табачником, котрий узяв участь у роботі Міжнародної конференції «Посилення співробітництва між Європейським Союзом та країнами “Східного партнерства” у сфері досліджень, розробок та інновацій». У рамках візиту відбулися зустрічі міністра освіти й науки України з прем'єр-міністром Литви А. Буткявічюсом, міністром освіти та науки Литовської Республіки Д. Павалькісом, ректором Вільнюського університету Ю. Банісом, ректором Університету ім. М. Ромеріса А. Пумпутісом, під час яких обговорювалося питання українсько-литовського співробітництва у сфері освіти та науки, зокрема в контексті розширення співробітництва вищих навчальних закладів України та Литви¹⁶.

4–6 жовтня 2013 р. у Вільнюсі відбулося Четверте засідання Двосторонньої українсько-литовської комісії зі співробітництва в галузі науки й технологій, під час якого відбувся обмін

¹⁶ Сайт Посольства України в Литовській Республіці. – [http://lithuania.mfa.gov.ua/ua](http://lithuania.mfa.gov.ua/).

інформацією про основні напрями науково-технічної політики України та Литви. У результаті проведення заходу був підписаний протокол та відібрані шість спільних українсько-литовських науково-дослідних проєктів, які фінансуватимуться у 2014–2015 рр. відповідно до таких спільних пріоритетних напрямів наукових досліджень сторін, як інформаційні та комунікаційні технології; наука про життя, нові технології профілактики та лікування поширених захворювань, дослідження в області біотехнології, біоінженерії та генетики; нові речовини та матеріали; соціальні та гуманітарні науки. Було також прийняте рішення подовжити на наступний п'ятирічний період після закінчення терміну дії Програму співробітництва в галузі науки та технологій Міністерства освіти та науки Литовської Республіки й Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України на 2011–2015 рр., яка була підписана 22 листопада 2011 р.¹⁷

Культурно-гуманітарна сфера. З ініціативи Посольства України в Литовській Республіці 17 жовтня 2013 р. у Вільнюсі вперше було відкрито виставку видатного українського художника І. Марчука. На запрошення Посольства участь у відкритті виставки взяли міністр культури України Л. Новохатько та міністр культури Литви С. Бірутис. У рамках візиту із цієї нагоди до Литви міністра культури України Л. Новохатька було також підписано Протокол про наміри щодо спільного відзначення 200-річчя з дня народження Т. Шевченка та проведення Днів культури України у Литовській Республіці у 2014 р.¹⁸ За протоколом передбачалося проведення протягом 2013 р. двосторонніх фестивалів, виставок, національних днів тощо.

Загалом же співробітництво Литовської Республіки та України впродовж 2013 р. зберігало високу динаміку. Між країнами розвивається тісне й динамічне стратегічне партнерство. Литва – одна з країн – членів Євросоюзу, яка демонструвала найвищий рівень підтримки євроінтеграційному курсу України. Литовська Республіка повсякчас підтверджувала можливість та бажання надавати практичну підтримку Україні. Таким чином, Литва, хоча й мала вимоги до України вирішити питання вибіркового

¹⁷ Сайт Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України. – <http://dknii.gov.ua/?q=node/1532>.

¹⁸ Сайт Посольства України в Литовській Республіці. – <http://lithuania.mfa.gov.ua/ua>.

правосуддя, але все одно залишалася партнером для України та підтримувала її в питаннях підписання Угоди про асоціацію. Тож події навколо Угоди про асоціацію підірвали авторитет України та звели нанівець усі зусилля з боку країн Європейського Союзу, й зокрема Литви. Президент Литовської Республіки підкреслила, що відмовою від асоціації Україна вибрала шлях у нікуди. Ураховуючи той факт, що двері Європейського Союзу залишалися відкритими, Україна мала б тільки зробити крок назустріч.

§ 2. Відносини України зі США та країнами Центральної й Латинської Америки

У 2013 р. відносини України та Сполучених Штатів Америки можна охарактеризувати як такі, що перебували у стагнації практично на всіх рівнях стосунків. Така ситуація пов'язана насамперед із питаннями «вибіркового правосуддя» та відхилення від демократичних стандартів. Україна у своїй зовнішньополітичній діяльності більшою мірою зійшла до рівня відносин ЄС та Росії, по суті, деактивувавши решту зовнішньополітичних векторів, зокрема й американський.

Політичний діалог між Вашингтоном та офіційним Києвом протягом 2013 р. відзначався зростанням напруженості. 20 березня 2013 р. заступник держсекретаря США Венді Шерман, яку називають «людиною № 3 у Держдепі», зустрілася в Києві з президентом В. Януковичем та представниками опозиції. Основна тема переговорів – уже традиційна для діалогу України та Заходу – вибіркоче судочинство. Вашингтон фактично взяв паузу у відносинах з Україною після того, як українська влада не відреагувала на звинувачення її у «вибірковому переслідуванні», які озвучили Брюссель і Вашингтон. В американському Конгресі були зареєстровані резолюції щодо України, які закликали українську владу негайно звільнити экс-прем'єра Юлію Тимошенко та інших політв'язнів. Окремо Сенат звернувся до уряду США із закликом застосувати візові санкції проти «відповідальних за ув'язнення Ю. Тимошенко та погане поводження з нею». Хоча в Сенаті й піднімалися питання про застосування особистих санкцій, але вони не були реалізовані. При цьому варто зауважити, що це, мабуть, був найвищий рівень офіційного представника Штатів, котрий здійснив візит у 2013 р. Представники США протягом 2013 р. неодноразово підкреслювали, що Україна не стоїть на порядку денному зовнішньополітичних пріоритетів Америки.

Важливою подією 2013 р. став візит 6–10 травня 2013 р. міністра закордонних справ України Л. Кожари до Сполучених Штатів Америки. Л. Кожара провів цілу низку зустрічей і заходів різного рівня, серед яких:

- заходи у форматі міжнародних організацій, зокрема у статусі Голови ОБСЄ (у тому числі зустріч із Генеральним секретарем ООН Пан Гі Мун, брифінг Л. Кожари в Раді Безпеки ООН);
- двостороння зустріч із державним секретарем США Дж. Керрі;
- зустрічі з конгресменами та сенаторами США;
- зустрічі з представниками авторитетних експертних організацій.

Візит Л. Кожари мав на меті презентувати Україну з огляду на ключові питання її зовнішньої політики, тобто про наміри підписувати якісь конкретні угоди не йшлося. Таким чином, міністрові вдалося відновити діалог між Україною та Сполученими Штатами. Основним критичним зауваженням, яке висловлювали Л. Кожарі під час його візиту, було вибіркове правосуддя, конкретно – ув'язнення Ю. Тимошенко. Про це, зокрема, говорив держсекретар США Дж. Керрі, наголошували на цій проблемі й голова Гельсінської комісії США сенатор Б. Кардін, а також колишній посол США в Україні Б. Міллер. При цьому аргументи українського міністра виявилися непереконливими й не були взяті до уваги.

Важливою з політичного погляду стала неформальна бесіда президентів України В. Януковича та Сполучених Штатів Америки Б. Обами на офіційному прийомі від імені президента США за лаштунками 68-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН. Сторони обговорили ситуацію в Сирії та питання євроінтеграції України. У рамках 68-ї сесії ГА ООН міністр закордонних справ України Л. Кожара зустрівся з помічником державного секретаря США з питань Європи та Євразії Вікторією Нуланд та обговорив стан і перспективи політичного діалогу між двома державами та питання взаємодії України та США в економічній та енергетичній сферах.

У зв'язку з протестними подіями в Києві у грудні 2013 р. Україну відвідали помічник держсекретаря В. Нуланд, сенатори Дж. МакКейн і К. Мерфі. Слід зауважити, що Сполучені Штати протягом 2013 р. підтримували український євроінтеграційний курс і практичне співробітництво з НАТО. Але при цьому всі дії

американського керівництва стосовно України залишалися на рівні заяв та «невдоволень». Високопосадовці США неодноразово наголошували на необхідності вирішити питання вибіркового правосуддя та Ю. Тимошенко, але в практичному полі кроків не здійснювали. Те саме стосується і євроінтеграційних кроків України. Зрозуміло, що напередодні Вільнюського саміту інтерес до України зріс не лише з боку ЄС та Росії, а й з боку США. У листопаді 2013 р. у сенатському комітеті із закордонних відносин відбулися слухання «Вирішальний момент для Східного партнерства», на якому заступник державного секретаря США В. Нунланд звітувала перед членами комітету про готовність України, Молдови та Грузії до підписання Угоди про асоціацію з ЄС. На слуханнях американські політики розкритикували дії Росії, зазначивши, що російський економічний тиск на Україну – неприпустимий. 18 листопада Сенат США одногослосно ухвалив резолюцію, в якій закликав Україну звільнити Ю. Тимошенко. Але навіть після геополітичного розвороту України в листопаді 2013 р., попри всі петиції, котрі з'явилися на сайті Білого дому щодо України, США не здійснювали жодних практичних кроків з метою врегулювання цього питання.

Такий спад зацікавленості США в Україні можна пояснити виключно тим, що **Україна більше не входить у перелік стратегічних пріоритетів Америки**. Це можна пояснити, по-перше, тим що у США є інтереси по всьому світу, а не лише у Східній Європі, тож вони змушені витратити дедалі більше сил і часу на те, щоб закріпити свої позиції в різних частинах світу. Нині пріоритетними напрямками для зовнішньої політики США є країни Близького Сходу та Азії, тобто країни пострадянського простору ключовими не є. Якщо, наприклад, якусь із цих країн можливо буде перетягнути на «західний вектор» без значних витрат, складностей та проблем, це в будь-якому разі зіграє на руку США, але й витратити значні кошти на країни пострадянського регіону Америка не має наміру. По-друге, враховуючи всю складність внутрішньої та зовнішньої політики України у 2013 р. та досвід США у підтриманні революційних проєктів, Сполучені Штати усвідомлюють, що значний рівень відповідальності за наслідки таких дій ляжуть саме на них, і це, у свою чергу, потягне, знову ж таки, значні витрати коштів та засобів для врегулювання подальшої ситуації.

Значну роль у питанні співробітництва та підтримки з боку США для України відіграє російський чинник. Президент РФ

В. Путін зацікавлений у приєднанні до Митного союзу пострадянських країн, а особливо України. Складається враження, що плани Росії на домінування виходять за рамки території колишнього Радянського Союзу. Росія має плани й щодо Близького Сходу, як це стає очевидним з її відносин із Сирією та Іраном. На саміті «G20» Росія та Китай публічно «обійнялися» на протигагу Сполученим Штатам. Коли США запропонували військову інтервенцію в Сирію, Росія рішуче виступила проти цього, і Китай підтримав її. Такі події фактично підірвали плани США. Тож Україна, її 46-мільйонне населення, військово-морські порти на Чорному морі можуть стати вагомою геополітичною ціною за можливість США здійснювати свою політику на Близькому Сході, яка є пріоритетнішою, аніж відносини з Україною.

У *торговельно-економічній сфері* відносини двох країн залишалися на стабільно низькому рівні. Основним напрямом цих відносин є залучення прямих американських інвестицій в українську економіку. Хоча, за даними Держкомстату України, за обсягом прямих інвестицій, залучених в економіку України, США посідають дванадцяте місце, офіційна статистика не може достатньо об'єктивно відображати ситуацію, що склалася, адже частина американських інвестицій потрапляє в Україну через європейські представництва американських компаній і тому не враховуються, як американські. Саме тому навіть незначне зростання ПІІ, яке можна простежити за 2013 р. на *рисунку 4.7*, не може абсолютно об'єктивно віддзеркалювати реальність.

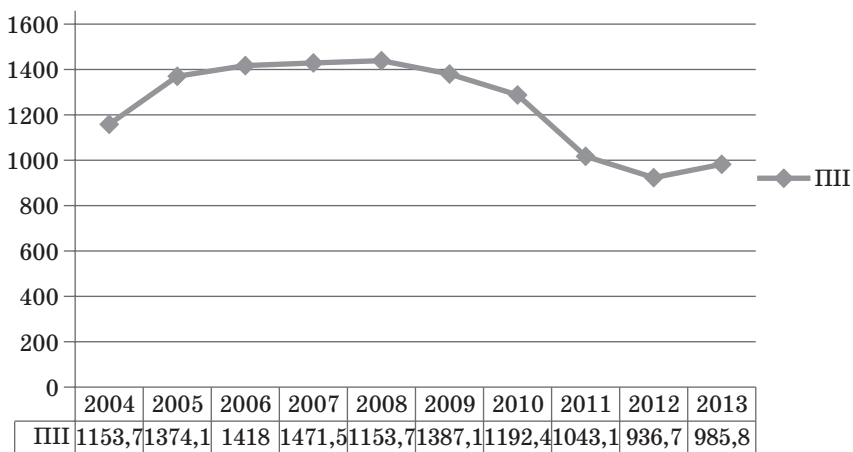


Рис. 4.7. Прямі іноземні інвестиції США в Україну,
млн дол. США

За січень – листопад 2013 р. український експорт товарів до США скоротився на 20,8%, або на 254,337 млн дол. США порівняно з аналогічним періодом 2012 р., і становив 969,043 млн дол. США. Імпорт американської продукції до України за січень – листопад 2013 р. зріс на 3,5%, або на 60,645 млн дол. США порівняно з аналогічним періодом 2012 р., і склав 1783,774 млн дол. США.

У цьому контексті слід звернути увагу безпосередньо на економічну ситуацію в Сполучених Штатах. Завершення великої рецесії, а точніше, «балансової рецесії», або «нової норми», має на меті насамперед повернення економічного стану до звичного макроекономічного устрою. Звичайно, за розмірами економіка США є світовим лідером, але з погляду впливу на світову економіку такими будуть країни Emerging Markets¹⁹. Основну роль тут відіграє не розмір економіки, а її внесок у світовий економічний устрій. При цьому світова економічна криза була здебільшого подолана, крім того, у 2013 р. інвестори перебороли страх перед ризиками розпаду єврозони. Це може стати непоганим поштовхом для вливань в економіку України, оскільки хвилюватися про ризики окремої країни набагато легше, коли є відчуття, що світова економіка отримала новий поштовх до зростання. Таким чином, Україна, як одна із країн Emerging Markets, може отримати значні інвестиційні вливання в майбутньому.

2013 рік був дуже складним для бюджетних процесів США. Але це практично не вплинуло на Україну, оскільки українська економіка не має прямого зв'язку з бюджетними питаннями США. Коли у США доходять до певної бюджетної економії, то, як правило, першими страждають грантові проекти, котрі існують в Україні. Таким чином, в Україні частково постраждали програми у сфері медицини, освіти та екології, фінансовані США²⁰.

У галузі *енергетичної співпраці* Сполучені Штати неодноразово заявляли про свою готовність допомогти Україні позбавитися від енергетичної залежності від Росії. Після невдалої спроби залучити європейських учасників до будівництва поблизу Одеси терміналу для імпорту скрапленого газу, Київ спробував

¹⁹ *Ильяшенко П.* Главное событие года: экономика США выходит из Великой Рецессии. – <http://forbes.ua/nation/1362968-glavnoe-sobytie-goda-ekonomika-ssha-vyhodit-iz-velikoj-recessii#print>.

²⁰ Ударит ли кризис в США по Украине: прогноз экспертов. – <http://glavred.info/ekonomika/kak-krizis-v-ssha-udarit-po-ukraine-ocenki-ekspertov-260225.html>.

посилити проект американськими компаніями. У травні 2013 р. в одеському порту «Південний» розпочали роботу фахівці американської компанії «Excelerate Energy», які мали вивчати можливе розміщення тут плавучої платформи для розвантаження танкерів зі скрапленням газом.

Варто зауважити, що проект LNG-терміналу впливає на політичний та економічний розклад у цілому регіоні, тому він є надзвичайно важливим, і в такому форматі залучення американських компаній можна тільки вітати. Цей проект розв'яже передусім дві основні проблеми: енергетичної залежності та високих цін на енергоносії. З іншого боку, залучення та присутність американських компаній дасть змогу вирішити питання проходження танкерів зі скрапленням газом через Босфор. Хоча Туреччина не може зупинити проходження, але вона може суттєво впливати на цей процес: затримати, поставити в чергу, тимчасово відмовити у проході через погодні умови тощо. Американський чинник у цьому контексті може бути вирішальним.

Очікується, що на першому етапі плавучий термінал скрапленого газу, який заплановано запустити вже наприкінці 2014 р., дасть Україні змогу щорічно купувати близько 5 млрд м³ цього палива. Саме цей проект може стати справді альтернативою залежності від Росії. Але тут постає проблема «бажання» України та проросійськи налаштованої влади, яка може бути не зацікавлена в реалізації цього проекту. Така нестабільність політичних рішень усередині країни гальмувала рівень активної співпраці України та США в енергетиці. З іншого боку, окрім перспективи відносної енергетичної незалежності, залучення американських компаній відкриє шлях для американських інвестицій та збільшить кількість робочих місць в Україні, що в будь-якому разі є вигідним для нашої держави.

У сфері *військового співробітництва* України та США основний акцент робиться на проведенні військових навчань на кшталт «Sea Breaze», які проходили в липні 2013 р. Тема навчань – проведення міжнародної операції з безпеки на морі та евакуація нонкомбатантів. Організатори «Sea Breaze – 2013» уперше внесли в перебіг маневрів елемент несподіванки, застосувавши раптові ввідні в розвиток ситуації.

Під час відпрацювання завдань морської десантної підготовки водіння бронетранспортерів БТР-80 на плаву досягло 130 годин (у 2012 р. – 20 годин). Морські піхотинці й десантники здійснили

130 стрибків з парашутом. Від Збройних Сил України в навчаннях узяли участь військовослужбовці багатонаціонального штабу підрозділу забезпечення (45 осіб), морський компонент у складі 8 кораблів, катерів та суден забезпечення, береговий та авіаційний компоненти. Що стосується американської сторони, то у 2013 р. вона була представлена набагато гірше, ніж у попередні роки. Хоча «Sea Breeze» формально є американсько-українським проектом, але у 2013 р., уперше за всю історію маневрів, узагалі не був представлений підрозділ американської морської піхоти. Крім того, в попередні роки Америка направляла в Чорне море кораблі потужнішого класу, порівняно з фрегатом у 2013 р. У 2012 р. було направлено есмінець, а роком раніше – ракетний крейсер.

Така ситуація, імовірно, склалася, по-перше, через загальне охолодження у відносинах двох країн. По-друге, враховуючи складність і напруженість ситуації в Сирії та Єгипті, США зосереджені здебільшого на цих проблемах, а не на навчаннях в Україні. По-третє, не можна забувати про російський чинник: наявність у Середземному морі російських військових кораблів та небажання США загострювати ситуацію. І по-четверте, фінансові питання: у 2013 р. відбувалося значне скорочення американського військового бюджету.

Стратегія США нині полягає в тому, щоб переорієнтуватися у військовій сфері на низку ключових регіонів, розділити «тягар» із союзниками в цих самих регіонах, проводити вибіркове втручання й лише в разі необхідності, якщо всі дипломатичні ресурси будуть вичерпані.

* * *

Підсумовуючи результати 2013 р., відносини України та США можна охарактеризувати, як прохолодні, не насичені значними подіями. Схоже, що Україна остаточно втратила той рівень відносин зі Сполученими Штатами Америки, які раніше називали «стратегічним партнерством». Крім того, процес згортання відносин спостерігається на всіх рівнях. Говорячи про перспективи на наступні роки, маємо визнати, що все залежатиме від рівня американсько-російських відносин та планів американського керівництва в питанні налагодження співробітництва з Росією. У 2014 р. цей чинник буде визначальним для формування українсько-американського партнерства, тож наступний рік можна буде назвати перевіркою на міцність відносин Росії та США.

Україна – Федеративна Республіка Бразилія

Упродовж 2013 р. відносини України з країнами Центральної та Латинської Америки найбільш активно розвивалися з Бразилією, Белізом та Кубою. Співробітництво України та Бразилії здійснювалося в рамках торгівельно-економічної співпраці. Однак на підставі аналізу даних, наданих Державною службою статистики України, маємо визнати, що рівень товарообігу не можна назвати значним, і тим паче, що від’ємне сальдо зберігається вже кілька років поспіль (рис. 4.8). У дещо кращому стані перебуває торгівля послугами, але вона є настільки незначною, що навіть позитивне сальдо тут істотно не впливає на ситуацію.

Активне співробітництво країн розвивалося у двох основних галузях: *космічній* та *фармакологічній*. 5 вересня 2013 р. Верховна Рада України ухвалила Національну космічну програму на 2013–2017 рр., основні заходи якої передбачають, зокрема, створення системи геоінформаційного забезпечення та моніторингу надзвичайних ситуацій з використанням космічної інформації; запуск трьох космічних апаратів (дистанційного зондування

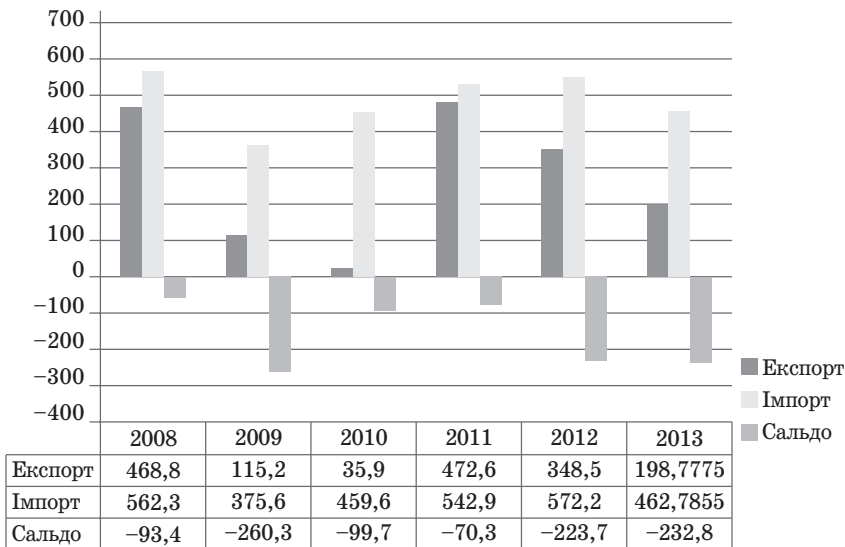


Рис. 4.8. Зовнішня торгівля товарами,
млн дол. США

За даними Державної служби статистики України. – <http://www.ukr-stat.gov.ua>.

Землі «Січ-2-1», науково-технологічного «Мікросат» та університетського «УМС-1»); створення космічного ракетного комплексу «Циклон-4» на пусковому центрі Алкантара (Бразилія); сприяння створенню національної супутникової системи зв'язку «Либідь»; створення новітньої ракетно-космічної техніки й технологій її виготовлення; сприяння комерційній експлуатації ракет-носіїв та національної супутникової системи зв'язку «Либідь»; розвиток міжнародної співпраці з Росією, країнами ЄС, Бразилією, Канадою, Білоруссю, США, Казахстаном; розширення співпраці з Європейським космічним агентством (ЄКА)²¹.

8 листопада 2013 р. у місті Бразилія відбулося Шосте спільне засідання Міжурядової українсько-бразильської комісії з питань торговельно-економічного співробітництва, у якому неабияка увага була приділена саме космічній галузі. Під час засідання сторони обговорили розвиток співпраці за напрямками, котрі становлять обоюсторонній інтерес, зокрема в торговельній сфері та промисловості, космічній сфері, охороні здоров'я, сільському господарстві, науці та освіті. Українську делегацію на засіданні очолював міністр економічного розвитку й торгівлі України Ігор Прасолов. З бразильської сторони на засіданні співгололював генеральний секретар (перший заступник міністра) МЗС Бразилії, Посол Едуардо Сантос. Під час засідання І. Прасолов наголосив на тому, що реальним підтвердженням стратегічного партнерства України та Бразилії є проект «Циклон-4-Алкантара». Цей проект реалізується з 2007 р. і передбачає запуск Бразилією комерційних ракет-носіїв «Циклон-4» зі свого космодрому Алкантара. «Циклон-4» є поліпшеним варіантом триступеневої ракети-носія «Циклон-3», призначеної для оперативного й високоточного виведення на кругові, геостаціонарні та сонячно-синхронні орбіти космічних апаратів різного призначення з космодрому в Алкантара. Він дасть змогу виводити супутники масою до 5,5 т на кругову орбіту висотою 500 км і масою до 1,8 т – на геоперехідну орбіту²².

«Родзинка» цього проекту полягає виключно в тому, що доходи від надання космічних послуг розподілятимуться між двома країнами – учасницями проекту. У рамках проекту заплановане

²¹ Рада ухвалила національну космічну програму на 2013–2017 роки. – <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25097111.html>.

²² Бразилія пропонує Україні СП по реализации космических программ. – <http://www.unian.net/society/850873-braziliya-predlagaet-ukraine-sp-po-realizatsii-kosmicheskikh-programm.html>.

створення космічного пускового центру на території діючого бразильського космодрому Алкантара. Першочергово пуск ракетно-носія «Циклон-4» був запланований на 2014 р. Але нині у зв'язку з фінансовими труднощами перший запуск перенесений на 2015 р. Цей проект дуже важливий з огляду на дві складові: фінансове забезпечення, оскільки це відкриє шлях для отримання комерційних доходів, та іміджеву частину, оскільки Україна є розробником та виробником цілої низки різноманітних ракет-носіїв, призначених для запуску космічних апаратів. Це ставить Україну в один ряд з такими визнаними лідерами в космічній галузі, як США, Європейський Союз та Росія. Новаторським кроком у 2013 р. стала пропозиція бразильської сторони створити спільні підприємства з метою підвищення ефективності реалізації спільних космічних програм України та Бразилії.

Крім космічного проекту, на засіданні Міжурядової українсько-бразильської комісії з питань торговельно-економічного співробітництва обговорювався інсуліновий проект, який передбачає передачу української технології виробництва інсуліну бразильській стороні та будівництво заводу з його промислового виробництва на території Бразилії. Співпраця в рамках цієї програми відбуватиметься між бразильським державним фармацевтичним підприємством «Фармангіньюс» і закритим акціонерним товариством з виробництва інсулінів «Індар». «Індар» – єдине в Україні державне фармацевтичне підприємство з повним циклом виробництва інсуліну. У Бразилії мешкають 7,6 млн осіб, хворих на цукровий діабет, з них понад мільйон цілковито залежать від державної системи забезпечення інсуліном. До 2030 р., за прогнозами лікарів, кількість хворих на цукровий діабет зросте ще на 50%. Саме тому співпраця з «Індаром» – один з пріоритетів системи охорони здоров'я Бразилії. Одразу після підписання договору з «Індаром» вартість інсулінів на ринку країни знизилася вдвічі, і як результат – скоротилося навантаження на державний бюджет Бразилії²³.

Отже, Бразилія, зі свого боку, зацікавлена у співробітництві з Україною в цих галузях. Але відсутність політичного діалогу на найвищому рівні свідчить про те, що для України співробітництво із цією країною не є пріоритетним вектором зовнішньополітичної діяльності, оскільки обидва проекти були розпочаті кілька років тому й на 2013 р. мали би перебувати на завершальному етапі.

²³ Україне открыт путь к фармацевтическим рынкам стран Южной Америки. – <http://indar.com.ua/ua/node/147>.

Україна – Беліз

Співробітництво України та Белізу у 2013 р. дуже активізувалося в торгово-економічній сфері. Ця країна стала улюбленим офшором українських компаній після фінансової кризи на Кіпрі. Україна збільшила експорт товарів до Белізу як за кількістю, так і за темпами. Як видно на *рисунку 4.9*, обсяги торгівлі з 2012 р. значно зросли. За даними Державної служби статистики, основний вид українського експорту становить категорія «палива мінеральні; нафта і продукти її перегонки».

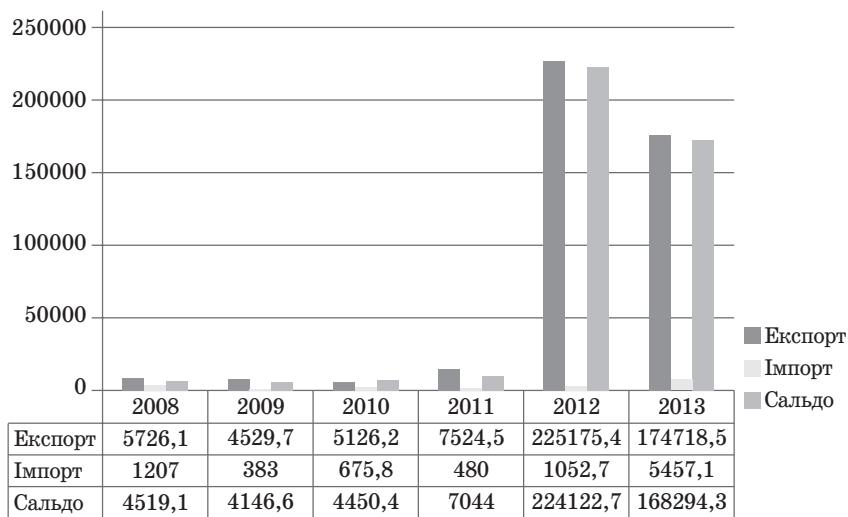


Рис. 4.9. Зовнішня торгівля товарами,
тис. дол. США

За даними Державної служби статистики України. – <http://www.ukr-stat.gov.ua>.

Саме завдяки активному попиту в офшорних юрисдикціях Белізу, Британських Віргінських островів та Кіпру на продукцію перегонки нафти Україна збільшила експорт нафтопродуктів на 15,3%. Але при цьому ринок виробництва цієї продукції в Україні перебуває в глибокому занепаді²⁴. Крім того, варто підкреслити, що Беліз є невеликою країною, кількість доріг та автомобілів там

²⁴ Ukrainian Economic Trends Forecast 4Q 2013. – <http://eimg.pravda.com.ua/files/d/c/dc3ed9a-3qreport2013.pdf>.

незначна. Виникає логічне запитання: навіщо така кількість нафтопродуктів експортується Україною в Беліз? Таким чином, можна говорити про певні проблеми у сфері української статистики. У зв'язку із цим 19 червня 2013 р. на засіданні Кабінету Міністрів України був утверджений проект угоди між урядами України та Белізу про обмін інформацією з податкових питань. Положення Угоди дасть змогу здійснювати обмін інформацією за обґрунтованими запитами компетентних органів обох країн, зокрема щодо банківської інформації та інформації про власників компаній, агентів, номінальних власників та довірених осіб. Угода начебто свідчить про наміри українського уряду вивести український бізнес із тіні. Проте, попри ухвалення проекту угоди, протягом 2013 р. вона так і не була підписана. Більше того, враховуючи кіпрський досвід, українська сторона виявила фактичну незацікавленість у підписанні цієї угоди у зв'язку з тим, що величезна кількість фондів виводиться саме через белізські офшори.

Україна – Куба

На рівні *політичного діалогу*, 13 березня 2013 р. в м. Київ відбулися двосторонні українсько-кубинські політичні консультації під головуванням заступника міністра закордонних справ України – керівника апарату Андрія Олефірова та першого заступника міністра закордонних справ Республіки Куба Марселіно Медіни Гонсалеса. Під час консультацій був обговорений широкий спектр питань українсько-кубинських відносин у політичній, торговельно-економічній, гуманітарній сферах у контексті реалізації домовленостей, досягнутих під час візиту Президента України В. Януковича на Кубу в жовтні 2011 р.

Відбувся обмін думками щодо взаємодії сторін у рамках міжнародних організацій, зокрема системи ООН, співпраці в реалізації двосторонніх економічних проектів, а також щодо продовження програми надання Кубою медичної допомоги дітям з України, які постраждали внаслідок Чорнобильської та інших екологічних катастроф²⁵. У контексті обговорення були названі три основні напрями співпраці: підготовка проекту нового українсько-кубинського договору про співробітництво в лікуванні дітей, які

²⁵ Сайт Міністерства закордонних справ. – <http://mfa.gov.ua/ua/press-center/briefing/1156-brifing-v-mzs>.

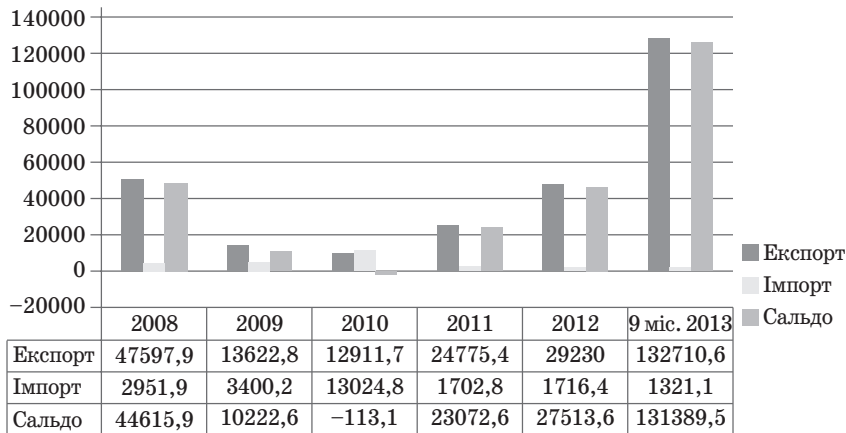


Рис. 4.10. Зовнішня торгівля товарами,
тис. дол. США

постраждали внаслідок Чорнобильської аварії; надання медичних послуг, зокрема у сфері онкології, та розвиток співпраці в галузі біотехнологій та фармацевтики²⁶.

Торговельно-економічне співробітництво. Аналіз рівня торгівлі між Україною та Кубою протягом 2013 р. указує на його значне зростання. Основними статтями товарообігу між країнами є літальні апарати (55%), добрива (11%), вироби із чорних металів (11%) та зернові культури (7%).

Що стосується авіаційної галузі, то основною подією тут стало підписання 3 вересня 2013 р. угоди про співпрацю з модернізації парку кубинських Ан-2 між Українським ДП «Антонов» і ПАТ «Мотор Січ» та Корпорацією кубинської авіації. Згідно з документом, Корпорація кубинської авіації створить виробничу базу для переобладнання існуючого в Республіці Куба парку Ан-2, який налічує близько 140 таких літаків, в оснащену двигунами «Мотор Січ» МС-14 нову модифікацію Ан-2-100. Крім того, «Антонов» у рамках окремого договору здійснить поставки на Кубу необхідних агрегатів та комплектуючих виробів на підставі договорів з підприємствами-виробниками. Постачальником двигунів та їх комплектуючих виступить ПАТ «Мотор Січ», повітряних гвинтів АВ-17 – ВАТ «Аеросила» (РФ). У листопаді 2013 р.

²⁶ Україна продовжить співпрацю з Республікою Куба в галузі охорони здоров'я. – http://moz.gov.ua/ua/portal/pre_20130314_1.html.

Державне підприємство «Антонов» домовилося також про додаткові поставки Ан-158 кубинській авіакомпанії «Cubana de Aviacion».

Зі свого боку, Україна може запропонувати Кубі не лише літаки. Куба потребує запчастин для 27 тис. тракторів виробництва дніпропетровського «Південного машинобудівного заводу». На Кубі налічується також кілька тисяч вантажівок КрАЗ, які потребують обслуговування. До того ж, цей автозавод зміг би саме на Кубі знайти ринок для своїх машин, які через утилізаційний збір не можуть потрапити до Росії.

Зацікавлена Куба й у поставках українського карбаміду. Він добре зарекомендував себе при вирощуванні цукрової тростини, за яке знову взялися на острові, оскільки світові ціни на тростинний цукор за кілька років виростили на третину. Перший карбамід надійшов на острів як гуманітарна допомога після візиту в Гавану В. Януковича. Тепер кубинці готові до довгострокового контракту²⁷.

Співробітництво з Кубою може стати гарним підґрунтям для налагодження стратегічного партнерства між країнами. Хоча програма «Діти Чорнобиля» була вже завершена, але можливість і бажання кубинської сторони продовжити цей проект існує й сьогодні. З боку України потрібно лише забезпечити транспортні витрати для цього проекту, решта матеріальних витрат Куба бере на себе. І при цьому варто пам'ятати про феноменальність кубинської медицини та можливість направити українських фахівців на навчання. Але, на жаль, Куба, як і інші країни Центральної та Латинської Америки, не є пріоритетним напрямом зовнішньої політики України, оскільки основні пріоритети України полягають у пошуку великих ринків збуту та економічних перевагах, а співробітництво з Кубою несе радше гуманітарні та іміджеві вигоди.

* * *

Підсумовуючи, маємо визнати, що американський вектор у зовнішній політиці України у 2013 р. зовсім зник з порядку денного. Якщо США як один з основних лідерів міжнародної системи ще з'являються в зовнішньополітичній діяльності України,

²⁷ Україна – Куба: невикористані можливості. – <http://www.epravda.com.ua/columns/2013/01/21/357454/>.

оскільки ігнорувати такого роду країну просто нереально, то країни Центральної та Латинської Америки, по суті, не існують для України. Відносини із цими країнами можна характеризувати як поодинокі та спорадичні, на високому рівні зустрічі практично не відбуваються. У кращому разі взаємини з ними базуються на окремих домовленостях, і то здебільшого відбуваються між комерційними підприємствами. Таким чином, Україна у своїй багатовекторній зовнішній політиці практично викреслила Американський континент зі своїх пріоритетів. Протягом останніх двох-трьох років спостерігається значний спад співробітництва із цим регіоном на всіх рівнях і в усіх форматах.

§ 3. Відносини України з країнами Азії та Африки

Перегляд регіональної політики України у 2013 р. був спричинений кількома вагомими зовнішньополітичними та економічними чинниками, до яких належали насамперед: торговельні війни, розв'язані Російською Федерацією проти України; криза російсько-українських відносин у газовій сфері; провал сподівань на третій (китайський) вектор стратегічного співробітництва, що зумовило гостру потребу в диверсифікації постачання енергоресурсів та пошуку нових ринків збуту високотехнологічної продукції, які дали б змогу компенсувати втрату російських замовників на цю продукцію.

У цьому контексті Африканський континент виявився найдоступнішим для збуту військової техніки та зброї українського виробництва. Удалими для українського військово-промислового комплексу виявилися контракти на постачання озброєнь у такі африканські країни, як Кенія, Конго, Ефіопія, Танзанія. Відносини з азійськими країнами у 2013 р. були підпорядковані основному стратегічному завданню уряду, пов'язаному з пошуком альтернативних російським джерел забезпечення країни енергоносіями. Тож не випадково, що саме енергетична проблематика була основним пріоритетом для зовнішньої політики України в азійському регіоні. Відповідно до цих пріоритетів ключовими країнами у 2013 р. для нашої держави були визначені Туркменістан, Казахстан і Туреччина.

Відносини України з країнами Азії

Україна – Туркменістан

Зацікавленість України й Туркменістану у зміцненні двосторонніх відносин визначалася взаємними інтересами обох держав у подальшому розвитку співробітництва за всіма напрямками та сферами. Проте основний інтерес України в Туркменістані був пов'язаний з енергетичною сферою.

Політичний діалог у 2013 р. розпочався з державного візиту Президента України В. Януковича до Туркменістану. Під час візиту, який відбувся 12–14 лютого 2013 р. підписано вісім документів. З огляду на типовий характер домовленостей, досягнутих під час візиту українського Президента в Туркменістан, основна увага була прикута до «газового» меморандуму, який передбачає поглиблення співробітництва сторін у нафтогазовій сфері й відновлення поставок туркменського газу в Україну. Реалізація цих домовленостей покликана зменшити монопольну залежність від російського палива. У разі успіху цього проекту йтиметься про ціну 390 дол. США за 1000 м³, тоді як Україна платила Росії за газ 420 дол. США за 1000 м³. У 2002–2003 рр. Росія уклала договори з усіма середньоазійськими постачальниками газу щодо закупівлі надлишкових обсягів, які можуть експортуватися цими країнами. Та попри свої зобов'язання, вона закуповує в Туркменістану щорічно лише 10 млрд м³, замість обіцяних 40 млрд м³. Тому для останнього домовленості з Україною – це спроба не лише змусити Росію виконувати свої зобов'язання, а й диверсифікувати власний газовий експорт за рахунок поставок цього палива в Україну та країни Європи і стати в майбутньому потужним конкурентом Росії на світовому газовому ринку.

Проте транспортування туркменського газу в Україну можливе лише російськими газогонами. Звичайно, з геополітичних міркувань Кремль не дасть такої згоди на транзит. З огляду на це, всі спроби диверсифікації можуть розглядатися лише як намагання збити ціну на російський газ, яка, найімовірніше, не матиме успіху. Тож досягнуті домовленості й підписані двосторонні документи більшою мірою мали політичний характер, але не були наповнені конкретним економічним змістом. Зокрема, Президент України В. Янукович та президент Туркменістану Гурбангулі Бердимухамедов підписали спільну заяву про поглиблення відносин дружби і співробітництва між Україною й Туркменістаном.

У документі підкреслюється прагнення сторін до подальшої інтенсифікації політичного діалогу, зокрема на найвищому рівні, а також намір здійснювати тісну взаємодію на міжнародній арені, зокрема в рамках ООН та інших глобальних і регіональних міжнародних організацій, у тому числі з питань зміцнення суверенітету, незалежності й територіальної цілісності держав.

У присутності президентів були також підписані інші двосторонні документи, зокрема²⁸:

1. Програма співробітництва між Міністерством закордонних справ України і Міністерством закордонних справ Туркменістану на 2013 р.

2. Меморандум про взаєморозуміння між ПАТ «Національна акціонерна компанія “Нафтогаз України”» і Державним концерном «Туркменгаз», метою якого є активізація двосторонньої співпраці в нафтогазовій сфері.

3. Угода про співробітництво між Національним олімпійським комітетом України й Національним олімпійським комітетом Туркменістану, яка визначає форми двостороннього співробітництва, зокрема організацію спортивних змагань, зборів на територіях двох держав, обмін тренерами, спортсменами, медичним і спортивним персоналом, запрошеннями для участі в конгресах, конференціях, семінарах і курсах.

4. Угода про співробітництво в галузі фізичної культури і спорту між Міністерством освіти і науки, молоді і спорту України та Державним комітетом Туркменістану зі спорту.

5. Меморандум про взаєморозуміння між Державною службою фінансового моніторингу України та Міністерством фінансів Туркменістану щодо співробітництва у сфері протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму.

6. Угода між Київською обласною державною адміністрацією України та Хякімликком Ахалського веляяту Туркменістану про торговельно-економічне, науково-технічне й культурне співробітництво.

7. Угода між Одеською обласною державною адміністрацією України та Хякімликком Балканського веляяту Туркменістану

²⁸ Віктор Янукович та Гурбангули Бердимухамедов підписали Спільну заяву про поглиблення відносин дружби і співробітництва між Україною і Туркменістаном. – <http://jurliga.ligazakon.ua/news/2013/2/13/83612.htm>.

про торговельно-економічне, науково-технічне й культурне співробітництво.

Попри значну кількість підписаних документів, їх утілення, а отже, й забезпечення національних інтересів, залежатиме від політичної волі українського керівництва, а також політики держав-контрагентів, зокрема РФ.

Україна – Казахстан

Порівняно з нейтральним Туркменістаном, відносини з Казахстаном Україна намагається вибудувувати переважно в економічній площині, ураховуючи російськоцентричний характер зовнішньої політики президента Нурсултана Назарбаєва. Основною подією 2013 р. у взаємовідносинах двох країн став візит прем'єр-міністра України М. Азарова до Астани для участі в бізнесфорумі 4 квітня на запрошення прем'єр-міністра Казахстану Серіка Ахметова.

Під час зустрічі прем'єр-міністри України й Казахстану підписали план дій Україна – Казахстан на 2013–2014 рр. Сторони підписали також програму співробітництва в галузі науки й технологій між Державним агентством з питань науки, інновацій та інформатизації й Комітетом науки Міністерства освіти та науки Республіки Казахстан на 2013–2015 рр. З української сторони документ підписав голова Держінформнауки Володимир Семиноженко, з казахської – віце-міністр освіти і науки Саят Шаяхметов. Сторони домовилися також розробити програму співпраці в космічній галузі на 2014–2015 рр.²⁹

Крім того, сторони обговорили участь українських підприємств у реалізації програми індустріального розвитку Казахстану. «Україна і Казахстан – це країни з величезним потенціалом розвитку, і наші інтеграційні плани прискорюватимуть і розвиватимуть наші плани зі співробітництва», – заявив прем'єр-міністр України. Серік Ахметов, у свою чергу, зазначив, що Україна й Казахстан мають значний потенціал для розвитку торговельно-економічних відносин. «У нас є можливість ще більше поглибити наші торговельно-економічні відносини», – сказав він³⁰.

²⁹ Україна і Казахстан підписали план дій на 2013–2014 роки. – http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=246224783.

³⁰ Микола Азаров візьме участь в українсько-казахстанському бізнесфорумі в Астані. – http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=246225016&cat_id=244276429.

Україна – Туреччина

Після встановлення відносин стратегічного партнерства між Україною та Туреччиною офіційний Київ у 2013 р. намагався наповнити цей високий рівень відповідним змістом. У контексті розвитку цього стратегічного партнерства відбувся офіційний візит в Україну голови Великих національних зборів Туреччини Дж. Чічека, який проходив 4–6 квітня 2013 р. Основний інтерес України у відносинах з Туреччиною пов'язаний зі збільшенням товарообігу між двома країнами та розв'язанням енергетичних проблем. Саме ця тематика була ключовою під час проведення Третього засідання українсько-турецької Стратегічної ради високого рівня, яке відбулося в Анкарі 10 листопада 2013 р. за участі президентів двох країн.

Робота над підготовкою угоди про створення зони вільної торгівлі між Україною й Туреччиною наближається до завершення. Як зазначив прем'єр-міністр Туреччини Реджеп Ердоган, процес підписання угоди про зону вільної торгівлі приведе до значного зростання товарообігу, який до кінця 2015 р. може досягти 20 млрд дол. США. На кінець 2012 р. він становив 6,2 млрд дол. США. «Зусилля, спрямовані на укладення угоди про вільну торгівлю, можуть привести до такого стрибка до кінця 2015 року», – підкреслив Р. Ердоган³¹.

Україна ж пов'язує підписання угоди про зону вільної торгівлі з поступками Туреччини в газовому питанні, котра дозволить Києву брати участь у будівництві Трансанатолійського газогону для постачання азербайджанського газу до Європи територією Туреччини. За такого варіанта Київ міг би зробити відгалуження для задоволення власних потреб у газі, а також запропонувати свої труби для побудови основного газогону. Однак ані Анкара, ані Баку, схоже, не налаштовані допустити до свого проекту третього учасника³². Інший інтерес Києва в енергетичній сфері полягає в підписанні угод між Україною й Туреччиною щодо транзиту скрапленого газу через Босфор, яка стане не лише великим успіхом для енергетичної безпеки Європи, а й надасть обох країнам статусу стратегічних гравців світового рівня.

³¹ Україна і Туреччина планують втричі збільшити товарообіг. – <http://www.expres.ua/news/2013/10/10/95046-ukrayina-turechchyna-planuyut-vtrychi-zbilshyty-tovaroobig>.

³² Україна – Турція: «слабогазована» дипломатія. – <http://fpri.kiev.ua/?p=11190>.

Відносини України з країнами Африки

Розвиток українсько-кенійських відносин

Кенія є тією африканською країною, з якою двосторонні відносини України у 2013 р. розвивалися найбільш інтенсивно. Значною мірою такого результату вдалося досягти завдяки активності Посольства України в Кенії на чолі з надзвичайним і повноважним послом України Володимиром Бутягою.

Політичний діалог між двома країнами розвивався у формі зустрічей українського посла з міністром закордонних справ та міжнародної торгівлі Республіки Кенія. Так, 22 жовтня 2013 р. посол України в Республіці Кенія, Республіці Південний Судан та Об'єднаній Республіці Танзанія В. Бутяга зустрівся з міністром закордонних справ Кенії Аміною Мохамед. Під час зустрічі в центрі уваги були питання двосторонньої та багатосторонньої співпраці між Україною та Кенією, зокрема в рамках ООН і НАТО (антипіратська операція «Океанський щит», можливості спільної реалізації інфраструктурних проектів в країнах регіону).

Кенійською стороною було порушено питання про майбутнє європейське турне голови зовнішньополітичного відомства цієї держави з його можливим поєднанням з візитом до України. Українська сторона отримала запевнення, що буде поінформована заздалегідь про наміри зовнішньополітичного відомства Кенії. Під час зустрічі співрозмовники відзначили успішний досвід співробітництва в культурно-гуманітарній та інформаційній сферах, обговорили подальші проекти на цих напрямках співпраці. Посол України передав кенійському міністру слова вітання від міністра закордонних справ України з нагоди національного свята Mashujaa Day. А. Мохамед, подякувавши за привітання, теплими словами пригадала свої роки навчання в Києві в Інституті міжнародних відносин в одній групі з Л. Кожарою³³.

Міністр закордонних справ Кенії дала високу оцінку ролі України та визнала великий потенціал у розвитку двосторонніх відносин. Було досягнуто домовленості активізувати роботу над остаточним узгодженням проектів двосторонніх угод. Протягом переговорів міністр закордонних справ і міжнародної торгівлі

³³ Стала динаміка розвитку українсько-кенійських відносин. – <http://mfa.gov.ua/ua/news-feeds/foreign-offices-news/15693-staladynamika-rozvitku-ukrajinsyko-kenijsykih-vidnosin>.

Республіки Кенія підтвердила готовність здійснити візит в Україну у другому кварталі 2014 р. Під час зустрічі сторони зіставили позиції в рамках міжнародних організацій, зокрема щодо майбутніх виборів до Ради Безпеки ООН. А. Мохамед висловила зацікавленість у тісній і плідній співпраці, запевнивши українську сторону в конструктивному співробітництві.

Торговельно-економічне співробітництво. За 2012 р. товарообіг між Україною та Кенією зріс у 2,5 раза, а за перше півріччя 2013 р. загальний обсяг торгівлі товарами між двома країнами збільшився майже в 5,6 раза порівняно з аналогічним періодом минулого року. Тільки за обсягами поставок пшениці Кенія обіймає друге місце серед 55 країн Африканського континенту³⁴. За активного сприяння Посольства України в Кенії під час робочого візиту представників української групи компаній «Інкор» відбулася низка зустрічей з новообраними керівниками регіонів Кенії та представниками ділових кіл, відповідальних за реалізацію інфраструктурних проектів.

Були обговорені важливі питання, пов'язані з розбудовою інфраструктури найбільших кенійських міст Найробі, Кісуму та Момбаса. Представники кенійської сторони зацікавилися проектами та пропозиціями українського підприємства щодо можливості встановлення вітчизняними компаніями іригаційних систем та водоочисних споруд на території Кенії, яка часто потерпає від відсутності чистої води для споживання населенням. Обговорювалися також питання залучення українських компаній до будівництва дамб, оновлення каналізаційної системи м. Найробі, очищення та збереження природних резервуарів води. У свою чергу, генеральний директор водоканалу м. Найробі Філіп Гічукі запропонував розглянути можливість співробітництва в рамках проекту будівництва 20 км водного тунелю від ріки Марави до Нгоронго. Орієнтовна вартість цього проекту – кілька десятків мільйонів доларів США. Інфраструктурний проект складатиметься з трьох стадій: будівництво тунелю, очисної станції та трубопроводу до Найробі³⁵.

³⁴ Стала динаміка розвитку українсько-кенійських відносин. – <http://mfa.gov.ua/ua/news-feeds/foreign-offices-news/15693-staladinamika-rozvitku-ukrajinsyko-kenijsykih-vidnosin>.

³⁵ Україна братиме участь в реалізації масштабних інфраструктурних проектів Кенії. – <http://kenya.mfa.gov.ua/ua/press-center/news/12639-ukrajina-bratime-uchasty-v-realizaciji-masshtabnih-infrastruktur-nih-proektiv-keniji>.

13 грудня 2013 р. надзвичайний і повноважний посол України в Республіці Кенія, Об'єднаній Республіці Танзанія та Південному Судані, постійний представник України при ЮНЕП та ООН-Хабітат В. Бутяга провів зустріч із міністром транспорту та інфраструктури Кенії Майклом Камау. Під час зустрічі були обговорені шляхи залучення українських підприємств до масштабних проектів з реконструкції ключових кенійських портів, будівництва мережі залізничного сполучення не лише в Кенії, а й в сусідніх країнах. Як відомо, між ВАТ «Крюківський вагонобудівний завод» та кенійським залізничним холдингом вже тривалий час ведуться конструктивні переговори, здійснюється обмін делегаціями з метою визначення обсягів та узгодження технічних вимог для замовлення українських вагонів для Кенії.

Посол України наголосив на необхідності активізації переговорів між профільними міністерствами та підприємствами галузі з метою досягнення конкретних домовленостей та підписання контрактів уже на початку 2014 р. Із цією метою було домовлено про організацію найближчим часом чергової зустрічі з міністром транспорту та інфраструктури Кенії за участю експертів³⁶.

За сприяння посла України в Кенії та Танзанії В. Бутяги між делегацією підприємців на чолі з Головою правління ПАТ «Токмацький завод «Прогрес»», високопосадовцями державної компанії «Kenya Electricity Generating Company – KenGen» та директором приватної компанії «Synergy Power System» у Найробі відбувся другий раунд переговорів щодо напрямів можливого співробітництва українських та кенійських бізнесменів, зайнятих в енергетичній галузі. Вітчизняне виробниче підприємство отримало конкретні пропозиції на постачання трансформаторів і металоконструкцій, які використовуються під час реконструкції та розбудови нових інфраструктурних об'єктів східноафриканського економічного центру. На сьогодні переговори ведуться стосовно умов і термінів поставок, а також додаткових можливостей взаємовигідного співробітництва в різних галузях, зокрема щодо намірів української сторони покрити існуючий дефіцит на електричні кабелі, обладнання та пристрої, які використовуються в енергетичній сфері. У результаті проведених переговорів

³⁶ Україна і Кенія активізують переговори щодо реалізації масштабних проектів у сфері транспорту. – <http://kenya.mfa.gov.ua/ua/press-center/news/16916-ukrajina-i-kenija-aktivizujuty-peregovori-shhodo-realizaciji-masshtabnih-projektiv-u-sferi-transportu>.

вітчизняні підприємства досягли принципових домовленостей щодо участі в масштабних тендерах з розбудови кенійської й танзанійської інфраструктури з використанням української продукції металопереробки³⁷.

Україна – Ефіопія

Найбільш інтенсивно українсько-ефіопські відносини розвиваються у сфері *військово-технічного співробітництва*, що зумовлено передусім складною воєнно-політичною обстановкою в регіоні Африканського Рогу. За останнє десятиліття Ефіопія брала участь у кількох конфліктах із сусідніми країнами. У період збройного конфлікту з Еритреєю в 1998–2000 р. Збройні сили Ефіопії збільшили чисельність танків Т-55 і ракетно-артилерійських систем, включно з РСЗО БМ-21 і буксированими гаубицями Д-30.

Воєнна промисловість України впевнено розвивається, створюючи зброю й військово-технічне обладнання високої якості. Завдяки цьому наша держава постійно розширює географію експорту військової продукції. Вигідними партнерами у співробітництві у сфері оборонно-промислового комплексу для України є країни Південно-Східної Азії, Африки, Близького Сходу та Південної Америки. Найбільшим попитом на Африканському континенті, як показав 2013 р., українська військова техніка користується в Ефіопії й Танзанії.

Протягом року Україна продовжувала поставки збройним силам Ефіопії основного бойового танка (ОБТ) Т-72. Відвантаження ОБТ замовникові здійснюється в рамках контракту на постачання 200 танків Т-72, підписаного в червні 2011 р. із Державним концерном «Укрспецекспорт». Вартість контракту перевищує 100 млн дол. США. Цей контракт виявився одним з найбільших, підписаних українським спецекспортером за останні 15 років.

Одночасно з «Укрспецекспортом» були укладені контракти на обслуговування та ремонт парку ОБТ Т-72 Ефіопії (на озброєнні сухопутних військ Ефіопії перебувають 60 ОБТ Т-72, реекспортованих з Ємену у 2003 р.). Відповідно до оприлюдненої Державною

³⁷ Кенія відкриває енергетичний сектор для українського бізнесу. – <http://kenya.mfa.gov.ua/ua/press-center/news/11523-strimkij-rozvitok-ukrajinskyko-kenijsyogo-jekonomichnogo-spivrobitnictva-v-jenergetichnij-galuzi>.

службою експортного контролю України офіційної інформації, Україна відвантажила Ефіопії 72 ОБТ Т-72 у 2011 р. і ще 99 танків у 2012 р.³⁸ 2013 рік став завершальним у виконанні цього контракту.

Україна – Танзанія

Основний зміст двосторонніх відносин України й Танзанії у 2013 р. становили сфери військово-технічного й торговельно-економічного співробітництва. Військово-технічне співробітництво з Республікою Танзанія найактивніше розвиває Державний концерн «Укроборонпром». Цей обопільний інтерес до розширення співпраці був підтверджений сторонами під час візиту 7–8 жовтня 2013 р. делегації держконцерну на чолі із заступником гендиректора Максимом Глущенком до Танзанії, де представники «Укроборонпрому» зустрілися з міністром оборони Танзанії Шамсі Вуаї Находха, заступником начальника генерального штабу збройних сил, командувачем сухопутних військ Танзанії, командувачем військово-морських сил і заступником командувача військово-повітряних сил Танзанії. У переговорах взяли участь також представники державного підприємства «Укрінмаш».

Під час перемовин були обговорені перспективи поставок української зброї та військової техніки для потреб міністерства оборони Танзанії та можливість підписання низки контрактів. Зокрема, військове керівництво Танзанії зацікавила співпраця з Україною у сфері постачань, модернізації та ремонту авіатехніки, бронетанкової техніки та комплектів ППО. Міноборони Танзанії висловило інтерес до навчання в Україні свого особового складу експлуатації та ремонту військової техніки.

За підсумками переговорів досягнуто домовленості про підписання двостороннього меморандуму про поглиблення співпраці у сфері експорту й імпорту товарів і послуг військового та спеціального призначення. В «Укроборонпромі» також очікують на делегацію Танзанії на чолі з міністром оборони для ознайомлення з можливостями підприємств держконцерну³⁹.

³⁸ Україна снабжает танками Эфиопию. – <http://inpress.ua/ru/economics/19693-ukraina-snabzhaet-tankami-efiopiyyu>.

³⁹ Україна будет продавать военную технику Танзании. – <http://www.segodnya.ua/economics/enews/Ukraina-budet-prodavat-voennuyu-tehniku-Tanzanii--468544.html>.

У сфері *торговельно-економічних відносин* Танзанія, поряд з продукцією військового призначення, зацікавилася українською сільгосптехнікою. Про це заявив виконувач обов'язків міністра сільського господарства, продовольчої безпеки та кооперації Танзанії Мбого Футакамба під час зустрічі у столиці Танзанії Дар-Ес-Саламі з послом України в Республіці Кенія та Об'єднаній Республіці Танзанія В. Бутягою. Український посол запропонував міністрові Танзанії розглянути виробничі можливості українських компаній – Асоціації «Укрмашбуд», ХТЗ, «Південмаш», КрАЗ, які можуть поставляти в Танзанію трактори й вантажні автомобілі для вирішення всього спектра завдань у сільському господарстві.

Крім того, було відзначено, що підприємства хімічної галузі України можуть задовольнити потреби Танзанії в добривах і спеціальних хімічних речовинах для боротьби із захворюваннями сільськогосподарських культур. Посол також зазначив, що науково-дослідні та спеціалізовані бюро, компанія «Насіння України» проробляють питання селекції насіння й виведення худоби, спеціально пристосованих до ґрунтів і природно-кліматичних умов Танзанії. Член уряду Танзанії, зі свого боку, висловив готовність відвідати навесні цього року Україну з метою ознайомлення з продукцією українських виробників і водночас запропонував українським компаніям з метою презентації можливостей останніх узяти участь у черговій міжнародній виставці 6–8 червня 2013 р. у Танзанії⁴⁰.

⁴⁰ Танзанія зацікавилася українською сільгосптехнікою. – <http://forbes.ua/news/1347421-tanzaniya-zainteresovalas-ukrainskoj-sel-hoztehnikoj>.

§ 4. Відносини України з країнами Азійсько-Тихоокеанського регіону

Попри динамічний розвиток цього регіону, рівень практичної співпраці України з його країнами не може задовольняти актуальних потреб нашої держави, зокрема враховуючи продовження гострої економічної кризи як у самій державі, так і серед основних наших торговельно-економічних партнерів у Європі. Проте для більшості держав Азійсько-Тихоокеанського регіону, зокрема Східної Азії, Україна сьогодні не вважається серйозним партнером. Інвестиції України до економік країн регіону практично відсутні. Наша держава не є помітним фактором в економіці регіону, так само, як і регіон, за винятком окремих країн (Китаю, Японії та Південної Кореї), не є вагомим фактором в економіці нашої держави. Сьогодні практично відсутня виробнича кооперація, у початковому стані перебуває інвестиційна співпраця України з азійсько-тихоокеанськими партнерами. Попри це, пріоритетними країнами для України у 2013 р. залишалися Китай та Японія.

Україна – КНР

Після значної паузи, яка настала після підписання Спільної декларації про встановлення та розвиток відносин стратегічного партнерства між Україною та КНР і відмови від підписання Угоди про асоціацію з ЄС, що значно посилило залежність України від Росії, В. Янукович знову звернувся за допомогою до Китаю. Із цією метою в умовах жорсткої внутрішньополітичної кризи 4–5 грудня 2013 р. був організований візит В. Януковича до Китаю. Основним питанням, з яким він їздив до Пекіна, було намагання отримати китайські кредити для підтримання свого клептократично-авторитарного режиму.

Під час візиту Президент України В. Янукович мав зустріч із прем'єром Державної ради Китайської Народної Республіки Лі Кецяном та головою Китайської Народної Республіки Сі Цзіньпін, під час якої був підписаний Договір про дружбу і співробітництво між Україною і КНР. Головне ж питання про можливість надання нових 10 млрд дол. США кредитів Україні залишилося без відповіді.

Поїздка В. Януковича до Китаю під час масових протестів і політичної кризи на батьківщині викликала неоднозначну реакцію в Україні. Деякі аналітики назвали це рішення ризикованим, оскільки ситуація всередині країни залишалася вкрай напруженою. Інші спостерігачі висловили думку, що, відправившись до Китаю в розпал масових виступів опозиції, український Президент хотів показати, що Росія та Євросоюз – не єдині партнери Києва, між якими доводиться лавірувати⁴¹.

Українсько-китайські документи, підписані в Пекіні за результатами переговорів під головуванням Президента України В. Януковича та голови КНР Сі Цзіньпіна, були покликані вкотре надати поштовх торговельно-економічному співробітництву двох країн. Серед підписаних документів – Протокол фітосанітарних та інспекційних вимог щодо експорту сої з України до КНР між Міністерством аграрної політики і продовольства України та Генеральною адміністрацією нагляду за якістю, інспекції та карантину КНР, який дає можливість експортувати українські соєві боби до Китаю, відкриває нові можливості в реалізації українсько-китайських інвестиційних проектів в аграрному секторі України та збільшенні присутності вітчизняної аграрної продукції на ринку КНР; Договір про співробітництво у сферах енергоефективності, енергозбереження та відновлюваних джерел енергії між Державним агентством з енергоефективності й енергозбереження України та Китайською експортно-кредитною страховою корпорацією (SINOSURE), який створює правові засади співпраці в зазначених сферах.

Серед регіональних проектів – Рамковий контракт на виконання проекту будівництва об'єктів блоку № 11 ПАТ «Шахтоуправління “Покровське”» передбачає участь компанії «Мінметалз Інжиніринг Ко. ЛТД» у будівництві нової шахти в рамках

⁴¹ Китай дав зрозуміти, що не збирається надавати Україні додаткову фінансову допомогу. – <https://news.pn.ua/money/92706>.

шахтного поля, яке розробляється групою «Донецьксталь» у Червоноармійську Донецької області⁴². Як повідомив Президент України В. Янукович під час спілкування з представниками ЗМІ, у процесі переговорів сторони обговорили питання практичної реалізації економічного співробітництва. За його словами, основна увага приділялася літакобудуванню, суднобудуванню, агропромислому комплексу, питанням енергетики, зокрема відновлюваної, будівництва цілої низки інфраструктурних проектів. Водночас, додав він, документи, які ще опрацьовуються та будуть підписуватися, сприятимуть збільшенню обсягів інвестицій в Україну⁴³.

Україна – Японія

Українсько-японське співробітництво протягом 2013 р. було вкрай обмеженим і мало виключно економічний характер. У його рамках Україна та Японія узгодили 536 проектів, які реалізовуватимуться за кошти, отримані від продажу цій країні одиниць скорочення викидів у рамках зобов'язань за Кіотським протоколом. Загальна вартість цих проектів оцінюється в 3,814 млрд грн, на їхнє фінансування вже направлено 0,571 млрд грн. Реалізовані в рамках домовленостей великі проекти планується завершити у 2014 р. У рамках реалізації проекту за схемою зелених інвестицій був підписаний договір із «Sumitomo Corporation» на поставку 1,2 тис. гібридних автомобілів Toyota Prius для української міліції⁴⁴.

⁴² У Пекіні підписано низку українсько-китайських документів. – http://www.ukrinform.ua/ukr/news/u_pekini_pidpisano_ukraiinsko_kitayski_dokumenty_1889302.

⁴³ Україна та Китай переходять до практичної реалізації спільних проектів у різних галузях економіки – Віктор Янукович. – http://rss.novostimira.com/n_5649668.html.

⁴⁴ Україна і Японія домовились про 536 проектів на 3,8 млрд грн у рамках Кіотського протоколу. – <http://www.wz.lviv.ua/news/31076>.

Післямова

Видання «Зовнішня політика України – 2013: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети» є результатом роботи Інституту зовнішньої політики Дипломатичної академії України, у якому представлений комплексний аналіз підсумків зовнішньополітичної діяльності країни за річний термін. Форма такого наукового аналізу у вигляді щорічника властива багатьом країнам світу. Прогностична цінність видання полягає насамперед у тому, що на підставі комплексної оцінки вчорашнього дня воно дає можливість зазирнути в майбутнє, побачити наслідки прийнятих зовнішньополітичних рішень, передбачити майбутні виклики й виробити пропозиції для своєчасних випереджувальних заходів. Щорічник поєднує в собі науково-аналітичну частину, викладену у висновках та оцінках провідних експертів-міжнародників, та інформативні матеріали.

Проведений колективом експертів-міжнародників аналіз зовнішньої політики України дає підстави дійти таких висновків.

2013 рік був для зовнішньої політики України надзвичайно суперечливим, що зумовлено наближенням до підписання Угоди про асоціацію з ЄС та відмовою від її підписання 21 листопада 2013 р. Такий поворот був спричинений бажанням В. Януковича зберегти встановлений ним авторитарно-клептократичний режим після наступних президентських виборів, нехтуванням інтересами, потребами та перспективами суспільно-політичного й економічного розвитку держави. У 2013 р. верхівка владної президентської вертикалі в особі В. Януковича, його адміністрації та вузького неформального кола осіб навколо нього зберігали монополію на формування зовнішньої політики України.

Як результат, зовнішній політиці України в поєднанні з політикою внутрішньою протягом 2013 р. був властивий надзвичайно суперечливий та непослідовний характер. Угода про асоціацію

з ЄС надавала Києву шанс пройти «точку неповернення» до статусу сателіта Москви. У 2008 р. Росія прагнула не допустити приєднання України до Плану дій щодо членства в НАТО й домоглася свого. Очевидно, що у випадку з просуванням України шляхом євроінтеграції було використано подібний механізм. Міжнародний авторитет держави продовжував падати, а основною причиною цього була передусім діяльність Президента, уряду та парламенту.

Ступінь залежності від Російської Федерації ставав гіпертрофованим і жодним чином не збалансованим. Тривало зниження конкурентоспроможності української економіки. Примусове втягування України в Митний союз (ЄврАзЕС) набуло вигляду реальної загрози. Гарантії незалежності й суверенітету України, її територіальної цілісності та непорушності кордонів ставали дедалі примарнішими. У результаті в півтора рази зросла кількість тих, хто вважає реальною загрозу порушення територіальної цілісності держави під впливом внутрішніх чинників та більш як утричі – утягування України в конфронтацію міжнародних суб'єктів.

Активні дії режиму В. Путіна, який регулярно розв'язував торговельні війни проти України, як і інші кроки Москви, покликані заблокувати євроінтеграцію України, не знайшли адекватної відсічі з боку Брюсселя, котрий не спромігся на дієву активізацію своєї східної політики, обмежившись ритуальними висловлюваннями «занепокоєння». Отже, зовнішньополітичний поворот Києва в бік сателітизації України став би катастрофою незалежності та трагедією українського народу, якби саме цей народ не виявив здатності до самоорганізації, перетворення на провідну силу, яка визначає, що зовнішньополітичні орієнтації, збереження демократії та розвиток держави неможливі без усунення від влади В. Януковича та його угруповання, а також кардинального перезавантаження політичної системи загалом. Підсумки 2013 р. залишили без відповіді принципіві питання зовнішньої політики України, нерозривно пов'язаної з внутрішньополітичним розвитком, але відкритою залишилася перспектива просування до набуття Україною перспективи євроінтеграції аж до вступу в ЄС та, не виключено, – до членства в НАТО.

Водночас, протягом року в українській економіці накопичувалися проблеми. За попередніми оцінками Державної служби статистики України, темпи приросту реального ВВП у 2013 р.

дорівнювали нулю, причому перші три квартали спостерігалось падіння, яке лише в четвертому кварталі змінилося помірним зростанням на тлі високих темпів розвитку сільського господарства й низької статистичної бази минулого року. Індекс промислового виробництва скоротився за рік на 5,0%, індекс капітальних інвестицій упав на 11,1%.

Політична криза в Україні, початок якої був безпосередньо пов'язаний з розвитком відносин з Євросоюзом, продемонструвала нездатність ЄС діяти на випередження, а також невміння оперативно виробляти злагоджену позицію навіть з тих питань, які безпосереднім чином стосуються інтересів та безпеки Євросоюзу, зокрема в рамках Спільної політики безпеки та оборони ЄС. А сама Україна до певної міри виступила своєрідним джерелом небезпеки, поява якого була спровокована неефективною безпековою політикою ЄС та відсутністю реальних механізмів протидії сучасним викликам та загрозам. На тлі посилення впливу РФ на європейські безпекові процеси загалом та внутрішньоукраїнські процеси зокрема, ЄС може втратити інтерес до розширення взаємодії з Україною у сфері європейської безпеки як з рівноправним партнером.

Розвиток взаємодії з НАТО й надалі залишатиметься тісно пов'язаним з подальшим просуванням та спрямованістю євроінтеграційних процесів. На найближчу перспективу доцільно очікувати певного звуження воєнно-політичного співробітництва з НАТО, оскільки реалістичної політичної платформи для його продовження не існувало, а політика балансування України між євроатлантичними країнами та Росією на тлі останніх подій фактично вичерпала свій потенціал.

Відносини України та Сполучених Штатів перебувають у стагнації в усіх сферах. Така ситуація пов'язана насамперед із питаннями «вибіркового правосуддя» та відхиленням від демократичних стандартів. Україна у своїй зовнішньополітичній діяльності зійшла переважно до рівня відносин між ЄС та Росією, деактивувавши, по суті, решту зовнішньополітичних векторів, у тому числі й американський. Відносини з країнами Центральної та Латинської Америки, Азії та Африки у 2013 р. також можна охарактеризувати як поодинокі та спорадичні. У кращому разі вони базувалися на окремих домовленостях, і то здебільшого відбувалися між комерційними підприємствами. Протягом останніх двох-трьох років спостерігається значний спад співробітництва із цими регіонами на всіх рівнях і в усіх форматах.

Провал підписання Угоди з Україною завдав серйозного удару по зовнішньополітичних амбіціях ЄС. Він укотре продемонстрував дефіцит єдності й відсутність цілісної стратегії як щодо України, так і щодо Росії. Знову виокремлюються два «табори» в ЄС – прихильників конформізму у відносинах з Росією та прибічників рішучого поглиблення відносин з Україною та її залучення до інтеграційного проекту. Справедливо зазначити, що в обох випадках Україні відведена роль об'єкта в інтересах груп, що вимагає від неї формування чіткішої власної зовнішньополітичної стратегії.

Геополітичне положення України в зоні спільного сусідства ЄС і Росії, характер політико-владної верхівки, спрямованої на отримання короткострокових політичних дивідендів, неоднорідність ідеологічних уподобань та ціннісних орієнтації суспільства, яка може використовуватися як інструмент маніпуляцій, потребували не технічного підходу, а кількох гнучких сценаріїв ведення переговорів, включно з компенсаторними механізмами. Активний вступ Росії в боротьбу виразно перевів технічний процес у геополітичну площину, що вимагало інших інструментів.

Отже, 2013 р. став кульмінаційним моментом міжцивілізаційного протистояння між Заходом та Росією за остаточне закріплення сфер впливу в Європі. Посилення розбіжностей між США та Європою, відсутність консенсусу всередині ЄС та стратегії його відносин з Росією, фінансово-економічна криза в Європі, зміна пріоритетів зовнішньої політики США та послаблення американського впливу на світові процеси – усе це значно послабило позиції Заходу у відносинах з Росією. Завдяки таким тенденціям Росії вдалося значною мірою знівельовати дисбаланс у силі й розгорнути новий геополітичний наступ на Європу з метою остаточного закріплення за собою тієї частини простору Східної Європи, яка не охоплена членством у ЄС і НАТО. Центральне положення в цьому просторі займає Україна. Це означає, що, перебуваючи у становищі «буферної зони», затиснута між Сходом і Заходом, Україна зіткнулася з реальною загрозою втратити свій державний суверенітет і територіальну цілісність. Отже, 2013 р. став кульмінаційною стадією цієї боротьби між Заходом і Росією за Східну Європу.

Від битви за Україну залежатиме кінцевий результат цієї боротьби, оскільки її приєднання до європейського чи російського геополітичного простору визначатиме подальше розширення

сфери геополітичного домінування чи то на Захід, чи то на Схід. Приєднавши Україну, Росія може із цієї стратегічної позиції розширювати свій подальший геополітичний поступ на Центральну Європу й нав'язувати власну нормативну силу Західній Європі. Вирішальною подією цієї геополітичної битви у 2013 р. став Вільнюський саміт «Східного партнерства» 29 листопада 2014 р., на якому В. Путін завдав нищівної поразки Європейському Союзу. Проте наслідки цієї геополітичної перемоги над Заходом виявилися не такими втішними для Росії, оскільки цей стратегічний плацдарм під назвою «Україна» виявився не таким стабільним і надійним, як передбачав президент Росії.

Український внутрішньополітичний ґрунт, який так інтенсивно «угнювала» Росія своєю інформаційною, культурною, релігійною, політичною та економічною експансією, все ж виявився не цілком придатним для побудови на ньому російського цивілізаційного та геостратегічного плацдарму. Для В. Путіна, який пожинав лаври переможця Вільнюського саміту й мав Україну майже в Митному союзі, цю жадану перемогу раптом звів нанівець український Євромайдан. Уже за місяць після Вільнюського саміту В. Путіну стало зрозуміло, що його перемога виявилася пірровою, оскільки В. Янукович під тиском Майдану почав утрачати владу, а відтак не може бути гарантом приєднання України до Митного та Євразійського союзів, попри знижки на газ та 15 млрд дол. США кредиту. Євромайдан став головною загрозою як для В. Януковича, так і для самого В. Путіна. Для В. Януковича Євромайдан – загроза втратити монопольну владу в Україні, для В. Путіна – загроза повної втрати України, а відтак – примарних мрій та надзусиль у побудові нової конструкції Російської імперії як світової держави-цивілізації.

Для В. Путіна Майдан зруйнував можливість переглянути результати «холодної війни», переформатувати світовий порядок під російські інтереси та відновити геополітичне домінування в Європі. Він став страшенною загрозою його власному авторитарному «режиму В. Пугіна» та подібним йому режимам на всьому пострадянському просторі. Таким чином, Євромайдан розглядався Кремлем як виклик усій політичній системі великого євразійського простору, який може обвалити всю ту геополітичну конструкцію, яка старанно вибудовувалася Росією протягом двадцяти років після розпаду СРСР.

Відчуття втраченої перемоги над Україною та поява Євромайдану, який продемонстрував народження української нації, унеможливили реалізацію інтеграційного сценарію приєднання України до Росії через Митний союз, що й стало одним із чинників, який привів В. Путіна до висновку про необхідність запровадження дезінтеграційного сценарію повалення українського державного суверенітету й територіальної цілісності країни шляхом розв'язання воєнної агресії проти України. Тож побудова Росією «русского мира» як цивілізаційного проекту перейшла у стадію підготовки та реалізації широкомасштабної воєнної окупації України.

ДОДАТОК

**МІЖНАРОДНІ ДОКУМЕНТИ,
ПІДПИСАНІ УКРАЇНОЮ
У 2013 РОЦІ**

**Перелік двосторонніх та багатосторонніх
міжнародних договорів України,
укладених у 2013 р.**

№	Назва документа	Дата підписання	Дата набрання чинності
1	Угода щодо співробітництва у сфері захисту прав споживачів та ринкового нагляду між Державною інспекцією України з питань захисту прав споживачів та Угорським органом з питань захисту прав споживачів	17.01.2013	17.01.2013
2	Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Білорусь про порядок перетину українсько-білоруського державного кордону жителями Рокитнянського району Рівненської області України і Столинського району Брестської області Республіки Білорусь	23.01.2013	
3	Угода (СС-UP-1202IA02) між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Сполучених Штатів Америки про виконання додаткових положень до Договору про взаємозабезпечення матеріально-технічними засобами та обмін послугами між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки	24.01.2013	24.01.2013
4	Угода між Урядом України та Урядом Китайської Народної Республіки про техніко-економічне співробітництво	25.01.2013	25.01.2013
5	Угода про співробітництво у сфері контролю за обігом психоактивних речовин між Державною службою України з контролю за наркотиками і Департаментом з контролю за наркотиками, тютюном і алкоголем Литовської Республіки	06.02.2013	07.02.2013
6	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Туркменістану про реалізацію Програми українсько-туркменського військово-технічного співробітництва на 2013–2014 роки	13.02.2013	

Продовження додатку

№	Назва документа	Дата підписання	Дата набрання чинності
7	Угода між Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України і Державним комітетом Туркменістану зі спорту про співробітництво в галузі фізичної культури та спорту	13.02.2013	13.02.2013
8	Меморандум про взаєморозуміння між Державною службою фінансового моніторингу України та Міністерством фінансів Туркменістану щодо співробітництва у сфері протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму	13.02.2013	13.02.2013
9	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Італійської Республіки про перевезення військових вантажів та персоналу через територію України у зв'язку з участю Збройних Сил Італійської Республіки у Міжнародних силах сприяння безпеці в Ісламській Республіці Афганістан	21.02.2013	
10	Угода (у формі обміну листами) між Україною та Організацією Північноатлантичного договору про участь України в операції «Океанський Щит»	22.02.2013	05.11.2013
11	Угода (у формі обміну нотами) між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про взаємне працевлаштування членів сімей працівників закордонних дипломатичних установ	27.02.2013	
12	Угода про співробітництво між Державною службою інтелектуальної власності України та Відомством інтелектуальної власності Чорногорії	12.03.2013	12.03.2013
13	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Польща про повітряне перевезення	12.03.2013	
14	Меморандум про взаєморозуміння між Державною службою фінансового моніторингу України та Підрозділом фінансової розвідки Королівства Данія щодо співробітництва у сфері обміну фінансовою інформацією, пов'язаною з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванням тероризму	13.03.2013	13.03.2013

Продовження додатку

№	Назва документа	Дата підписання	Дата набрання чинності
15	Угода про основні напрями співробітництва у сфері захисту прав споживачів між Державною інспекцією України з питань захисту прав споживачів та Центром захисту прав споживачів Латвії	14.03.2013	14.03.2013
16	Угода між Кабінетом Міністрів України, Урядом Республіки Білорусь і Урядом Республіки Польща про точку стику державних кордонів України, Республіки Білорусь і Республіки Польща	14.03.2013	
17	Гарантійна угода (Україна: Комплексна (Зведена) програма підвищення рівня безпеки енергоблоків атомних електростанцій) між Україною та Європейським банком реконструкції та розвитку	25.03.2013	
18	Меморандум про взаєморозуміння між Україною, як позичальником, та Європейським Союзом, як кредитором, щодо надання Україні макрофінансової допомоги Європейського Союзу в сумі до 610 млн євро	26.03.2013	
19	Договір про співробітництво між Державною архівною службою України та Державними архівами Бельгії	27.03.2013	27.03.2013
20	Угода між Урядом України та Урядом Республіки Хорватія про економічне співробітництво	27.03.2013	
21	Угода між Кабінетом Міністрів України і Урядом Угорщини про міжнародні комбіновані перевезення	28.03.2013	
22	Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством аграрної політики та продовольства України та Міністерством регіонального розвитку Угорщини про співробітництво у сфері захисту рослин	28.03.2013	28.03.2013
23	Меморандум про взаєморозуміння між Державним агентством з інвестицій та управління національними проектами України та Агентством сприяння торгівлі та інвестиціям Угорщини	28.03.2013	28.03.2013

Продовження додатку

№	Назва документа	Дата підписання	Дата набрання чинності
24	Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством освіти і науки України та Міністерством вищої освіти і наукових досліджень Республіки Ірак про співробітництво в галузі освіти і науки	03.04.2013	03.04.2013
25	Зміни до Угоди про позику (Проект модернізації державних фінансів) між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку	10.04.2013	10.04.2013
26	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Естонської Республіки про умови розміщення дипломатичних представництв України в Естонській Республіці та Естонської Республіки в Україні	11.04.2013	
27	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Аргентинської Республіки про військово-технічне співробітництво	11.04.2013	
28	Кредитна угода між Україною як Позичальником, Національним банком України як Агентом Позичальника та Європейським Союзом як Кредитором, щодо надання Україні макрофінансової допомоги Європейського Союзу в сумі до 610 млн євро	16.04.2013	
29	Конвенція між Урядом України та Урядом Ірландії про уникнення подвійного оподаткування та запобігання податковим ухиленням стосовно податків на доходи та доходи від відчуження майна	19.04.2013	
30	Протокол про співробітництво між Міністерством юстиції України та Міністерством юстиції Боснії і Герцеговини	25.04.2013	25.04.2013
31	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Киргизької Республіки про взаємну охорону секретної інформації	15.05.2013	
32	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Білорусь про міжрегіональне та прикордонне співробітництво між Україною та Республікою Білорусь	22.05.2013	14.11.2013

Продовження додатку

№	Назва документа	Дата підписання	Дата набрання чинності
33	Протокол між Міністерством внутрішніх справ України та Міністерством внутрішніх справ Республіки Хорватія про співробітництво протягом туристичного сезону 2013 р.	22.05.2013	22.05.2013
34	Угода про співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища держав – учасниць Співдружності Незалежних Держав	31.05.2013	
35	Угода про координацію міждержавних відносин держав – учасниць СНД в галузі використання атомної енергії в мирних цілях	31.05.2013	
36	Угода з профілактики та гасіння природних пожеж на прикордонних територіях держав – учасниць Співдружності Незалежних Держав	31.05.2013	
37	Угода про багатосторонню міждержавну спеціалізацію виробництва й постачання насіння сортів і гібридів сільськогосподарських культур, садивного матеріалу плодово-ягідних культур та винограду	31.05.2013	
38	Угода про співробітництво у сфері офіційної статистики	31.05.2013	
39	Угода держав – учасниць Співдружності Незалежних Держав щодо взаємного визнання документів про вищу/вищу професійну освіту	31.05.2013	
40	Протокол про внесення змін до Угоди про основні принципи співробітництва в галузі мирного використання атомної енергії від 26 червня 1992 року	31.05.2013	
41	Угода між Міністерством освіти і науки України і Міністерством освіти, науки і технологічного розвитку Республіки Сербія про співробітництво в галузі освіти	06.06.2013	06.06.2013
42	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Сербія про співробітництво в галузі залізничного транспорту	06.06.2013	
43	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Сербія про співробітництво у сфері туризму	06.06.2013	

Продовження додатку

№	Назва документа	Дата підписання	Дата набрання чинності
44	Програма співробітництва в галузі культури між Міністерством культури України та Міністерством культури та інформації Республіки Сербія	06.06.2013	06.06.2013
45	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Сербія про співробітництво в галузі карантину та захисту рослин	06.06.2013	
46	Угода про співробітництво в галузі молодіжної політики, фізичного виховання та спорту між Міністерством молоді та спорту України і Міністерством освіти Чорногорії	13.06.2013	13.06.2013
47	Угод між Кабінетом Міністрів України та Урядом Чорногорії про співробітництво в галузі захисту від природних та інших катастроф	13.06.2013	
48	Меморандум між Міністерством внутрішніх справ України та Міністерством внутрішніх справ Чорногорії про співробітництво у сфері боротьби зі злочинністю	13.06.2013	13.06.2013
49	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Чорногорії про міжнародні автомобільні перевезення пасажирів і вантажів	13.06.2013	
50	Договір між Україною та Республікою Сенегал про видачу правопорушників	17.06.2013	
51	Договір між Україною та Республікою Сенегал про правову допомогу в цивільних та кримінальних справах	17.06.2013	
52	Договір між Україною та Республікою Сенегал про передачу засуджених осіб	17.06.2013	
53	Протокол між Адміністрацією Державної прикордонної служби України і Державним прикордонним комітетом Республіки Білорусь про порядок обміну інформацією про обстановку на державних кордонах України і Республіки Білорусь	18.06.2013	18.06.2013
54	Угода між Державним агентством лісових ресурсів України та Міністерством лісового господарства Республіки Білорусь щодо співробітництва в галузі лісового господарства	18.06.2013	18.06.2013

Продовження додатку

№	Назва документа	Дата підписання	Дата набрання чинності
55	Угода про основні напрями співробітництва у сфері захисту прав споживачів між Державною інспекцією України з питань захисту прав споживачів та Міністерством торгівлі Республіки Білорусь	18.06.2013	18.06.2013
56	Угода між Міністерством екології та природних ресурсів України та Міністерством природних ресурсів і охорони навколишнього середовища Республіки Білорусь про співробітництво у сфері охорони та сталого використання транскордонних природоохоронних територій	18.06.2013	18.06.2013
57	Меморандум про взаєморозуміння між Державним агентством з інвестицій та управління національними проектами України та Національним інвестиційним агентством Грузії	25.06.2013	25.06.2013
58	Угода про співробітництво в галузі охорони здоров'я та медичної науки між Міністерством охорони здоров'я України та Міністерством праці, охорони здоров'я та соціального захисту Грузії	25.06.2013	25.06.2013
59	Меморандум про взаєморозуміння між Державним агентством земельних ресурсів України і Міністерством внутрішніх справ Республіки Кіпр щодо співробітництва у сфері цифрової картографії та географічних інформаційних систем	27.06.2013	27.06.2013
60	Технічна угода між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Словацької Республіки щодо участі у Силах Організації Об'єднаних Націй з підтримання миру на Кіпрі (МООНКІП)	02.07.2013	02.07.2013
61	Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України та ООН щодо надання ресурсів до складу Місії ООН зі стабілізації у Демократичній Республіці Конго	22.07.2013	
62	Протокол між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про поставки товарів за виробничою кооперацією у 2013 році	23.07.2013	23.07.2013

Продовження додатку

№	Назва документа	Дата підписання	Дата набрання чинності
63	Технічна угода між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Італійської Республіки про надання тилового забезпечення українському персоналу у складі італійського контингенту, що діє в рамках Міжнародних сил сприяння безпеці в Ісламській Республіці Афганістан	07.08.2013	07.08.2013
64	Гарантійна угода між Україною як Гарантом та Європейським співтовариством з атомної енергії як Кредитором стосовно Угоди про механізм надання позики, розмір якої дорівнює 300 000 000 (триста мільйонів) євро від 7 серпня 2013 року, між Національною атомною енергогенеруючою компанією «Енергоатом» та Європейським співтовариством з атомної енергії на реалізацію проекту Комплексна (зведена) програма підвищення рівня безпеки енергоблоків атомних електростанцій	07.08.2013	
65	Лист-угода між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку щодо Гранту Фонду Чистих Технологій на підготовку проекту «Розумні електромережі» (Грант № TF014447)	14.08.2013	14.08.2013
66	Лист-угода між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку щодо гранту Фонду чистих технологій для підготовки проекту «Розумні електромережі»	14.08.2013	
67	Угода про відновлення дії Меморандуму про взаєморозуміння щодо співробітництва між Міністерством фінансів України та Міністерством фінансів Королівства Нідерланди	19.08.2013	19.08.2013
68	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Колумбія про звільнення від оформлення віз громадян, які користуються дипломатичними, службовими та/або офіційними паспортами	21.08.2013	
69	Протокол про затвердження Плану спільних заходів Державної архівної служби України і Федерального архівного агентства (Російська Федерація) на 2014–2016 роки	03.09.2013	03.09.2013

Продовження додатку

№	Назва документа	Дата підписання	Дата набрання чинності
70	Угода про співробітництво у сфері стандартизації, метрології та оцінки відповідності між Міністерством економічного розвитку і торгівлі України та Управлінням зі стандартизації, метрології та випробувань Словацької Республіки	03.09.2013	03.09.2013
71	Конвенція між Урядом України і Урядом Республіки Мальта про уникнення подвійного оподаткування та запобігання податковим ухиленням стосовно податків на доходи та Протокол до неї	04.09.2013	
72	Угода між Державною інспекцією ядерного регулювання України та Міністерством з надзвичайних ситуацій Республіки Білорусь про співробітництво в галузі ядерної та радіаційної безпеки	05.09.2013	05.09.2013
73	Угода між Державною архівною службою України та Державним архівним управлінням Китайської Народної Республіки про співробітництво в архівній сфері	10.09.2013	10.09.2013
74	Меморандум про взаєморозуміння щодо технічного співробітництва у 2013–2015 роках між Міністерством доходів і зборів України та Податковою і митною адміністрацією Міністерства фінансів Королівства Нідерланди	12.09.2013	12.09.2013
75	Меморандум про взаєморозуміння між Державною службою України з питань регуляторної політики та розвитку підприємництва та Польським агентством з питань розвитку підприємництва	16.09.2013	16.09.2013
76	Імплементативна Угода між Кабінетом Міністрів України та Організацією НАТО з підтримки (ОНП) про перезахоронення радіоактивних відходів, що утворилися внаслідок виконання військових програм колишнього СРСР в Україні	18.09.2013	
77	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Словацької Республіки про безоплатну передачу гелікоптера МІ-8ПС-9	19.09.2013	

Продовження додатку

№	Назва документа	Дата підписання	Дата набрання чинності
78	Спільне комюніке про встановлення дипломатичних відносин між Україною та Незалежною Державою Самоа	23.09.2013	23.09.2013
79	Спільне комюніке про встановлення дипломатичних відносин між Україною та Республікою Фіджі	23.09.2013	23.09.2013
80	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Корея про звільнення від оформлення віз громадян, які користуються офіційними та службовими паспортами	23.09.2013	
81	Дорожня карта українсько-португальських відносин на 2013–2015 роки	25.09.2013	25.09.2013
82	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Ісландії про спрощення оформлення віз	25.09.2013	
83	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Ісландії про реадмісію осіб	25.09.2013	
84	Протокол між Україною та Єменською Республікою щодо доступу до ринку	26.09.2013	
85	Угода між Державною службою інтелектуальної власності України та Міжнародним бюро Всесвітньої організації інтелектуальної власності про виконання Державною службою інтелектуальної власності України функцій Міжнародного пошукового органу та Органу міжнародної попередньої експертизи відповідно до Договору про патентну кооперацію	30.09.2013	
86	Меморандум про взаєморозуміння між Державним агентством земельних ресурсів України та Міністерством регіонального розвитку Угорщини про співробітництво у сфері земельних відносин та розвитку сільської місцевості	02.10.2013	02.10.2013
87	Угода між Україною та Європейською організацією ядерних досліджень (ЦЕРН) стосовно надання статусу асоційованого члена в ЦЕРН	03.10.2013	

Продовження додатку

№	Назва документа	Дата підписання	Дата набрання чинності
88	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Білорусь про співробітництво в галузі карантину та захисту рослин	07.10.2013	
89	Протокол між Міністерством доходів і зборів України та Державним митним комітетом Республіки Білорусь про припинення дії міжнародних договорів з питань митного регулювання	07.10.2013	07.10.2013
90	Протокол про взаємодію Міністерства доходів і зборів України та Державного митного комітету Республіки Білорусь у сфері митної статистики взаємної торгівлі	07.10.2013	07.10.2013
91	Угода між Міністерством енергетики та вугільної промисловості України і Міністерством освіти Республіки Білорусь про співробітництво в галузі підготовки кадрів для ядерної енергетики	07.10.2013	07.10.2013
92	Меморандум про співробітництво у сфері конкурентної політики між Антимонопольним комітетом України та Турецьким конкурентним відомством	09.10.2013	09.10.2013
93	Угода про співробітництво між Кабінетом Міністрів України та Урядом Турецької Республіки в галузі лісового господарства	09.10.2013	
94	Виконавча програма між Урядом України та Урядом Турецької Республіки в галузі освіти на 2013–2015 роки	09.10.2013	
95	Угода між Урядом України та Урядом Китайської Народної Республіки про техніко-економічне співробітництво	10.10.2013	10.10.2013
96	Програма співробітництва між Міністерством закордонних справ України та Міністерством закордонних справ Республіки Узбекистан на 2014–2015 роки	11.10.2013	
97	Меморандум про взаєморозуміння між Державним космічним агентством України та Федеральним космічним агентством (Російська Федерація) щодо співробітництва у використанні національних космічних засобів дистанційного зондування Землі цивільного призначення	15.10.2013	15.10.2013

Продовження додатку

№	Назва документа	Дата підписання	Дата набрання чинності
98	Програма співробітництва між Міністерством закордонних справ України та Міністерством закордонних справ Киргизької Республіки на 2014–2015 роки	15.10.2013	15.10.2013
99	Програма співробітництва між Міністерством закордонних справ України та Міністерством закордонних справ Республіки Таджикистан на 2014–2015 роки	16.10.2013	16.10.2013
100	Імплементативний протокол між Кабінетом Міністрів України та Урядом Чеської Республіки до Угоди між Україною та Європейським Співтовариством про реадмісію осіб	21.10.2013	
101	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Чеської Республіки про військові поховання	21.10.2013	
102	Протокол про внесення змін до Конвенції між Урядом України і Урядом Чеської Республіки про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи і майно	21.10.2013	
103	Угода між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Чеської Республіки про взаємний контроль якості продукції оборонного призначення під час здійснення військово-технічного співробітництва	21.10.2013	21.10.2013
104	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Румунії про взаємну охорону інформації з обмеженим доступом	22.10.2013	
105	Угода (у формі обміну нотами) про продовження дії Угоди між Урядом Сполучених Штатів Америки та Урядом України щодо підвищення експлуатаційної безпеки, зниження ступеня ризику експлуатації та зміцнення систем регулювання цивільних атомних об'єктів в Україні від 25 жовтня 1993 р.	24.10.2013	25.10.2013
106	Протокол між Адміністрацією Державної прикордонної служби України та Поліцією Угорщини про спільне патрулювання українсько-угорського державного кордону	29.10.2013	29.11.2013

Продовження додатку

№	Назва документа	Дата підписання	Дата набрання чинності
107	Угода між Україною та Королівством Іспанія про здійснення оплачуваних видів діяльності членами сімей, які перебувають на утриманні дипломатичного, консульського, адміністративного і технічного персоналу дипломатичних представництв та консульських установ	30.10.2013	
108	Угода між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Республіки Сербія про співробітництво у галузі кодифікації	06.11.2013	06.11.2013
109	Протокол про внесення змін до Угоди між Урядом України і Урядом Республіки Молдова про діяльність залізничного транспорту	12.11.2013	
110	Протокол між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Молдова про внесення змін до Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Республіки Молдова про співробітництво в галузі урядового зв'язку, підписаної у м. Кишинів 23 жовтня 1998 року	13.11.2013	
111	Угода між Державною інспекцією ядерного регулювання України та Інститутом захисту навколишнього середовища та досліджень Італійської Республіки про обмін технічною інформацією і співробітництво у галузі ядерної безпеки та радіаційного захисту	13.11.2013	13.11.2013
112	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Азербайджанської Республіки про співробітництво в галузі карантину рослин	18.11.2013	
113	Протокол про внесення змін до Угоди про Правила визначення країни походження товарів у Співдружності Незалежних Держав від 20 листопада 2009 р.	20.11.2013	
114	Протокол про внесення змін до Угоди про розвиток виставково-ярмаркової та конгресової діяльності у Співдружності Незалежних Держав від 26 травня 1995 року	20.11.2013	

Продовження додатку

№	Назва документа	Дата підписання	Дата набрання чинності
115	Протокол про внесення змін до Угоди про координацію міждержавних відносин у галузі електроенергетики Співдружності Незалежних Держав від 14 лютого 1992 року	20.11.2013	
116	Угода між Міністерством інфраструктури України та Федеральним міністерством транспорту, інновацій та технологій Республіки Австрія про міжнародні комбіновані перевезення	21.11.2013	21.11.2013
117	Угода між Кабінетом Міністрів України та Федеральним Урядом Республіки Австрія про співробітництво у сфері боротьби зі злочинністю	21.11.2013	
118	Угода між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Китайської Народної Республіки про надання безоплатної гуманітарної допомоги	22.11.2013	22.11.2013
119	Угода між Урядом України та Урядом Китайської Народної Республіки про техніко-економічне співробітництво	05.12.2013	05.12.2013
120	Протокол фітосанітарних та інспекційних вимог щодо експорту ячменю з України до Китаю між Міністерством аграрної політики і продовольства України та Генеральною адміністрацією нагляду за якістю, інспекції та карантину Китайської Народної Республіки	05.12.2013	05.12.2013
121	Меморандум про взаєморозуміння між Державним агентством України з туризму та курортів та Національною туристичною адміністрацією Китайської Народної Республіки про сприяння груповим поїздкам китайських туристів до України	05.12.2013	05.12.2013
122	Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством охорони здоров'я України та Державною адміністрацією Китайської Народної Республіки з традиційної китайської медицини щодо співробітництва в галузі традиційної китайської медицини	05.12.2013	05.12.2013

Продовження додатку

№	Назва документа	Дата підписання	Дата набрання чинності
123	Договір про дружбу і співробітництво між Україною та Китайською Народною Республікою	05.12.2013	
124	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про реалізацію заходів державної підтримки відновлення серійного виробництва літаків сімейства Ан-124 з двигунами Д-18Т та їх модифікаціями	17.12.2013	
125	Протокол між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про визначення пункту пропуску через українсько-російський державний кордон «Куйбишево» для здійснення спільного контролю контрольними органами держав Сторін	17.12.2013	
126	Протокол між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про внесення змін до Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про співробітництво під час здійснення спільного контролю осіб, транспортних засобів і товарів на українсько-російському державному кордоні від 18 жовтня 2011 року	17.12.2013	
127	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про спільні дії з організації будівництва транспортного переходу через Керченську протоку	17.12.2013	
128	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про оперативне оповіщення про ядерну аварію та обмін інформацією в галузі ядерної та радіаційної безпеки	17.12.2013	
129	Меморандум про взаєморозуміння між Державним космічним агентством України та Федеральним космічним агентством (Російська Федерація) стосовно співробітництва у сфері ракетно-космічної промисловості	17.12.2013	

Продовження додатку

№	Назва документа	Дата підписання	Дата набрання чинності
130	Угода між Державною службою України з контролю за наркотиками і Федеральною службою Російської Федерації з контролю за обігом наркотиків про співробітництво в боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин та їх прекурсорів	17.12.2013	
131	Протокол між Кабінетом Міністрів України та Урядом Російської Федерації про поставки товарів за виробничою кооперацією у 2014 році	17.12.2013	17.12.2013
132	Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Держави Кувейт про звільнення від оформлення віз громадян, які користуються дипломатичними, службовими або спеціальними паспортами	19.12.2013	
133	Угода (у формі обміну нотами) про продовження дії Угоди між Україною і Сполученими Штатами Америки щодо надання допомоги Україні в ліквідації стратегічної ядерної зброї, а також запобігання розповсюдженню зброї масового знищення від 25 жовтня 1993 року	27.12.2013	27.12.2013
134	Технічна угода між Міністерством оборони України та Оперативним повітряним командуванням збройних сил Королівства Данія стосовно проведення операції «Північний сокіл-2014»	30.12.2013	

Про авторів

Андрущенко Світлана Вікторівна – доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кандидат політичних наук, доцент.

Байор Петр – кандидат політичних наук, викладач Факультету міжнародних і політичних досліджень Ягеллонського університету (Польща).

Мовчан Вероніка Миколаївна – директор з наукової роботи Інституту економічних досліджень та політичних консультацій.

Перепелиця Григорій Миколайович – професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, директор Інституту зовнішньої політики, доктор політичних наук.

Потехін Олександр Володимирович – директор Центру миру, конверсії та зовнішньої політики України, доктор історичних наук.

Столяр Олеся Петрівна – молодший науковий співробітник Інституту зовнішньої політики Дипломатичної академії України при МЗС України.

Титарчук Олександр Григорович – науковий співробітник Інституту зовнішньої політики Дипломатичної академії України при МЗС України, кандидат військових наук.

Тодоров Ігор Ярославович – професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Донецького національного університету, доктор історичних наук, професор.

Хилько Максим Миколайович – науковий співробітник Інституту зовнішньої політики Дипломатичної академії України при МЗС України, кандидат філософських наук.

Хилько Олена Леонідівна – старший науковий співробітник Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кандидат політичних наук.

Наукове видання

**ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА
УКРАЇНИ – 2013:
СТРАТЕГІЧНІ ОЦІНКИ,
ПРОГНОЗИ ТА ПРІОРИТЕТИ**

Щорічник

За ред. Г. М. Перепелиці

Редактор О. Бондаренко
Технічний редактор І. Риндюк
Художній редактор І. Пилипенко

Підп. до друку 29.07.2014 р. Формат 70x100/16.
Папір офс. Друк офс. Гарнітура SchoolBookS.
Ум. друк. арк. 26,7. Об.-вид. арк. 24,1.
Замовл. № 0729-14.

ТОВ Видавничий дім «Стилос»
04080, Київ–80, вул. Набережно-Лугова, 5, к. 30. Тел.: (044) 428-72-50, 417-42-39.
Свідоцтво Держкомінформу України (серія ДК № 1465 від 13.08.2003 р.)